

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტი

ძველი ქართველი მეხოტბენი

I

ჩ ა ხ რ უ ხ ა ძ ე

ქება მეფისა თამარისი

ტექსტი გამოსცა,
გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო
ივანე ლოლაშვილმა

რექტორი ილია აბულაძე

წი ნ ა ს ი ტ ე ვ ა ო ბ ა

თავდაპირველად, როდესაც ძველ ქართველ მებოტბეთა პოეტური მემკვიდრეობის შესწავლა დაიწყო, განზრახული გვქონდა ჩაბრუნებისა და შავთელის თხზულებანი ერთ წიგნად გამოგვექვეყნებინა და ამავე დროს განგვეხილა ყველა ის საკითხი, რომელიც დაკავშირებულია ამ ორი დიდი პოეტის ცხოვრებასა და შემოქმედებასთან, მაგრამ მუშაობის პროცესში იმდენი მასალა დაგროვდა და ისეთი ახალი საკითხები წამოიჭრა, რომ მათი მოყვანა სისტემაში და დეტალური ანალიზი დიდ დროსა და შრომას მოითხოვს. ამიტომ მიზანშეწონილად ვცანიოთ ნაშრომი „ძველი ქართველი მებოტბენი“ სამ წიგნად გამოვეყთ.

პირველი წიგნი, რომელიც ამჟამად ქვეყნდება, შეიცავს ჩაბრუნების თხზულებას „ქება მეფისა თამარისი“ გამოკვლევითა და ფოლოლოგიური აპარატით. გამოკვლევაში განხილულია ტექსტის საკითხები, თხზულების სტრუქტურა და კომპოზიცია, დაწერის თარიღი. სხვა საკითხები გაშუქებული იქნება მესამე წიგნში.

მეორე წიგნად გამოქვეყნდება იოანე შავთელის თხზულება, ე. წ. „აბდულ-მესიანი“.

მესამე წიგნი დაეთმობა იმ ისტორიულ-ფილოლოგიურ პრობლემებს, რომელნიც საერთოა ჩაბრუნებისა და შავთელის პოეტური მემკვიდრეობის შესასწავლად.

იმედია, მკითხველი შრომის სირთულეს გაითვალისწინებს და საქმიან შენიშვნებს მოგვაწვდის იმ ნაკლოვანი მხარეების შესახებ, რომელნიც შეიძლება ამ წიგნს ახასიათებდეს.

ი. ლ.

ჩანსწესამის „ქება მეფისა თამარისი“

(გამოკვეთვა)

მ ე ს ა ვ ა ლ ი

ჩახრუხაძე ერთ-ერთი მსხვილი ფიგურაა კლასიკური ხანის ქართულ მწერლობაში. რუსთაველის წინამორბედ და თანამედროვე მწერალთა შორის იგი ხასიათდება როგორც მაღალი პოეტური კულტურის მქონე მებოტბე, რიტორი და ბრძენი.

მისი თხზულებას „ქება მეფისა თამარისი“, ანუ „თამარიანი“ მგზნებარე პოეტური შთაგონებით დაწერილი მხატვრული შედეგია. როდესაც ღრმად ეცნობით ამ ძეგლს, აღფრთოვანებაში მოდიხართ ქართული ლექსის მუსიკალობით, მდიდარი და უბადლო პოეტური სახეების ნაირფეროვნებით და აზრის მაღალ მხატვრულ ფორმაში გამოთქმის ტექნიკით. ჩახრუხაძის ხოტბები გიტაცებთ იმ დროისათვის მოწინავე სოციალ-პოლიტიკური და ფილოსოფიური შეხედულებებით და უფრო გიასკეცდებთ ინტერესი ამ ორიგინალური და მრავალმხრივ განათლებული პოეტის შემოქმედების საფუძვლიანი შესწავლისა.

„თამარიანი“ პოლიტიკურად და ფილოსოფიურად გააზრებული ძეგლია, რომელშიც შექმულია თამარი და მისი მეუღლე დავით სოსლანი და მოთხრობილია მათი სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა მნიშვნელოვანი ფაქტების შერჩევით. თხზულების თითოეული ოდა გასაოცარი ფაქიზი გემოვნებითაა გამოძერწილი და თითოეული მისი ტაეპი პოეტის გულის სიღრმიდან ამოხეთქილი გრძნობაა. მთელი თხზულება ჯანსაღი პატრიოტიზმის აპოლოგიაა.

ჩახრუხაძე „თამარიანში“ მხატვრული სიტყვის ვირტუოზობას აღწევს. იგი აგრძელებს იმ ლიტერატურულ ტრადიციებს, რომელნიც დაამკვიდრეს XI-XII საუკუნეების ქართული სასულიერო და საერო მწერლობის ბრწყინვალე წარმომადგენლებმა. იგი მტვირთველია იმ ენციკლოპედიური განათლებისა, რომელსაც დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ეპოქა თხოულობდა.

ჩახრუხაძე, როგორც ქართული კულტურის ტრადიციებზე აღზრდილი არისტოკრატი პოეტი, ქართული ზმნის უამრავ თავი-

სებურებას ჯადოქარივით იმორჩილებს; ერთსა და იმავე სიტყვას გასაოცარი პლასტიურობით იყენებს სხვადასხვა მნიშვნელობით და ომონიმების ბრწყინვალე ნიმუშებს იძლევა.

ჩახრუხაძემ კარგად იცის ძველი ქართული აგიოგრაფიული, ფილოსოფიური და საისტორიო ლიტერატურა, ქართული და აღმოსავლური წარმოშობის სარაინდო-სამიჯნურო რომანები, ძველი და ახალი აღთქმის წიგნები, ბერძნული მითოლოგია და ფილოსოფია და, რაც საყურადღებოა, ინდური მითოლოგიაც. ის ამ ცოდნას იმ სოციალ-პოლიტიკურ და ფილოსოფიურ შეხედულებებს უქვემდებარებს, რომელთაც XII-XIII საუკუნეების მოწინავე ქართველი ინტელიგენცია ავითარებდა.

ამიტომაც იყო, რომ ჩახრუხაძეს ძველიდანვე ქართულ საზოგადოებაში ბრძენ-კაცისა და დიდი პოეტის სახელი ჰქონდა მოპოვებული. ცნობილი პოეტი არჩილი წერდა:

მოხვევლისამ, ჩახრუხელისამ
 ლექსთა სიტკბომა ამიყოლია,
 მისებრ მთიული, სიბრძნით ღვთიური
 თამარის კიდე ვისმცა ჯყოლია?¹

XVIII საუკუნის ფილოსოფოსი და თეოლოგი ანტონ I კათალიკოსი ჩახრუხაძეს რუსთაველზე მალლა აყენებდა. „წყობილ-სიტყვაობაში“ ვკითხულობთ:

ჩახრუხაის ძე უცხო პიტიკოსი,
 თამარ დიდის მშობი შაირებითა,
 შოთას შაირთა, თუ ვსთქვა, უკეთესთაცა;
 მთქმელი მესტიხე, დიდი სიბრძნის მოყვარე,
 ყოვლად საქები, რიტორთ-მესტიხთ გვირგვინი².

ასევე მალალ შეფასებას აძლევდა ჩახრუხაძეს იოანე ბატონიშვილი:

„ჩახრუხ ჩახრუხის-ძე, კაცი მეცნიერი და ცერემონიებისტერო თამარ მეფისა, მეცნიერებით სრული და რიტორ-მჭევრ-მოუბარი..., რომელსა უწოდდენ ქართველნი მესტიხეთ გვირგვინად...“³

სამწუხაროდ, ამ დიდი პოეტის ბიოგრაფია ისევე ბურუსითაა მოცული, როგორც მისი ეპოქის პოეტი-ფილოსოფოსებისა—იოანე შავთელისა და შოთა რუსთაველისა. კლასიკური ხანის საისტორიო

¹ არჩილიანი, ტ. I, 1936, გვ. 226.

² ანტონ I კათალიკოსი, წყობილ-სიტყვაობა, 1853, გვ. 286.

³ ძველი საქართველო, ტ. I, 1909, გვ. 26; იოანე ბატონიშვილი, კალმახობა, ტ. II, გვ. 185.

და ბიო-ბიბლიოგრაფიული წყაროები ჩახრუხადის ვინაობის საკითხს დუმილით უვლიან გვერდს, ალორძინების ხანის ღროინდელი ცნობები კი მკვლევართა საგრძნობ დაეჭვებას იწვევს. ამიტომ რიგი საკითხები ჩახრუხადის ბიოგრაფიიდან და მისი ლიტერატურული მოღვაწეობიდან დღემდე დაუზუსტებელი რჩება. არც „თამარიანის“ ტექსტია ისეთ სასურველ მდგომარეობაში, რომ ტექსტის აღლდგენლად მასთან დაკავშირებული რომელიმე ფილოლოგიური საკითხის გადაჭრა შეიძლებოდეს საბოლოოდ.

ძველმა ქართველმა მწიგნობრებმა გვიანდერძეს „თამარიანის“ ნუსხები მეტად დამახინჯებული ტექსტით. ამჟამად ცნობილია „თამარიანის“ თოთხმეტი ნუსხა. მაგრამ არც ერთი მათგანი XVII საუკუნის მიწურულზე აღრინდელი არ არის (უმეტესობა XIX საუკუნის პირველი ნახევრით თარიღდება). მათი შედარებით-კრიტიკული შესწავლა ავლენს ისეთ ახალ თავისებურებებს, რომელთაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებათ „თამარიანის“ სტრუქტურულ-კომპოზიციური საკითხების დასადგენად და, საერთოდ, ჩახრუხადის პოლიტიკური მსოფლმხედველობის გასარკვევად. ამავე დროს თხზულების ბექდური გამოცემების შესწავლა ცხადჰყოფს, რომ „თამარიანის“ გამომცემელთა მიერ გათვალისწინებული ყოფილა მხოლოდ XIX საუკუნის რამდენიმე ნუსხა, რომლებშიც „თამარიანის“ ტექსტი უაღრესობამდეა დეფორმირებული, როგორც სტროფული შედგენილობისა და განლაგების მხრივ, ისე წანაკითხებით. შეიძლება გადაჭრით ითქვას, რომ „თამარიანის“ ყველა ნუსხისა და გამოცემის შედარებით-კრიტიკული შესწავლა და ამის საფუძველზე თხზულების პირვანდელი სახით აღდგენა არავის უცდია: არც მის გამომცემელ-რედაქტორებს და არც იმ მკვლევრებს, რომელთაც საკმაო ღვაწლი მიუძღვით „თამარიანის“ პრობლემების დასმა-განხილვაში.

„თამარიანის“ პირველი გამომცემელი იყო ისტორიკოსი პ. იოსელიანი. 1838 წელს მან გამოაქვეყნა ჩახრუხადის თხზულება. სათაურით: „თამარ მეფისა და მეუღლისა მისისა დავით მეფისა შესხმა, თქმული ლექსად ჩახრუხას-ძისაგან წელსა ქრისტესით. 1187-სა“. პ. იოსელიანის ნაგვიანევი შენიშვნიდან¹ ირკვევა, რომ მას ხელთ ჰქონია „თამარიანის“ ერთადერთი ნუსხა, რომელიც

¹ П. Иоселиани, Описание города Душети, 1860, гл. 65, №. 34.

ვფიქრობთ, დავით რექტორის მიერ უნდა ყოფილიყო გადაწერილი. ამას ადასტურებს ის ტექსტუალური დამთხვევა, რომელსაც „თამარიანის“ პირველი ბექედური გამოცემა და დავით რექტორისეული ნუსხების შედარება ავლენს. თბზულეზას სკოლიოებში დართული აქეს რამდენიმე შენიშვნა რედაქტორისა. თუ ვინ იყო ჩახრუხაძე და რა მხატვრული ღირებულება აქეს მის „თამარიანს“, ამაზე პ. იოსელიანი საყურადღებო მოსაზრებას გამოთქვამს 1860 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში, რომლის სათაურია „Описание города Душети“:

„დუშეთისა და მისი მიდამოების თავზე,—გკითხულობთ ამ წიგნში,—აღმა ფრენს გენია მაღალი პოეზიისა, რომლის წარუშლელი კვალი მის გონებრივ სამყაროშია აღბეჭდილი. ეს გენიაა პოეტი ჩახრუხაძე, თანამედროვე რუსთაველისა. ჩახრუხაძე დაიბადა ხევში; ადგილობრივი გეოგრაფიული გამოთქმით, ის იყო ხეველი ანუ მოხევე. ხევის ადგილმდებარეობის მეტალივით მკვრივმა ნიადაგმა მას შთააგონა მეტალივით მეღერი სიტყვები. მთის ხეობის ეხომ გამოძახილი ჰპოვა მის აღფრთოვანებულ სულში, რომელიც აგზნებული იყო საქები ობიექტის [თამარის] სიდიადით... ჩახრუხაძის ლექსები სუნთქავენ ცოცხალი ფანტაზიით, ღრმა გრძნობითა და აზრებით; მისი ლექსები მოჰქუხს როგორც მდინარე არაგვი, რომელიც მოვარდნილი ღვარივით მოიკლაკნება ხეობის კლდოვან კალაპოტში, და ანთებულია პოეტური ცეცხლით როგორც ის ვულკანური ბუნება, სადაც ჩახრუხაძე გაიზარდა ქართული ენის სადიდებლად“¹.

როდესაც პ. იოსელიანი ამ სიტყვებს წერდა, მაშინ ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში გაბატონებული იყო ევგენი მიტროპოლიტის მიერ 1802 წელს „თამარიანის“ არასათანადო შესწავლის შედეგად გამოთქმული მოსაზრება, თითქოს „хвала сия [ე. ი. „თამარიანი“], составляющая довольно великую книгу, соплетена почти из одних только прозваний и нарицательных имен, приписуемых Тамаре“². ამავე მოსაზრებას სიტყვასიტყვით იმეორებდა დ. ჩუბინაშვილი. 1846 წელს იგი „ქართული ქრესტომათიის“ მეორე ნაწილში წერდა: „она вся почти состоит из одних только прозваний и нарицательных имен, приписываемых

¹ П. Иоселиани, Описание города Душети, 1860, გვ. 61—64.

² Евгений Митрополит, Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ее состоянии, 1802, გვ. 87; შდრ. გ. მიქაძე, ქართული პოეტიკის ქრესტომათია, 1954, გვ. 24.

Гамари¹. ორივე მკვლევარი თავიანთი მოსაზრების დასასაბუთებლად იშველიებდა „თამარიანის“ ცნობილ სტროფს: „თამარ წყნარი, შესაწყნარი“, რომელიც მართლაც შეთხზულია „из одних только прозваний и нарицательных имен“, და ამ ერთი სტროფის მიხედვით ისინი გამოთქვანდნენ არსებითად მცდარ მოსაზრებას, რომელიც „თამარიანს“ აღარიბებს შინაარსობლივად და უკარგავს მას ისტორიულ-პოლიტიკურ მნიშვნელობას. პ. იოსელიანმა უარყო ევგენი მიტროპოლიტისა და დ. ჩუბინაშვილის მოსაზრება, მაგრამ მან ვერ შეძლო ქართული ინტელიგენციის აზროვნებიდან მისი ძირფესვიანად ამოგდება.

იმხანად, როდესაც „თამარიანის“ პირველი გამოცემა გამოქვეყნდა, ტექსტოლოგიური მეცნიერება საქართველოში ახლად იდგამდა ფეხს. მაშინ ძველი ქართული ტექსტების გამომცემლრედაქტორთა კრიტიკული ალლო იმდენად განუფითარებელი იყო, რომ რამდენიმე ათეული წლის წინ გადაწერილ ნუსხას „ძველდედანს“ უწოდებდნენ და ყოველგვარ ბიო-ბიბლიოგრაფიულ ცნობას შეუმოწმებლად ეყრდნობოდნენ. ამიტომ, როგორც სამართლიანად წერდა ნ. მარი, მაშინ „никто не подозревал, до какой степени пострадал текст од. Растерзанный на части и разрозненные, местами дефектные, местами обезображенные чужеродными наростами, почти на каждом шагу искаженные в подробностях, оды сами по себе являлись чем-то дикими и бессмысленным“ ...² ნაწილობრივ ამით და ნაწილობრივ გასული საუკუნის 60-იანი წლების ახალი თაობის ახალგაზრდული გატაცებით უნდა აიხსნებოდეს ის გარემოება, რომ XIX საუკუნის ზოგიერთი გამოჩენილი მოღვაწე ჩახრუხადის პოეტური შემოქმედების შეუფასებლობას ამელავენებდა. ამ შემთხვევაში ჩვენ უპირველესად მხედველობაში გვყავს ახალგაზრდა ილია ჭავჭავაძე, რომელმაც უნიკობის განაჩენი გამოუტანა გენიოს ჩახრუხადეს:

„ჩვენში, ქართველებში, — წერს ილია, — დიდი მწერლის ხმა აქვს დაგდებული ჩახრუხადესა, მაგრამ არამც თუ დიდი, პატარაც არა ბრძანდება ის კურთხეული. მისი თამარის ქება მთელ მოთხრობის ოდენაა, ზედშესრულით დაიწყობა და თითქმის ზედშესრულით თავდება. რა ვაი-ვაგლახით და კისრის მტვრევით მოგოგავს დავარდნილ ცხენსავით მისი ოც-მარცვლოვანი ტყვიასავით

¹ Грузинская хрестоматия, ნაწ. II, 1846, გვ. III, სქოლიო 1.

² Н. Я. Марр, Древнегрузинские олодисцы (ТР, IV, 1902), გვ. 60.

მძიმე ლექსები!... არც აზრი, არც სურათი, არც ეშვინიერება, არც ჭკუა, არც გული, არაფრისთანა არაფერი, გარდა ზედშესრულების რახა-რუხისა! აბა ეხლა ნახეთ, რა სახელი აქვს ჩვენში! სადაც რუსთაველს, მაგ თითქმის გენიასა ახსენებენ, იქ გინდათ თუ არა, წამოაკუნკულდებენ ჩაბრუხაძესაც, რომელსაც, გვგონია, ფიქრადაც არა ჰქონია ამისთანა დიდების იმედი¹.

რასაკვირველია, ი. ჭავჭავაძის ეს შეხედულება, რომელიც ევგენი მიტროპოლიტისა და დ. ჩუბინაშვილის მოსაზრებათა ნაგვიანევი გამეორებას წარმოადგენს უფრო მწვავე ფორმებში, თანამედროვე ფილოლოგიური მეცნიერებისათვის მიუღებელია, მაგრამ ის საყურადღებოა იმ მხრივ, რომ მაშინ „თამარიანის“ ტექსტი იმდენად დეფორმირებული იყო, მას პირვანდელი სახე ისე ძლიერ ჰქონდა შეცვლილი, რომ ი. ჭავჭავაძის გენიამაც ვერ განკვირბა ძეგლის მხატვრული სიდიადე.

XIX საუკუნეში „თამარიანი“ პ. იოსელიანის შემდეგ კიდევ გამოიცა ორჯერ: 1863 წელს — დ. ჩუბინაშვილის რედაქციით „ქართული ქრესტომათიის“ მეორე ტომში (გვ. 59-72) და 1882 წელს — ზ. ჭიჭინაძის რედაქციით, მაგრამ ორივე ეს გამოცემა უკრიტიკოა და არსებითად, როგორც ნ. მარი წერს, „они никак не облегчают понимания поэмы“². ამიტომ 80-იან წლებში კვლავ თავი იჩინა ჩაბრუხაძის თხზულების ნილილისტურმა შეფასებამ. 1883 წელს გაზ. „დროებაში“ დაიბეჭდა ხელმოუწერელი ბიბლიოგრაფია ჩაბრუხაძისა და შავთელის თხზულებათა გამოცემის გამო, რომელშიც ვკითხულობთ:

„ჩვენც შეიძლება დავეთანხვოთ კათალიკოსს (ანტონს), რომ ჩაბრუხაძე მართლაც პიტიკოსიც იყო, რიტორიც, მაგრამ პოეტობის ნიშან-წყალს კი სრულიად მოკლებული ყოფილა; ესევე ითქმის შავთელზე. ორთავ ამ «კლასიკებს» იმდენათა აქვთ მნიშვნელობა, რამდენათაც ეს საჭიროა შოთას დროის გარემოების ასახსნელად, როგორც ვარსკვლავთაგან მოთამაშე რაშის ღირსების გასაგებად საჭიროა ჯაგლაგი ცხენების უხეირო სიარულიც გაცნობილი გქონდეს. სამს ამ თანამედროვე მწერალს: შოთა რუსთაველს, ჩაბრუხაძეს, შავთელს — ერთი და იგივე საგანი აუღიათ, ერთსა და იმავე არსებას აქებენ, ერთსა და იმავე თამარ მეფეს უკმევენ გუნდრუქს,

¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ათ ტომად, პ. ინგოროყვას რედაქციით, 1953, ტ. III, გვ. 10-11.

² TP, IV, გვ. 29.

მაგრამ რა განსხვავებაა მათ პოეზიას შორის, თუ კი შავთელისა და ჩახრუხადის ნაძალადევს ლექსებს პოეზიის სახელის ღირსად გავხდით¹.

ასეთი ტენდენციური და მთლად მიუღებელი მოსაზრების გვერდით იმავე წლის ჟურნალ „ივერიაში“, რომლის რედაქტორი იყო ი. ქავჭავაძე, ქვეყნდება პ. უმიკაშვილის საყურადღებო ბიბლიოგრაფიული შენიშვნა: „სანამდისინ კარგა არ გაიხინჯებოდეს ტექსტი [შავთელისა და ჩახრუხადის თხზულებებისა], სანამ განმარტება არ ექნება ამ ნაწერებსა, მანამდის ლექსების რახა-რუხის მეტს ვერას გამოარჩება მკითხველი: ვერც აზრს გამოარკვევს ნაწილ-ნაწილად, ვერც მათ შეკავშირებას ერთი-ერთმანეთთან, ვერც დედა-აზრს მრთელის თხზულებისას... ამიტომ ამ ორის მწერლის ნაწერის გამოცემისათვის ჯერ ხელნაწერების საკმაოდ მოპოვება და ტექსტის აღდგენაა საჭირო და მერე კარგი შემუშავება განმარტებისა ძველის მწერლობის მცოდნე კაცებისაგან“².

პ. უმიკაშვილი გრძნობს, რომ შავთელისა და ჩახრუხადის თხზულებათა ტექსტები დამახინჯებულია. ამიტომ იგი უკმაყოფილოა ზ. ჭიჭინაძის სარედაქციო-საგამომცემლო მუშაობით. როგორც ზ. ჭიჭინაძე წერს, მან „თამარიანის“ ტექსტი უცვლელად გადმობეჭდა პ. იოსელიანისა და დ. ჩუბინაშვილის გამოცემებიდან: „პირველ წიგნათ დავბეჭდეთ ჩახრუხადის პოემა, რომელიც ეს მესამედ იბეჭდება. ამ პირველ წიგნზე სიტყვების ახსნა უნდა ჩაგვერთა, მაგრამ ეს ჩვენ დავსტოვეთ, რადგანაც ახსნას ერთობ დიდი ადგილი სჭირდებოდა, დღეს თუ ხვალ სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონი ცალკე გამოვა და იქიდან ყველა იხელმძღვანელებს. რაც შეეხება დედნის სისწორით დაცვას და სიმართლეს, ჩვენ შევუთანხმეთ იოსელიანის და ჩუბინაშვილის დაბეჭდილებებს“³.

პ. უმიკაშვილი სამართლიანად უკიყინებდა ზ. ჭიჭინაძეს. ქართველი მკითხველის მოთხოვნილება იმხანად საკმაოდ გაზრდილი იყო და ამიტომ არ კმაროდა ძველი გამოცემის უცვლელი გადმობეჭდვა, არამედ საჭირო იყო „თამარიანის“ ხელნაწერების დაძებნა, მათი

¹ ქართველი კლასიკები, I ჩახრუხაძე, II შავთელი, გამოცემა ზ. ჭიჭინაძისა („ლორემა“, 1883, № 183).

² პ. უმიკაშვილი, ქართველი კლასიკები, ჩახრუხაძე, გამოცემის ზ. ჭიჭინაძისაგან („ივერია“, 1883, № 7-8, გვ. 153-154).

³ ქართველი კლასიკები, ჩახრუხაძე, გამოცემის ზ. ჭიჭინაძისაგან, 1882 (წინასიტყვაობა). შდრ. ზ. ჭიჭინაძე, ქართული მწერლობა XII საუკუნეში, 1887, გვ. 5. ზ. ჭიჭინაძემ „თამარიანი“ ხელახლა დაბეჭდა 1900 წელს სათაურით: ქნარი გრიგოლ ჩახრუხადისა. მას გარეკანზე აწერია მესამე გამოცემა, ფაქტიურად იგი მეოთხეა.

შესწავლა და ტექსტის აღდგენა, მერე კი ძნელად გასაგები სტროფებისა და ტაეპების განმარტება. ამ თვალსაზრისით პ. უმიკაშვილის მოთხოვნა სრულიად კანონიერი და დროული იყო, მაგრამ „ძველის მწერლობის მცოდნე კაცები“ რატომღაც ამ საქმისაგან თავს იკავებდნენ. მხოლოდ ოცი წლის შემდეგ ნ. მარმა განახორციელა ის, რა მოთხოვნაც პ. უმიკაშვილმა დაუსახა „თამარიანის“ მომავალ გამოცემელს.

1902 წელს ნ. მარმა გამოაქვეყნა შავთელისა და ჩახრუხადის სახოტბო თხზულებანი, სათაურით: „Древнегрузинские описцы. I. Певец Давида Строителя, II. Певец Тамары“, მის მიერ დაარსებულ სერიაში „Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии“ (кн. IV, СПб). ეს ნაშრომი წარმოადგენს ძველ ქართულ მეხოტბეთა თხზულებების მონოგრაფიულად შესწავლის პირველ ცდას. ნ. მარის ვრცელ გამოკვლევებაში განხილულია შავთელისა და ჩახრუხადის თხზულებებთან დაკავშირებული ფილოლოგიური საკითხები, შემდეგ მოცემულია ამ თხზულებათა კრიტიკული ტექსტები, ხოლო დასასრულს — არქაული და უცხო ენებიდან ნასესხები სიტყვების ლექსიკონი, რომელიც აადვილებს ძნელად გასაგები სტროფებისა თუ ტაეპების შინაარსობლივ გააზრებას. ნაშრომი დიდი ერუდიციითა და სიყვარულითაა დამუშავებული. მისი კითხვის დროს იგრძნობა ის პოეტური სიდიადე, რომელიც ახასიათებთ შავთელსა და ჩახრუხადეს. აი, რას წერს ნ. მარი „თამარიანის“ ისტორიულ-ლიტერატურული მნიშვნელობის შესახებ:

„თამარის შესხმათა სიმშვენიერე მდგომარეობს მათ არაჩვეულებრივ მხატვრულ ფორმაში, მეტყველების ბუნებრივ სიზუსტეში, ლექსების მომაჯადოებელ მუსიკალობასა და ყოველთვის უძრახველი, ხშირად ვირტუოზულად უბადლო და მდიდარი რითმების სიუხვეში, რომელიც გვაიძულებს ზოგჯერ აუცილებელი ხელოვნურობა დავიფიქსოთ... მათი სახით ჩვენ გვაქვს უბადლო წყარო XII საუკუნის თავისებური ქართული კულტურის შესასწავლად. კულტურულ-ისტორიულ ურთიერთობაში ეს წყარო მნიშვნელოვანია არა მარტო ლიტერატურული ფაქტების ცნობებით, რომელნიც მხოლოდ მას გააჩნია, არამედ საერთო შთაბეჭდილებითაც, რომელსაც ვღებულობთ მისი კითხვის დროს XII საუკუნის ქართული საზოგადოების დახვეწილი და მრავალმხრივი განსწავლულობის სასარგებლოდ... უფრო მეტიც, ოდებში შემონახულია ქართული სახელმწიფოებრივი აზრის განვითარების ისტორია.

ისათვის უდიდესი მნიშვნელობის ძეგლი. რასაკვირველია, ლექსები შეთხზულია თამარის პიროვნების სადიდებლად და საქებრად, მაგრამ ეს პიროვნული შესხმა ძლიერ გაელენთილია ნათელი საზემო პატრიოტული აღზნებით. მაგრამ ეს არ არის მოგონილი, ტენდენციური პატრიოტიზმი, შეტანილი თხზულებაში მეხოტბის ან მასთან სოლიდარულად განწყობილი წრის ადამიანთა პირადი მოსაზრებით; მთელი ეპოქა, როდესაც ცხოვრობდა პოეტი, წარმოადგენდა ქართული ნაციონალური სახელმწიფოებრივი და სამხედრო დიდების უმაღლეს სასიცოცხლო განვითარებას და პოეტი თავისდაუნებურად გადმოგვცემს მოწინავე ქართული საზოგადოების თანამედროვე განწყობილებას¹...

ნ. მარს ძირითადი მოსაზრებანი „თამარიანის“ პრობლემატის შესახებ ჩანოყალიბებული აქვს შემდეგნაირად:

„1. ძეგლი, რომელსაც ეწოდება «თამარიანი» და რომელიც ჩვენამდე მოღწეულია ჩახრუხადის სახელით, არის პატარა-პატარა ლექსების კრებული ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვანი ჩანართებითა და სხვადასხვა ნაწილში გამეორებებით... 2. ეს ლექსები წარმოადგენს თერთმეტ ოდას თამარის შესახებ, ერთ ელევას შეყვარებულ მოყმე-პოეტზე, რომელიც, აგრეთვე, ქართველი მეფე-ქალის არაპირდაპირ შესხმას შეიცავს, და ერთ ყალბ ლექსს, დაწერილს ამ ელევას საპასუხოდ. 3. ოდები თამარის შესახებ დაწერილია სხვადასხვა დროს, თითოეული მათგანი განსაკუთრებული შემთხვევის გამო, დაახლოებით სამი წლის განმავლობაში თამარის პირველი ქმრის განდევნიდან (1192) რუსუდანის დაბადებამდე (1195). 4. ოდების ავტორი უნდა იყოს შოთა რუსთაველი. «ჩახრუხადე», თუ მისი მოხსენება სწორ გადმოცემაზეა დაფუძნებული, გვარია შოთა რუსთაველისა. 5. მაგრამ ვისაც არ უნდა ეკუთვნოდეს ამ ოდების კრებული, ის წარმოადგენს ქართულ ლიტერატურაში შესანიშნავ ძეგლს თავისი თავისებურებებით და მათში XII საუკუნის დასასრულის კულტურულ-პოლიტიკური სახის ნათელი ანარეკლით. ამ მხრივ ოდების კრებული «ვეფხისტყაოსანზე» განუზომლად მაღლა დგას»².

ამ მაღალი და ნაწილობრივ მართებული შეფასებით ნ. მარმა სამუდამოდ დაასამარა ის არასწორი და ყალბი შეხედულებები „თამარიანის“ ლიტერატურული ღირსების შესახებ, რომელთაც

¹ TP, IV, 1902, გვ. 48 — 49.

² იქვე, გვ. 75 — 76.

ღრმა ფესვები ჰქონდათ გამდგარი XIX საუკუნის მთელ მანძილზე, მოყოლებული ევგენი მიტროპოლიტიდან და დამთავრებული ზემოსენებული ანონიმი რეცენზენტით.

ნ. მარის განსაკუთრებული დამსახურება ქართული ფილოლოგიის წინაშე იმაში მდგომარეობს, რომ მან თავისი ნაშრომით ურყევი საძირკველი ჩაუყარა ძველი ქართველი მებოტბე პოეტების თხზულებათა მეცნიერულად შესწავლის საქმეს და კერძოდ „თამარიანის“ ირგვლივ მრავალი ახალი და საინტერესო საკითხი წამოჭრა, როგორცაა: თხზულების სტრუქტურა და კომპოზიცია, მისი დაწერის თარიღი, „თამარიანისა“ და „ვეფხისტყაოსნის“ ურთიერთობა, ჩახრუხადის ვინაობა, პოეტის ენა და სხვ. შეიძლება გადაუქარებლად ითქვას, რომ „თამარიანის“ შესწავლის შემდგომი ისტორია დღევანდლამდე ნ. მარის მიერ აღძრული საკითხების განხილვითა და გაღრმავებითი კვლევა-ძიებით განისაზღვრება. მიუხედავად ამისა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. მარმა ვერ შეძლო „თამარიანის“ ტექსტის აღდგენა. მართალია, მან დიდი გონებამახვილობით განკვერიტა „თამარიანის“ სტრუქტურულ-კომპოზიციური ხასიათი, მაგრამ მან ვერ მოახერხა თხზულების სახოტბო ლექსების რაოდენობის დადგენა, თითოეული ლექსის სტროფული შედგენილობის განსაზღვრა. მან ზოგიერთი სტროფისა და ტაეპის მცდრად გააზრების გამო ვერ დაადგინა სახოტბო ლექსების დაწერის თარიღებიც, ჩახრუხადის სადაურობა და ვინაობა და „თამარიანის“ ზოგიერთი ლიტერატურული წყარო. პირიქით, მან ყოველად გაუმართლებელი ჰიპოთეზებით მნიშვნელოვნად დაამუხრუჭა „თამარიანის“ პრობლემების შესწავლა და ქართულ ფილოლოგიურ მეცნიერებაში მსჯელობის საგნად გადააქცია ზოგიერთი ისეთი შემცდარი ან სუსტად დასაბუთებული მოსაზრება, რომელიც „თამარიანის“ ხელნაწერების არასათანადო შესწავლის შედეგს წარმოადგენს.

ნ. მარის ნაშრომმა ქართულ ინტელიგენციაში ფართო გამოხმაურება პოვა. იმავე წელს გაზ. „ივერიაში“ მის ირგვლივ რამდენიმე რეცენზია და ნარკვევი დაიბეჭდა. პირველი ბიბლიოგრაფიული წერილი დ. კარიჭაშვილს ეკუთვნის. მან ნ. მარის ნაშრომს მალაღი შეფასება მისცა:

„რაც ვერ ქმნა ვერავინ მეცხრამეტე საუკუნეში, ის გააკეთა ბ-ნმა ნ. მარმა მეოცე საუკუნის დამდეგს“, — წერდა დ. კარიჭაშვილი და ბოლოს დასძენდა: „უქველია, ბევრგან ბ-ნის მარისგან აღდგენილი და შესწორებული ტექსტი არ იქნება ის, რაც უნდა ყოფილ-

იყო პირველად. საფიქრებელია, რომ სიტყვების განმარტებაში ცოტაოდენი შეცდომები ჰქონდეს. ამას თვით პატივცემული მკვლევარი უარს არა ჰყოფს. როგორც უნდა იყვეს და რამდენიც უნდა იყვეს მისი შეცდომა, მისი შრომა ქართული ლიტერატურის ისტორიისათვის და ფილოლოგიისათვის მეტად დიდი და ნაყოფიერია“¹.

დ. კარიკაშვილის წერილის გამოქვეყნებიდან რამდენიმე დღის შემდეგ ნ. მარის ნაშრომს გულთბილი რეცენზიით გამოეხმაურა გაზ. „ცნობის ფურცელი“, რომელიც პრესის მიმოხილვაში წერდა:

„ეს წიგნი (იგულისხმება TP, IV, ი. ლ.) ძლიერ საინტერესო წიგნია და დიდს ნათელს ჰფენს ჩვენს წარსულს“... ან: „ბ-ნ მარს ჩვენის ძველის ლიტერატურის ორი ნაშთი—აბდულ-მესია შავთელისა და თამარიანი ჩახრუხადისა, აქამდე ცნობილნი ერთნაირის სახელით თამარის შესხმად—შეუსწავლია გულდადებით, გარყვნილი ტექსტი გაუსწორებია, არევე-დარეული მისი ნაწილები თავ-თავის ადგილს დაულაგებია და გამოუცია სულ სხვა სახით, ვიდრე წარსულის საუკუნის გამოცემანი“².

ასევე გულთბილი რეცენზიით შეეგება ნ. მარის ნაშრომს ნეცოვანი პოეტი აკაკი წერეთელი. მან გაზ. „ივერიაში“ დაბეჭდა წერილი „მცირე რამ პროფესორ მარის უკანასკნელი თხზულების გამო“: „რვა საუკუნის განმავლობაში, — ვკითხულობთ ამ წერილში, — გადამწერლებისგან დაბურდული და დახლართული ტექსტი ორივე პოემისა (ე. ი. შავთელისა და ჩახრუხადის თხზულებებისა, ი. ლ.) ბატონ მარს წესიერად აღუდგენია და შესაფერი ლექსიკონიც ჩაურთავს, მაგრამ მაინც ეს სამაგალითო შრომა დამთავრებული არ არის“.

ამ ზოგადი შენიშვნის შემდეგ აკაკი კრიტიკულად იხილავდა იმ ფილოლოგიურ საკითხებს, რომელნიც ნ. მარმა წამოჭრა შავთელისა და ჩახრუხადის თხზულებათა გარშემო. იგი ნ. მარის მოსაზრების წინააღმდეგ ავითარებდა იმ შეხედულებას, რომ შავთელის თხზულება არის თამარ მეფისა და დავით სოსლანის შესხმა, და ამის დასასაბუთებლად საგულისხმო მოსაზრებებს გამოთქვამდა. „თამარიანის“ შესახებ კი აღნიშნავდა, რომ „ეს არ არის ერთია-

¹ „ივერია“, 1902, № 97.

² „ცნობის ფურცელი“, 1902, № 1805. სტატია ხელმოუწერელია.

ნი პოემა“, არამედ იგი წარმოადგენს „სხვადასხვა დროს ნაწერ-სასიმღერო მაჯამებისა და ჩახრუხაულების კრებულთ“¹.

ნ. მარის ნაშრომს უარყოფითი შეფასება მისცა თათარყან დადემქელიანმა. ის, ქართული ლიტერატურის ისტორიისათვის შემთხვევითი პიროვნება, შემოიფარგლა იმ ეპოქისათვის დამახასიათებელი პოლემიკური კრიტიკით და ერთი წუთითაც არ უფიქრია ნ. მარის მოსაზრებათა საფუძვლიანი შესწავლა².

პირველი მკვლევარი, რომელმაც ნ. მარის შეხედულებანი დეტალურად განიხილა, იყო ისტორიკოსი მ. ჯანაშვილი. იგი, როგორც კარგი მცოდნე „თამარიანის“ საკითხებისა, ნ. მარს დაუპირისპირდა ორიგინალური და ზოგიერთ შემთხვევაში საგულსხმო მოსაზრებით. მან 1902—1904 წლებში დაბეჭდა წერილების სერია, სათაურით: „თამარიანი (თხზულება ჩახრუხადისა)“³ და „თამარ მეფე და მისნი ისტორიკოსნი“⁴, სადაც ვერცლად მიმოიხილა „თამარიანის“ საკითხები და შეეცადა თხზულების ტრადიციული ტექსტის დაცვას. 1923 წელს მ. ჯანაშვილმა თავის ერთ საგაზეთო სტატიაში („თამარ მეფის მეზობენი“) ხელახლა განიხილა 1902—1904 წლებში მის მიერ აღძრული ძირითადი საკითხები⁵. როგორც 1902—1904 წლებში, ისე 1923 წელს მ. ჯანაშვილი გამოთქვამდა იმ მოსაზრებას, რომ ნ. მარმა ვერ აღადგინა „თამარიანის“ ტექსტი, არამედ მან უფრო დაამახინჯა ის და ძნელად გასაგები გახადა. აი. რას წერს ისტორიკოსი ნ. მარის სარედაქციო მუშაობის შესახებ:

„აკადემიკოსის ამგვარ შრომამ [ჩახრუხადის] დიდებულ კმნილებას ძველი სიბნელე ვერ მოაცილა: ჩვენის ფიქრით, არა თუ პირვანდელი ტექსტის გაწყობილობა ვერ აღადგინა, არამედ თვით ნაანდერძევი მისი სახეც უფრო აურიდა და წინანდელზე უმეტე გაუგებარი გაჰხადა. მარს თუ «თავის ოდების» თხზულების ხანები მთლიანად გადაესხ-გადმოესხა და ყველა ამ ხანებისათვის თავთავიანთი თავდაპირვანდელი ბინა მიეჩემებინა, ეს დიალაც მოსაწონი იქნებოდა, მაგრამ მან ეს არ აკმარა ძველადვე ნაწვალებ ტექსტს, მრავალთ უმრავლესი ხანა ნაკუწ-ნაგლეჯად აქცია და ამ ნაშუსრევებიდან შეაკოწიწა ესა თუ ის «ოდა»“⁶.

¹ „ივერია“, 1902, № 154.

² იქვე, № 217.

³ იქვე, №№ 189, 199, 204, 223.

⁴ „მომბე“, 1904, №№ 2, 3, 4, 6.

⁵ „ტრიბუნა“, 1923, № 466.

⁶ იქვე.

ბ. მართან კამათში მ. ჯანაშვილს მხარი დაუჭირა ცნობილმა მეკლევარმა ა. ხახანაშვილმა¹.

დასასრულ, 1904 წელს ნ. მარის ნაშრომს ვრცელი ანოტირებული რეცენზიით გამოეხმაურა ივანე ჯავახიშვილი². მან ნ. მარის მოსაზრებანი მთლიანად გაიზიარა და ნაშრომს მაღალი მეცნიერული შეფასება მისცა. პატივცემული ისტორიკოსი წერდა:

„Автор изучил и восстановил тексты двух самых трудных, но высшей степени интересных авторов—грузинских придворных поэтов-одописцев. До последнего времени эти произведения были изданы с такими искажениями в тексте, что во многих случаях понять смысл стихов не было возможности; теперь, после критического издания Н. Марра, дело это получило надлежащее освещение“³.

ი. ჯავახიშვილმა იგივე მოსაზრება გამოთქვა 1913 წელს „ქართველი ერის ისტორიის“ მეორე წიგნში:

„ჩახრუხაძის შეახმა ძალიან დამახინჯებული იყო გადამწერთაგან და მხოლოდ მას შემდგომ, რაც პრ. მარმა დიდის გონებამახვილობით მათი პირვანდელი სახე აღადგინა და თვით ნაწარმოებს ვრცელი ახსნა და გამოკვლევა დაურთო, მარტო ამის შემდგომ ჩახრუხაძის საგულისხმო ქმნილების დიდი ღირსება და მნიშვნელობა ჩვენთვის ცხადი გახდა. ნ. მარმა დაამტკიცა, რომ ჩახრუხაძის თხზულებაში ერთი მთლიანი პოემა კი არ არის შენახული, არამედ რამდენიმე სხვადასხვა დროს საქართველოს სხვა და სხვა გამარჯვებისა და დღესასწაულის გამო დაწერილი შესხმაა“⁴.

1913 წელს ს. კაკაბაძის რედაქციით გამოქვეყნდა „თამარიანის“ შექვესე გამოცემა პატარა წინასიტყვაობითა და ასევე პატარა ლექსიკონით. ს. კაკაბაძემ არ გაიზიარა ნ. მარის შეხედულება „თამარიანის“ აღნაგობის შესახებ. იგი წერდა:

„თავისთავად იგულისხნება, რომ ამგვარი სისტემით (ტაეპებისა და ცალკე მუხლების დატებით) ყოველგვარი პოეტური შესხნიდან შესაძლებელია სურვილისამებრ რაც გნებავთ გამოვიყვანოთ. მით უმეტეს შეუწყნარებელია ამგვარი გადასხმა შესხმის სხვადასხვა ტაეპებისა, რომ ამის გასასამართლებლად არავითარი

¹ ა. ხახანაშვილი, ქართული სიტყვიერების ისტორია, I, 1904, გვ. 386—387.

² И. Джавахишвили, Грузия (Отгиск из XI тома „Византийского временника“, 1904), გვ. 12—20.

³ იქვე, გვ. 12.

⁴ ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, 1913, ტ. II, გვ. 657.

საბუთი არ მოიპოვება. მართალია ძველს ხელნაწერებს ჩვენამდის არ მოუღწევია, მაგრამ ის გარემოება, რომ ყველა ცნობილ ხელნაწერში შესხმა ერთნაირი სისტემითაა დაცული, ცხადი მაჩვენებელი უნდა იყოს ამგვარი თვითნებობის უსაბუთობისა¹.

„თამარიანის“ მეშვიდე გამოცემა ისევ ს. კაკაბაძის რედაქციით გამოქვეყნდა 1937 წელს პატარა წინასიტყვაობითა და ლექსიკონით. იგი გამეორებაა მცირეოდენი ცვლილებით 1913 წლის გამოცემისა.

„წინამდებარე გამოცემაში, — წერს ს. კაკაბაძე, — ჩვენ მივსდევთ ტრადიციულ ტექსტს, რადგანაც შესხმის დაყოფა 12 სივადასხვა ნაწარმოებად ტაეპების ერთი ადგილიდან მეორე ადგილას გადასმით (როგორც ამას ახდენს ნ. მარი, ი. ლ.) მაინც წარმოადგენს, ასეთი დაყოფის დიდ გონებამახვილობისდა მიუხედავად, მეტად ხელოვნურ საშუალებას, რომელიც არ არის დაზღვეული სუბიექტურ გადახვევათა და შეცდომათაგან. გარდა ამისა საერთოდ არც არის სავსებით მტკიცე მოსაზრებანი ისეთი დებულებებიანათვის, რომ ტრადიციული ტექსტი არ მომდინარეობდეს უშუალოდ ავტორის დროიდან“².

ს. კაკაბაძე უქვევლად სწორ მოსაზრებას გამოთქვამს, როდესაც „თამარიანის“ მარისეული გამოცემის კრიტიკას აწარმოებს, მაგრამ მას რამდენადაც ტრადიციული ტექსტი „უშუალოდ ავტორის დროიდან“ მომდინარედ მიაჩნია, იგი უშვებს ისეთ შეცდომას, რომელიც გამომდინარეობს „თამარიანის“ ხელნაწერების შეუსწავლელობიდან. მისი განცხადება, რომ „ყველა ცნობილ ხელნაწერში შესხმა ერთნაირი სისტემითაა დაცული“, გვაძლევს საბუთს ვიფიქროთ, რომ ს. კაკაბაძე არ იცნობს „თამარიანის“ ნუსხას S 2775, რომელიც მეცნიერებისათვის ცნობილი გახდა ე. თაყაიშვილცნაშრომით „Описание рукописей“ (II, 311 — 314), და მისი ტიპის მეორე ნუსხას A 656, რომელიც ისტორიკოსმა თ. ჟორდანიამ აღწერა 1902 წელს ნაშრომში „Описание рукописей типичисского церковного музея“ (II, 139 — 140). თუ დასახელებულ ორ ნუსხას ს. კაკაბაძე XIX საუკუნის რომელიმე ნუსხას შეუდარებდა, მაშინვე დარწმუნდებოდა, რომ ტრადიციული ტექსტი „უშუალოდ ავტორის დროიდან“ არ მომდინარეობს, რომ „თამარიანის“ ყველა ცნობილ ხელნაწერში ჩახრუხაძის შესხმა

¹ სარგის კაკაბაძე, ქება თამარ მეფისა ჩახრუხაული, 1913, გვ. 1-

² „თამარიანი“ ჩახრუხაძისა, ს. კაკაბაძის რედაქციით, 1937, გვ. 6.

ერთნაირი სტროფული შედგენილობით არაა დაცული. „თამარიანის“ მეექვსე-მეშვიდე გამოცემების ნაკლი სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ მათ რედაქტორს გათვალისწინებული არა აქვს 1913 თუ 1937 წლებისათვის საქართველოს მუზეუმებში დაცული და აღწერილი ყველა ნუსხა. ნაწილობრივ ამით აიხსნება ის მძიმე ტექსტუალური შეცდომები, რომელთაც ვხვდებით „თამარიანის“ კაკაბაძისეულ გამოცემებში.

„თამარიანის“ მერვე გამოცემა წარმოადგენს უცვლელ გამოცემას ნ. მარის ნაშრომში დაბეჭდილი ტექსტისას. იგი მოთავსებულია ს. ყუბანეიშვილის მიერ მოსწავლე ახალგაზრდობისათვის შედგენილი „ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათის“ მეორე ტომში (გვ. 188 — 198).

ყველა ამ გამოცემის კრიტიკული შესწავლიდან ირკვევა, რომ XVIII საუკუნის საუცხოო ნუსხები, რომელთაც XIX საუკუნის ნუსხებზე გაცილებით უკეთ შემოუნახავთ „თამარიანის“ სტრუქტურულ-კომპოზიციური სახე და წანაკითხები, არც ერთ გამომცემელს მხედველობაში არ მიუღია. ასე რომ, „თამარიანის“ ტექსტის კრიტიკული დადგენა ყველა დღემდე ცნობილი ხელნაწერის შედარებითი შესწავლის საფუძველზე და მისი გამოცემა გამოკვლევიდა და ფილოლოგიური აპარატურით ძველი ქართული ლიტერატურის მკვლევართა გადაუდებელ ამოცანად მიგვაჩნია. ასეთი სახის ნაშრომის გამოქვეყნება გაპირობებულია იმ გარემოებითაც, რომ ჩახრუხაძე რუსთაველის ეპოქის ერთ-ერთი გამოჩენილი პოეტია და მისი ნემკვიდრების შესწავლა საგრძნობლად წინ წასწევს რუსთაველოლოგიის საკითხების კვლევა-ძიებასაც.

ქართული ლიტერატურის ისტორიის მკვლევრები დაინტერესებული იყვნენ „თამარიანის“ პრობლემების დამუშავებითაც. ისინი აქვეყნებდნენ ამ ძეგლის შესახებ ფილოლოგიურ ნარკვევებს, მაგრამ XX საუკუნის 20-იან წლებამდე ნ. მარის ნაშრომის გარდა სხვა მნიშვნელოვანი რამ არ გამოქვეყნებულა. „თამარიანის“ პრობლემების საფუძვლიანი შესწავლა დაიწვეს მხოლოდ საბჭოთა ეპოქის შეცნირებმა — პ. ინგოროყვამ, კ. კეკელიძემ, შ. ნუცუბიძემ, ა. ბარამიძემ.

1924 წელს გამოქვეყნდა პ. ინგოროყვას მონოგრაფიული ნაშრომი „ჩახრუხაისძე — პოეტი, მოგზაური“. მასში მოცემულია

ორიგინალური ცდა ჩახრუხადის პორტრეტის აღდგენისა¹. მართალია, ავტორი ბევრ შემთხვევაში თავის მოსაზრებას ავითარებს „თამარიანის“ ზოგიერთი ტაეპის, სტროფისა თუ ოდის თავისუფალი ინტერპრეტაციის საფუძველზე, მაგრამ მის ნაშრომს დღესაც არ დაუკარგავს მეცნიერული მნიშვნელობა, რამდენადაც მასში აღძრულია მრავალი ახალი საკითხი კლასიკური ხანის ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან და ამ საკითხების ირგვლივ წამოყენებული ზოგიერთი მოსაზრება ბიძგს აძლევს მკვლევარს, რაც შეიძლება, უფრო მეტი სიღრმით შეისწავლოს „თამარიანის“ პრობლემები.

1924 წელსვე გამოქვეყნდა კ. კეკელიძის „ქართული ლიტერატურის ისტორია“, სადაც კლასიკური ხანის ძეგლებს შორის ვრცლადაა განხილული „თამარიანიც“². კ. კეკელიძემ ქართული ლიტერატურის ისტორიის ეს კურსი ორჯერ გადაამუშავა და 1951 წელს გამოაქვეყნა „ძველი ქართული მწერლობის ისტორიის“ სათაურით. ამ მესამე გამოცემაში ნარკვევი „თამარიანის“ შესახებ რამდენადმე გადაამუშავებულია და ზოგიერთი საკითხიც შევსებული და დაზუსტებული³. ავტორი ჯერ იხილავს ზოგადად „თამარიანის“ შედგენილობის საკითხს და შემდეგ ვრცლად ეხება ორ ისტორიულ-ლიტერატურულ პრობლემას—ვინ არის „თამარიანის“ ავტორი, როდისაა დაწერილი ეს თხზულება. „თამარიანის“ ტექსტის საკითხებზე კ. კეკელიძეს ეკუთვნის პატარა, მაგრამ მრავალმხრივ საყურადღებო ნარკვევიც: „კომენტარები «თამარიანის» ზოგიერთი ტაეპისა“⁴. ამ ორივე ნაშრომში აღძრული ისტორიულ-ლიტერატურული საკითხები და მათ ირგვლივ არსებული მასალები, ან სამეცნიერო ლიტერატურა დამუშავებულია საკმაო სიღრმითა და სისრულით; მათში წამოყენებული მოსაზრებანიც ანგარიშგასაწევი და ხშირად დანაჯერებელია.

შემდეგი მკვლევარი, რომელმაც „თამარიანის“ შესწავლის ისტორიაში სიახლე შეიტანა, შ. ნუცუბიძეა. ამ, ფართო ფილოსოფიური განათლების მქონე მეცნიერმა 1942 წელს გამოაქვეყნა „თამარიანის“ რუსული თარგმანი ვრცელი ფილოსოფიურ-

¹ „კავკასიონი“, 1924, № 1—2, გვ. 271—320 და № 3—4, გვ. 58—79.

² ტ. II, გვ. 143—154.

³ ტ. II, გვ. 159—173.

⁴ კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძვ. ქართ. ლიტ. ისტორიიდან, III, 1955, 27—36.

ფილოლოგიური ხასიათის ნარკვევით,¹ რომელიც, ოდნავ გადამუშავებული და შევსებული, ხელახლა დაბეჭდა მეორე მონოგრაფიულ ნაშრომში: „Русавелии и восточный Ренессанс“². ეს ნარკვევი შეიცავს შემდეგ თავებს: 1. პოემა „თამარიანი“, როგორც კულტურულ-ისტორიული ძეგლი, 2. ისტორიულ-ბიოგრაფიული ცნობები ჩახრუხაძესა და მის პოემაზე, 3. სტრუქტურა და კომპოზიცია „თამარიანისა“, 4. ჩახრუხადის პოეტიკა, 5. ჩახრუხაძის მსოფლმხედველობა, და 6. ჩახრუხაძე და ქართული რენესანსი. თხზულების თარგმანი შესრულებულია ს. კაკაბაძის გამოცემის მიხედვით, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ მთელი ტექსტი დაყოფილია პატარ-პატარა თავებად, რომელთაც შ. ნუცუბიძე იან „სიმღერებს“ უწოდებს და ხან „ნაკადებს“. ეს დაყოფა არაფრით არაა არგუმენტირებული, იგი განსაზღვრულია მხოლოდ მთარგმნელის სუბიექტური მოსაზრებებით.

შ. ნუცუბიძის ამ ახალმა ნაშრომმა გამოხმაურება პოვა არა მარტო საქართველოში, არამედ მის საზღვრებს გარეთაც. „Новый мир“-ში 1943 წელს „თამარიანის“ რუსული თარგმანის შესახებ დაიბეჭდა მოზრდილი რეცენზია ვლადიმერ ოროლოვისა³. რეცენზიის ავტორი შ. ნუცუბიძის ნაშრომის შესახებ წერდა: „Появление русского издания «Тамариани» лишний раз демонстрирует древность и величие национальной культуры одаренного и свободолюбивого грузинского народа, напоминает о многовековых гуманистических и патриотических традициях“⁴.

ცხადია, „თამარიანის“ რუსული თარგმანი წარმატება იყო ქართული საბჭოთა მეცნიერული აზროვნებისა და შ. ნუცუბიძის ამ საქმეში უდავოდ დამსახურება მიუძღვის, მაგრამ ამ თარგმანს აქვს მსხვილი დეფექტებიც: 1. მას საფუძვლად დაედო „თამარიანის“ 1937 წლის გამოცემა, რომელიც თავისი რაობით არაკრიტიკულია და რომელშიც მნიშვნელოვანი ხარვეზები შეიმჩნევა: 2. ხშირად რუსული თარგმანი არ გადმოსცემს სტროფის ან ტაეპის იმ შინაარსს, ოომელიც ორიგინალს გააჩნია; 3. თხზულების თავებად დაყოფა იმგვარად, როგორც ეს ნოცემულია რუსულ თარგმანში, საგრძნობლად ართულებს „თამარიანის“ შინაარსისა და

¹ Чахрухадзе, Тамариани, перевод с грузинского Ш. Нуцубидзе, 1942, გვ. 1 — 169.

² გამოცემულია 1947 წელს. „თამარიანის“ შესახებ იხ. გვ. 201 — 237.

³ „Новый мир“, 1943, № 2 — 3, გვ. 124 — 126.

⁴ იქვე, გვ. 124.

მის სტრუქტურულ-კომპოზიციურ თავისებურებათა გაგებას; და 4. თარგმანის ლექსები, როგორც ვ. ორლოვი წერს, ზოგჯერ „не передают той чарующей музыкальностью чехрухадзевских строф, о которой говорил Н. Я. Марр“¹.

დასასრულ, „თამარიანის“ პრობლემების შესახებ საგულისხმო მოსაზრებანი გამოთქვა ა. ბარამიძემ ნარკვევში „თამარიანის საკითხები“, რომელიც მან 1952 წელს გამოაქვეყნა „ნარკვევების“ მესამე ტომში². ამ ნარკვევში განხილულია: 1. „თამარიანის“ სტრუქტურა და კომპოზიცია, 2. ავტორის ვინაობა, 3. დაწერის თარიღი, 4. ჩახრუხადის პოლიტიკურ-სოციალური იდეოლოგია, 5. ჩახრუხაული ლექსი, 6. „თამარიანში“ დამოწმებული ლიტერატურული ძეგლები, და 7. „თამარიანის“ რუსული თარგმანი. ნაშრომის განსაკუთრებული ღირსება იმაში მდგომარეობს, რომ ავტორი ფილოლოგიურ საკითხებთან დაკავშირებით დიდ ადგილს უთმობს ძეგლის შინაარსობლივ-მხატვრულ და იდეოლოგიურ მიმოხილვას, რომელსაც სხვა მკვლევართაგან მანამდე ნაკლები ყურადღება ექცეოდა.

ამგვარად, „თამარიანის“ გამოცემებისა და მის ირგვლივ არსებული ძირითადი ლიტერატურის³ ზოგადი მიმოხილვის შემდეგ უნდა დავასკვნათ:

1. „თამარიანის“ პრობლემების მეცნიერულად შესწავლის პირველი ცდა მოგვცა ნ. მარმა თავის ცნობილ ნაშრომში „Древнегрузинские подписаны“, მაგრამ ეს ნაშრომი ქართული ფილოლოგიური მეცნიერებისათვის განვლილი ეტაპია და ლიტერატურათმცოდნეობის თანამედროვე მოთხოვნილებებს ვეღარ აკმაყოფილებს.

2. ნ. მარის შემდეგ „თამარიანის“ ტექსტის აღდგენა ყველა ცნობილი ხელნაწერის შედარებითი შესწავლის საფუძველზე არა-

¹ „Новый мир“, 1943, № 2—3, გვ. 126.

² ა. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, III, 1952, გვ. 235 — 292. იგივე პოპულარულად გადამუშავებული იხ. წიგნში: კ. კეკელიძე, ა. ბარამიძე, ქართ. ლიტერატურის ისტორია, 1954, ტ. I, გვ. 240—257.

³ „თამარიანზე“ დიდძალი ლიტერატურა არსებობს. ჩვენი ნაშრომის შესავალ ნაწილში განვიხილეთ ზოგადად ის ძირითადი ლიტერატურა, რომელმაც გარკვეული წვლილი შეიტანა „თამარიანის“ შესწავლის ისტორიაში. მიმოხილვის გარეთ დარჩენილ ლიტერატურულ წყაროებს თითოეული პრობლემის განხილვის დროს თავ-თავის ადგილას სქოლიოებში მივუთითებთ.

ვის უცდია. ს. კაკაბაძის ორივე (1913 და 1937 წწ.) გამოცემა ძირითადად წარმოადგენს ტრადიციული ტექსტის გამეორებას.

3. „თამარიანის“ მკვლევრები (მ. ჯანაშვილი, ს. კაკაბაძე, პ. ინგოროყვა, კ. კეკელიძე და ა. ბარამიძე) დაინტერესებული იყვნენ ძეგლის პრობლემების შესწავლით და მათი ნაშრომების თემატიკაც ასევე ამა თუ იმ პრობლემაზე პასუხის გაცემით იყო განსაზღვრული. არც ერთ დასახელებულ მკვლევარს არ უცდია დაეწერა ჩახრუხაძისა და მისი ლიტერატურული მენეჯიდროების შესახებ ვრცელი მონოგრაფია.

4. ნაწილობრივ მონოგრაფიის ხასიათი აქვს შ. ნუცუბიძის მიერ რუსულ ენაზე გამოქვეყნებულ ნაშრომს („თამარიანის“ რუსული თარგმანი გამოკვლევიითა და შენიშვნებით), მაგრამ ეს ნაშრომი „თამარიანის“ XVIII საუკუნის უმნიშვნელოვანესი ნუსხების შესწავლის შედეგად არ არის დაწერილი. უმთავრესად ამითაა გამოწვეული ის ხარვეზები, რომელნიც შ. ნუცუბიძის თარგმანს ახასიათებს.

5. იმისათვის, რომ ჩახრუხაძის პოეტური შემოქმედება მონოგრაფიულად იქნეს შესწავლილი, უპირველესად საჭიროა დადგენა „თამარიანის“ სტროფული შედგენილობის, წანაკითხების, ძეგლის სტრუქტურისა და კომპოზიციისა, ე. ი. აღდგენა ტექსტისა იმ სახით, როგორი სახითაც ის გამოვიდა ავტორის ხელიდან, შემდეგ კი დამუშავება ისტორიულ-ლიტერატურული საკითხებისა:

ა. „თამარიანის“ ავტორის ვინაობა, ბ. ძეგლის დაწერის თარიღი, გ. სოციალური გარემო, რომელშიც უხდებოდა ყოფნა პოეტს, დ. ჩახრუხაძის მსოფლმხედველობა (სოციალ-პოლიტიკური და ფილოსოფიური შეხედულებანი), ე. „თამარიანის“ ლიტერატურული წყაროები, ვ. „თამარიანი“, როგორც ისტორიულ-ლიტერატურული წყარო, და ზ. ჩახრუხაძის პოეტიკა.

წინამდებარე ნაშრომის ავტორი მიზნად ისახავს მკითხველს საზოგადოებას მიაწოდოს „თამარიანის“ კრიტიკული ტექსტულექსიკონით, შენიშვნებითა და ვარიანტებით, განიხილოს ის პრობლემატური საკითხები, რომელნიც დაკავშირებულია „თამარიანის“ ტექსტის ისტორიასთან, და უფრო მეტი გარკვეულობა შეიტანოს მის მიერ ზემოთ თეზისურად გამოთქმულ მოსაზრებებში.

„თამარინის“ ტექსტის საკითხები

1. „თამარინის“ ხელნაწერები

„თამარინის“ ნუსხები ძირითადად დაცულია ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში. ესენია:

- A — ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (S ფონდის) ხელნაწერი № 2775.
- B — ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის (A ფონდის) ხელნაწერი № 1605.
- C — იმავე ფონდის ხელნაწერი № 656.
- D — ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (S ფონდის) ხელნაწერი № 1624.
- E — იმავე ფონდის ხელნაწერი № 1613.
- F — ყოფილი საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების (H ფონდის) ხელნაწერი № 2598.
- G — იმავე ფონდის ხელნაწერი № 153.
- H — იმავე ფონდის ხელნაწერი № 391.
- K — ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (S ფონდის) ხელნაწერი № 1511.
- L — იმავე ფონდის ხელნაწერი № 3701.
- M — ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის (A ფონდის) ხელნაწერი № 1411
- N — ყოფილი საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების (H ფონდის) ხელნაწერი № 2324.
- P — საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალური არქივის ხელნაწერი № 187.
- R — სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ხელნაწერი M № 15 (ფოტოაპირი დაცულია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ცენტრალურ სამეცნიერო ბიბლიოთეკაში).

ეს ხელნაწერები სტროფების რაოდენობითა და თანმიმდევრობით, აგრეთვე, წანაკითხების მიხედვით ორ ჯგუფად განიყოფება: პირველი ჯგუფის ხელნაწერებია ABCDF, მეორე ჯგუფის ხელნაწერები კი — სხვა დანარჩენი ნუსხები (EGHKLMPNR).

* * *

პირველი ჯგუფის ხელნაწერთაგან ჯერჯერობით ცნობილია ხუთი ნუსხა. აქვე წარმოვადგენთ მათ დაწერილებით აღწერილობას:

1. „თამარიანის“ A ნუსხა პირველად აღწერა ე. თაყაიშვილმა თავის ცნობილ ნაშრომში „Описание рукописей“¹. ხელნაწერი შეიცავს 288 გვერდს. ძველად ის ჩასმული ყოფილა ხის ტყავგადაკრულ ყდაში, ახლა მთლად დაშლილია, ყდაც მოვარდნილი აქვს. გადაწერილია შავი მელნით, გაკრული ხელით XVIII საუკუნის დასაწყისში უცნობი გადამწერის მიერ. მასში მოთავსებულია სხვადასხვა შინაარსის თხზულებანი: 1. „ეფუდი“ (გვ. 1—92), 2. თეიმურაზ პირველის „იოსებ-ზილიხანიანი“ (გვ. 93—151), 3. მიხივე „ლეილ-მეჯნუნიანი“ (გვ. 151—207), 4. „ქება მეფის თამარისა ჩახრუხადისაგან“ (გვ. 207—228), 5. იაკობ შემოქმედელის „მოთხრობა და სიტყვის-გება მცირე რამე შემოკლებით უღვთოს მოჰამედისა“ (გვ. 230—282) და 6. ბოლოსიტყვაობა თეიმურაზ პირველის თხზულებისა „გაბაასება გაზაფხულისა და შემოდგომისა“ (გვ. 283—288). „თამარიანის“ ტექსტი ნაკლულია; ხელნაწერს 218—219 გვერდებს შორის აკლია ერთი ფურცელი, რომელზედაც მოთავსებული ყოფილა 60—69-ე სტროფები². 219—220 გვერდების შემცველი ფურცელი შუაზეა გადახეული. დაკარგულია მისი ქვედა ნაწილი, სადაც დაწერილი იქნებოდა 73—74-ე და 78—79-ე სტროფები. ტექსტი იწყება „მო, ფილოსოფნო“ სტროფით და მთავრდება ცნობილი გლოსით: „მოჭვევს ძეთა ჩახრუხადეთა“. სულ უნდა ყოფილიყო 111 სტროფი, მაგრამ დეფექტურობის გამო გადარჩენილია 97.

2. „თამარიანის“ B ნუსხა სულ სხვა თვალსაზრისით ყურადღების საგნად იქცა 1934 წლიდან, როდესაც ა. ბარამიძისა და გ. ჯაკობიას რედაქციით დაიბეჭდა თეიმურაზ პირველის თხზულებათა სრული კრებული. ა. ბარამიძე წერს: „P (იგულისხმება „თამარიანის“ B ნუსხა, ი. ლ.) მშვენიერი მდივანმწიგნობრული ხელით არის გადაწერილი. უნდა ეკუთვნოდეს XVIII საუკუნის პირველ ნახევარს, უფრო კი ამ საუკუნის დასაწყისს. ხელნაწერი ძალზე დაზიანებულია, [თეიმურაზ პირველის] ცალკე თხზულებათაგან გადარჩენილია მხოლოდ ნაშთები. შედარებით სრულია «მაჯამა», უნაკლულოდაა «ანბანთქებანი» (I, II, III). ტექსტი უაღრესობამდე წარყენილი; რედაქციულად დიდ თავისებურებას იჩენს და განმარტოებულად დგას. III ანბანთქება თითქმის მთლიანად დამოუ-

¹ ტ. II, გვ. 311—314.

² ქვემოთ ყველგან სტროფების ნუმერაცია მითითებულია ს. კაკაბაძის (1937 წლის) გამოცემის მიხედვით.

კიდებელ რედაქციას იძლევა“¹. ა. ბარამიძეს იმხანად აინტერესებდა თეიმურაზ პირველის ლექსებისა და პოემების რედაქციული თავისებურებანი და „თამარიანის“ ტექსტისადმი ყურადღება არ გაუმახვილებია. მას შემდეგ ნუსხას აღარავეინ დაბრუნებია. მხოლოდ იგი, როგორც „თამარიანის“ ტექსტის შემცველი ხელნაწერი, მკვლევართა სპეციალური დაკვირვების სფეროში მოექცა 1955 წლიდან, როდესაც ვაზ. „სახალხო განათლებაში“ (№ 10) გამოქვეყნდა სარგის ცაიშვილის ფილოლოგიური შენიშვნები „«თამარიანის» ტექსტისათვის“.

ხელნაწერი (ზომით 17×21 სმ, უყდო) შეიცავს 124 გვერდს. დაცულობის მხრივ ძლიერ დეფექტურია, მისი დიდი ნაწილი დაკარგულია. გადარჩენილი ფურცლებიდან უმეტესობა კარგად შენახულა, მხოლოდ რამდენიმე ფურცელი სიგრძეზეა გადახეული და მათ ნახევებზე თითო-ოროლა სიტყვაა იკითხება. გადაწერილია ლამაზი მდივანმწიგნობრული ხელით XVIII საუკუნის დასაწყისში XVII საუკუნის რომელიღაც პოეტ-გადამწერის მიერ არჩილ მეფის დაკვეთით გადაწერილი ნუსხიდან. ხელნაწერის გვიანდელი მფლობელები ყოფილან ლომა გვარამაძე და ვინმე გრიგოლი, რაც ირკვევა 94-ე გვერდზე შემონახული მინაწერიდან: „ეს წიგნი მოგეც მე გვარ[ა]მაძე ლომამა შენ, გრიგოლს; სამი კვერციხე უნდა მოგცე აღდგომასა. ქ[რ]ს უო [1782]“.

ხელნაწერი წარმოადგენს მხატვრულ თხზულებათა კრებულს, რომელშიც მოთავსებულია ჩახრუხადის „თამარიანი“ და თეიმურაზ პირველის ლექსები და პოემები: „ლეილ-მეჯნუნიანი“ (დასასრული, 260-ე სტროფის შემდეგ), „შვიდთა კრებათათვის“, „ანბანთქება“ (I, II, III), „მაჯამა“ (შიგადაშიგ ნაკლული) და „ვარდბულბულიანი“ (დასაწყისი):

ჩახრუხადის „ქება და მკობა მეფისა თამარისა“ 39-ე გვერდიდან იწყება და მთავრდება 74-ე გვერდზე სტროფით: „თუ ქება გიქო“. იგი შეიცავს 106 სტროფს. გადამწერს დაუდევრობის გამო მხედველობიდან გამორჩენია 16 ტაეპი: მე-14 სტროფის („უბრძანა სპათა“) მესამე-მეოთხე ტაეპები, მე-15 („ელნი ელნობდეს“), მე-16 („მოუქდა ზედა“) და მე-17 („მან იქალაქა“) სტროფები და მე-18 სტროფის („ალივსნეს ტყვითა“) პირველი ორი ტაეპი. როგორც ჩანს, B ნუსხის დედანი პატარა ფორმატისა ყო-

¹ თეიმურაზ პირველი, თხზულებათა სრული კრებული, 1934, გვ. 013.

ფილა. დედნის იმ გვერდზე. საიდანაც „თამარიანი“ იწყებოდა, სათაურს გარდა წერებულა ტექსტის 6 ტაეპი (პირველი სტროფი „გო, ფილოსოფნო“ და მეორე სტროფის პირველი ორი ტაეპი), ნომდევნო გვერდებზე კი თექვსმეტ-თექვსმეტი ტაეპი, სადაც ყოველი მეოთხე სტროფი გაყოფილი იქნებოდა შუაზე: მისი პირველი ორი ტაეპი დაწერილი ყოფილა გვერდის დასასრულს, ბოლო ორი კი — მეორე გვერდის დასაწყისში. გადამწერს მე-14 სტროფის მეორე ტაეპი („განაჲნენ მჳნენი“) რომ გადაუწერია, ჩვეულებრივ წერა უნდა გაეგრძელებინა იმ გვერდიდან, საიდანაც იწყებოდა მე-14 სტროფის მესამე ტაეპი („დაასკენეს ომი“), მაგრამ მას ეს გვერდი გადაწერილად ჰგონებია და წერას შესდგომია ამის მომდევნო გვერდიდან, რომელიც იწყებოდა მე-18 სტროფის მესამე ტაეპით („უარყვეს თნებით“). ასე მექანიკურად შეერთებულა მე-14 სტროფის დასაწყისი და მე-18-ის დასასრული და მიღებულია ახალი სტროფი:

უბძანე: სპათა: ლხინად: ვალ: სჯათა: რომლისაგან: ვსჩანთ: ნათელღებულად:.

გამჳნე: მჳნენი: თავის: კვლად: მთნენი: თქვენთა: სჯულთათვის: სისხლ: დანთხეულად:.

უარყვეს: თნებით: არ: მოვეთნებით: ვიყავ: უნებლივ: მოყვანებულად:.

გვესმინა: სითგან: იქმნეს: დღესითგან: მოჰმადიანი: მოყვანებულად:.(გვ. 43).

რაკი B ნუსხის მიხედვით „თამარიანის“ ტექსტი შეიცავს 106 სტროფს, ხოლო გადაწერის პროცესში დედნიდან მექანიკურად გამორჩენილა 16 ტაეპი, უნდა ვიფიქროთ, რომ მისი დედანი შეიცავდა 110 სტროფს. გარდა ამისა, ნუსხის დედანში „თამარიანს“-დართული ჰქონია დღემდე უცნობი ინტერპოლაციური სტროფები, მათ შორის გლოსა „მოჯვეს ძეთა ჩახრუხაძეთა“ და სახოტბო ლექსი „ქება არჩილ მეფისა“. ეს დანართი სტროფები დედნიდან B ნუსხაშიც ვადმოსულა, მაგრამ ხელნაწერის დეფექტურობის გამო B-ში გადარჩენილა მხოლოდ შემდეგი რვა სტროფი:

1. ჩახრუხაძისა მოჯვე-მოძმისა
ნათქვამი ეს არს თამარიანი.
სოფელმან დანთქა, გათავდა აქა
ისი მნათობი ვარდამბრიანი,
ქმელთა მპყრობელი, მბრძოლთა შემძლები,
მოწყალედ ეთქვა პირ-მთვარიანი.
ქრისტევ ნათელო, სამოთხეს მქენო,
ღირსნი მოწმენი¹ სად არიანი?

2. მოწვევს ძეთა, ჩახრუხაძეთა,
 ექო თამარი — მეფე წყლიანი,
 მისი სიმეტე, ბრძენთა სირეტე.
 თინათინ ვაქო¹, ბალი-წყლიანი:
 ა, ეს² თინათინ, ნუ ის თინათინ, —
 არაბეთს იყო სულადიანი, —
 ჯერეთ ყმაწვილი, წმიდათ³ ნაწილი,
 სამოთხის ვარდი, პირად მზიანი.

3. აქა დასრულდა თ ა მ ა რ ი ა ნ ი ;
 ვინ აქეს პირველ, მსგავსად ეს არი.
 მონა ჰყვა ასი, ბეერჯულ ათასი,
 თქვეს: «სურნელობსო, მისი ეს არი;
 დაბღამ-ნობითა, ტახტთა მკობითა
 იყო, თუ იცნობ, სიტყვა ეს არი;
 სრულად მონებდენ, მოსაწონებდენ,
 ტყუილად მითქვამს, მემცა ეს არი.

* * *

4. ვაქო⁴ ხელმწიფე მწნე და მკვიდარი,
 ვის შეუმკია ალმას-ისარი;
 მისებრი სადა გენახოს სადა?
 ბრძენთაც იუბნეს: «ალმას ის არი!»
 ტახტი უნათობს, ქვეყანა მნათობს,
 თავსა ადგია ალმასის არი,
 სახელობს დიდად, მტრის დასამშვიდად
 ქელთა უპირავს ალმას-ისარი.

5. ანათობს მზებრივ, სხვად ანაგზებრივ.
 შუქნი კრთებიან⁵ მანდა ლალურად;
 სჯობს სხვათ მეფეთა, ტახტთა მსწრეფეთა,
 ამად გაქადა მან დალალურად.
 ყოველთა მეტობს, გულ-ტკბილად მპვრეტობს,
 სულსა ავაპრებს მანდა ალალურად.
 ეხვევის ჯარი, იგ მონაჯარი,
 მათ მღერა მოუც მანდა ალალურად.

1 ვაქოთ. 2 იეს. 3 წმინდათ. 4 ვაქოთ. 5 ჰკრთებიან.

6. ტანად გავს¹ საროს, სიშვენით კმაროს,
 რადგან შეგნება აქვს მარგალიტს რა?
 ედემის მორჩსა, სამოთხის ნორჩსა,
 სიტკბოთა ვუქო მარგალიტის რა?
 ტახტოსნობს ხანი, მოურთავს ხანი,
 მითხარ: „უძრახო მარგალიტის რა?“
 ფილოსოფოსთა², სიტყვითა მყოფთა,
 დიდად უსხენეს მარგალიტის რა?
7. ეხვევის ერი, მოყმე და ბერი,
 ყოვლი სულდგმული მიეფეროსა,
 ა რ ჩ ი ლ მ ე ფ ე ს ა , ლხინთა მკრეფესა,
 გული ელვარედ დაეფეროსა;
 მძლეთა მძლეველი, თვით უძლეველი
 მისებრ ყოფილა სხვა მეფე როსა?
 უნათობს არე, ზის, ვითა მთვარე,
 კედელ-ყურენი უღვა ფეროსა.
8. უღვანან ყმანი, მრავალფერ-გვარნი,
 თვალსა ფასობენ, დურნა ჯაბანობს;
 მრავლად ლალს იცმენ. თავს გარდაიცმენ,
 მათთან არა ჩანს დურნა, ჯაბანობს.
 უკადრსა ლალსა, ედემის ბალსა
 ბულბულნი ქმობენ, დურნაჯა ბანობს;
 უჭირავს ვარდი, არ განავარდი,³
 მისის ნამითა დურნაჯა ბანობს (გვ. 74-76).

„თამარიანის“ ეს დანართი, მეორე სტროფის გამოკლებით, არ გააჩნია არც ერთ სხვა ცნობილ ხელნაწერს. მისი პირველი ნაწილი შეიცავს ალორძინების ხანის ბიო-ბიბლიოგრაფიულ ცნობებს ჩახ-რუხადისა და მისი ოდების შესახებ (სტრ. 1 — 3), ხოლო მეორე (სტრ. 4 — 8) წარმოადგენს ნაწყვეტს უცნობი სახოტბო ლექსისას, რომელიც შეიძლება ასე დასათაურდეს: „ქება არჩილ მეფისა“. ეს მეორე ნაწილი ფრაგმენტია და ამჯერად მისი მოცულობის შესახებ არაფრის თქმა არ შეიძლება. შინაარსობლივი ანალიზიდან ირკვევა, რომ ამ უცნობი სახოტბო ლექსის ქების ობიექტია პოეტი

¹ გავ. 2 ფილასოფოსთა.

„არჩილ მეფე, ლხინთა მკრევე“, „მძლეოა მძლეველი, თვით უძლეველი“, რომელსაც „მტრის დასამშვიდად ხელთა უჭირავს აღმასისარი“. შვიდი სტროფის (№№ 1, 3 — 8) ავტორია XVII საუკუნის მეორე ნახევრის უცნობი პოეტ-გადამწერი, რომელსაც არჩილ მეფის დაკვეთით გადაუწერია „თამარიანი“ (B ხელნაწერის დედანი), მის დასასრულს დაურთავს ცნობები ოდების ავტორის შესახებ და შემკვეთი პირის პატივსაცემად — სახოტბო შინაარსის ლექსი. ჩვეულებრივ ამას მოჰყვებოდა გადამწერის ანდერძი, მაგრამ ხელნაწერის დეფექტურობის გამო დაკარგულია არა მარტო ანდერძი, არამედ „ქებანის“ სტროფებიც. ეს პოეტ-გადამწერი არჩილ მეფის კარის მოლექსე უნდა ყოფილიყო. იგი ლექსების წერაში მაინცდამაინც გაწაფული არ ყოფილა. მისი „ქებანი“ დიდ გაელენას განიცდის შავთელისა და ჩახრუხადის თხზულებებისას. კერძოდ „არჩილ მეფესა, ლხინთა მკრეფესა“ და სხვა... პერიფრაზია იოანე შავთელის ცნობილი სტროფისა:

დავით მეფესა, მტერთ სისხლ-მჩქეფესა,
უკვდავ წყაროსა, ცის საწყაროსა,
სხვათა მძლეველსა, თვით უძლეველსა,
კისკასად მქცევსა, ტანად საროსა და ა. შ.

როგორც ჩანს, პოეტ-გადამწერს ხელთა ჰქონია იაკობ შემოქმედელის მიერ გადაკეთებული, ე. წ. „აბდულმესიანი“, რომელიც ზოგიერთ ნუსხაში ასეთ სათაურს ატარებს: „სამებელ-შემოქმედელ მიტროპოლიტისა იაკობისაგან თქმული ქება მეფისა არჩილისა“, და ამ პლაგიატური თხზულების მიზანძვით შეუთხზავს თავისი სახოტბო ლექსი: „ქება არჩილ მეფისა“.

რაც შეეხება დანართის პირველ ნაწილს, იგი უპირველესად ხაინტერესოა იმ მხრივ, რომ თუ დღემდე ცნობილი იყო ჩახრუხადის სადაურობის შესახებ ორი ძველი წერილობითი წყარო („თამარიანის“ ბოლო მინაწერი და „არჩილიანი“), ახლა მათ ემატება XVII საუკუნის მეორე ნახევრის პოეტ-გადამწერის ცნობაც, სადაც „თამარიანის“ ავტორად დასახელებულია ჩახრუხადე, წარმოშობით მოხვეე. „ჩახრუხადისა მოხვეე-მოძმისა ნათქვამი ეს არს თამარიანი“, — ვკითხულობთ დანართის პირველ სტროფში და, რასაკვირველია, იგი აღორძინების ხანაში ჩახრუხადის ვინაობის შესახებ არსებული ტრადიციული ცნობის ერთ-ერთი ძველი წერილობითი ჩანაწერია, რომელსაც სხვა ჩანაწერებთან შედარებით არანაკ-

ლები მნიშვნელობა ენიჭება. ერთი შეხედვით შეიძლება გვევარაუდნა, რომ „თამარიანის“ მინაწერი — „მოხევეს ძეთა ჩაბრუხაძეთა“, რომელიც ზემოთ მოყვანილი დანართის ერთ-ერთ შემადგენელ სტროფს წარმოადგენს, შეთხზულია B ხელნაწერის დედნის გადამწერისაგან, მაგრამ ასეთი დასკვნის გამოტანის უფლებას არ გვაძლევს XVII საუკუნის ჩვენამდე არ მოღწეული ხელნაწერიდან მომდინარე A ნუსხა, რომლის მიხედვით „თამარიანს“ ჩვეულებრივად ერთვის მხოლოდ ერთი სტროფი: „მოხევეს ძეთა ჩაბრუხაძეთა“. სამაგიეროდ B ხელნაწერის დანართი სტროფები ექვემოტანლად ადასტურებენ, რომ „თამარიანის“ გლოსა „მოხევეს ძეთა ჩაბრუხაძეთა“ XVII საუკუნეზე ადრეა შეთხზული, დაახლოებით იმ ეპოქაში, როდესაც ლიტერატურულ საზოგადოებას კარგად ხსოვნებია „თამარიანის“ ავტორის ვინაობა და სადაურობა.

3. „თამარიანის“ C ნუსხა პირველად აღწერა თ. ჟორდანიამ თავის ნაშრომში „Описание рукописей типического церковного музея“¹. ის ზომით 33×21 სანტიმეტრია, ჩასმულია მუყაოს ყდაში და შეიცავს 200 ფურცელს. თ. ჟორდანიას აზრით ნუსხა გადაწერილია 1861 წელს, მაგრამ ეს არ არის სწორი. ქალაქის კვირინიშანი უჩვენებს 1835 და 1836 წლებს, ხოლო II ყდაზე ასეთი შინაარსის მინაწერია დაცული: „ლოუზნის (sic) ძღვენი ჩუმა-სა [1841] წელსა გლახაკი ელიზბარისი, კაციასი, იოსებასი, ნინიკასი, სულხანისა სრულათ მარტო ქათამია თვედორესი, იოსებასი, დემეტრესი“. მაშასადამე, ხელნაწერის დიდი ნაწილი გადაწერილია 1836 — 1841 წლებში, მხოლოდ შავთელის თხზულება და „იოსებ-ზილიხანიანი“ შევსებულია 1877 წელს დავით ივანეს ძე ამირიძის მიერ, რაც ირკვევა შავთელის თხზულების ბოლოს დართული ანდერძიდან.

ხელნაწერს აქვს სხვა მინაწერებიც. ასე მაგ.: 1848 წელს ვილაც უცნობ პირს წაუკითხავს C-ში მოთავსებული „ვეფხისტყაოსანი“ და 189 ბ გვერდზე მიუწერია: „1848 წელსა მარტის ოცდაექვსსა დავასრულე «ვეფხისტყაოსანი» ესე წაკითხვითა და, რაცა ეწერა, სრულებითა ვცანი“. ან კიდევ, დავით ამირიძე წერს: „ესე «ვეფხისტყაოსანი» მე მქონდა და დავასრულე [მისი წაკითხვა, ი. ლ.] აგვისტოს 10-სა, 1861 წელსა“ (134 ა) და სხვა...

¹ ტ. II, 1902, გვ. 139 — 140, ცნობები ამ ხელნაწერის შესახებ იხ. აგრეთვე: გ. ჯაკობია, იოსებ-ზილიხანიანის ქართული ვერსიები, 1927, გვ. 010; E. Такашвили, Описание рукописей, II, გვ. 603 — 605.

ხელნაწერი წარმოადგენს მხატვრულ თხზულებათა კრებულს, რომელშიც მოთავსებულია: 1. „ვეფხისტყაოსანი“ ვახტანგ VI-ის კომენტარებით, გადაწერილი 1712 წლის გამოცემიდან (გვ. 2 ა—134 ა), 2. „ქება თამარ მეფისა ჩახრუხადის მიერ თქმულნი“ (გვ. 135 ა—143 ა), 3. შავთელის თხზულება (გვ. 143 ბ—150 ბ), 4. თეიმურაზ პირველის „იოსებ-ზილიხანიანი“ (ნაკლული) (გვ. 150 ა—165 ბ), 5. ბესიკის, გ. თუმანიშვილისა და სხვათა ლექსები (გვ. 166 ა—177 ბ, 190 ა—192 ა) და 6. ვახტანგ VI-ის „ანბანთქება“ — „ასრე არის აგებული“ (გვ. 178 ა—180 ბ).

C ნუსხით „თამარიანი“ შეიცავს 112 სტროფს. გადაწერს წერის დროს გამორჩენია 72-ე სტროფი. სხვა მხრივ C-ს ტექსტი უმნიშვნელო ვარიანტული სხვაობით იმეორებს A და B ნუსხებს. C-ში ცნობილი გლოსის — „მოხევეს ძეთა ჩახრუხადეთა“-ს შემდეგ წყვეტილი ხაზია გავლებული და მის ქვევიდან მიწერილია ასეთი შინაარსის სტროფი (გვ. 143 ა):

ისო ნავესა, სამსონ მდავესა,
გედუნს ბაძავს ღეთის მტერთ მკვლელთასა,
იონათანსა, ვინ არ გითანსა
შეაბჯრით მსრველსა უცხო თესლთასა?
ღარად დაეთის გმირსა და, ვით ის,
დასცემ, დაამხო ურიცხვ მთვლელთასა,
ეთერ დაივლით, მწედცა თუ მისლით,
ესეც მას გავსა ერთა მშველთასა.

ნუსხაში არსად არ არის ხმარებული ძველი ასოები — ჳ, ჴ, უმარცვლო უ, მ, და ჯ. C, მართალია, საკმაოდ გვიანდელი ნუსხაა, მაგრამ მასში „თამარიანის“ ტექსტი გაცილებით უკეთაა შემონახული, ვიდრე XVIII საუკუნის E და G ნუსხებში.

ვახტანგ VI-ის „ანბანთქების“ ქვეშ (ფ. 180) მიწერილია გადაწერის ხელით: „დასრულდა თიბათვის ჩღა [1761]“. ეს თარიღი C ნუსხაში გადმოსულია 1761 წელს გადაწერილი კრებულიდან; ამიტომ, საფიქრებელია, „თამარიანის“ ეს გვიანდელი ნუსხა გადაწერილი იყოს 1761 წლის ჩვენამდე არ მოღწეული (თუ უცნობი) ნუსხიდან, რომელიც რედაქციულად იმავე ტიპისა ყოფილა, როგორისაც არიან A და B ნუსხები. ამით აიხსნება სწორედ ის გარემოება, რომ C-ში შემონახული ტექსტი თხზულებისა არ არის ისე წარყენილი, როგორც XIX საუკუნის სხვა დანარჩენ ნუსხებში.

4. „თამარიანის“ D ნუსხა პირველად აღწერა ე. თაყაიშვილმა ნაშრომში „Описание рукописей“¹. ხელნაწერი წარმოადგენს მხატვრულ თხზულებათა კრებულს, ზომით 17×21 სანტიმეტრია; აქვს ტყავის მოტივფერული ყდა; ეტყობა ხელნაწერი წყალში გდებულა, რადგანაც მისი ფურცლები საგრძნობლადაა დალაქავებული; სულ გადარჩენილია 78 გვერდი. ადგილ-ადგილ ნაწერი გადასულა, მელანი გაუფერულებულა. ვილაც უცნობ პირს ხელნაწერის რესტავრაცია უცდია, მაგრამ ზოგან წაშლილი ადგილები სწორად ვერ ამოუკითხავს და ტექსტი დაუმახინჯებია. ე. თაყაიშვილის აზრით, „рукопись несомненно XVIII века“. მართლაც, ამ უეჭველ დათარიღებას ადასტურებს შინაწერები: „ქკს უნდ [1766] დაიბადა დავით და იონათან, აპრილს კვ [24], დიდსა კვირიაკესა პასეკისასა, წმიდა აღდგომასა“ (გვ. 1), ან კიდევ: „ქკს უნზ [1764] პატარა ისაკ დაიბადა, ოკტომბერს 6 [10]“... (გვ. 54).

კრებულში მოთავსებულია: ვახტანგ VI-ის და არჩილ მეფის თხზულებანი (ნაკლული ტექსტებით), „მოკლედ სიტყვის-გება სოგრატიისი, სწავლა პირველი, თარგმნილი რუსულისაგან ქართულად ერასტი თურქისტანის შეილისაგან და ლექსად ნაბრძანები მეფეთ მეფისა ვახტანგისაგან“ (ბოლონაკლული) და „ქება თამარ მეფისა ჩახრუხადის მიერ თქმული“ (გვ. 69 — 77).

„თამარიანის“ ტექსტი ნაკლულია; წყდება 49-ე სტროფის მეორე ტაეპზე. გარდა ამისა გამამწერს მექანიკურად განორჩენია 39-ე სტროფი. ნუსხის შედარებითი შესწავლა გვაძლევს საბუთს, რომ D მოვაქციოთ ABC ნუსხების წყებაში.

5. „თამარიანის“ F ნუსხა ფილოლოგიური მეცნიერებისათვის ცნობილი გახდა ა. ბარამიძის ნაშრომით „თამარიანის საკითხები“², ხოლო მისი მოკლე აღწერილობა გამოქვეყნდა 1953 წელს საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის H ფონდის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობის მეექვსე ტომში (გვ. 62). პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით, ხელნაწერი ეკუთვნის XVII საუკუნის მიწურულს. გადაწერილია მდივანმწიგნობრული ხელით; თავბოლონაკლულია; იწყება მე-17 სტროფით („მან იქალაქა“) და წყდება 84-ე სტროფზე. პირველ გვერდზე ე. თაყაიშვილის ხელით მიწერილია: „თამარ მეფის შესხმა ჩახრუხადისა“. როგორც ა. ბარამიძე წერს, „გადარჩენილი ნაწილის ტექსტი ძალზე წარყვნილია. დამა-

¹ ტ. II, გვ. 169 — 170.

² ა. ბარამიძე, ნარკვევები, ტ. III, 1952, გვ. 235 — 237.

ხინჯებულა როგორც საკუთარი სახელები, ისე ცალკეული სიტყვები, გამოთქმები, ფრაზები. ტექსტს გააჩნია ლაკუნებიც¹. მიუხედავად ამისა, ნუსხაში ვხვდებით ისეთ ვარიანტულ წანაკითხებს, რომელთაც მნიშვნელოვანი კორექტივი შეაქვთ „თამარიანის“ ტექსტში. საყურადღებოა იგი სტროფული შედგენილობისა და თანმიმდევრობის მხრივაც. მისი დედანი ისეთივე რედაქციული თავისებურების ყოფილა, როგორი თავისებურებანიც გააჩნია ABCD ნუსხებს.

აღწერილ ხუთ ნუსხაში „თამარიანის“ სტრუქტურულ-კომპოზიციური სახე და წანაკითხები გაცილებით უკეთაა შემონახული, ვიდრე თხზულების სხვა ცნობილ ნუსხებში. მათი განსაკუთრებული თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ თუ მხედველობაში არ მივიღებთ იმ დეტექტურ მხარეებს, რომელთა შესახებ თითოეული ნუსხის აღწერის დროს მივუთითეთ, მათში დაცული ტექსტი „თამარიანისა“ „მო, ფილოსოფნო“ სტროფიდან „თუ ქება გიქო“ სტროფის ჩათვლით შეიცავს 110 სტროფს. მას არ გააჩნია ტრადიციული ტექსტის ე. წ. ორეული სტროფები № № 109, 110, 111 და 112, ხოლო № № 52, 53, 54, და 55 სტროფები მოთავსებულია 91-ე და 92-ე სტროფებს შორის. გარდა ამისა ამ ნუსხებით მოღწეული სტროფების ვარიანტული წანაკითხები შესაძლებლობას გვაძლევს აღვადგინოთ „თამარიანის“ ზოგიერთი დეტექტური ტაეპი. სწორედ ამიტომ ეს ხუთი ნუსხა „თამარიანის“ სხვა ხელნაწერებიდან გამოვყავით და პირველ ჯგუფში მოვაქციეთ.

* * *

„თამარიანის“ მეორე ჯგუფის ხელნაწერებიდან ცნობილია მხოლოდ ცხრა ნუსხა. ესენია:

1. E გადაწერილია ორი სხვადასხვა პირის მიერ XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში. აღწერა ე. თაყაიშვილმა ნაშრომში „Описание рукописей“ (ტ. I, გვ. 521 — 531).
2. G გადაწერილია XVIII საუკუნის მიწურულს, ან XIX საუკუნის დასაწყისში. აღწერეს საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის თანამშრომლებმა H ფონდის ხელნაწერთა აღწერილობაში (ტ. I, გვ. 105 — 107). ტექსტს აკლია 52-55-ე და 115-ე სტროფები.
3. H გადაწერილია 1822 წელს დავით რექტორის მიერ. აღწერეს საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის თანამშრომლებმა H ფონდის ხელნაწერთა აღწერილობაში (იქვე, გვ. 291 — 292).
4. K გადაწერილია XIX საუკუნეში დავით რექტორის მიერ. აღწერა ე. თაყაიშვილმა ნაშრომში „Описание рукописей“ (ტ. II, გვ. 194 — 238).

¹ ა. ბარამიძე, ნარკვევები, III, 1952, გვ. 235.

5. L გადაწერილია XIX საუკუნეში. აღწერა ე. თაყაიშვილმა ნაშრომში „Описание рукописей“ (იქვე, გვ. 386 — 387).
6. M გადაწერილია XIX საუკუნეში. აღწერა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის უფროსმა მეცნიერ-თანამშრომელმა ლ. ქუთათელაძემ A ფონდის ხელნაწერთა აღწერილობაში (ტ. IV, № 1411).
7. N გადაწერილია XIX საუკუნეში. აღწერა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მეცნიერ-თანამშრომელმა ლ. მეფარიშვილმა H ფონდას ხელნაწერთა აღწერილობაში (ტ. V, გვ. 223 — 224).
8. P გადაწერილია XIX საუკუნეში. აღწერა ს. კაკაბაძემ საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალური არქივის ძველ ქართულ ხელნაწერთა კოლექციის აღწერილობაში (ტ. I, № 187).
9. R გადაწერილია 1837 წელს სვიმონ ტაბიძის მიერ L ნუსხიდან. ხელნაწერს ერთვის ანდერძი: „წიგნი ესე თამარიანი აღწერილი იქმნა თეთრად დავით ჩუბინოვის დედნისაგან წელსა ჩულჴ-სა [1827] ნოემბრის ვ-სა [6] დღესა. მე სვიმონ ტაბიძემან“ (გვ. 24). ნუსხა დედანთან შედარებულია თეინურაზ ბატონიშვილის მიერ: „ეს წიგნი შევამოწმე თეთრისაგან. ბატონიშვილი თეიმურაზ“ (ხელრთვა):

მეორე ჯგუფის HKLMNPR ხელნაწერები, პირველი ჯგუფისაგან განსხვავებით, ერთნაირ რედაქციულ თავისებურებებს ამჟღავნებენ. მათი საერთო წყაროა H და I ნუსხები. მართალია, E და G ნუსხები სტროფების რაოდენობისა და თანმიმდევრობის მხრივ HKLMNPR ნუსხების თავისებურებებს იმეორებენ, მაგრამ ცალკეულ წანაკითხებში ისინი რამდენადმე პირველი ჯგუფის ნუსხებს უახლოვდებიან.

ასეთია საერთოდ „თამარიანის“ ხელნაწერთა ვითარება და, მათი შესწავლის ისტორია.

ახლა განვიხილოთ „თამარიანის“ ტრადიციული ტექსტი და ცხადყოფთ მისი დეფექტური მხარეები.

2. „თამარიანის“ ტრადიციული ტექსტი და მისი სტრუქტურულ-კომპოზიციური ხარვეზები

„თამარიანის“ ტრადიციული ტექსტი მეორე ჯგუფის ერთი ნუსხის მიხედვით უცვლელადაა გამოცემული პ. იოსელიანის, დ. ჩუბინაშვილის და ზ. ჭიჭინაძის მიერ. ამავე ჯგუფის რამდენიმე ნუსხა დაედო საფუძვლად ს. კაკაბაძის გამოცემებსაც მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ რედაქტორმა მათი წანაკითხები ძირითადად ნ. მარის გამოცემის თანახმად გამართა. რასაკვირველია, ყოველი

მკვლევარი, რომელიც ძველ ქართულ ტექსტს ამზადებს გამო-საცემად, მოვალეა ანგარიში გაუწიოს ხელნაწერთა ტრადიციას და ტექსტის აღდგენის დროს ყოველი ვარიანტულად განსხვავებული წანაკითხი მხედველობაში იქონიოს, მაგრამ მან არავითარ შემთხვევაში ფეტიშად არ უნდა გაიხადოს ისეთი ხელნაწერი, თუ წყება ხელნაწერებისა, რომელთაც გადამწერთა წყალობით მსხვილი დეფექტები ახასიათებთ. „თამარიანის“ ტრადიციული ტექსტი, რომელიც XVIII — XIX საუკუნეების მწიგნობარ-გადამწერებმა გვიანდერძეს, მნიშვნელოვნადაა დამახინჯებული. მისი სტროფების დამახინჯება და პირვანდელი სტრუქტურულ-კომპოზიციური სახის შეცვლა ძირითადად გამოწვეულია გადამწერთა მიერ დაშვებული ტექნიკური შეცდომებით, ხოლო ნაწილობრივ — ზოგიერთი პოეტ-ინტერპოლატორის ე. წ. სარედაქციო მუშაობით. ამიტომ „თამარიანის“ გამომცემლის უპირველესი მოვალეობაა ტრადიციული ტექსტი გაწმინდოს გადამწერთა შეცდომებისა და ინტერპოლაციებისაგან და შემდეგ შეისწავლოს ძეგლის სტრუქტურა და კომპოზიცია.

* * *

XVIII — XIX საუკუნეების ხელნაწერების მიხედვით „თამარიანის“ ტექსტი ოთხტაეპოვან სტროფულ სისტემაზეა აგებული, სადაც სტროფის თითოეული ტაეპი ოცმარცვლოვანია. ამ ტრადიციის თანახმად აპრიორულად უნდა ვიგულისხმოთ, რომ „თამარიანის“ პირვანდელი დედანიც დაწერილი იქნებოდა ოცმარცვლიანი ოთხტაეპოვანი სტროფებით. ეს იმდენად უდავო დებულებაა, რომ შეიძლება ვინმემ იფიქროს, რა საჭირო იყო ამაზე მსჯელობაო, მაგრამ საქმე ისაა, რომ ზოგიერთი მკვლევრის აზრით „თამარიანის“ პირვანდელი დედანი დაწერილი ყოფილა სხვა სალექსო წყობით, ხოლო გვიანდელ გადამწერებს ის ძველი წყობა შეუცვლიათ იმ სტროფული სისტემით, რომელიც შემოუნახავთ ამჟამად ცნობილ ნუსხებს. ამ მოსაზრების ავტორებად გვევლინებიან ნ. მარი და პ. ინგოროყვა.

1902 წელს ნ. მარმა „თამარიანის“ სტროფული სისტემა უარყო და დაუსაბუთებლად წამოაყენა ჰოპოთეზი, რომლის თანახმად თითქოს ჩახრუხადის ოდები თავდაპირველად დაწერილი ყოფილა ტაეპობრივად, ხოლო აღორძინების ხანის რომელიღაც ინტერპოლატორს თავში მოსვლია „უბადრუკი აზრი“ და შავთელის თხზულების მსგავსად „თამარიანი“ სტროფული სისტემით

გადაუწერილო. ეს ირკვევა იქიდან, რომ ოდების დაყოფა სტროფებად არაფრით არ არის გამართლებული, რადგანაც თითოეული ოდა ერთ ძირითად რითმაზეა დაწერილი. მოვუსმინოთ თვით ნ. მარს:

„Появление обезображивающих наростов или вставок в значительной степени относится к тому времени, когда кому-то пришла несчастная мысль списать оды Тамары по шаблону поэмы Шавтели, разбив их на строфы, каждую в четыре четверостишия на одну основную или внешнюю рифму. Однако, основная рифма у Чахухадзе — одна на каждую в отдельности оду, сколько бы в ней не было четверостиший, и потому в его одах деление на строфы ничем не оправдывается. Более того, в ряде случаев оды, очевидно, и не содержали такого числа основных четверостиший, которое делилось бы на четыре без остатка“¹.

ამიტომ ნ. მარმა „თამარიანის“ სტროფული სისტემა დაარღვია და ერთი და იგივე სტროფის ტაქებს სხვადასხვა ადგილი მიუჩინა. სრულიად მართებულად შენიშნავს ა. ბარამიძე, რომ „ჩვენ დაუსაბუთებლად მიგვაჩნია ნ. მარის მოსაზრება, ვითომც «თამარიანი» თავიდანვე არ იყო სტროფულად აგებული“². ჩვენ უფრო მეტს ვიტყვოდით: ნ. მარის ეს მოსაზრება არამცთუ დაუსაბუთებელია, ყოვლად შეუწყნარებელიცაა. „თამარიანი“ უდავოდ სტროფულ სისტემაზეა აგებული. ამას შენიშნავს ყოველი პირი, რომელიც კი ძეგლის თითოეული სტროფის შინაარსობლივი ანალიზით დაინტერესდება. სანიმუშოდ განვიხილოთ ნ. მარის მიერ ტაქებად დაშლილი მე-80 და 90-ე სტროფები:

მე-80 სტროფი აღდგენილი სახით იკითხება ამგვარად:

იტყვის: «მწვავს მე ხებრ, მე მცქაფრობს მეხებრ
დავით ძლიერი, მწნე, უძლეველი,
წყნარი და მკრძალი, მოყმეთა ძალი,
მეფეთა სკიპტრა-პორფირთა მცმელი».
თქვენი თქვა რიტოს: ვმა ყოს, ვინ სჭვრიტოს:
აქვსმცა სუფევედ ათასი წელი!»
სამებად ქსული საუფლო სული
მისთვის მოგზერა, არს თქვენი მცველი.

¹ TP, IV, გვ. 60, შენიშვნა.

² ა. ბარამიძე, ნარკვევები. III. გვ. 238.

ანუ ახალი ქართულით: [მაჰმადიანი] ამბობს: «ხესავით მწვავს, მეხისებრი სისწრაფით თავს მესხმის ძლიერი, მხნე, უძლეველი, წყნარი, მოკრძალებული, გმირი ჭაბუკი, სამეფო კვერთხის მქონე და პორფირთა მცემელი დავით სოსლანი». თქვენზე [იგულისხმება თამარი და დავითი] ორატორმა [მქვერმეტყველმა] თქვა: ვინც კი შემოგხედოს, «ჯმა ყოს»: ათას წელს უნდა მეფობდნენო, რადგანაც ღმერთმა, რომელიც «არს თქვენი მცველი», მოგბერათ «სამებად ქსული საუფლო სული»-ო.

6. მარმა ციტირებული სტროფი ტაეპებად დაშალა, ეს ტაეპები სხვადასხვა სტროფის ტაეპთა წყებაში მოათავსა და, ამგვარად, თითქოს შეგნებულად, სტროფის გარკვეული აზრი გააბუნდოვნა. მის ნაშრომში ეს ოთხი ტაეპი დალაგებულია შემდეგნაირად:

VII. 9 : სამებად ქსული საუფლო სული

მისთვის მოგბერა, არს თქვენი მცველი.

22. იტყვის: მწვავს მეხებრ, მამცქეფრობს მე ხებრ
დავით ძლიერი, მხნე, უძლეველი!»

24. თქვენი სთქვა რიტოს — «ჯმა ყოს, ვინ სჰვრიტოს:
აქესმვა სუფევად ათასი წელი!

25: წყნარი და მკრძალი, მოყმეთა ძალი,

მეფეთა სკიპტრა-პორფირთა მცმელი».

ტაეპთა ამგვარსავე თვითნებურ გადაჯგუფებასთან გვაქვს საკმე 90-ე სტროფშიც. მისი აღდგენილი ტექსტი ასეთი შინაარსის შემცველია:

მე ვიტყვი ფიცით: «რაც ოდენ ვიცით,

რად ვინ მაბრალობს, ვთქვა დაკლებულად?

შენი სიშუქე რომელთა ვუქე,

ვითამე ვინ იქმნეს მიბაძეებულად?

ცისკრობ შენ ნათლად, ბრწყინვალე სანთლად,

მთიებნი რად ყვენ განქიქებულად?

აღმოშენებსა ვინ აშენებსა!

მორჩსა ახალსა აღმორჩებულად?»

ანუ ახალი ქართულით: მე ვიტყვი ფიცით: რამდენადაც ვიცით, [ჩემი მოპაექრენი] რად მდებენ ბრალს, რომ (შენ, თამარ)

ულირსი ქებანი გიძღვნა („ვეთქვა დაკლებულად“)? შენი [სახის] სიშუქე ვისაც კი ვუქე, ვითომც ვინმე [ვათგანი ქებაში] მომბაძავს? შენ ბრწყინვალე სანთლად ცისკრობ; ცის მნათობნი [ბრწყინვალე ნათებით] რად შეარცხენე? [ამიტომ] აღმოცენებულ ყლორტს ხელახლა აღმოსაცენებლად ვინ აშენებსა? [ე. ი. უებრო სილამაზით ქებულ მეფე-ქალს რაღა ჩენი ქება უნდა?].

ნ. მარმა ამ სტროფის პირველი სამი ტაევი შეიტანა XII ოდის ძირითად ტექსტში შემდეგი თანმიმდევრობით:

3. სცისკრობ შენ ნათლად, ბრწყინვალედ სანთლად:
მოიგბნი რად ყვენ განქიქებულად.
6. მე ვიტყვი ფიცით: რაოდენ ვიცით,
რად ვინ შაბრალობს ვსაქვა დაკლებულად
7. შენი სიშუქე, რომელთა უქე?
ვითამც ვინ იქმნეს მიბაძვებულად?...

მეოთხე ტაევი, რომელიც წინა სამი ტაევის ლოგიკურ დასკვნას შეიცავს და უნებლიედ გვაგონებს ვაეა-ფშაველას ცნობილ თქმას: „არწითსა მალლის წთისათა ნეტავ რად უნდათ მქებარი“, მან ყალბად გამოაცხადა. განა აფორიზმულ თქმაში „აღმოშენებსა ვინ აშენებსა მორჩსა ახალსა აღმორჩებულად“ სიყალბე შეიმჩნევა? ამ ტაეპზე ხელს მოაწერდა არა მარტო ჩაბრუხაძე, არამედ აფორიზმების ისეთი დიდი ოსტატი, როგორცაა შოთა რუსთაველი.

ვფიქრობთ, განხილული ორი სტროფიდან უდავოდ დასტურდება ნ. მარის მოსაზრების მცდარობა. „თამარიანი“ სტროფულ სისტემაზეა აგებული. თხზულების შემადგენელი სტროფების დანაწევრება ტაეპებად და სუბიექტური თვალსაზრისით მათი გადაჯგუფება, რომელიც არ არის გამართლებული არც შინაარსობლივად და არც დოკუმენტურად, უხეში დარღვევაა იმ პრინციპებისა, რომელნიც ტექსტოლოგიურ მეცნიერებაშია მიღებული საყოველთაოდ. არავითარი საბუთი, არც ლოგიკური და არც დოკუმენტური, არ არსებობს იმისა, რომ „თამარიანის“ სტროფული წყობა უარვეყოთ და მის ნაცვლად ტექსტი ერთნაირრითმიანი ტაეპების ერთად დაჯგუფებითა გავმართოთ.

ბუნებრივია, ასეთი კატეგორიული მსჯელობის შემდეგ დაიბადება კითხვა: რა დეფექტები გააჩნია „თამარიანის“ ტრადიციულ

ტექსტს? ანუ უკეთ: საუკუნეთა განმავლობაში როგორი სტრუქტურულ-კომპოზიციური ცვლილებანი განიცადა თხზულების ტექსტმა, რომ თანამედროვე ფილოლოგიისათვის მისი პირვანდელი სახით აღდგენა ერთ-ერთ რთულ პრობლემას წარმოადგენს?

იმისათვის, რომ ამ კითხვაზე სწორი პასუხი გავცეთ, საკიროა კრიტიკულად შევისწავლოთ „თამარიანის“ პირველი წყაროები, ე. ი. ის ხელნაწერი მემკვიდრეობა, რომლის შესახებაც ზემოთ გვქონდა საუბარი.

„თამარიანის“ ხელნაწერები იყოფა ორ ჯგუფად. ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან სტროფული შედგენილობით, წყობითა და წანაკითხებით. ტექსტუალური ღირებულებით პირველი ჯგუფის ხელნაწერები უფრო მაღლა დგას, ვიდრე მეორე ჯგუფისა. ტრადიციული ტექსტის ის ხარვეზები, რომელნიც გააჩნიათ პირველი ჯგუფის ხელნაწერებს, მეტ-ნაკლებად ახასიათებს მეორე ჯგუფის ხელნაწერებსაც, ოღონდ უკანასკნელთ ემატება ის ტექსტუალური დამახინჯებანიც, რომელნიც ტრადიციულ ტექსტს განუცდია XVIII—XIX საუკუნეების განმავლობაში. ს. კაკაბაძეს მეორე ჯგუფით ცნობილი ტრადიციული ტექსტი „უშუალოდ ავტორის დროიდან“ მომდინარედ მიაჩნია. ამიტომ მის კრიტიკას მეორე ჯგუფის ხელნაწერთა დამახინჯებათა განხილვით დავიწყებთ.

ორეული სტროფები

„თამარიანის“ ცნობილი სტროფები 28-ე („შენსა სადარსა“), 29-ე („ანუ ვის ესმის“), 30-ე („რომელ ვანება“) და 31-ე („ვის აქვს შენებრი“) მეორე ჯგუფის ხელნაწერებში და პ. იოსელიანის, დ. ჩუბინაშვილის, ზ. კიკინაძისა და ს. კაკაბაძის გამოცემებში მეორედებიან 109—112-ე სტროფების სახით თხზულების დასასრულშიც, ე. ი. იქ, სადაც მოთხრობილია ბიბლიური ლეგენდები სამოთხიდან აღამ და ევას გამოძევებისა და ქრისტეს ჯვარცმის შესახებ. ამ გარემოებას პირველად ყურადღება მიაქცია პ. იოსელიანმა, მაგრამ იგი დაკმაყოფილდა მხოლოდ უბრალო შენიშვნით: „აქა შესანიშნავი არს, რომელ ოთხნი ესე ოთხეულნი 109, 110, 111 და 112, მოხსენებულნი რიცხვთა ქვეშე 28, 29, 30, 31, ორჯის განიმეორებიან ამა პოემასა შინა. რომლისა მიზეზისათვის, არა ჩანსო“¹. ასეთივე შენიშვნით შემოიფარგლა ზ. კიკინა-

¹ თამარ მეფისა და მეუღლისა მისისა დავით მეფისა შესხმა. თქმული ლექსად ჩაბრუნას ძისაგან, 1838, გვ. 92.

ძეც¹. ნ. მარმა ორეული სტროფები კრიტიკულად შეისწავლა და 109 — 112-ე სტროფები სრულიად მართებულად ამოიღო „თამარიანის“ ტექსტიდან. ამით მან გადამწერთა მიერ დაშვებული ტექნიკური შეცდომა გაასწორა. 1902 წელს მ. ჯანაშვილი იცავდა რატარდიციული ტექსტის უპირატესობას, 109 — 112-ე სტროფებს იგი „თამარიანის“ „დასკვნით სტროფებს“ უწოდებდა², მაგრამ 1923 წელს C ხელნაწერის თანახმად ისინი ტექსტის მერმინდელ დანამატად მიიჩნია³. ამის შემდეგ მოსალოდნელი იყო, რომ „თამარიანის“ ძირითად ტექსტში ამ ორეულ სტროფებს აღარ შეიტანდნენ, მაგრამ მათ კვლავ თავი იჩინეს 1937 წლის გამოცემაში⁴. აქედან კი თხზულების რუსულ თარგმანში⁵.

როგორც ცნობილია, იერსა - რითმიან სტროფებში, რომელნიც ნ. მარს დაჯგუფებული აქვს I ოდის სახით, მოთხრობილია ბიბლიური ლეგენდები სამოთხიდან ადამ და ევას გამოძევების, წარღვნისა და ქრისტეს ჯვარცმის შესახებ. ამ თხრობით ჩახრუხადეს ის უნდა თქვას, რომ თამარი ზეცით მონაბერი სულია, ღვთის მიერ დადგენილი მეფე, ადამის ტომთა მხსნელად მოვლენილი მესია. მართლაც, პოეტს ეს თვალსაზრისი განვითარებული აქვს არა მარტო თხზულების მთელ მანძილზე, არამედ 108-ე სტროფის უკანასკნელ ტაეპშიც, სადაც ვკითხულობთ: ღმერთმა

ყო-ღა მოზენით, მოხელა ზენით
თამარ შუქ-მფენსა, ნათელიერსა.

რაში გამოიხატება თამარისადმი ღვთის წყალობა და „ზენით მოხედვა?“ — იმაშია, — დასძენს ჩახრუხადე 113-ე სტროფში, — რომ ღმერთმა თამარს

მისცა დავალნი, ქმელთა დავალნი,
სკიპტრა-მპყრობელ ყო არსთა მიერსა,

ე. ი. მისცა სახელმწიფოები, უსაზღვრო ტერიტორია (ხმელეთის დასავალი) და სკიპტრის (კეერთხის) მპყრობელობა, ანუ მეფობა.

¹ ქართველი კლასიკები, ჩახრუხადე, 1882 (წინასიტყვაობა); ზ. ჰიჭინაძე, ქართული მწერლობა Xll ს-ში, 1887, გვ. 4. ქნარი გრ. ჩახრუხადისა, 1900, გვ. 48.

² „ივერია“, 1902, № 223.

³ „ტრიბუნა“, 1903. № 164.

⁴ ჩახრუხადე, თამარიანი, 1937, გვ. 51 — 52.

⁵ Ч а х р у х а д з е, Тамаритам, 1942, გვ. 161 — 162.

თამარიც თავისი მეფური ძლევამოსილებით მტკიცედ იცავს ქრისტიანულ სარწმუნოებას (სჯულს) და სახელმწიფო მართლმსაჯულებას:

მტკიცედ აქვს სჯული, ჩანს მართლ-მსაჯული,
მას რომ უკმობენ ღმრთის სახიერსა.
უძრწის პავარი, სტურფობს ჯავარი
მშვიდსა და წრფელსა და ღმობიერსა.

მეორე ჯგუფის ხელნაწერებში აზრთა ასეთი ლოგიკური თანმიმდევრობა დარღვეულია, რადგანაც 108-ე და 113-ე სტროფებს შორის გადამწერთაგან ჩართულია 109—112-ე სტროფები, რომელთაც არავითარი საერთო არა აქვთ რა „თამარიანის“ ფინალში მოთხრობილ ბიბლიურ ლეგენდებთან. ისინი ებარებიან სტროფებია და, მაშასადამე, არც ფორმალური მონაცემებით უახლოვდებიან იერსა-რითმიან სტროფებს. რომ ეს მოსაზრება სწორია, ექვემოტანლად ადასტურებენ „თამარიანის“ პირველი ჯგუფის ხელნაწერები, სადაც ტრადიციული ტექსტის 108-ე სტროფს უშუალოდ მისდევს 113-ე სტროფი. რაკი ეს ორეული სტროფები არ არის პირველი ჯგუფის ხელნაწერებში, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ისინი არც XVII საუკუნის ნუსხებში და არც „თამარიანის“ თავდაპირველ დედანშია საგულეელი.

52-55-ე სტროფები

მეორე ჯგუფის ხელნაწერებში 52—55-ე ნომრებზე მოთავსებულია სამი ებულად-რითმიანი და ერთიც ებანი-რითმიანი სტროფები, რომელთაც თავიანთი შინაარსითა და ფორმალური ნიშნებით არავითარი საერთო არა აქვთ რა 51-ე და 56-ე ოდი-რითმიან სტროფებთან. მათი დადგენილი ტექსტი იკითხება ამგვარად:

ეჩვენებოდა, ეფერებოდა
ეგ თქვენი პირი გაცისკრებულად!
მე რომ თქვენ გნახე, ეღმის სახე,
მართ სამოთხისა მიახლებულად,
ღონე ვიცადი, ვერ განვიცადი,
შენსა შუქს ეყვის დარიღებულად.
ენახე ინდონი, ვითა რინდონი,
რომე ჩნდეს ზანგნი ალაღებულად.

ვინ მელნის ტბებად გოქვეს დასახებდად,
 გიშრისა სარო დანატრებულად,
 სახედ გსახობდეს: «რა მზე ნათობდეს,
 მაშინცა ითქმის დაბნელებულად!»
 ვინ გჯობს ბედიოთ? რად აბედიოთ
 მზე შენმან შუქმან დამეტებულად?
 ვერვინ გიხილა, ნახვად გიხილა,
 ანუ გიპერეტდეს გარეტებულად.

მე გული შენი ჩემად ვიშენი;
 რალა მიიქცი, ვინდი ზარ-ღებულად.
 არდი მეტია — მომკალ მე, დია —
 ჩემი სიციცხლე გაცუდებულად!
 რომელმან ღამე-ღღე ყო, თქვა: «ღამე
 პფენს შუქსა მზეებრ განათებულად!»
 მოსეს ფიცარსა, მთას ნაფიცარსა,
 ეწერნეს თქვენი ძლევა გებულად.

იკავთ დამწესი და გამირთა მწესი
 იესეს ძისა მით გძნობს ებანი.
 ერმი რა გნახა, მსწრაფლ დაიზახნა
 შენგან უკუნმან კარის ღებანი.
 ზეცმა მზედ გიცნა, სამყოფი გიქმნა,
 სელონის ეტლთა მოგირბევანი,
 ნარგისნი გიცნა, ზეცას გზა გიქმნა,
 თქვა: «გწყლიანობენ შენ ღომ-ნებანი».

ეს ოთხი სტროფი ჩართულია ო დ ის - რითმიან სტროფებს შორის და შესამჩნევი დისონანსი შეაქვეს თხრობის ლოგიკურ განვითარებაში. მათი შინაარსობლივი ანალიზი უდავოდ ცხადყოფს, რომ პირველი სამი სტროფი გაგრძელებაა 87 — 91-ე ებულად - რითმიანი სტროფებისა, ხოლო მეოთხე დასაწყისია ებანი-რითმიანი ოდისა; 51-ე და 56-ე სტროფები კი ავსებენ თხრობას, რომელიც გადმოცემულია საერთოდ ო დ ის - რითმიან ლექსში. ამ მოსაზრებას დოკუმენტურად ადასტურებს პირველი ჯგუფის ხელნაწერები. მათში 51-ე სტროფს უშუალოდ მისდევს 56-ე, ხოლო 52—55-ე სტროფები ჩართულია 91-ე (ებულად - რითმიანი) და 92-ე

(ებანი-რითმიანი) სტროფებს შორის და ამით დასრულებულია არა მარტო 87—91-ე სტროფებში წარმოდგენილი სახოტბო ლექსის შინაარსი, არამედ აღდგენილიცაა მომდევნო ებანი-რითმიანი სახოტბო ლექსის დასაწყისიც.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ეს გარემოება პირველად ქკუა-მახვილურად შენიშნა ნ. მარმა, რომელმაც არ იცოდა პირველი ჯგუფის ხელნაწერთა არსებობა, მაგრამ რამდენადაც მან ებანი-რითმიანი სახოტბო ლექსის შედგენილობა სწორად განსაზღვრა, იმდენად ებულად-რითმიანი ოდების დადგენაში დიდი დაბნეულობა გამოამჟღავნა¹.

ამგვარად, მეორე ჯგუფის ხელნაწერთა ეს ტექსტუალური დამახინჯებანი, რომელთაც უარყოფითი გავლენა იქონიეს „თამარიანის“ სტროფულ შედგენილობასა და სტრუქტურაზე, არ გვაძლევს საბუთს იმისას, რომ ტრადიციული ტექსტი ავტორის დროიდან მომდინარედ გამოვაცხადოთ და იგი ყოველგვარი კრიტიკული განხილვის გარეშე გამოვაქვეყნოთ იმავე სტროფული შედგენილობითა და წყობით, როგორც ეს მოცემულია მეორე ჯგუფის ნუსხებში.

* * *

ჩახრუხადის თხზულების ტექსტის დადგენის საქმეში უპირატესობა ეკუთვნის პირველი ჯგუფის ხელნაწერებს, რადგანაც მათ ძველის სტრუქტურულ-კომპოზიციური სახე და წანაკითხები უკეთ შემოუნახავთ, ვიდრე მეორე ჯგუფის ხელნაწერებს, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ პირველი ჯგუფის ხელნაწერებში ყველაფერი რიგზეა; აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ხელნაწერებშიც „თამარიანის“ სტრუქტურა და კომპოზიცია საგრძნობლადაა სახეშეცვლილი.

კითხვა იბადება: რა სტრუქტურული ცვლილებანი განუცდია „თამარიანის“ ტრადიციულ ტექსტს XVII—XVIII საუკუნეებამდე, ე. ი. მანამდე, სანამ პირველი ჯგუფის ხელნაწერები და მათი ნუსხა-დედნები გადაიწერებოდა?

ამ კითხვაზე მოკლედ შეიძლება ასეთი პასუხი გავცეთ:

1. „თამარიანის“ ტრადიციულ ტექსტში გადამწერთა დაუდევრობისა თუ ხელნაწერთა დეფექტურობის გამო შექანიკურად შერწყმულა სხვადასხვა სტროფის პირველი ორი და ბოლო ორი

¹ TP, IV, ტაეები: IX, 1—4; XII, 4—5, 8, 10—14, 16, 22—23, 28.

ტაეპები, რის შედეგადაც მიღებულია 28-ე, 75-ე და 79-ე სტროფები.

2. ზემოთ განხილული 52—55-ე სტროფების ანალოგიურად „თამარიანის“ ტექსტში მომხდარა (თუ მოუხდენიათ) გადაადგილება იერსა, ელი და არი-რითმებიანი სტროფებისა.

3. ინტერპოლატორებს (თუ ინტერპოლატორს) დეფექტური სტროფების შევსებისა თუ სხვა მიზნით თხზულებაში ჩაურთავთ საკუთარი ლექსები, რომელთაც არავითარი საერთო არა აქვთ რა არც შინაარსობლივად და არც ფორმალურად ჩაბრუნების ღრმადიღურ და მალალმხატვრულ ლექსებთან.

განვიხილოთ თითოეული ცვლილება ცალ-ცალკე ვრცლად:

მექანიკურად შერწყმული სტროფები

B ხელნაწერის აღწერისას მივუთითეთ მეტად საინტერესო ფაქტზე, რომლის გახსენება ამ შემთხვევაში აუცილებლად მიგვაჩინია: B-ს გადამწერს უყურადღებობის გამო მე-14 სტროფის პირველი ორი ტაეპის გადაწერის შემდეგ გამორჩენია 16-ტაეპიანი გვერდი და წერა მექანიკურად გაუგრძელებია იმ გვერდიდან, რომელიც იწყებოდა მე-18 სტროფის მესამე ტაეპით „უარ-ყვეს თნებით“. მას მე-14 სტროფის პირველი ორი ტაეპისათვის მიუბამს მე-18 სტროფის ბოლო ორი ტაეპი, რის შედეგადაც მიღებულა ახალი სტროფი, რომელიც არ მოეპოვება „თამარიანის“ არც ერთ ცნობილ ნუსხას. ტრადიციული ტექსტის 28-ე, 75-ე და 79-ე სტროფებიც ასეთივე ანალოგიითაა წარმოშობილი. მათი შინაარსობლივი და ფორმალური ანალიზი ექვემოთნულად ადასტურებს, რომ ამ სამივე სტროფის ტაეპებს შორის ჩავარდნილია ჩვენთვის უცნობი ტაეპების რამდენიმე წყება. ეს დაკარგული ტაეპები დაწერილი უნდა ყოფილიყო ოვნებად, ებარე და ენალირითმებზე. ჩვენი მოსაზრების დასასაბუთებლად საჭიროა წარმოვადგინოთ მექანიკურად შერწყმული სტროფების შესწავლის ისტორია, მათი ვარიანტული წანაკითხები და აღდგენილი სტროფები სათანადო კომენტარებით.

1. ტრადიციული ტექსტის 28-ე სტროფი მოთავსებულია ოვნებად და ებარე-რითმებიან სტროფებს შორის. იგი ს.კაკაბაძის გამოცემაში იკითხება ასე:

შენსა სადარსა? შენსა სადარსა
 ვრა ვსჳერეტ ცხადად და ნაქსოვნარად!
 თქვენ ას ენათა, მზეო ზენათა!
 თუ მცა მზე ვთურს ნამტკიცებარად,
 მაგრამ კალ, იზი, რადგან კალიზი
 შენთა შუქთა სძლევს შუქ მტაცებარად,
 ვინ ნახა სადა, ვინა ხასადა
 შენებრ ნათელთა ბნელი მცებარად?

ციტირებული სტროფის შინაარსი გაურკვეველია, მისი წანაკითხები დამახინჯებულია და ტაეპის სარიტმო სიტყვებიც შეცვლილი. უპირველესად ამაში წვლილი უდევთ „თამარიანის“ გადამწერებს და, ნაწილობრივ, მის გამომცემლებსაც. ნ. მარის ფხიზელმა თვალმა უმაღვე შენიშნა სტროფის ტაეპთა შინაარსობლივი შეუსაბამობა. ამიტომ მან მისი პირველი ტაეპი ოვნებად - რითმიანი ოდის დასასრულს მიაკუთვნა, ხოლო დანარჩენი სამი — ებარე-რითმიანი ოდის დასაწყისად ჩათვალა. ამის მიხედვით ტაეპთა ბოლო სარიტმო სიტყვებიც შესატყვისი ოდების რითმებს შეუფარდა (IV, 13 და X, 1 — 3). თუ რატომ მოახდინა ნ. მარმა სტროფის ასეთი დანაწილება, მას ეს თეორიულად არ დაუსაბუთებია, არც ხელნაწერთა ტრადიციისათვის გაუწევია ანგარიში. „თამარიანის“ ხელნაწერებზე დაკვირვებამ გაამართლა ნ. მარის შეხედულება. XVIII საუკუნისა და, ნაწილობრივ, XIX საუკუნის ხელნაწერებში 28-ე სტროფის ტაეპთა რითმები არეულია. მაგ.:

AE: 1. დანახსოვნებად
 2. ნამტკიცებად
 3. მტაცებარად
 4. მცებარად

B: 1. დანახსოვნებად
 2. დამტკიცოვნებად
 3. მტაცებარად
 4. მცებარად

E¹: 1. დახსოვნებად
 2. ნამტკიცებად
 3. მტაცებარად
 4. მცებარე

G: 1. ცხოვებარად
 2. ნამტკიცებარად
 3. მტაცებარად
 4. მცებარად

C: 1. ნახსოვნებარად
 2. ნამტკიცებებარად

3. მტაცებარად
 4. მცებარად

¹ სტროფი 109-ე.

სარიტმო სიტყვების ასეთი სიკრულე ჩახრუხადის პოეტური მეტყველებისათვის არ არის დამახასიათებელი. „თამარიანის“ რითმები მყარია, დახვეწილი, ქანდაკებასავით ჩამოსხმული. აქ კი რითმების აშკარა არევე-დარევეასთან გვაქვს საქმე. ყველა ამ წანაკითხს თუ ერთმანეთს შეეუპირისპირებთ, გამოირკვევა, რომ პირველი ორი ტაეპი, რომელიც ლოგიკური გაგრძელებაა 27-ე ოვნებად - რითმიანი სტროფისა, ოვნებად - რითმიანია და მათი სარიტმო სიტყვებია „და ნაქაოვნებად“ და „ნამტკიცოვნებად“, ხოლო მესამე-მეოთხე ტაეპები შინაარსობლივად უკავშირდება 29-ე ებარე-რიტმიან სტროფს და მათი რითმია ებარე. 28-ე სტროფის აღდგენილი ტექსტი პირველი ჯგუფის ხელნაწერების მიხედვით ასეთია:

შენსა სადარსა! შენსა სადარსა
ვერა ვსჰერეტ ცხადად და ნაქსოვნებად!
თქვენა ზენათა, მზეო ზენათა,
თუმცა მზე ეთერს ნამტკიცოვნებად...¹

შაგრამ კალ, იბი, რადგან კალიბი
შენთა შექთა სძლევს შუქ - მტაცებარე!
ვინ ნახა სადა, ნასახად სადა
შენებრ ნათელთა ბნელი მცებარე?

პირველ ორ ტაეპში პოეტი თამარს მიმართავს: სილამაზით შენს შესადარ არსებას ვერსად ვერა ვხედავ: ვერც ცხადად და ვერც წარმოდგენაში. თქვენ „ზენათა მზე“ ხართ და ზეცას ანათებთ, მზე კი მხოლოდ ეთერზეა ნამტკიცოვანიო. ბუნებრივია, მესამე-მეოთხე ტაეპი უნდა შეიცავდეს წინა ორში გამოთქმული

¹ ამ ორი ტაეპის აზრი აქამდე სხვაგვარად გვესმოდა („ლიტერატურული გაზეთი“, 1956, № 6). ახლა შინაარსის დახუსტების მიზნით ჩვენს წანაკითხებში ოდნავი ცვლილება შეგვაქვს.

მოსაზრების კონკრეტიზირებას, ან მის განვითარებას, მაგრამ ნაცვლად ამისა აქ საქმე გვაქვს შინაარსობლივ ნახტომთან. ჩახრუხაძე განაგრძობს: მაგრამ შენ მოჰკალ, დაატყვევე შენი მკვრეტელნი, რადგანაც შენი გარეგნობა, ტანის მოყვანილობა (კალიბი) შუქმტაცებარეა (შენი საერთო სილამაზის შუქთა აღემატება). ვინ ნახა სადა, ან ნასახად სად არის „შენებრ ნათელთა ბნელი მცე-ბარე?“

ამრიგად, პირველი-მეორე და მესამე-მეოთხე ტაეპების შინა-არსობლივი შეუსაბამობა და რითმების სხვადასხვაობა მიგვითითებს იმ გარემოებაზე, რომ პირველი-მეორე ტაეპები დასაწყისია ო ვ ა ნ ე ბ ა დ-რითმიანი სტროფისა, ხოლო მესამე-მეოთხე — და-სასრული რომელიღაც ე ბ ა რ ე -რითმიანი სტროფისა. მათ შორის კი აკლია ე ბ ა რ ე და ო ვ ნ ე ბ ა დ - რითმებიანი ტაეპების წყება-ირკვევა, რომ „თამარიანის“ გვიანდელ გადამწერს ამ ორი სხვა-დასხვა სტროფის დასაწყის-დასასრული მექანიკურად შეუერთებია. XVIII-XIX საუკუნეების ზოგიერთ გადამწერს შერწყმული სტროფის ტაეპთა რითმების გასწორება უცდია, მაგრამ პირვანდელი რითმების კვალი ვერ წაუშლია მთლიანად.

2. ტრადიციული ტექსტის 75-ე სტროფს ვრცელი და საინტერესო ისტორია აქვს. ნ. მარტიდან მოყოლებული დღევანდლამდე ვერ ნახავთ ვერც ერთ მკვლევარს, რომელსაც თუკი „თამარიანის“ შესახებ საყურადღებო ნარკვევი დაუწერია, რაიმე მოსაზრება არ გამოეთქვას ამ სტროფის ტაეპებზე. ეს იმიტომ აიხსნება, რომ მასში მოთავსებულია ცნობილი გამოთქმა „მაშა, მეხელი, მაშა, მე-კელი“, რომელიც მკვლევრებს ჩახრუხაძის შესახებ ყველაზე უძველეს ბიოგრაფიულ ცნობად მიაჩნიათ. რამდენადაც მეცნიერებისათვის ჩახრუხაძის ვინაობა-სადაურობის გამორკვევა ძლიერ საინტერესოა, იმდენად 75-ე სტროფი ყოველთვის მსჯელობის საგანი იყო და არის კიდევ. ს. კაკაბაძის გამოცემაში ეს სტროფი იკითხება ამგვარად:

არს ლხინთა მთმობი, მართ ვათა მგმობი
 ეფრემის ძირთა ისართა მთლელი.
 თუ ქებად თქვენ ა, ბრძნად ქმნეს მათ ენა,
 გამომეტყველი რიტორებრ მთქმელი.

მაშა მე, ხელი მაშა მეხელი,
 მით ვანგელობდე და ცა ვცნა ელი,
 ვინ აშენებ ბრმათ, ვინა შენებრ მათ
 თვალთ შეუღვამი ნათელი, ბნელი?

ციტირებული ტექსტის შესწავლის ისტორია 1902 წლიდან იწყება. ამ წელს ნ. მარმა ნაშრომში „Древнегрузинские одописи“ წამოაყენა შეხედულება, რომ ჩახრუხაძე ჩამომავლობით მესხი პოეტია, დაბადებიდანვე მესხეთის მკვიდრი; მან თავისი მოსაზრების დასასაბუთებლად მოიშველია 75-ე სტროფის ბოლო სამი ტაეპის შინაარსი:

„Если для твоего восхваления они (неверные) сделали мудрым свой язык, изобретательный, сочиняющий как ритор, то я, безумный, скиталец «мسخ»-ский (მაშა მეხელი), как могу быть ангелом и познавать небо горнее? Я, которого ты сотворила слепым и который не может выдержать таких очей, какия у тебя: свет ты затмила“¹.

შემდეგ ნ. მარი აღნიშნავდა: რაკი „თამარიანის“ ავტორი თავის თავს მეხელს უწოდებს, შეუძლებელია იგი მოხევე იყოს. მეხელის სახით ჩახრუხაძე უთითებს ქართველი ტომის ჩვენთვის უცნობ (ან იქნება ნაცნობ) სახელწოდებაზე, რომელიც შეიძლება, წინათ სხვა ფორმით იხმარებოდა, როგორც მაგ.: ფხოვი (ძვ. ქართულით) და ფშავი (ახ. ქართულით). ქართულ ენაში ძლიერ გავრცელებულია ჰ-სა და ხ-ს მონაცვლეობა, რასაც ჩვეულებრივ მოსდევს ჰ-ს, როგორც სუსტი ბგერის, დაკარგვა. მაგ.: სპილო—ჰპილო—პილო, ხვასტავი—ხვაჰტავი—ხვატავი, ნისკარტი—ნიჰკარტი ნიკარტი და სხვ... ამის მსგავსად სიტყვა მეხელი (მეჰხელი) შეიძლება განვიხილოთ როგორც პარალელური ფორმა მესხელი-სა, რაც სიტყვასიტყვით ნიშნავს მესხეთის მკვიდრს, მესხსო. „თუ წინამდებარე განმარტება სწორია,—დაასკვნის ბოლოს მკვლევარი,—მაშინ ჩვენი მეხოტბე წარმოშობით მესხი ყოფილა. მაგრამ ციტირებული ლექსის დამოუკიდებლადაც ოდების ავტორის წარმოშობა მესხეთიდან, ე. ი. იმ მხრიდან, რომელმაც საქართველოს კულტურის ისტორიაში განსაკუთრებით დიდი როლი ითამაშა, უფრო სინამდვილეა, ვიდრე სავარაუდო“².

¹ ТР, IV, გვ. 53.

² იქვე, გვ. 54; შდრ. ИАН, 1917, გვ. 423.

როდესაც ნ. მარი ამ სიტყვებს წერდა, მან კარგად იცოდა შინაარსი „თამარიანის“ გლოსისა „მოკვეეს ძეთა ჩახრუხადეთა ექო თამარი, მეფე-წყლიანი“. მას სარწმუნოდ მიაჩნდა ის ცნობა, რომ ამ გლოსის თანახმად „თამარიანის“ ავტორად ითვლება ჩახრუხადე, მაგრამ ამავე დროს კატეგორიულად უარყოფდა ჩახრუხადის მოხევეობას: „Мнение о происхождении одописца из кавказского ущелья... встречает сильное возражение со стороны подлинных стихов самого автора“¹.

ნ. მარის ეს მსჯელობა, რომელიც 75-ე სტროფის მცდარი წაკითხვიდან გამომდინარეობს, არაფრით არ არის არგუმენტირებული. თუ ნ. მარი „თამარიანის“ ავტორად ჩახრუხადეს თვლიდა, მაშინ მასვე სარწმუნოდ უნდა მიეჩნია მეორე ტრადიციული ცნობაც ჩახრუხადის მოხევეობის შესახებ, რადგანაც გლოსაში გარკვევითაა აღნიშნული, რომ თამარის მეხოტბეა ჩახრუხადე, მოხევეს ძე-მაგრამ თუ ნ. მარი ასე არ იქცევა, მხოლოდ იმიტომ, რომ ჩახრუხადის მოხევეობის უარყოფით იგი ცდილობს ჩახრუხადე-რუსთაველის იგივეობის თეორიას მტკიცე საფუძველი მოუმზადოს, თორემ ვინ დაუჯერებდა მას, რომ მოხევე ჩახრუხადე და მესხი რუსთაველი ერთი და იგივე პიროვნებააო?

შემდეგ: მეხელი ს მარისებური ეტიმოლოგია არ მართლდება არც მისი ხელოვნური ლინგვისტური ანალიზით და არც იმ კონტექსტით „თამარიანისა“, სადაც ეს სიტყვაა ხმარებული. როგორც თ. ჟორდანია შენიშნავს, „მესხნი არას დროს იწოდებოდნენ მეხად“², რომ აქედან წარმოებულიყო მეხელი ან მეხური. ძველ წყაროებში მესხეთის მკვიდრთა აღსანიშნავად მიღებული იყო სიტყვა მესხი: „ესმა მესხთა ამბავი ესე“³, „მოირთნა მესხნი“ (იქვე, გვ. 316), „აცნობა ქართულთა და მესხთა“ (იქვე, გვ. 333), „აზნაურნი ტაოელნი, მესხნი და ქართველნი“ (იქვე, გვ. 289). პეტრე ქართველის ცხოვრების მთარგმნელი მაკარი მღვდელი თავის თავს ასე მოიხსენიებს: „მე, გლახაკმან მაკარი ხუცესმან მესხმან“⁴. შორს რომ არ წავიდეთ, „ვეფხისტყაოსნის“ ერთ-ერთი ინტერპოლატორიც ხომ „ვინმე მესხი მელექსე“-დ იწოდება? ასე რომ, თუ ჩახრუხადე წარმოშობით მესხი იყო, რო-

¹ TP, IV, გვ. 52.

² თ. ჟორდანია, ქრონიკები, 1892, I, გვ. 119.

³ ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, 1955, ტ. I, გვ. 41.

⁴ ს. ყუბანეი შვილი, ქრესტომათია, I, 1946, გვ. 272.

გორც ამას ამტკიცებს ნ. მარი, თავის თავს მეხელად კი არ მოიხსენებდა, არამედ მესხად.

1923 წელს მეხელის მნიშვნელობის გარკვევა სცადა პ. ინგოროყვამ ნაშრომში „ჩახრუხაისძე — პოეტი, მოგზაური“. მან ნ. მარის მოსაზრების საპირისპიროდ მოგვეცა მეცნიერული დასაბუთების ცდა ჩახრუხაძის სადაურობის შესახებ არსებული ტრადიციული შეხედულებისა:

„შთამომავლობით, — წერს მკვლევარი, — ჩახრუხაისძე საქართველოს მთელუღეთიდან ყოფილა. «თამარიანის» ბოლოსიტყვაობაში, რომელიც XIII საუკუნეშია დაწერილი, 1213 წლის ახლოპოეტს ეწოდება: «მეჭვე». ამის მიხედვით ჩახრუხაისძის სანშობლო თემი ყოფილა «ჭვეი» (ე. ი. მთელუღეთის ის კანტონი, რომელიც აკრავს დარიალანის ხეობას). თვითონ პოეტს ერთ ოდაში (VII, 28) თავისი თავი მოხსენებული ყავს ასეთის სახელწოდებით: «მეხელი» («მაშა მეხელი» — ე. ი. მწირი-მოგზაური მეხელი). ეს სახელწოდება პოეტისა, ცხადია, ნაწარმოებია პოეტის სამშობლო დაბიდან, ისევე როგორც სხვა იმდროინდელ პოეტთა ან ისტორიულ პირთა სახელწოდებანი: რუსთველი, თმოგველი, ფანასკერტელი და სხვა. პოეტის ამ სამშობლო დაბის სახელი ჩანს ყოფილა: «ეხი» (— აქედან «მ-ეხ-ელი», შეუდარეთ: «ეგრისი», აქედან — «მ-ეგრ-ელი»; «ეგვიპტე», აქედან «მ-ეგვიპტ-ელი»). პოეტის ეს სამშობლო სოფელი «ეხი» დღეს ამ სახელით აღარ არსებობს; მაგრამ ყოველ შემთხვევაში თვითონ ნომენკლატურა ამტკიცებს, რომ პოეტი მართლაც საქართველოს მთელუღეთიდან ყოფილა: სიტყვა «ეხი» გარკვეულ პროვინციალიზმს წარმოადგენს და ეკუთვნის მთის ქართულ კილოებას“¹.

პ. ინგოროყვას ეტიმოლოგია მეხელის შესახებ ერთი შეხედვით დამაჯერებლად მოჩანს. მართლაც, ძველ ქართულში სადაურობის მაწარმოებელი აფიქსებია მ-ელ და ამ აფიქსებით უამრავი სახელია წარმოებული. მაგ.: მ-როვ-ელ-ი, მ-აჩაბ-ელ-ი, მ-აწყურ-ელ-ი, მ-აქარ-ელ-ი, მ-არგუ-ელ-ი და სხვა. ამიტომ მეხელის ინგოროყვასეული ინტერპრეტაცია მორფოლოგიური თვალსაზრისით საეჭვო არ იქნებოდა, თუკი ასეთი განმარტება კონტექსტს შეეფარდებოდა და გეოგრაფიულ ნომენკლატურაშიც ეხის სახელწოდებით რომელიმე სოფელი ან დაბა იქნებოდა ცნობილი. მაგრამ საქმე იმაშია, რომ გეოგრაფიული ნომენკლატურა

¹ „კავკასიონი“, 1924, № 1—2, გვ. 279.

ეხის სახელით არ იცნობს არც სოფელს და არც დაბას¹. ამას არც პ. ინგოროყვა უარყოფს, თუმცა ეს გარემოება მას სრულიადაც არ აფერხებს, რომ მეხელი გეოგრაფიული სახელიდან ნაწარმოებ ზედწოდებად აღიაროს. მკვლევარი კმაყოფილდება მხოლოდ ლიტონი განცხადებით, დამატებით განმარტებათა წარმოდგენას კი ცალკე „სპეციალურ ექსკურსში“ გვპირდება. სამწუხაროდ, ეს სპეციალური ექსკურსი „თამარიანის“ საკითხების შესახებ დღემდე არ გამოქვეყნებულა. ამიტომ აქ მასზე ვერაფერს ვერ ვიტყვით გარდა იმისა, რომ პ. ინგოროყვას მოსაზრება მეხელის შესახებ დაუსაბუთებელია და, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, მიუღებელიცაა.

1924 წელს აღძრული საკითხის ირგვლივ თავშეკავებული მოსაზრება წამოაყენა კ. კეკელიძემ:

„ჩვენში განმტკიცებულა ტრადიცია, — წერს იგი, — რომლითაც «თამარიანის» ავტორი არის ხევის მცხოვრები, მოხევე, გვარად ჩახრუხაძე. პოეტი რომ მოხევეა, ამ ტრადიციას საფუძვლად უნდა ედოს თვით მისი სიტყვები: «მაშა მე, ხელი, მაშა მეხელი». ძნელია მეხელის ნამდვილი მნიშვნელობის გაგება და დადგენა, მაგრამ ცხადია ის გაუგიათ ხევიდან წარმომდგარი მეხევის ან მოხევის მნიშვნელობით“².

ფტიქრობთ, არც ეს მოსაზრება შეეფარდება სინამდვილეს და აი რატომ:

ძველ ქართულში ხევის მცხოვრების აღმნიშვნელად იხმარებოდა ტომობრიობის გამომხატველი ტერმინი, წარმომდგარი ჯევიძირიდან სხვადასხვა მაწარმოებელი აფიქსებით: მო-ჯევი, მე-ჯევი, მო-ჯევი-ელ-ი, მე-ჯევი-ელ-ი, ჯევი-ელ-ი. საკუთრივ ჯევი ძველი ქართული სიტყვაა. იგი, როგორც ცნობილია, ადრინდელ ფეოდალურ ხანაში აღმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულის აღმნიშვნელ ტერმინად იხმარებოდა³. გამოთქმა „ჯევი კლარჯეთისა“ ნიშნავდა კლარჯეთის მხარეს, „ჯევი კახეთისა“ — კახეთის მხარეს. მაგ.: ევსტათი მცხეთელი ამბობს: „მე სოფლისა სპარსეთისაჲ ვიყავ,

¹ არხოტში ყოფილა ერთი ადგილი, რომელსაც ეწოდება „ლამბერდის ები“. ბეს. გაბუღის განმარტებით ეხი არის „გამოქვამული კლდე, ავღრის დროს თავშესაფარი“... (ა. შანიძე, ხევსურული მასალების ლექსიკონი: ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების წელიწადი, I—II, 1923—24, ნახეთ: ეხი).

² კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, 1924, გვ. 144.

³ И. Джавахишвили, Государственный строй древней Грузии и древней Армении, ТР, VIII, 1905, გვ. 33—35; პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, 1954, გვ. 501—502, სქოლიო.

წევისა არ შაკეთისაჲ, ქალაქისა განძაქისაჲ ვიყავ¹. „კოლა-ელთა წამებაში“ ვკითხულობთ: ამბავი, რომელიც აღწერილია აქ, მოხდა „თავსა ზედა დიდისა მის მდინარისასა, რომელსა ჰრქვან მტკუარი, წევსა, რომელსა ჰრქვან კოლაჲ“². ამავე მნიშვნელობით ხმარობენ სიტყვას წვევი სუშმატ დავითის-ძე: „მოიწინეს წევსა შავ შეთისასა“³, ისტორიკოსი ლეონტი მროველი: „წევსა კლარჯეთისასა არა იყო ეკლესია“⁴, და სხვ. მოხვედრების ახლანდელი ადგილსამყოფელიც ძველად წარმოადგენდა გარკვეულ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულს, რომელიც, აგრეთვე, წევის სახელწოდებით იყო ცნობილი, და ამ ტერიტორიაზე მცხოვრებლებს მოკვეცებს უწოდებდნენ. ამიტომ არა გვგონია რომელიმე ძველ მწიგნობარს წვე-ისაგან წარმომდგარი ტომობრიობის გამოძახატველი სიტყვა მეკვეცე (ან მოკვეცე) შინაარსობლივად გაეიგივებინა მეხელ-თან, რომელსაც არავითარი საერთო არა აქვს რა ტომობრიობის აღმნიშვნელ ძველ ქართულ ტერმინებთან. თუ ეს ასეა, მაშინ ყოვლად წარმოუდგენელია ტრადიციული გადმოცემა ჩახრუხადის მოხვევობის შესახებ აღმოცენებულიყო მეხელის მოკვეცედ გააზრების ნიადაგზე.

1927 წელს მეხელისა და მოკვეცის მნიშვნელობათა განმარტება სცადა ს. კაკაბაძემ. იგი მსჯელობდა ამგვარად:

ჩახრუხადე და რუსთაველი არიან ძმები, „მოკვეცს ძენი“, მესხეთის ხეობის მკვიდრნი. ჩახრუხადე „შესხმაში თავის თავს მაშა მეხელ-ს უწოდებს, რაც ნიშნავს მესხელ მოსიარულეს (მიმომსვლელს). ამისდა მიხედვით, ჩახრუხადე და შოთა სჩანან მესხებად და იმავე დროს მოხვევებად“. ძველად მოკვეცე არ ნიშნავდა მხოლოდ თერგის ხეობის, ე. ი. ახლანდელი ხევის მკვიდრს, მაშინ მოხვევებად იწოდებოდნენ სამცხის ხევის (თუ ხეობის) მაცხოვრებლებიცო. „მაშასადამე, როდესაც მესხი ჩახრუხადე თავისს თავს და დიდ მოშიარე თავისს ძმას (იგულისხმება შოთა რუსთაველი, ი. ლ.) უწოდებს მოკვეც-ს, აქ უნდა იგულისხმებოდეს მათი სამცხის ჯევიდან (შემდეგდროინდელ კეობიდან) წარმომავლობა“⁵.

¹ ს. ყუბანეიშვილი, კრესტომათია, I, 1946, გვ. 45.

² TP, V, 1903, გვ. 55; ილია აბულაძე, ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა IX—X სს-ში, 1944, გვ. 184.

³ ქართლის ცხოვრება, I, 1955, გვ. 376.

⁴ იქვე, გვ. 131.

⁵ შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, ს. კაკაბაძის რედაქციით, 1927, გვ. LXXV—LXXXI; შდრ. ჩახრუხადე, თამარიანი, 1937, გვ. 11—12.

ამრიგად, ს. კაკაბაძემ ტრადიციული ცნობა და ნ. მარის დაუსაბუთებელი მოსაზრება ჩახრუხადის სადაურობის შესახებ შინაარსობლივად დაუეკავშირა ერთმანეთს და ჩახრუხაძე მესხეთის ხევის მკვიდრად, ე. ი. მოხევე მესხად წარმოგვიდგინა.

მეხელის ეტიმოლოგიის საკითხში განსაკუთრებული პოზიცია დაიჭირა შ. ნუცუბიძემ. მან 1942 წელს „თამარიანის“ რუსულ თარგმანის წინასიტყვაობაში აღნიშნა, რომ პირდაპირ ჩვენებათა და ისტორიულ ცნობათა უქონლობის გამო ძნელია დადგენა არა მარტო პოეტის დაბადების წლისა, აღზრდის პირობებისა და მისი სოციალური ინდოგმარეობისა, არამედ იმისაც, თუ იგი რომელი მხრიდანაა წარმოშობილი,—და იქვე დასძინა:

„Заявление поэта о том, что он «мехели», Н. Я. Марр был склонен одно время читать как «ме[с]хели», что означало бы месхский, т. е. что поэт был из Месхети, что нужно было Н. Я. Марру для неудавшейся попытки отождествить Чахрухадзе с месхом — Руставели. Другие толкования этого слова также мало убедительны“¹.

მიუხედავად ამ განცხადებისა შ. ნუცუბიძემ ს. კაკაბაძის მოსაზრება „მესხელი მოხევის“ შესახებ დამაჯერებლად მიიჩნია და სადავო ტერმინი მეხელი თარგმნა როგორც Месх из ушелья (მესხი ხეობიდან).

75-ე სტროფი რუსულ თარგმანში იკითხება ამგვარად:

Враг всех излишеств, чужд он и пиршеств,
Стрелы пз корня высекающий —
Кто ж славословья или мудрословья
Риторски мысли изрекающий?!

Чужд ли веселья месх из ушелья,
Чтобы не славить свод сверкающий?!

Вижу, хоть слепо, в смысле вебо
Луч что вознесся ослепляющий².

ეს თარგმანი ქართული ტექსტიდან ძლიერ დაშორებულია. თუ რამდენად შეესატყვისება თარგმანის პირველი ტაეპი დედანს, ამის შესახებ სამართლიანად შენიშნა ა. ბარამიძემ³. ორიგინალით.

¹ Чахрухадзе, Тамариани, 1942, стр. 21—22; Ш. Нуцубидзе, Руставели и восточный Ренессанс, 1947, стр. 207.

² იქვე, გვ. 143.

³ ა. ბარამიძე, ნარკვევები, III, გვ. 289—290.

დავით სოსლანი ითვლება ეფრემიანად, ე. ი. იოსებ მშვენიერის ძის, ეფრემის, ჩამომავლად, შ. ნუცუბიძე კი შესიტყვებას „ეფრემის ძირთა ისართა მთლელი“ თარგმნის როგორც *стрелы из корня высекающий*, — რაც არსებითად სხვა შინაარსის შემცველია. ასევე, როგორც ქვევით დავინახავთ, დანარჩენი სამი ტექსტის თარგმანიც არ გადმოსცემს იმ აზრს, რომელიც გააჩნია ქართულ ტექსტს. ეს გამოწვეულია იმ გარემოებით, რომ სტროფის წინაკითხები დამახინჯებულია და მთარგმნელს მათში ჩადებული შინაარსის ამოსაცნობად აზროვნების ძლიერი დაძაბვა უხდება.

1951 წელს კ. კეკელიძემ კვლავ განაცხადა, რომ „ძნელია მეხელი - ნაჩდვილი მნიშვნელობის გაგება და დადგენა“¹. დიდი მეცნიერის ეს განცხადება ლიტონი სიტყვა როდია. ცნობილია, რომ მას თავისი ხანგრძლივი სამეცნიერო მოღვაწეობის მანძილზე არაერთხელ უცდია „თამარიალის“ პრობლემების ახლებური თვალსაზრისით განხილვა, მაგრამ მისმა ცდებმა ძველი ქართული ლიტერატურის კომპეტენტური მკვლევარი მეხელის მნიშვნელობის დადგენისას სკეპტიკურ დასკვნამდე მიიყვანა.

აღძრულ საკითხს ასევე ღიად ტოვებს ა. ბარამიძე: „თუ მეხელი მართლაც ნესხს ნიშნავს, — წერს იგი, — (როგორც ამას ზოგი მკვლევარი ამტკიცებს), მაშინ ჩახრუხაძე უკავშირდება მესხეთს. არსებული წყაროები არ იძლევა ამ საკითხის დაზუსტებითი გადაწყვეტის საშუალებას“².

დასასრულ, მეხელის შესახებ მცდარი მოსაზრება გამოთქვა გ. ჟორდანიამ წიგნში „მეხურელნი“. იგი წერს: „შესაძლებელია კიდევ «მეხურელი»-ს შეკვეცილ ფორმას წარმოადგენდეს მეცნიერულ ლიტერატურაში კარგად ცნობილი «მეხელი» და «მეხი»“³.

ამრიგად, ვამთავრებთ რა 75-ე სტროფის შესწავლის ისტორიას, უნდა დავასკვნათ: 1. სტროფის შინაარსი არ არის გახსნილი, 2. მეხელი გაგებულია ან როგორც ტომობრიობის გამომხატველი, ეთნოგრაფიული ტერმინი მეხელი (ნ. მარი), მეხი დოხევე (ს. კაკაბაძე, შ. ნუცუბიძე), ან როგორც გეოგრაფიული სახელიდან ნაწარმოები ზედწოდება — მეხელი (პ. ინგოროყვა), 3. „ძნელია მეხელი - ნაჩდვილი მნიშვნელობის გაგება და დადგენა“

¹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, 1951, ტ. II, გვ. 160.

² ა. ბარამიძე და კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1954, გვ. 251; შდრ.: ა. ბარამიძე, ნარკვევები, III, გვ. 257.

³ გ. ჟორდანიას, მეხურელნი, 1956, გვ. 40.

(კ. კეკელიძე), 4. არსებული წყაროები არ იძლევა მეხელის მნიშვნელობის „დაზუსტებითი გადაწყვეტის საშუალებას“ (ა. ბარამიძე), 5. მეხელი წარმოადგენს შეკვეცილ ფორმას სიტყვისას მეხურელნი (გ. ჟორდანიანი).

კითხვა იბადება: რითაა გამოწვეული აზრთა სხვადასხვაობა, ან ის სიძნელე, რომელიც დაკავშირებულია მეხელის მნიშვნელობის გაგება-დადგენასთან?

— უპირველესად იმით, რომ მეხელის მნიშვნელობის გასარკვევად თვით საკითხია არასწორად დაყენებული. ყველა მკვლევარი მის მნიშვნელობაში ეძებდა და ეძებს ტომობრიობის გამომხატველ ტერმინს (მესხელი, მეხევე, მესხი ხეობიდან), ან გეოგრაფიული სახელიდან შემუშავებულ ზედწოდებას (მ-ეხ-ელ-ი) და არავინ არ დაინტერესებულა იმ საკითხით, თუ მოცემულ კონტექსტში ეთნოგრაფიული, ან გეოგრაფიული სახელი რამდენად შეესატყვისება შინაარსობლივად საინტერპრეტაციო ტაეპის მთლიან აზრს.

მეორე მხრით, მეხელის მნიშვნელობის დაზუსტებას ართულებს ის გარემოება, რომ საერთოდ 75-ე სტროფი, სადაც ეს სიტყვაა დამოწმებული, ტექსტუალურად ძლიერ დაზიანებულია.

„თამარიანის“ ძველი (ABCEF) ხელნაწერების მიხედვით შესაძლებელი ხდება ამ უაღრესად საკამათო სტროფის დაზიანებული წანაკითხები აღვადგინოთ და მასში დაფარული შინაარსი ამოვიცნოთ. სტროფის პირველი ნაწილი ყველა ნუსხაში თითქმის ერთნაირად იკითხება. ასე რომ, მისი აღდგენილი რედაქცია იქნება:

არს ლხინთა შთმობი, მართ ვითა მგმობი,
 ეფრემის ძირთა ისართა მთლელი.
 თუ ქებად თქვენად ბრძნად ქმნეს მათ ენა,
 გამომეტყველებრ, რიტორებრ მთქმელი...

სტროფის მეორე ნაწილში ძველი ხელნაწერები ვარიანტულ სხვაობებს იძლევიან:

A: მაშა. მეხელი. მაშამეხელი.
 მით. ვამგებლობდე. დაცაცეცე. ნალი:
 ვინაშენებრად. ვინაშენ. ებრად.
 თვალთ. შეუდგამი. ნათელი. მთენი:

B: მაშა: მეხელი: მაშა: მეხელი:
 მით: ვამგებლობდე: დასაცეცენელი:

ვინა: შენებრად: ვინა: შენებრად:
თვალ: შეუღვამი: ნათელი: ბ ნ ე ლ ი .:

C: მაშამახელი მაშა მახელი
მით ვ ა მ გ ე ბ ლ ო ბ დ ე და ც ა ვ ს ც ე ლ ი :

E: მაშ ამახელი მაშამე ხელი
მით ვამგელობდე დაცა ვსცნა ე ნ ა ლ ი .

F: მაშა: მე კელი: მაშა: მე: კელი:
მით: ვამგებლობდე: დაცა: ვსცე: ნ ა ლ ი .:

H: მაშა მე ხელი, მაშამე ხელი.
ვით ვამგელობდე. და ც ა ვ ს ც ნ ა ე ლ ი :

ნ. მარმა, რომელმაც არ იცოდა ჩამოთვლილი ნუსხების არსებობა, 75-ე სტროფის ბოლო ორი ტაეპი H ნუსხისებური წანაკითხებისა და ბექდური გამოცემების მიხედვით გამართა, მაგრამ მან ვერ აღადგინა ტაეპთა პირვანდელი სახე და, მაშასადამე, მაშა მეხელის ნამდვილი მნიშვნელობაც ვერ განსაზღვრა. ABF ნუსხების შესაბამისად მესამე ტაეპის აღდგენილი ტექსტი ასე გვესახება:

მაშა, მეხელი, მაშა, მეკელი,
მით ვამგებლობდე, და-ცა-ვსცე ნალი.

რომ ტაეპის შინაარსი გასაგები გახდეს, აქვე შევეცდებით თითოეული სიტყვის მნიშვნელობის განსაზღვრას.

ა. ვამგებლობდე XIX საუკუნის უმეტეს ნუსხებში იკითხება როგორც ვამგელობდე. უკანასკნელი წაკითხვა ნ. მარმა შეცვალა სიტყვით ვანგელობდე (ვანგელოზობდე), მაგრამ ეს არ არის სწორი. „თამარიანის“ ABCF ნუსხებში გარკვევით წერია: ვამგებლობდე. ცხადია, სიტყვა ანგელობა აქ არაფერ შუაშია. ძველი ქართულით მგები, მგებელი არის „მოპასუხე“, „სიტყვის პასუხის მიმცემი“ (საბა). ძველ, საქრისტიანო მოძღვრებათა სახელმძღვანელოებში ხშირად შეხვედებით გამოთქმას კითხვა-მიგება. ეს გამოთქმა შეესატყვისება დღევანდელი მნიშვნელობით კითხვა-პასუხს. მგებელი -დან მიღებულია მგებლობა (შდრ: პასუხის-მგებელი, პასუხის-მგებლობა, სიტყვის-მგებლობა). ასე რომ, „თამარიანში“ დამოწმებული ზნა ვამგებლობდე ნიშნავს: კითხვაზე პასუხს ვაგებდე, პასუხის-მგებლობა, სიტყვის-მგებლობა, ან დიალოგში მოპასუხეობა ვიკისრო.

ბ. და-ცა-ვისცე ძლიერ გავრცელებული ენობრივი ფორ-
მაა, რომელსაც გრამატიკაში ტმესს უწოდებენ. შეიძლება იგი
დაწერილიყო სხვანაირადაც: დაესცე-ცა (ანუ დაესცე-კიდევ). „თა-
მარიანში“ რამდენიმე შემთხვევაა ტმესის ხმარებისა: წამო-ცა-
ვიდეს (წამოვიდეს-ცა), და-ცა-ღებულად (დადებულად-ცა),
მო-გლახ-ველოდი (გლახ მოველოდი), ზმნა დაესცე მიღებუ-
ლია საწყისიდან დაცემა. ამ სიტყვას ძველ ქართულში სხვადა-
სხვა მნიშვნელობა აქვს: დამდაბლება ან გაგმერა (მტრისა), დაკვრა
(საყვირისა), გაშენება (ვენახისა), მოკრა (დრამისა), მაგრამ მოცე-
მულ კონტექსტში „თამარიანის“ დაცემა არც ერთ ამ მნიშვნე-
ლობას არ შეესატყვისება; იგი აქ დამოწმებულია მოვიმარ-
ჯვო-ს (ხელში ავილო-ს) მნიშვნელობით. ამ გაგებით დაცემა
გვხვდება იოანე კიმპიმელის ლექსში, რომელიც „ისტორიანი და
ახმანი შარავანდედთანის“ ბოლოსაა მიწერილი:

თუ თალი მილისეველმან სფერო შესახა შამისი,
მან ისტრულაბსა დასცა და მიდგა დაყიყა ჯამისი¹.

დაცემა ამავე მნიშვნელობითაა ნახმარი სასულიერო პოე-
მაში „ალექსიანი“:

სად არ გავა საუბარი, მაშინ უნდა დროს დაცემა².

გ. ნალ-ი სპარსული სიტყვაა ქს და ქართულად ითარგ-
მნება როგორც ლერწმის კალამი, რომელსაც ძველად სა-
წერად ხმარობდნენ (გაფაროვი, მიუღერი).

მაშასადამე, ტაეპის მეორე ათმარცვლელი „მით ვამგებლობ-
დე, და-ცა-ვისცე ნალი“ ახალი ქართულით ნიშნავს: [რომ] მით სი-
ტყვის-მგებლობა (დილოგში მოპასუხეობა) ვიკისრო და ლერწმის
კალამიც [საწერად] მოვიმარჯვო (ხელში ავილო).

ახლა თუ ამ ტექსტს სინტაქსურად გავარჩევთ, პირველი ათ-
მარცვლელის მნიშვნელობასაც ადვილად მივაკვლევთ. გაშიფრული
ტექსტი დამოკიდებული წინადადებაა უკავშირო ქვეწყობილი წი-
ნადადებისა: „მაშა, მეხელი, მაშა, მეკელი, [რომ] მით ვამგებლობ-
დე, და-ცა-ვისცე ნალი“, ხოლო მთავარ წინადადებად გვევლინება
„მაშა, მეხელი, მაშა, მეკელი“. ნ. მარის განმარტება თო ა, ნეჟუმ-

¹ ისტორიანი და ახმანი შარავანდედთანი, კ. კეკელიძის რედაქციით, 1941, გვ. 140; ი. ლოლაშვილი, ივალთოელისა და კიმპიმელის იამბიკოები-
სათვის („ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1950, № 35).

² ს. ყუბანეიშვილი, ქრესტომათია, I, 1946, გვ. 402, სტროფი 71.

წყნად, სკიტალეც მეხსკიი, ან შ. ნუცუბიძის თარგმანი ყუჯა ძი
 შესელა მეხს იშ უშელა სრულიადაც არ შეესატყვისება მოცემული
 კონტექსტის შინაარსს. რაკი „მაშა, მეხელი, მაშა, მეჭელი“ მთა-
 ვარი წინადადება უკავშიროს ქვეწყობილი წინადადებისა, ბუნე-
 ბრივია, მასში საძიებელია წინადადების მთავარი წევრები: ქვემ-
 დებარე და შემასმენელი. ნ. მარისა და შ. ნუცუბიძის თარგმანე-
 ბი ამ საძიებელ წევრებს გაშორიციხავენ. პირველ ათმარცვლედში
 მაშა, მეხელი ორჯერაა გამეორებული, მაგრამ მათი მნიშვნე-
 ლობა სხვადასხვაა და სწორედ ამას ვლინდება ჩახრუხადის პოე-
 ტური მეტყველების თავისებურება. ჩახრუხადისათვის დამახასია-
 ლებელია ზმური (ომონიმური) გამოთქმები. ხშირად იგი ერთ და
 იგივე სიტყვას სხვადასხვა მნიშვნელობით ხმარობს: „მისცა დავალნი
 (სახელმწიფოები), კმელთა დავალნი (დასალიერი)“. პოეტი ზმური
 სიტყვების მთელ წყებასაც იძლევა: „მანგლის პირითა (მანგლისის
 მისასვლელიდან), მანგლის პირითა (ნამგლის პირით)“, ან: „შენ მის-
 ნი ერნი (შენ აჯადოებ, ხიბლავ ხალხს), შენ მისნი ერნი (შენ მისი
 ჯარი)“¹ და სხვ. ასეთივე ომონიმური გამოთქმებია: „მაშა, მეხე-
 ლი, მაშა, მეჭელი“.

რას ნიშნავს პირველი მაშა, მეხელი?

ნ. მარის აზრით, ეს მაშა შემოკლებული ფორმაა სიტყვისა
 მაშასადანე, მაგრამ ასეთი გაგება არასწორია. მაშა *ს
 სპარსულ-არაბული ფილოსოფიური ტერმინია და ქართულად
 ნიშნავს არისტოტელეს მიმდევარს, არისტოტელეა-
 ნელს, პერიპატეტიკოსს. მეხელი თხოვნითი-ბრძანებითი
 ენიანი ვნებითი გვარის ზმნაა, რომელიც ნაწარმოებია საწყისიდან
 ხლება. იგი დაიშლება ამგვარად: მ-ე-ხ-ელ-ი. მისი პარალელური
 ფორმაა მეახელი (ე. ი. მომეახლე, ჩემთან ახლოს მოდი), სადაც
 ა-პრეფიქსი ფუძის განუყრელ ნაწილადაა ქცეული. ძველ ქართულ-
 ში გვხვდება, აგრეთვე, ძლიერ იშვიათად ამ ზმნის ენიანი ვნები-
 თის ისეთი ფორმებიც, სადაც ა-პრეფიქსი ფუძესთან არ არის
 შეხორცებული. მაგ.: ე-ხლ-ებ-ი-ს: „შიშისაგან მისისა ვერ მიეხ-
 ლებოდეს [ახლოს ვერ მიდიოდნენ, ვერ მიახლებოდნენ] სარკი-
 ნოზნი“ (კიმენი, I, გვ. 22)². მეხელი სწორედ ფუძესთან ა- შეუ-

¹ კ. კეკელიძე, ვტიუდები, III, გვ. 33-34.

² ი. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის
 კვლ ქართულში, 1954, გვ. 135, 279. შდრ. სიტყვები: მ-ხლ-ებ-ელ-ი და მი-(ა)-
 ხლ-ებ-ულ-ი.

ხორცებელ ფორმათა კატეგორიას ეკუთვნის. ამრიგად, პირველი-მაშა მეხელი ნიშნავს: არისტოტელეანელო, მომეახლე, მეახელი (ე. ი. მოდი ჩემთან ახლოს).

რას ნიშნავს მეორე მაშა, მექელი?

ნ. მარის აზრით, მეორე მაშა არაბული სიტყვაა, რომელსაც ქართულად შეესატყვისება სიტყვები: მოხეტიალე, მრავალმოსიარულე, მოგზაური. ეს მნიშვნელობა დაუდო საფუძვლად პ. ინგოროყვამ თავის ცნობილ ნარკვევს „ჩახრუხახისძე — პოეტი, მოგზაური“. მისი აზრითაც, ჩახრუხახე არის მაშა, ანუ „მრავალმოართული, ე. ი. მწირი-მოგზაური, რომელიც ყარიბად იყო უცხოეთში“¹. ჩვენ ვერ გავიზიარებთ ამ ეტიმოლოგიას. მაშა ქართული სიტყვაა და ძველად იმავე მნიშვნელობით იხმარებოდა, როგორც დღეს სიტყვები მაშ ან აბა.

რაც შეეხება სიტყვას მექელი, იგი არც ტომობრივობის აღმნიშვნელი ტერმინია (მეხელი, მექევე) და არც გეოგრაფიული სახელიდან მიღებული ზედწოდება (მ-ეხ-ელ-ი). კონტექსტით ეს მექელი თხოვნითი-ბრძანებითი, ენიანი ვნებითი გვარის ინვერსიული ზმნაა და წარმოქმნილია არსებითი სახელიდან ქელ-ი. იგი დაიშლება ამგვარად: მე-ქელ-ი. მისი საწყისი ფორმა უნდა იყოს ქელვა, რაც ნიშნავს ხელქვეშ ყოფნას, აგრეთვე, ხელის დადებას, მფარველობას. ამ სიტყვის ზმნურ ფორმებს სულხან-საბა ორბელიანი განმარტავს შემდეგნაირად: „გწელაჲ ქელ-ქვეით მყავხარ, გწელაჲ ქელ-ქვეშ მყავს, გიწელაჲვის ზელქვეშე შენსა არს“². ლეონტი მროველის თხზულებაში³ დამოწმებული სიტყვა ქელადნი (ხელქვეითნი, ხელქვეშ მყოფნი) და „ვისრამიანის“⁴ მოკვლეება (ხელთ გდება, დაპატრონება, დაუფლება)

¹ „კავკასიონი“, 1924, № 1—2, გვ. 291.

² ქართული ლექსიკონი, ი. ყიფშიძისა და ა. შანიძის რედ., 1928. ხეცსურულ, თუშურ, კახურსა და ქიზიყურში დამოწმებულია ზმნა მო-ვ-ქელ-ე მნიშვნელობით ვიკოვე: „ერთი ჯიხვ დაქრილი წამივიდ და იმის დევაში წრიაპებს სრუ წვერებ ჩასწყდ, ძლივს სადამ მა ვქელი დაქრილი“ (ბ. გაბუური, ხეცსურული მასალები: „წელიწდიული“, I—II, გვ. 195—196; ნახეთ იქვე ლექსიკონი, შედგენილი ა. შანიძის მიერ, გვ. 316). ქიზიყელი გლეხებისაგან ხშირად გამოგონია: „ვერ მოვქელე სალაპარაკოთ“, ე. ი. სალაპარაკოდ ვერ ვნახე (ვერ მოვიგდე ხელში) და სხვ.

³ ქართლის ცხოვრება, I, 1955, გვ. 13.

⁴ ვისრამიანი, 1939, გვ. 23. შდრ.: დააკვლეს, მოიკვლეს, მოაკვლა და სხვ.

იმას ადასტურებს, რომ კლასიკური ქართულით ჯელვა და მო-
 ქელება აღნიშნავდა ხელქვეშ ყოფნას, დაპატრონებას. სიტყვა
 მე-ჯელ-ი ისეთივე წარმოებისაა, როგორც „თამარიანში“ დამოწ-
 მებული სიტყვები მე-წყალ-ი („ასრე მეწყალი, რომე თვალთა-
 გან“), ან გ-ე-წყალ-ი („ეცი გეწყალი, დამთქამს მეწყალი“);
 ან კიდევ არსებითი სახელიდან წარმოქმნილი ზმნები: მე-ძმ-ე
 (ძმობა გამიწიე), მე-შვილ-ე (შვილობა გამიწიე), მე-ფარ-ე (ფარო-
 ბა გამიწიე) და მისთანები. ასე რომ, მექელი არის ზმნა თხოვ-
 ნით-ბრძანებით კილოს ფორმით, რომელიც თავისი შინაარსით
 მრავალგზისობასაც უთითებს¹, და ახალი ქართულით ნიშნავს:
 მემფარველე (მფარველობა გამიწიე), მიპატრონე, შენს ხელქვეშ
 მამყოფე.

ზემოთქმულის შემდეგ 75-ე სტროფის მესამე ტაეპის შინაარ-
 სი ასე გვესმის: არისტოტელეანელო, მომეახლე, მაშ, მფარველობა
 გამიწიე, მიპატრონე (შენს ხელქვეშ მამყოფე), რომ მით სიტყვის-
 მგებლობა (დიალოგში მოპასუხეობა) ვიკისრო და ლერწმის კალა-
 მიც (საწერად) მოვიმარჯვო.

ტაეპის ამნაირ გაშიფრვას მხარს უჭერს ჩახრუხაძის
 ფილოსოფიური მსოფლმხედველობაც. როგორც ცნობილია,
 ჩახრუხაძე იწყებს რა თამარის შესხმას, ამ ძნელ და საპასუხის-
 მგებლო საქმეში დამხმარედ იწვევს ფილოსოფოსებსა და პოეტებს:
 დიონისე არეოპაგელს, ენოსს, სოკრატეს, ჰომეროსს და პლატონს,
 მაგრამ მათ შორის ყველაზე მალლა აყენებს არისტოტელეს, რო-
 მელსაც პოეტი საგანგებოდ სთხოვს, რომ თამარს მან უძღვნას
 საფერი ქებანი:

არისტოტელო, ბრძენთა ტომელო,
 თუ არა შესძლებ ენა-ძლიერსა,
 ათინას თქმულა, სიღრმით დანთქმულა:
 ვერავინ სრულ-ჰყოფს მას მეცნიერსა.

ამ შემთხვევაშიც, როდესაც ჩახრუხაძეს სურს ლერწმის კა-
 ლამი ხელში აილოს და სიტყვის-მგებლობა იკისროს, მფარველობის
 გასაწევად იწვევს მაშას, ე. ი. პერიპატეტიკოსს — არისტოტე-

¹ ნამყო ხლანეობითისაგან ბრძანების გამოსაბატავად ნასესხები ფორმების
 შესახებ იხილეთ ა. შანიძის ნაშრომში „სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და
 ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში“, 1920, გვ. 27.

ლეს მიმდევარს (არისტოტელეანელს): „მაშა, მეხელი, მაშა, მეჭელი!“

დიდი ჰომეროსი თავის „ილიადას“ იწყებს მუზების ქალღმერთისადმი მიმართვით:

მიმღერე, ღმერთქალო, რისხვა აქილევსის, პელეას ძისა.

დიდი რუსთაველი ღმერთს ევედრება, რომ

შენ დამიფარე, ძლევა მეც დათრგუნვად მე სატანისა,

მომეც მიჯნურთა სურვილი სიკვდილმდე გასატანისა.

პოეტი შავთელი ნატრობს:

სამებით ღმერთმან, არსებით ერთმან

მომცეს მე სწავლა თქვენდა შემგობად.

ასევე ჩახრუხადე, როგორც დიდი რანგის პოეტი, შესხმის დაწყებამდე უხმობს ხან ფილოსოფოსებსა და პოეტებს (მო, ფილოსოფნო) და ხან თავის საკუთარ გულს (გულო, აბა, მო). ამგვარივე პოეტური ამონამღერია ნახევარი საუკუნის განმავლობაში შეცდომით გაშიფრული ტაეპი:

მაშა, მეხელი, მაშა, მეჭელი,

მით ვამგებლობდე, და-ცა-ვსცე ნალი!

ახლა გადავიდეთ მეოთხე ტაეპის შინაარსობლივ ანალიზზე:

მისი წანაკითხები A ნუსხის გარდა ყველგან ერთნაირად იკითხება. A-ში 75-ე სტროფის ტაეპთა რითმებია: ელი, ელი, ენალი და ენი. როგორც ზევით აღენიშნეთ, რითმათა ასეთი სიკრელე ჩახრუხადის ლექსებს არ ახასიათებს. რომ პირველი ორი ტაეპის რითმაა ელი, ამაში ექვის შეტანა არ შეიძლება. მესამე ტაეპის რითმაც, ცხადია, ელი უნდა იყოს. მაგრამ ნუსხებში ეს ასე არ არის. აღდგენილი ტექსტის მიხედვით მისი რითმაა ენალი და არც ამაში შეიძლება რაიმე ექვის შეტანა. ამისათვის მეოთხე ტაეპის რითმა ყოველ მიზეზს გარეშე უნდა შეესატყვისებოდეს მესამე ტაეპის ენალი-რითმას, მაგრამ მისი სართომო სიტყვა ბოლოვდება ენი-ზე (ან ელი-ზე). თუ A ნუსხაში წერია მთენი, დანარჩენ ნუსხებში მის მაგიერ წერია ბნელი. ჩვენის აზრით, სიტყვა ბნელი ნუსხებში გაჩნდა მას შემდეგ, როდესაც გაუგებრობის გამო მესამე ტაეპის რითმა ენალი შეუფარდეს პირველი ორი ტაეპის ელი-რითმას (ნახეთ B ნუსხის რითმები: ელი, ელი, ენელი, ელი). უძველეს ნუსხებში შეუძლებელია ბნელი წერებულ-

იყო, რადგანაც თავისთავად გამოთქმა ნათელი ბნელი (მიუხედავად იმისა, რომ ზოგიერთი მკვლევარი მასში ფილოსოფიურ გააზრებას ხედავს) შინაარსობლივად გაუგებარია და არც წინა ტაეპის ენალი-რითმის შესატყვისია. რაკი მესამე ტაეპის რითმა ენალი, „თამარიანის“ მეოთხე ტაეპში უნდა წერებულყო ნათლის მ[ფ]ენ[ალ]ი. ამ თავდაპირველი წანაკითხიდან თანდათანობით მიღებულია: ნათელის მფენი, ნათელი მფენი, ხოლო ფ-სა და თ-ს აღრევის ნიადაგზე¹—ნათელი მფენი, სულ ბოლოს კი—ნათელი ბნელი. ჩახრუხაძე ხშირად ხმარობს გამოთქმებს: შუქ-მფინარი, ჰფენს შუქსა ზხეებრ, შუქ-მფენსა და სხვ. ეს გარემოებაც გვაძლევს დამატებით საბუთს იმისას, რომ ნათელი მთენი-სა და ნათელი ბნელი-ს ნაცვლად ვიგულისხმობთ ნათლის მფენალი. ამრიგად, მეოთხე ტაეპის აღდგენილი ტექსტი ასეთია:

ვინ აშენ ებრად. ვინ ა შენებრად
თვალთ-შეუდგამი ნათლის მ[ფ]ენ[ალ]ი?..

რაც ახალი ქართულით ნიშნავს: ვინც აშენე სულიერ არსებად, ვინ არის (მათ შორის, თამარ,) შენსავით „თვალთ-შეუდგამი ნათლის მფენალი“?

ახლა, რაკი 75-ე სტროფის ყველა ტაეპი ცალ-ცალკე გაშიფრულია, ნება გვიბოძეთ აქვე წარმოვადგინოთ მთელი სტროფი აღდგენილი სახით:

არს ლხინთა მთმოზი, მართ ვითა მგომოზი,
ეფრემის ძირთა ისართა მთლელი.
თუ ქებად თქვენად ბრძნად ქმნეს მათ ენა
გამომეტყველებრ, რიტორებრ მთქმელი...

¹ ფ-სა და თ-ს აღრევის შემთხვევები ხშირია. მაგ. „თამარიანის“ F¹ ნუსხაში იკითხება ეფრემის ნაცვლად ვთრემი („ვინ ვთრემს თვისობს“), ხალიფას ნაცვლად ხალითას („ხალითას სისხლთა რად სდის ტენალი“).

მაშა, მეხელი, მაშა, მეტელი,
 მით ვამგებლობდე, და-ცა-ვსცე ნაღი
 ვინ აშენ ებრად, ვინ ა შენებრად
 თვალთ-შეუდგამი ნათლის მ[ფ]ენ[ალ]ი?

ეს ნიშნავს: ეფრემის ძირთაგან (ჩამომავალი), ისართა მთლელი (დავით სოსლანი) ისევე, როგორც (სჯულის) მგმობელი, ლხინის უარმყოფელია. .თუ თქვენ საქებრად უსჯულოებმა ბრძნულად აამეტყველეს (თავიანთი) ნათლად მოუბარი, ორატორული ენა... არისტოტელეანელო, მომეახლე, მაშ, მფარველობა გამიწიე (შენს ხელქვეშ მამყოფე), რომ მით კითხვაზე პასუხს ვაგებდე, სიტყვის-მგებლობა (დიალოგში მოპასუხეობა) ვიკისრო და ლერწმის კალამიც (საწერად) მოვიმარჯვო (ე. ი. ხელში ავიღო). ვინც გაჩენილია სულიერ არსებად, ვინ არის (მათ შორის, თამარ,) შენსავით „თვალთ-შეუდგამი ნათლის მფენალი?“

აღდგენილი ტექსტის შინაარსობლივ და ფორმალურ მხარეზე დაკვირვება გვაძლევს საბუთს დაფასკნათ:

ა. 75-ე სტროფი ე ლ ი და ე ნ ა ლ ი - რითმებიანი სტროფების ფრაგმენტებია. აქაც, მსგავსად 28-ე სტროფისა, მექანიკურადაა შერწყმული ორი სხვადასხვა სტროფის დასაწყის-დასასრული. მისი პირველი ორი ტაეპი ლოგიკური გაგრძელებაა ე ლ ი - რითმიანი სტროფებისა, ხოლო მესამე-მეოთხე ტაეპები პროლოგად უძღვის ე ნ ა ლ ი - რითმიან ოდას; მათ შორის კი ჩაეარდნილია წყება ე ლ ი და ე ნ ა ლ ი - რითმებიანი სტროფებისა.

ბ. მეხელი არც ტომობრიობის აღმნიშვნელი სახელია და არც გეოგრაფიული საკუთარსახელიდან ნაწარმოები ზედწოდება. როგორც მ-ე-ხ-ელ-ი, ისე მ-ე-ქელ-ი თხოვნით-ბრძანებითი ენიანი ვნებითი გვარის ზმნებია: პირველი ნიშნავს მომეახლე, ხოლო მეორე — მფარველობა გამიწიე (შენს ხელქვეშ მამყოფე).

გ. სინტაქსურად „მაშა, მეხელი, მაშა, მეტელი“ შერწყმული ბრძანებითი წინადადებაა, რომელიც მთავარ წინადადებად გვევლინება უკავშირო ქვეწყობილ წინადადებაში. პირველი მაშა (არის-

ტოტელენელო) მიმართვაა, მე ხელი და მეკელი — შემასმენ-
ლები, ხოლო მეორე მაშა — ჩართული სიტყვა.

დ. 75-ე სტროფი არ შეიცავს რაიმე ისეთ ცნობას, რომლი-
თაც ჩახრუხადის სადაურობის გარკვევა შეიძლებოდა.

3. ტრადიციული ტექსტის 75-ე სტროფის მესამე ტაეპიდან
(„ნაშა, მეხელი“) რომ გადაეთვალთ 16 ტაეპი, კვლავ შევხვდებით
ორი სხვადასხვა სტროფის ორ-ორი ტაეპებისაგან შედგენილ
სტროფს, რომელიც მეორე ჯგუფის ხელნაწერებში 79-ე ნომერზეა
მოთავსებული. იგი ს. კაკაბაძის გამოცემაში იკითხება:

მოემან გებით, მოე მანგებით
პყავ ბაღდადიცა გასაჩენალი.
არსად არსა რა, არსად არს, არა!
შენებრ უკლები და საჩენალი.
ბრძნად მაქებართა, ვჰურეტ მაქ ებართა,
მაშა სამგზავსოდ მით გძნობენ, ალი.
ანუ რა განახო, რასა გასახო,
ნათლისგან კიდე სხივ განსაენალი.

ხელნაწერებში ამ სტროფის პირველი ორი ტაეპი კარგადაა
შენახული (საქიროა მხოლოდ სასენი ნიშნების სწორად დასმა),
მესამე-მეოთხე ტაეპები კი დამახინჯებულია. BCF ნუსხებში ვკით-
ხულობთ:

B: ბრძნად: მაქებართა: ვსჰურეტ: მაქებართა:
მაშა: სამგზავსოდ: მით: გ რ ძ ნ ო ბ დ ე ს: ე ლ ი:
ანუ: რა: გ ნ ა ხ ო ს: რასა: გ ა ს ა ხ ო ს:
ნათლისგან: კიდე: სხივ: გ ა ს ა ც დ ე ლ ი:

C: ბრძნად მაქებართა ვსჰურეტ მქიქებართა
მაშა სამგზავსოდ მით გრძნობდეს ელი
ანუ რა განახო რასა გასახო
ნათლისგან კიდევ სხივ გასაცდელი.

F: ბრძნად: მაქებართა: ვსჰურეტ: მქიქებართა:
შაშა: სამგზავსოდ: მით: გ ძ ნ ო ბ დ ე ს: ე ლ ი:
ანუ: რა: განახო: რასა: გასახო:
ნათლისგან: კიდე: სხივ: გ ა ს ა ც დ ე ლ ი:.

ტაეპი გასწორდა ამ ნუსხებისა და ნ. მარის კონიექტურის
(VIII, 13 — 15) გათვალისწინებით:

მოემან გებით, მოე მანგებით
 ყავ ბალდადიცა გასაჩენალი.
 არსად არსა რა, არსად არს, არა,
 შენებრ უკლები და საჩენალი!...

ბრძნად მაქებართა ვჰვრეტ მქიქებართა:
 «მა-შამსა ჰგავსო» — მით გძნობდეს ელი,
 ანუ რა გნახოს, რასა გასახოს
 ნათლისგან კილე სხივ-განსაცდელი?

ეს ნიშნავს: სტუმრებთან შეგებებით და მარგალიტების მი-
 ცემით «ყავ ბალდადიცა გასაჩენალი». არსად არაფერ არ არის შენ-
 სავით უკლები და საჩენალი!.. ბრძნულად ქების შემსხმელებს (ე.ი.
 მეხოტბე-პოეტებს) ვხედავ მქიქებართა (გამომააშკარავებელთ შენი
 სილამაზისას): (მომთაბარე) მაჰმადიანი ხმაშეწყობილად გაქებდეს:
 «(თამარ) მთვარესა და მზესა ჰგავსო», ან როდესაც მან (პირის-
 პირ) გნახოს, რასა გასახოს (ანუ: რას შეგადაროს) ნათლისგან
 კილე სხივ-დასანახავი?

ამგვარად, 79-ე სტროფიც მექანიკურადაა შერწყმული; მისი
 პირველი ორი ტაეპი ენალი-რითმიანი სტროფის ფრაგმენტი, ბოლო
 ორი ტაეპი კი — ელი-რითმიანი სტროფის ნაწყვეტი, მათ
 შორის კი ჩავარდნილია ენალი-რითმიანი სტროფების მთელი
 წყება. გვიანდელ გადაწყვერებს პირველ ორ და ბოლო ორ ტაეპთა
 შორის შინარსობლივი ნახტომი ვერ შეუმჩნევიათ და, რაკი ეს ტა-
 ეპები ერთ სტროფში ყოფილა შერწყმული, სარიტმო სიტყვები
 „გძნობდეს ელი“ და „სხივ-განსაცდელი“ შეუცვლიათ წინა ორი
 ტაეპის შესაფერი სარიტმო სიტყვებით: „მგრძნობენალი“ და „სხივ-
 განსაცნალი“.

შერწყმული სტროფების განხილული სამი შემთხვევა გვაძლევს საბუთს ვივარაუდოთ, რომ რომელიღაც ძველი (XVII საუკუნემდე გადაწერილი) ნუსხა „თამარიანისა“ დეფექტური ყოფილა. მას ჰკლებია შიგადაშიგ ფურცლები. ნუსხის თითო გვერდზე დაწერილი იქნებოდა ოთხი (ან ხუთი) სტროფი, სადაც ყოველი მეოთხე (თუ მეხუთე) სტროფის პირველი ორი ტაეპი წერებულა გვერდის დასასარულს, მესამე-მეოთხე ტაეპები კი — მომდევნო გვერდის დასაწყისში. ასეთი დეფექტური ნუსხა ხელთ ჩავარდნია ვიღაც უცნობ გამამწერს, რომელსაც ვერ შეუმჩნევია, რომ ხელნაწერიდან ფურცლებია ამოხეული, და ტექსტი თავიდან ბოლომდე თანმიმდევრულად, არსებული სტროფული წყობით გადაუწერია. წერის დროს მას სხვადასხვა ფურცელზე დაწერილი სხვადასხვა სტროფის ორ-ორი ტაეპი უნებლიედ შეუერთებია და მიღებულა ახალი სტროფი, დაკარგული სტროფების კვალი კი გამქალა. „თამარიანის“ შინაარსის სპეციფიკური სირთულის გამო ვერც XVIII—XIX საუკუნეების გამამწერი შეუმჩნევიათ ტაეპებს შორის არსებული შინაარსობლივი ხარვეზები და, ნაცვლად მექანიკურად შერწყმული სტროფების ტაეპთა განცალკევებისა, მათ ბოლო ორი ტაეპის სარიტმო სიტყვები შეუსწორებიათ პირველი და მეორე ტაეპების სარიტმო სიტყვების შესაბამისად და, ამნაირად, სხვადასხვა სტროფის ფრაგმენტებისაგან შექმნილა 28-ე, 75-ე და 79-ე სტროფები.

„თამარიანის“ ტრადიციული ტექსტი ნაკლულია. მას აკლია ო ვ ნ ე ბ ა დ, ე ბ ა რ ე და ე ნ ა ლ ი - რ ი თ მ ე ბ ი ა ნ ი ს ტ რ ო ფ ე ბ ი.

გადაადგილებული სტროფები

„თამარიანის“ ტრადიციულ ტექსტში ადგილ-ადგილ თბრობის ლოგიკური თანმიმდევრობა ირღვევა და სტროფებს შორის მოულოდნელი შინაარსობლივი ნახტომები შეიმჩნევა. როგორც ჩანს, XVII — XVIII საუკუნეებამდე ძეგლის გამამწერებს ნებსით თუ უნებლიედ ერთი გარკვეული შინაარსის შემცველი სტროფების წყობა დაუშლიათ და ამ წყობიდან ნაწილი სტროფებისა გადაუადგილებიათ. ასეთ ცვლილებათა კატეგორიას ეკუთვნის ი ე რ ს ა, ე ლ ი და ა რ ი - რ ი თ მ ე ბ ი ა ნ ი ს ტ რ ო ფ ე ბ ი.

1. 64-ე სტროფის შემდეგ, იქ, სადაც შეყვარებული მოყმე-პოეტის მოგზაურობის ისტორია მთავრდება, ჩართულია ხუთი ი ე რ ს ა - რ ი თ მ ი ა ნ ი ს ტ რ ო ფ ი, რომლებშიც მოთხრობილია ბიბლიური ლეგენდა ქვეყნის გაჩენისა და სამოთხიდან ადამ და ევას გა-

მოძევების შესახებ. ეს სტროფებია: 65-ე („ვთქვი შიშით მკრძალ-მან“), 66-ე („დასაბამს დადრკა“), 67-ე („სთნდა შექმნა ცისა“), 68-ე („უკუნთა მთენი“) და 69-ე („იწყობა ცდურმან“). 65-ე სტროფი დასაწყისია იერსა-რითმიან სტროფებში მოთხრობილი ამბისა. ჩახრუხადე წერს: საღეთო ძალმა სიონში მყოფ მეცნიერს შეატყობინა სასწაულებრივი ამბავი ქვეყნის გაჩენის შესახებ, ყოველივე იქ თქმული სიონელმა ბრძენმა მე „მაუწყა-მამცნა“ და მე კიდევ თქვენ გადმოგცემთ: წინასწარ მგრძნობელი ფილოსოფოსები ზოგვითხრობენ, თუ სამ-არსებთანმა ღმერთმა როგორ შექმნა ექვს ღღეში ცა და ღედამიწა, ხმელეთი და წყალი, ღღე და ღამე, მცენარეები, ცხოველები და ადამიანები.

შემდეგ 66—69-ე სტროფებში პოეტი აღწერს სამოთხეში ადამ და ევას ცხოვრებას, ამბებს მაცდური გველის, ევას მიერ აკრძალული ხილის ქამის, ღეთისგან ადამ და ევას დასჯისა და საშვებლისაგან მათი გამოძევების შესახებ.

70-ე სტროფიდან კი ძველი აღთქმის ეს ისტორია რაღაც სასწაულებრივი ძალით წყდება და მოულოდნელად შესხმა გრძელდება ახალი შინაარსისა და ახალი რითმული წყობის ლექსით:

გქმობ, თამარ, მზესა, უმზესად ზესა,
მით რომელ უცხო ხარ სახილველი.

მხოლოდ 104-ე სტროფიდან კვლავ აღდგება 69-ე სტროფით შეწყვეტილი ისტორია ადამ და ევას მიერ ღეთის ცნების გატეხისა. 105—108-ე სტროფებში ამ გადმოცემას ენაცვლება ეპიზოდები წარღვნისა, ნოეს კიდობნისა და ქრისტეს ჯვარცმის შესახებ, ხოლო ბიბლიური სიუჟეტების ეს ზოგადი თხრობა მთავრდება 113-ე სტროფით, რომელიც, ჩვენი აზრით, „თამარიანის“ ბუნებრივ დასასრულსაც წარმოადგენს.

„თამარიანის“ პირვანდელ ნუსხებში სტროფების ასეთნაირ გადაადგილებას არ ექნებოდა ადგილი. ჩახრუხადე იმდენად ჩამოყალიბებული პოეტია, რომ მან მშვენივრად იცის სად რა უნდა თქვას, როგორ მხატვრულ ფორმაში და მის მიერ აღწერილი ფაქტისადმი რანაირი რეაგირებით. 65—69-ე, 104—108-ე და 113-ე სტროფებში მოთხრობილი ბიბლიური ამბების შინაარსობლივი მთლიანობა და ლოგიკური თანმიმდევრობა რომ აღდგეს, 65—69-ე სტროფები უნდა გადავიტანოთ 104-ე სტროფის წინ. მათი ერთად

დაჯგუფება გამოწვეულია იმ გარემოებითაც, რომ ყველა ეს სტროფი დაწერილია ერთი უცვლელი რითმით — იერსა¹.

2. როგორც ზევით გავარკვიეთ, 75-ე სტროფი ელი და ენალი-რითმებიანი სტროფების ორ-ორი ტაეპის მექანიკური შეერთების შედეგადაა შედგენილი. ასეთივე ანალოგითაა შექმნილი 79-ე სტროფი, რომელიც, აგრეთვე, ენალი და ელი-რითმებიანი სტროფების ფრაგმენტებს შეიცავს. ეს გარემოება გამოწვეულია იმით, რომ „თამარიანის“ რომელიღაც ძველ ნუსხაში ელი და ენალი-რითმებიანი სტროფების შემცველი ფურცელი გადაბრუნებით ყოფილა შეკინძული (ე. ი. აკინძვის პროცესში ამ ფურცლის ბ-გვერდი წინ მოქცეულა, ა-გვერდი კი — უკან). რადგანაც ფურცლის თითო გვერდზე თექვსმეტი ტაეპი წერებულა იმავე წყობით, როგორც B ნუსხის დედნის ფურცლებზე, გადამწერს ხელნაწერში ჩაკერებული შებრუნებული ფურცელი ვერ შეუმჩნევია და მას, როგორც კი გადაუწერია წინა ფურცლის ბ-გვერდის ელი-რითმიანი ტაეპები („არს ლხინთა მთმობი“ და „თუ ქებად თქვენად“), მათთვის მექანიკურად მიუბამს მომდევნო, უკულმა შეკინძული ფურცლის ბ-გვერდზე მოთავსებული ენალი-რითმიანი სტროფის ტაეპი „მაშა, მეხელი“. როდესაც მას ბ-გვერდის გადაწერა დაუმთავრებია, 79-ე ენალი-რითმიანი სტროფის პირველი და მეორე ტაეპისათვის მიუბამს იმავე ფურცლის ბ-გვერდზე მოთავსებული ელი-რითმიანი სტროფის ტაეპი „ბრძნად მაქებართა“..., რის შედეგადაც კვლავ ენალი და ელი-რითმებიანი სტროფების დასაწყის-დასასრულის მექანიკურად შეერთების ფაქტი გამეორებულია. საკმარისია გავასწოროთ გადამწერის ეს ტექნიკური შეცდომა, ე. ი. 79-ე სტროფის ელი-რითმიანი ბოლო ორი ტაეპი და მომდევნო მე-80 სტროფი არსებული თანმიმდევრობით ჩავსვათ 75-ე ელი და ენალი-რითმებიან ტაეპებს შორის, რომის შინაარსობლივი ხარვეზი, რომელიც 75-ე და 79-ე სტროფების შიგნით არსებობს, უმაღლვე მოისპოს, 75-ე სტროფის ტაეპთა ადრინდელი შედგენილობა აღდგეს და ელი-რითმიან სახორტბო

¹ ამ შემთხვევაში ჩვენ ვიზიარებთ ნ. მარის მოსახრებას იერსა-რითმიანი სტროფების ერთად დაჯგუფების შესახებ მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ 1 — 3-ე სტროფები, რომელნიც, ჩვენი აზრით, „თამარიანის“ შესავალს წარმოადგენს, უნდა დატოვებულ იქნეს თავის ადგილას (ნ. მარი, ცდანი ძველ ქართულ მწერლობაზე. I. ჩახრუხაძის ლექსები: ლიტერატურული მემკვიდრეობა, 1936, I, გვ. 260 — 261; TP, IV, 1902, გვ. 34 — 35).

ლექსსაც მე-80 სტროფის სახით თავისი ლოგიკური დასასრული გამოუჩნდეს.

ამ ცვლილების შემდეგ 75-ე სტროფის შედგენილობა ასეთი იქნება:

არს ლხინთა მთმოზი, მართ ვითა მგომოზი,
 ეფრემის ძირთა ისართა მთლელი.
 თუ ქებად თქვენად ბრძნად ქმნეს მათ ენა
 გამომეტყველებრ, რიტორებრ მთქმელი,
 ბრძნად მაქებართა ვეკრეტ მქიქებართა:
 «მა-შამსსა პავსო» — მით გძნობდეს ელი,
 ანუ რა განახოს, რასა გასახოს
 ნათლისაგან კიდე სხივ-განსაცდელი?

ამისი ბუნებრივი გაგრძელებაა 80-ე სტროფი — „იტყვის: მწვავეს მე ხებრ“ და ა. შ.

3. ჩახრუხაძე 59—64-ე სტროფებში მოგვითხრობს თამარის სიყვარულით გახელებულ მოყმე-მგოსანზე, რომელსაც იმ დროის მძიმე სამგზავრო პირობებში შემოუვლია ევროპისა და აზიის უდიდესი სახელმწიფოები. პოეტი თხრობას იწყებს იმით, რომ მისმა მოყმემ სახლ-კარი მიატოვა და ველად გაიქრა. რაკი ველად გაქრასა და ლომთა შამბნარში ცხოვრებას ვერ დაუმზიდებია შეყვარებული, მას გადაუწყვეტია შორეულ ქვეყნებში მოგზაურობა. 60-ე სტროფში აღწერილია, რომ ეს მოყმე წავიდა ინდოეთში, იქიდან ამოიარა ხანთა მხარე, ჩინეთი, მიაღწია ეოლგის ნაპირებს, მერმე ჩრდილო კავკასიაში გადმოვიდა, შემოიარა რუსეთიც და ყირიმში შავი ზღვის სანაპიროებს მიაღდა.

ცხადია, მომდევნო ტაეპში მოთხრობილი უნდა იყოს პოეტის შემდგომი მოგზაურობა, მაგრამ 61-ე ტაეპში ამის ნაცვლად, ვკითხულობთ:

ოქროსა სწონდის, ტურფები ჰქონდის
 ფერად-ფერადი, მრავალი გვარი.
 ჰყვანდის მოყმები, მონა-მჭევლები,
 თვალ-მარგალიტი, სურნელ-ამბარი.
 ვერა შევიგნი, მოვიდის წიგნი, —
 მო-გლახ-ველოდი! დამეცის ზარი,
 დამტყდინა ცანი! — «კვლავ განველი ზღვანი» —
 დაერჩი უსულოდ, მართ ვითა მკვდარი.

შეწყვეტილი მოგზაურობის აღდგენა მხოლოდ 62-ე სტროფიდან ხდება: მოყმე-მოგზაური ყირიმიდან შავი ზღვის დასავლეთ სანაპიროებზე გავლით მივა საბერძნეთში, „სადაც მეფედ ზის კეისარი“; მერმე შემოვივლის ხმელთაშუა ზღვის სახელმწიფოებს „სრულად ეგვიპტეს, არაბთა მხარეს“, მიაღწევს იემენს. იქ მოგზაური პოეტი თავს ისახელებს, ყველა საქირო საქმეს გააკეთებს, შეირთავს ცოლს და საქართველოსკენ შემობრუნდება. გზად სპარსეთის შემოვლასაც მოასწრებს, „ცათა მცთუნარ“ სულტანსაც ნახავს, რომელსაც ლექსად იგავენს ეტყვის და მეფეებს შეუქებს; შემდეგ კი დიდი განძეულით დატვირთული საქართველოს გზას დაადგება. 63-ე ტაეპის ბოლო სტროფში ეკითხულობთ:

მოყვასთა წინად, პირი ქმნის შინად,

ჩემთვის მოქონდის ქმელთა ავარი.

თხრობის მიხედვით, ჩახრუხბაძე უეჭველად გახარებული უნდა იყოს, რადგანაც მისი საყვარელი ადამიანი ძვირფასი საჩუქრებით მოემგზავრება საქართველოსკენ, მაგრამ 64-ე სტროფში პოეტი მოულოდნელად მელანქოლიური განწყობილობით იუწყება:

რა მას ვიგონებ, ვერას ვიწონებ,

ველთა გაქრასა ოდენ მზა ვარი.

დაკვირვებული მკითხველი აღვილად შენიშნავს, რომ 63-ე და 64-ე სტროფებს შორის რაღაცა ამბის შემცველი სტროფი აკლია; ეს სტროფი დაკარგული არ არის, არამედ ორი სტროფით წინაა გადაადგილებული. თუ ჩვენ 61-ე სტროფს გადმოვიტანთ 64-ე სტროფის წინ, ამით ველად გაქრილი მოყმე-მოგზაურის მთელი თავგადასავალი ლოგიკური თანმიმდევრობით აღდგება და ჩახრუხბაძის განცხადებაც („რა მას ვიგონებ, ვერას ვიწონებ, ველთა გაქრასა ოდენ მზა ვარი“) გასაგები გახდება¹.

¹ ნ. მარმა 1888 წელს მოგზაური-პოეტის თავგადასავალი იმავე სტროფული წყობით აღადგინა, როგორ წყობასაც აქ ვიძლევი (ლიტერატურული მემკვიდრეობა, 1936, I. გვ. 262 — 264), მაგრამ 1902 წელს მან უმართებულოდ, ყოველგვარი საბუთის გარეშე 63-ე სტროფიდან ამოგლიჯა ორი ტაეპი —

მოელის სპარსეთი, სხვა ქმნის ასეთი,

სულტანი ნახის ცათა მცთუნარი,

იგავნი უთბრნის, მეფენი უქნის,

მათდავე სწორად მათი ლაშქარი —

და 60-ე სტროფის წინ გადაიტანა (იხ. TP, IV, 1902, გვ. 32 — 33 და, აგრეთვე, VI ოდის ტექსტი).

ამგვარად, ეს სამი სხვადასხვა (იერსა, ელი და არი) რითმიანი სტროფის გადაადგილება „თამარიანის“ ტრადიციული ტექსტის ერთ-ერთი მსხვილი დეფექტური მხარეა, რომელიც გამოწვეულია ნუსხების ფურცელთა აღრევის, გადამწერთა ტექნიკური შეცდომებისა და რამდენადმე ჩვენთვის აუხსნელი მიზეზების გამო. თუ როდის მომხდარა ეს გადაადგილება, ამისი თქმა ჯერჯერობით არ შეიძლება, რადგანაც საამისო მასალები არ მოიძებნება; ისე კი XVII საუკუნისათვის იგი მომხდარ ფაქტს წარმოადგენს.

ყალბი სტროფები და ტაეპები

„თამარიანს“ საუკუნეთა განმავლობაში დროდადრო ინტერპოლატორის ხელიც შეხებია. ამისი კვალი თხზულების ტრადიციულ ტექსტში გარკვევით შეინიშნება: ინტერპოლატორთა მიერ შეთხზული ტაეპები მხატვრული ღირსებით ძლიერ მდარე ხარისხისაა; ისინი ჩახრუხადის მალალმხატვრული სტროფებისაგან საგრძნობლად გამოირჩევიან.

ნ. მარმა, რომელიც გატაცებული იყო „თამარიანის“ ყალბი ადგილების ძიებით, 1902 წელს არაჩახრუხადისეულად სცნო 49-ე ტაეპი¹, ხოლო 1917 წელს ამ რაოდენობას დაუნატა VI და XII ოდების შემცველი ტაეპებიც² და, ამრიგად, მან სხვადასხვა დროს პოეტ-ინტერპოლატორთა დანამატად სულ 148 ტაეპი (ე. ი. თხზულების ერთი მესამედი ნაწილი) მიიჩნია. რა თქმა უნდა, ნ. მარი „თამარიანის“ ინტერპოლატორთა როლს ჰიპერბოლურად აზვიადებდა და ანგარიშს არ უწევდა იმ გარემოებას, რომ ასეთ ვაზვიადებას მსხვერპლად შეეწირა ისეთი მალალმხატვრული და ღრმადიდური ტაეპები, სტროფები და ცოცხალი ისტორიული დეტალების შემცველი ებ უ ლ ა დ-რითმიანი ოდები, რომლებშიც ჩახრუხადის პოეტური სული და აღმაფრენა შეიგრძნობა. მიუხედავად ამისა, ნ. მარის სასარგებლოდ უნდა ითქვას, რომ მან „თამარიანის“ ტექსტი მთლიანად გაწმინდა ყალბი ტაეპებისაგან. ამ მხრივ მისი ღვაწლი უფრო დასაფასებელი იქნებოდა, რომ ამ ყალბ ტაეპებს, რომელთა რაოდენობა, ჩვენი აზრით, ორ ათეულს არც კი აღწევს,

¹ TP, IV, გვ. 33—34, 38—40, 41, 52, 113, სქოლიო, აგრეთვე გვ. რა-რდ, რკზ-რდგ.

² ИАН, 1917, გვ. 423, სქოლიო, 502 — 503.

ზედ არ მიეყოლებინა მნიშვნელოვანი რაოდენობა ჩახრუხადისეული სტროფებისა¹.

„თამარიანში“ შეიმჩნევა ორგვარი ინტერპოლაციური ნაკადი: პირველი გამოწვეულია კომპოზიციურ ნაკლოვანებათა გასწორებით, მეორე კი — დეფექტური სტროფების აღდგენის მიზნით.

ჩვენ ინტერპოლაციური ტაეპები „თამარიანის“ დადგენილ ტექსტში არ შევიტანეთ. ამიტომ მათ აქვე წარმოვადგენთ:

1. დეფექტური სტროფების შევსების მიზნით შეთხზული ყალბი ტაეპებია:

- ა. წმინდას ოქროსებრ, სიყვარულისებრ
ორგულთ ეწევის სიყმილი მძაფრი (23,4).
- ბ. ძეს სადმე საკმალად მფრინველთა ასრე
გამიხდა ჩემი, აჰა, მთავარი.
ცულ-მამერალია ესე სოფელი,
ყოველთა თვისთა ესრედ მზა არი,
ყოველთა გვიჯობს ღმრთის მიდევნება,
მოშაირობა ცული თქმა არი (64,2 — 4).

„თამარიანის“ დადგენილ ტექსტში ამ ტაეპების ადგილი ბუნქტირიანი ხაზებითაა აღნიშნული (II, 16 და IX, 22 — 24).

2. „თამარიანის“ დასასრულს ბოლოსიტყვაობის სახით დართული აქვს ინტერპოლაციური სტროფი:

თუ ქება გიქო, სხვა რაღა გიქო,
ამად ვერ ვიტყვი შენსა საფერსა
აწლა დავიწყებ, თუ-ღა რას ვარგებ
სასაქებთსა აწ ამა თავსა.
მე რომ ვხედვიდი წარბ-წამწაშთაგან
თქვენგან სურნელსა მონაბუქარსა,
აჰა, აწ რა ვქნა, თქვენგან გაყრილსა
ვინღა დამივსებს ცეცხლისა აღსა?

¹ ინტერპოლატორთა როლს „თამარიანში“ ძლიერ აზვიადებს იუსტ. აბულაძეც (შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, იუსტ. აბულაძის რედაქციით, 1926, წინასიტყვაობა, გვ. LXXXII): „ჩახრუხადის «თამარიანი» საესეა აუარებელ შემდეგი დროის ჩანართთაგან, ეს აშკარად ჩანს აკად. ნ. მარის გამოცემული ტექსტიდანაც, სადაც აუარებელი ყალბი ადგილი მოიპოვება. ეს ადგილები ყურადღებას იქცევენ მათი სტილის სიახლით და მათზე ჩანს ძალიან ხშირად რუსთაველის ნაწარმოების ძლიერი გავლენაც“.

ასე იკითხება ეს ტაეპი „თამარიანის“ პირველი ჯგუფის ABC ნუსხებში. XVIII — XIX საუკუნეების გადამწერებს უცდიათ მისი „გაჩაღლება“, ე. ი. შინაგანი და გარეგანი რითმების გამართვა, და შინაარსობლივად დაზუსტება. ამიტომ მეორე ჯგუფის ყველა სრულ ნუსხაში იგი საგრძნობი ვარიანტული სხვაობის შემცველია:

თუ ქება გიქო, სხვა რაღა გიქო,
 აზად ვერ ვიტყვი შენ მსუბუქარსა!
 აწლა და გიწყებ: თულა რას ვიწყებ,
 სასაქებოსა შენს საშუქარსა.
 მე რომ ვხედვიდი, წარბ-წამწამთაგან
 თქვენგან სურნელსა მონაბუქარსა,
 აჰა, აწ რა ვქნა თქვენგან განყრილმან,
 შენით სიცოცხლე მქონდა მჩუქარსა (114).

3. გარდა ამისა „თამარიანის“ ერთვის ინტერპოლაციური წარმოშობის მეორე სტროფიც. ეს არის ცნობილი გლოსა თხზულების ავტორის შესახებ:

მოკვეეს ძეთა ჩახრუხაძეთა
 ექო თამარი, მეფე წყლიანი,
 მისი სიმეტე, ბრძენთა სირეტე.
 თინათინ ვაქო ბალი წყლიანი:
 ა, ეს თინათინ, ნუ ის თინათინ, —
 არაბეთს იყო სულადიანი, —
 ჯერეთ ყმაწვილი, წმიდათ ნაწილი,
 სამოთხის ვარდი, პირად მზიანი (115).

„თამარიანის“ ძველ მკვლევრებს — პ. იოსელიანს, დ. ჩუბინაშვილს, ზ. ჭიჭინაძესა და მ. ჯანაშვილს ეს სტროფი ჩახრუხაძის პოეტური შემოქმედების ნაყოფად მიაჩნდათ. პირველად მისი ორიგინალობა ექვს ქვეშ დააყენა ნ. მარმა. იგი წერდა:

„Достаточно прочитав стихи (იგულისხმება „მოკვეეს ძეთა ჩახრუხაძეთა“, ი. ლ.), чтобы признать, что они приписаны впоследствии. По небрежности, свойственной только писателям Возрождения, фамилия поэта поставлена во множественном числе... Цитованная строфа могла возникнуть еще тогда, когда помнили, что автор од есть Ч а х р у х а д з е“¹.

¹ ТР, IV, გვ. 52.

ეს სრულიად მართებული მოსაზრება შემდეგში თითქმის ყველამ გაიზიარა და დღეს ვერ ნახავთ ვერც ერთ მკვლევარს, რომელიც სტროფს — „მოჭვევს ძეთა ჩახრუხაძეთა“ — მერმინდელ დანამატად არა თვლიდეს. მხოლოდ აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს მისი დაწერის თარიღი, შინაარსი და ავტორი.

მკვლევარი პ. ინგოროყვა დაბეჯითებით იცავს იმ აზრს, რომ „მოჭვევს ძეთა ჩახრუხაძეთა“, რომელიც თურმე თავდაპირველად შეიცავდა სამ ტაეპს, ხოლო გვიანდელ გადამწერებს მეოთხე ტაეპიც მიუმატებიათ, დაწერილია „თამარიანის“ რედაქტორის ბარამან მანის მიერ თამარ მეფის სიცოცხლეშივე, არა უგვიანეს 1213 წლისა, რადგანაც ავტორი თამარს მიმართავს, როგორც ცოცხალ პირს: „მოხევე ჩახრუხაძეებს ექოთ თამარი, მეფე ბრწყინვალე. აი ეს მნათობი (— თინათინ, ე. ი. შის მსგავსად მოციანე)“¹.

კ. კეკელიძემ, ვფიქრობთ, ეჭვიმუტანლად დაადგინა, რომ სტროფი „მოჭვევს ძეთა ჩახრუხაძეთა“ ალორძინების ხანის გლოსაა, და მანვე სწორად გაიგო მისი შინაარსიც². პ. ინგოროყვას დებულება, რომ ეს სტროფი თავდაპირველად სამ ტაეპს შეიცავდა და შემდეგში განიცადა მან გაოთხება, არ დასტურდება არც ხელნაწერი დოკუმენტებით და არც სტროფის შინაარსობლივი ანალიზით. ძნელი გასაზიარებელია, აგრეთვე, პ. ინგოროყვას მეორე მოსაზრება სტროფის ავტორისა და მისი დაწერის თარიღის შესახებ. გლოსის შინაარსი, რომელიც არ გვაძლევს საბუთს იმგვარი დასკვნის გამოტანისას, რასაც პ. ინგოროყვა დაბეჯითებით იუწყება, შემდეგია:

ჩახრუხაძეებს, მოხევის შვილებს, ექოთ თამარი, მეფე ბრწყინვალე, მისი აღმატებულება, სიდიადე, რომელიც ბრძენ კაცთ სიჩეტესა ჰგვრის; მე კი უნდა ვაქო ბალივით აყვავებული თინათინი, მაგრამ არა ის თინათინი, რომელიც «არაბეთს იყო სულადიანი», ე. ი. არაბთა მეფის როსტევანის ასული («ვეფხისტყაოსნის» პერსონაჟი), არამედ აი, ეს თინათინი, რომელიც ჯერ კიდევ ახალ-

¹ პ. ინგოროყვა, რუსთველიანა, 1926, გვ. 132 — 134. მისივე, ჩახრუხაძესე—აოტი, მოგზაური («კავკასიონი», 1924, № 1 — 2, გვ. 276; № 3 — 4, გვ. 62 — 63).

² კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, 1924, გვ. 144; მისივე: რუსთველოლოგიური შტუდიები (თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, III, 1936, გვ. 122 — 125) და ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, 1951, გვ. 160 — 162.

გაზრდაა, ქალწული (წმიდათ ნაწილი, უმანკო), სამოთხის ვარდი. და მზესავით ბრწყინვალე პირისახისა.

რასაკვირველია, ამგვარი შინაარსის გლოსა შესაძლებელია დაწერილიყო მხოლოდ ალორძინების ხანაში, ე. ი. იმ დროს, როდესაც ეპიგონი პოეტები ქედმაღლურად ეჯიბრებოდნენ კლასიკური ხანის პოეზიის კორიფეებს და თავიანთ პოეტურ ნამოღვაწარს უტოლებდნენ „ვეფხისტყაოსანსა“ და „თამარიანს“. რომ სტროფი „მოკვევს ძეთა ჩახრუხაძეთა“ გვიანდელი გლოსაა, ეს მშვენივრად სცოდნია „თამარიანის“ B ნუსხის დედნის გადამწერსაც, რომელიც, ჩვენის აზრით, არჩილ მეფის კარის მეხოტბე უნდა ყოფილიყო. როგორც ზევით აღვნიშნეთ, ამ პოეტ-გადამწერს ეს სტროფი არაჩახრუხადისეულად უცვნია და თავის მიერ გალექსილ სტროფებში ჩაურთავს. ეს ფაქტი გვაძლევს იმის საბუთს, რომ სტროფი „მოკვევს ძეთა ჩახრუხაძეთა“ წარმოადგენს უცილობელ გლოსას, რომელიც შეთხზულია XVII საუკუნეში ან ცოტა ადრე, დაახლოებით იმ ეპოქაში, როდესაც ლიტერატურულ წრეებში ჯერ კიდევ კარგად სცოდნიათ „თამარიანის“ დამწერის ვინაობა და სადაურობა.

* * *

ამით ვამთავრებთ ტრადიციული ტექსტის სტრუქტურულ-კომპოზიციური ხარვეზების კრიტიკულ განხილვას. ამ ვრცელი მიმოხილვიდან გამოირკვა შემდეგი:

„თამარიანის“ ტრადიციული ტექსტი, რომელიც შემოუნახავს XVII—XIX საუკუნეების ორივე ჯგუფის ნუსხებს, არ მომდინარეობს უშუალოდ ავტორის დროიდან. საუკუნეთა განმავლობაში მას განუცდია ის მნიშვნელოვანი სტრუქტურულ-კომპოზიციური ცვლილებანი, რომელნიც ზევით აღვნიშნეთ. მიუხედავად ამისა, „თამარიანის“ თავდაპირველი ტექსტის კომპოზიციის აღდგენა შესაძლებელია. მისი ადრინდელი სტროფული შედგენილობა და წყობა ასეთია:

№ 1—28₁₋₂ (აკლია ოვ ნებ ად და ე ბ ა რ ე - რითმიანი ტაეპები), 28₃₋₄, 29—51, 56—60, 62—63, 61, 64, 70—75₁₋₂, 79₃₋₄, 80, (აკლია ე ნ ა ლ ი - რითმიანი ტაეპები), 75₃₋₄, 76—79₁₋₂, (აკლია ე ნ ა ლ ი - რითმიანი ტაეპები), 81—91, 92—95, 92—103, 65—69, 104—108, 113, (აკლია ბოლოსიტყვაობა).

3. უმთავრესი გასწორებანი და კომენტარები

„თამარიანის“ ტექსტის აღდგენას, როგორც ფილოლოგიური მეცნიერების ერთ-ერთ აქტუალურ პრობლემას, და მისი ცალკეული ტაეპის კომენტირებას ქართული ლიტერატურის ისტორიის მკვლევარებმა დიდი ენერგია შეაღწიეს. ეს ითქმის ყველაზე მეტად ნ. მარზე, რომელმაც პირველმა მოგვცა „თამარიანის“ ტექსტის კრიტიკულად დადგენის ცდა. მიუხედავად ამისა, როგორც სამართლიანად წერს კ. კეკელიძე, „ეს ნაწარმოები ჯერ საბოლოოდ არც წაკითხულია ჯეროვნად და არც გაგებული; იმაში არა ერთი ბუნდოვანი და გაუგებარი სტროფი და ტაეპია... საკიროა მახვილი ფილოლოგიური აპარატი, რათა მართებულად აღდგენილ იქნეს ნაწარმოების ტექსტი, აღდგენილ იქნეს იმ სახით, რა სახითაც ის პოეტის ხელიდან გამოვიდა. მხოლოდ ამის შემდეგ შესაძლებელი იქნება მისი ჯეროვნად გაგება და გამოვლინება იმაში ისეთი ამბები-საც კი, რაც ოფიციალური ისტორიისათვის, შეიძლება, უცნობი იყოს“¹.

როდესაც ნ. მარი „თამარიანის“ ტექსტის დადგენას ახდენდა, მის განკარგულებაში იყო ბექდური (პ. იოსელიანის, დ. ჩუბინაშვილისა და ზ. ჭიქინაძის) გამოცემანი და სამი ხელნაწერი მეორე ჯგუფისა²; პირველი ჯგუფის ხელნაწერთაგან კი მისთვის არც ერთი არ იყო ცნობილი. რასაკვირველია, უმთავრესად ამ გარემოებით აიხსნება ის დიდი ხარვეზი, რომელიც ნ. მარის მიერ „აღდგენილ“ ტექსტს ახასიათებს. დღეს ჩვენს განკარგულებაშია 14 ნუსხა (1 ნუსხა XVII საუკუნის, 6 — XVIII საუკუნის და 7 — XIX საუკუნისა). „თამარიანის“ ტექსტის დასადგენად ძირითად წყაროს წარმოადგენს A და B ნუსხები, ხოლო დამხმარე წყაროებად შეიძლება გამოყენებულ იქნეს CDEFG ხელნაწერები. დანარჩენი ნუსხები ტექსტუალურად უაღრესობამდეა დამახინჯებული, რის გამოც ისინი მკვლევართაგან უნდობლობას იმსახურებენ.

ყველა ის გასწორება, რომელიც „თამარიანის“ ტექსტშია შეტანილი, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ პუნქტუაციასა და ორთოგრაფიას, ძირითადად ორგვარი ხასიათისაა:

¹ კ. კეკელიძე, ვტიუდები, III, 1955, გვ. 27.

² TP, IV, გვ. 107.

ა) გასწორებათა ერთი ნაწილი მოხდენილია პირველი ჯგუფის ხუთივე (ABCDF) და მეორე ჯგუფის ორი (E და G) ნუსხის მიხედვით, ე. ი. უმეტესობა დაზიანებული სტროფებისა და ტაეპებისა აღდგენილია დასახელებულ ნუსხათა წანაკითხების შესაბამისად.

ბ) გასწორებათა მეორე ნაწილი წარმოადგენს საკუთარ კონიექტურას, ე. ი. ტაეპი აღდგენილია სტროფის შინაარსობლივი შესწავლის საფუძველზე და კლასიკური ხანის სალიტერატურო ქართულის ნორმათა გათვალისწინებით.

გასასწორებელ ტექსტად აღებულია ს. კაკაბაძის 1937 წლის გამოცემა: „ჩახრუხაძე — თამარიანი“.

გასასწორებელი ტაეპები ციტირებულია ს. კაკაბაძისა და ნ. მარის ნუმერაციით, გასწორებული კი — ჩვენი ნუმერაციით.

თუ ს. კაკაბაძის გამოცემაში რომელიმე ტაეპი ნ. მარის გამოცემისაგან განსხვავებით იკითხება, საკითხის გარკვეულობისათვის იქვე ვიმოწმებთ ნ. მარის წაკითხვასაც და სათანადო კომენტარების შემდეგ მოგვაქვს გასწორებული ტაეპი იმ სახით, როგორც ეს დაცულია ჩვენ მიერ დადგენილ ტექსტში.

გასწორებათა ნუსხაში შეტანილია ზოგიერთი მკვლევრის ისეთი კონიექტურაც, რომელიც ჩვენ მართებულად მიგვაჩნია, მაგრამ რატომღაც ნ. მარსა და ს. კაკაბაძეს უყურადღებოდ დაუტოვებიათ, ან შეუნიშნავი დარჩენიათ.

თავ-თავის ადგილას დასახელებულია ყველა ის წყარო, რომლითაც ტექსტის დადგენისას ვიხელმძღვანელებთ.

1. ყოველ ლიტერატურულ ძეგლს, რომელიც კი ადამიანის აზროვნებას შეუქმნია, აქვს თავისი შინაარსი და მისი ამსახველი სათაური. ცხადია, „თამარიანსაც“ ჰქონდა ერთი გარკვეული სათაური, მაგრამ ჯერჯერობით იგი რამდენიმე სახელითაა ცნობილი:

პირველი ჯგუფის ნუსხებით მას ეწოდება: „ქება თამარ მეფისა“ (ACD), ან „ქება და მკობა ზეფისა თამარისა“ (B).

არჩილ მეფის თანამედროვე ანონიმი პოეტ-გადამწერი, რომელსაც არჩილის დაკვეთით გადაუწერია „თამარიანი“ (B ნუსხის დედანი), აღნიშნავს, რომ „ჩახრუხაძისა მოკვე-მოდმისა ნათქვამი ეს არს თამარიანი“, ან „აქა დასრულდა თამარიანი“.

ამ მონაცემებიდან ირკვევა, რომ ძველიდანვე ჩახრუხადის თხზულება ორი სათაურით ყოფილა ცნობილი: „ქება მეფისა თამარიანი“, ან შემოკლებით „თამარიანი“.

XIX საუკუნის გადაწერებმა ეს სათაურები უარყვეს და თავიანთ გადაწერილ ნუსხებს თხზულებისას წაუძმღვარეს ვრცელი კომენტირებული სათაურები. მაგ. დავით რექტორის ნუსხებში (H და K) ვკითხულობთ:

„სრულიად საქართველოს სამეფოთა ქართლ-კახეთ-იმერეთისა და ხუთთა სამთავროთა და სხუათა მპყრობელის ბაგრატიონის მეფის გიორგის ასულის თამარ მეფის ქება ჩახრუხადისა-გან, რომელი იყო ადგილით არაგვსათა, თემით მოხევე, მისვე მეფის თამარის მდივანი. ესე მან დალექსა ოც მარცულოვნად, თითოსა ტაეპსა შინაწყობილად და მის გამო უწოდებენ ქართუშლნი ჩახრუხაულსა“.

XIX საუკუნის L და M ნუსხებშიც ასეთივე ვრცელი, მაგრამ HK ნუსხებისაგან ვარიანტულად განსხვავებული სათაური იკითხება:

„პოემა ანუ მშუშნიერ-სიტყუაობითთა ჯელოვნებითა შეწყობილნი სტიხნი სამქებაროდ სახელოვანისა და ძლევიტ განთქმული-სა ჯელმწიფასა მეფაჲსა თამარ პირველისა, 3 გიორგი მეფის ბაგრატიონის ასულისა, სრულიად ზემოჲსა და ქუშმოჲსა ივერიისა, და სხუათა თუთმპყრობელისა და მრავალთა მტერთა მძლეველისა, წოდებული თამარიანად, ანუ ჩახრუხაულად, ქმნილნი ჩახრუხას ძისაგან, ნათესავით მოხევისა, არაგვის საერისთაოსაგან“.

ბეკდურ გამოცემებშიც თხზულებას სხვადასხვა სათაური აქვს:

პ. იოსელიანით მას ეწოდება „თამარ მეფისა და მეუღლისა მისისა დავით მეფისა შესხმა, თქმული ლექსად ჩახრუხას ძისა-გან“, დ. ჩუბინაშვილით — „შესხმა თამარ მეფისა“, ზ. კიკინაძით — „თამარ მეფისა და მისი მეუღლის დავით მეფის ქება“ („ქნარი გრიგოლ ჩახრუხადისა“), ნ. მართ — „თამარიანი“, ხოლო ს. კაკაბაძით — „ქება თამარ მეფისა ჩახრუხაული“ (1913 წ. გამოც.) და „თამარიანი“ (1937 წ. გამოც.).

„თამარიანი“, როგორც სათაური ჩახრუხადის თხზულებისა, სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრდა 1902 წლიდან, როდესაც გამოქვეყნდა ნ. მარის ნაშრომი „Древнегрузинские олопн-цань“. დღეს ეს სათაური საყოველთაოდ მიღებულია. მას აქვს საკმაოდ ხანგრძლივი ტრადიცია: როგორც აღვნიშნეთ, XVII საუკუნეში ჩახრუხადის თხზულებას უკვე „თამარიანს“ უწოდებენ. მიუ-

ხედავად ამისა არ იქნებოდა მიზანშეწონილი, თუ „თამარიანის“ ძველ სათაურს მივივიწყებდით. მართებულად მიგვაჩნია თხზულება დავასათაუროთ ამგვარად: „ქება მეფისა თამარიის“. ამჟამად მიღებული სათაური („თამარიანი“) კი შეიძლება ვიხმაროთ ძველ-სათაურის პარალელურად მხოლოდ სიმოკლისათვის წერის დროს.

2. დ ი ო ნ ო ს ი ს გ ა ნ, ვ ი თ ე ნ ო ს ი ს გ ა ნ

ს რ უ ლ ნ ი ქ ე ბ ა ნ ი ა მ მ ძ ლ ე თ ძ ლ ი ე რ ს ა (1, 2; I, 2)

გ ა ს წ ო რ დ ა B ნ უ ს ხ ი ს შ ე ს ა ბ ა ნ ი ს ა დ :

დ ი ო ნ ო ს ი თ გ ა ნ, ვ ი თ ე ნ ო ს ი თ გ ა ნ

ს რ უ ლ ნ ი ქ ე ბ ა ნ ი ა მ მ ძ ლ ე თ ძ ლ ი ე რ ს ა (შეს., 2).

ეს ნიშნავს: [თამარის] სრულნი ქებანი შეაძლებინეთ (ამძლეთ) (ყველაზე) ძლიერ (მეხოტბეს), რომელსაც თუ ოდესმე უცხოვრია დიონისიდან და ენოსიდან დაწყებული დღემდეო.

3. ს ო კ რ ა ტ ს ი ბ რ ძ ნ ი თ ა, ს ა რ ა მ ა რ გ რ ძ ნ ი თ ა

ვ ი ყ ვ ე თ, ვ ე რ ა ვ ი ქ მ თ ს ა წ ა დ ი ე რ ს ა (1, 3; I, 3).

ამ ტაეპში შესასწორებელია სიტყვა ს ა რ ა მ ა რ. როგორც ცნობილია, იგი დამოწმებულია იოანე შეეთელის თხზულებაშიც (სტროფი 103). აქ ვკითხულობთ:

წიგნი მეფეთა, ქება ქებათა,

ეკლესიასტე, ს ა რ ა მ ა რ გ რ ძ ნ ი ს ა,

დავით-იგავნი,— ვინ თქვა იგ ა ვ ნ ი? —

სიბრძნე დილისა სოლომონისა.

მკვლევრებს ს ა რ ა მ ა რ-ის შესახებ ძლიერ ბუნდოვანი წარმოდგენა აქვთ. ნ. მარის აზრით, „თამარიანის“ ს ა რ ა მ ა რ გ რ ძ ნ ე უ ლ ი ს სახელია, ხოლო „აბდულუმესიანის“ ს ა რ ა მ ა რ ნ ა ვ ა რ ა უ დ ე ვ ი ა ქ ე ს ს ო ლ ო მ ო ნ ბ რ ძ ნ ა დ. შ. ნუცუბიძე ასწორებს ნ. მარის შეხედულებას. იგი „თამარიანის“ რუსული თარგმანის შენიშვნებში წერს: „Сарамар — имя лица, не поддающегося установлению. Возможно, это деформированное на Востоке имя Соломона, связанное с именем Сократа по линии мудрости, с акцентом проникновенной мудрости, в отличие от мудреца Запада — Сократа“ (გვ. 164). შ. ნუცუბიძის ეს მსჯელობა ძირითადად გამომდინარეობს ნ. მარის ვარაუდიდან იმ განსხვავებით, რომ, თუ ნ. მარს

ეს ორივე სა რ ა მ ა რ სხვადასხვა პირად მიაჩნდა, შ. ნუცუბიძეს ისინი ბიბლიურ სოლომონად ჰყავს წარმოდგენილი. ჩვენ არ შეგვიძლია ამ მოსაზრების გაზიარება. შავთელის თხზულება სრულიად გარკვევით ადასტურებს, რომ სა რ ა მ ა რ სხვა პირია და სოლომონი კი — სხვა. 103-ე ტაეპში სა რ ა მ ა რ-ის გრძნეულებასთან დაპირისპირებულია „სიბრძნე დიდისა სოლომონისა“; რომ სა რ ა მ ა რ და სოლომონ ერთი და იგივე პირი იყოს, მაშინ ორივე ერთიმეორის გვერდით არავეითარ შემთხვევაში არ იქნებოდა დასახელებული.

ხელნაწერების შემოწმება ასეთ სურათს იძლევა: სა რ ა მ ა რ XVIII — XIX საუკუნის გადამწერთაგან დამახინჯებული წანაკითხია სახელისა სა რ ა მ ა . „თამარიანის“ კარგ ნუსხებში იკითხება: „სარამაგზნითა“ (A), „სარა მაგზნითა“ (BCDG) და „სარამაგრძნითა“ (E). ეს წანაკითხები ნომდინარეობს „თამარიანის“ ადრინდელი ნუსხებიდან. ირკვევა, რომ დედანში წერებულა: „სარამა გრძნითა“, ხოლო შემდეგში დროდადრო სხვადასხვა გადამწერთა წყალობით სხვადასხვანაირად დამახინჯებულა. ტაეპი გასწორდა:

სოგრატ სიბრძნითა, სა რ ა მ ა გრძნითა

ვიყვნეთ, ვერა ვიქმთ საწადიერსა (შეს., 3).

საინტერპრეტაციო ტაეპში საუბარია სოგრატის სიბრძნესა და სა რ ა მ ა ს გრძნეულებაზე. პოეტი ამბობს: გინდაც რომ ჩვენ სოგრატ ბრძენი ან სარამა გრძნეული ვიყოთ, თამარის შექებას მაინც ვერ შევძლებთო. სოგრატის სახით ჩახრუხაძე გულისხმობს ცნობილ ფილოსოფოს სოკრატეს (469 — 399 წწ.), პლატონისა და ქსენოფონტეს მასწავლებელს. ძველი ქართველი მწერლები მას იცნობდნენ პლატონის თხზულებებით და აპოფთეგმური ხასიათის ძეგლებით. ჩახრუხაძე ხშირად იხსენებს სოკრატეს, როგორც ბრძენ-კაცსა და სწავლულ ელინს. რაც შეეხება სა რ ა მ ა ს, იგი ჩვენი აზრით, ინდური მითოლოგიის სარამაა. „რიგვედას“ ჰიმნებში ამ სახელით ცნობილია გრძნეული ქალი, ტაროსისა და ომის ღმერთის — ინდრას შიკრიკი, რომელიც თავისი მბრძანებელი ღმერთის დავალებით დიპლომატურ და სადაზვერვო საქმეებს განაგებს. მას ჰყავს ორი შვილი — ტყუპი ძალღი (სარამეები); ეს ძაღლები საზარელი შეხედულებისანი არიან: დიდი ყბები აქვთ, ოთხ-ოთხი თვალი და ქრელი ტყავი; ლაპარაკობენ ადამიანებივით და ემსახურებიან მიცვალებულთა ქვეყნის მფლობელ იამას. ზ. რა-

გოზინი თავის წიგნში „История Индии“ მოგვითხრობს მეტად საინტერესო მითს სარამასა და მეკობრეთა შესახებ, რომელიც „რიგვედას“ ჰიმნებშია დაცული და საიდანაც მშვენიერად შეიძლება გარკვეული წარმოდგენა ვიქონიოთ ჩვენთვის საძიებელ სარამას ვინაობისა და საქმიანობის შესახებ. აი, ეს მითიც:

ცბიერმა მეკობრებმა, რომელთაც ინდიელები პანებს უწოდებენ ძროხები მოიპარეს და ხალხს ძირითადი საკვები, რძე და ხორცი, მოუსპეს. ხალხი ძლიერ გაკირვებას განიცდიდა. ტაროსისა და ომის ღმერთმა ინდრამ გადაწყვიტა, რომ ბრინჯასპატების (ლოცვების მეუფეთა) დახმარებით და ანგირასების (ხეცის მგალობელთა და ქურუმების) თანხლებით მეკობრეთა წინააღმდეგ გაილაშქროს და მოპარული ძროხები ხალხს დაუბრუნოს. მან ძროხების მოსაძიებლად გაგზავნა გრძნეული სარამა. ამ უკანასკნელმა თავისი მოხერხებულობით სწრაფად მიაკვლია ძროხების ადგილსამყოფელს. სარამას შეეგებნენ ცბიერი მეკობრენი. მათ შორის გაიმართა მეტად საინტერესო დიალოგი, რომელიც „რიგვედას“ ჰიმნებში ერთ-ერთ მშვენიერ ეპიზოდს წარმოადგენს. მეკობრებმა მიმართეს სარამას მალაღმარდოვანად სიტყვებით:

— რა განზრახვით მოხვედი აქ, სარამა? რა გნებაუს ჩვენგან? როგორ გადმოხვედი მდინარე რასახე?

— მოვედი მე, როგორც ინდრას შიკრიკი, მსურს მივიღო თქვენგან დაფარული განძეული. ეს მოვალეობა მიცავდა მდინარეზე გადმოსვლის დროს და ამიტომაც გაბედულად გადმოვლახე იგი.

— ვინ არის ეგ შენი ინდრა, რომლის დავალებითაც ასე შორიდან მოსულხარ შიკრიკად? არა სჯობდა, თვითონ მოსულიყო? ჩვენ მას დაეუმეგობრდებოდით და შეიძლება მენახირედაც დაგვეყენებინა.

— თქვენ არ შეგიძლიათ ინდრას ზიანი მიაყენოთ, ინდრა კი თქვენ ერთიანად მოგსპობთ. მას არ აშინებს ღრმა მდინარეები. იგი ძლიერი ღმერთი.

— ო, სარამა, ძროხები, რომელთა წასაყვანდაც აქ მოხველ, ცის ყველა კიდურზე დადიან; უბრძოლველად ვინ დაგითმობთ მათ?! კემშარიტად, ჩვენც მკრელი იარაღი გვაქვს.

— უნებელია თქვენი სიტყვები. გინდაც რომ თქვენი სახიზლარი სხეულები ისართაგან მოუწყლავი დარჩეს და აქ მოსასვლელი გზებიც გაცილებით უფრო ძნელი გახდეს, ამით ბრინჯასპატები მაინცდამაინც დიდად არ შეწუხდებიან.

— გამოქვაბული კლდეებშია გამოკვეთილი და მთლად საესეა ცხენებით, ძროხებით და ყოველნაირი ავლადიდებით. მას ყარაულობენ რჩეული მეკობრენი. შენ აქ უშედეგოდ მოხვედი.

— მკვებარა მეკობრენო, თქვენ არ იცით, რომ აქ მოვლენ ცეცხლის-მფრქვეველი ქურუმი-პოეტები (რიშები) და ცხრა ანგირასი. ისინი დაეპატრონებიან სადგომებში გამომწვევდელ ძროხებს და თქვენ კი უკანვე დაიბრუნებთ ამ სიტყვებს.

! — ო, სარამა, ალბათ, ღმერთებმა მოგავლინეს აქ თავიანთი ძალით. მაშ, ჩვენთან დარჩი, უკეთესია ჩვენი დობილი გახდე; ძროხებს გაჩუქებთ.

— არც დობა მინდა თქვენი და არც ძმობა. ინდრამ და მრისხანე ანგირასებმა ყველაფერი იციან. მათ ვერ ვუღალატებ. მათ სურთ თავიანთი ძროხები უკანვე დაიბრუნონ. ამიტომ, წადით აქედან, რაც შეიძლება, შორს!

სარამას დახვერვა კარგად დამთავრდა: ის უკან დაბრუნდა და ინდრას ყველაფერი მოახსენა. ინდრა ბრინჯასპატებისა და ანგირასების თანხლებით ძროხების გასათავისუფლებლად გაემართა. მას წინ მიუძღოდა სარამა, რომელიც პირველად მივიდა იმ კლდესთან, რომლის გამოქვაბულებში დამწყვდეული ძროხები იყვნენ. ანგირასების გალობას ძროხები გამოეხეზნენ ბღავილით. ინდრამ კლდე კვერთხის დარტყმით გააპო შუახე. ბრინჯასპატებმა ძროხები გამორგვეს და ხალხს დაუბრუნეს. მეკობრენი მოულოდნელი წასწულის გამო სასოწარკვეთილებაში ჩაქვიდნენ¹.

ამ მშვენიერ მითში, რომელშიც ასახულია კეთილი და ბოროტი ძალების კიდილი და რომელიც სიკეთის გამარჯვებით მთავრდება, სარამა გრძნეული თავგამოდებით იბრძვის მეკობრეთა წინააღმდეგ და ყოველნაირი საშუალებით ცდილობს ინდრას კეთილშობილურ განზრახვას ხელი შეუწყოს. იგი ნიავეით მარდია, მითოლოგიური მდინარე რასა, ღრმა და სახიფათო, სიბნელისა და სიკვდილის გამოხატულება, არ აშინებს სარამას. ხალხისადმი მაღალიდებული მოვალეობა ჰკარნახობს მას, რომ ყოველნაირი სიძნელე გადალახოს.

შემდეგი დროის ინდურ ლიტერატურულ ძეგლებში სარამას წარმოშობა და საქმიანობა სხვადასხვანაირადაა წარმოდგენილი. „ბხაგავატა-პურანას“ მიხედვით სარამა ითვლება შემოქმედების ღმერთის დაქმნას ქალიშვილად და გარეულ ცხოველთა დედად. „მახაბხარატაში“ მას ეწოდება ღვთაებრივი ძალის, რომელსაც შეუძლია ადამიანის ბედი იწინასწარმეტყველოს. მაგ.: „მახაბხარატას“ ერთ-ერთ თქმულებაში მოთხრობილია შემდეგი ეპიზოდი: მსხვერპლთა შეწირვის დროს პარიკშიტას² შვილებმა, ჯანამეჯაიამ და მისმა ძმებმა, სცემეს სარამას ლეკვს, სარამის. ლეკვმა ეს ამბავი თავის დედას შესჩილა. როდესაც სარამა დარწმუნდა, რომ მისი შვილი უმიზეზოდ სცემეს, განრისხებული იგი მივიდა პარიკშიტას შვილებთან და ჯანამეჯაიას უთხრა: ჩემი შვილი არაფერში დამნაშავე არ იყო და რატომ სცემთ მას? ამ უსამართლობისათვის შენ გადაგხდება გაუთვალისწინებელი უბედურება! ჯანამეჯაიამ მოისმინა რა სარამას (ღვთაებრივი ძალის) ეს წინასწარ-

¹ Э. А. Рагозина, История Индии, 1905, стр. 280 — 287.

მეტყველება, ძლიერ შეშფოთდა და დანალღვიანდა. შემდეგში ჯანამეჯაიას მართლაც დიდი უსიამოვნება შეემთხვა ¹.

სათანადო მასალების უქონლობის გამო ძნელია გათვალისწინება იმისა, თუ ჩახრუხაძემ როგორ გაიცნო ინდური მითოლოგიის საუნჯე — „რიგვედას“ ჰიმნები. ერთი რამ კი ცხადია: ტაეპში ნახსენებ სარამას ვინაობის გაგება მხოლოდ ინდური მითოლოგიის საშუალებით ხერხდება. რომ კლასიკური ხანის ქართველი მწერლებისათვის ინდური მითიური სახელები უცხო არ იყო, ამას ადასტურებს შავთელის თხზულების ზემოთ დამოწმებული 103-ე სტროფის ბოლო ტაეპიც, სადაც ვკითხულობთ:

მათან ვ რ ა ხ მ ა ნ ი ძნობდეს რეა ჯმანი,
ვერა დამატონ ქება ძალისა.

ქართველ მეხოტბეთა ურთიერთობა ინდურ მითოლოგიურ სამყაროსთან უაღრესად საინტერესო და მნიშვნელოვანი საკითხია ქართული კულტურის ისტორიისათვის, მაგრამ ეს საკითხი მეცნიერებაში ფილოლოგთა მიერ არამცთუ შესწავლილი, არამედ დღემდე დასმულიც კი არ ყოფილა. ჩვენ ამას ყურადღება მივაქციეთ იმის შემდეგ, რაც „თამარიანის“ რამდენიმე ტაეპში ინდური მითოლოგიის კვალი შევნიშნეთ. თუ დღემდე ეს კვალი სხვა მკვლევრებს შეუმჩნეველი დარჩათ, მხოლოდ იმისათვის, რომ ამის შემცველი ტაეპები გადამწერთა წყალობით დამახინჯებული იყო და მოითხოვდნენ ისინი შესწორებას. როდესაც ჩვენ ზემოაღნიშნული ტაეპი აღვადგინეთ და სარამას სახელში ინდური მითოლოგიის ანარეკლი დავინახეთ, ამან ძლიერ გაგვიცხოველა ინტერესი სხვა ტაეპების გადასინჯვისა და ზოგიერთ არაქართულ სიტყვებში ინდური სახელების ძიებისა. „თამარიანში“ აღმოჩნდა კიდევ ორი ტაეპი, სადაც „რიგვედას“ ჰიმნების აშკარა კვალი მოჩანს. აი, ეს ტაეპებიც:

4. არ ავი დია, არ რ ა ვ ი დია
ვიციო ნახული და ნახენალი (76,3; VIII,3).

პირველი ათმარცვლედის დაყოფა ეკუთვნის ნ. მარს. ამგვარი დაყოფითვე აქვს გადმოზღუდილი ს. კაკაბაძეს. რ ა ვ ი ს გარდა

¹ «Махабхарата. Адипарვა», кн. первая, перевод санскрита В. И. Кальянова, 1950, стр. 42 და შემდეგ.

ტაეპში ყველა სიტყვა გასაგებია. ნ. მარის აზრით, რა ვი ნიშნავს: „Рассказанный, известный по преданию (არბ. *راوی* рассказчик, передатчик) или призрак (არბ. *رويا* видение, сновидение, *سرى* призрак, дух)“¹. ამის მიხედვით ტაეპის შინაარსი უნდა გავიგოთ ამგვარად: დიალ (დია), არ ავი, მონათხრობი ან გადმოცემით ცნობილი კი არა, არამედ რეალურად არსებული, ქალი ჯგუფით ნახული და ნასმენალი“.

მ. ჯანაშვილმა არ გაიზიარა ნ. მარის ეს კონიექტურა და ომონიმური ათმარცვლედის ახლებური გაშიფრვა მოგვცა:

არ ავი დია (დიალ არ ავი)
არავი დია (დიდი ქარი)².

შ. ნუცუბიძემ კი ამ ტაეპის თავისუფალი თარგმანი შემოგვთავაზა:

Это не грёзы, а через грозы
Глаголющие правданию³.

ხელნაწერებში მისი ომონიმური ათმარცვლელი იკითხება:

„არავი დია არავი დია“ (A), „არავი დია არ ავი დია“ (B), „არა ვი-დია არავ დია“ (C), „არავი დია არ ავი დია“ (F), „არა ვი დია არა ვი დია“ (G).

თუ დასახელებულ ხელნაწერთა წანაკითხებს დაეუყვირდებით, შევნიშნავთ, რომ ყველა ნუსხის პირველი და მეორე ხუთმარცვლედები ერთი და იგივე ბგერებისაგან შედგებიან. ამიტომ ნ. მარის წაკითხვა „არ რა ვი დია“ მიუღებელია, რადგანაც ამ ხუთმარცვლედში ერთი რ ზედმეტია და თანაც ტაეპი არც შინაარსობლივადაა გამართული. მ. ჯანაშვილის წაკითხვაში კი ხუთმარცვლედების ბგერათა შედგენილობა ერთნაირია, მათი თითოეული სიტყვაც გარკვეული მნიშვნელობის გამომხატველია, მაგრამ გაუგებრობას იწვევს სიტყვა არ ავი-ს უადგილო ხმარება, რომელიც საგრძნობლად აბუნდოვნებს სტროფის ნათელ შინაარსს. ტაეპი გასწორდა შემდეგნაირად:

არ ავი დია, არ ავი დია
ვიცით ნახული და ნასმენალი (XI, 7).

¹ TP, IV, стр. რა.

² „ივერია“, 1902, № 204.

³ Ч а х р у х а д а е, Тамарияви, 1942. стр. 144.

ეს ნიშნავს: არ ავი (ანუ კეთილი) ქალი (დია), ე. ი. თამარი, აი დიდი (დია) ღვთიური მნათობი (რავი) „ვიციოთ ნახული და ნასმენალი“.

რომ უფრო ნათელი გახდეს ტაეპის, შინაარსი, საჭიროა ორიოდ სიტყვა ვთქვათ რავის მნიშვნელობაზე.

ინდურ მითოლოგიაში რავი (ravi) ეწოდება მზეს, ღვთიური შუქის მქონე მნათობს. ინდიელები მას უწოდებენ აგრეთვე სურიას, ანუ მზის ღმერთს¹. ამიტომაც ჩახრუხაძე თამარს ხან რავის უღარებს და ხანაც სურიას. ებუღლად-რითმიან ოლაში პოეტი წერს:

ელემურია, ვისცა სურია

ანუ სხვავე ჰხედეს შეჰინებულად (XV, 18).

სურია ზოგიერთ გადამწერს და მკვლევრებსაც კი ზმნად მიუჩნევიან და ჰსურია-დ შეუცვლიათ, მაგრამ ჩვენ ეს სიტყვა სანსკრიტული წარმოშობისა გვგონია. ზ. რაგოზინი თავის წიგნში „История Индии“ წერს: „Сурья—просто нарицательное имя, которое на санскритском языке означает «солнце», и корень, в нем заключающийся, выражает понятие «блеска, сияния». В Риг-Веде Сурья есть не что иное, как настоящее, видимое светило, «сотворенное» богами (или каким-нибудь одним богом), и послушное их велениям. Но вместе с тем, Сурья и не только солнце,—оно также бог, управляющий солнцем, могущественный, независимый, подвластный лишь уставам великих Адитья, которые сами покорны Рите, верховному мировому и нравственному закону“ (გვ. 236). „რიგვედას“ ჰიმნებით, სურია არის ყოვლისმხედველი თვალი, რომელიც ბურუსსა ჰთანტავს, სინათლეს იძლევა და ხალხს შრომისა და მოღვაწეობის სტიმულს ანიჭებს. სურიასადმი მიძღვნილია რამდენიმე ჰიმნი, მაგრამ მათ შორის თავის მრავალფეროვნებით და დასრულებული ლიტერატურული ფორმით აღსანიშნავია ერთი ჰიმნი, საიდანაც სურიას შესახებ სრულიად გარკვეული წარმოდგენის შემუშავება

¹ С. Радхакришнан, Индийская философия, I, 1956, стр. 63—64; W. Ruben, Beginn der Philosophien in Indien, 1955, Berlin, стр. 68—77; З. А. Рагозина, История Индии, 1905, Спб., стр. 236—247; М. Мюллер, Шесть систем индийской философии, 1901, Москва, стр. 39—40. Рамадяна. Перев. с явдийского А. П. Баранникова, 1949, стр. 270.

შეიძლება. ამ ჰიმნში ვკითხულობთ: ს უ რ ი ა , ე . ი . მზე იმისთვის ამოდის ცაზე, რომ მთელი სამყარო მიმოიხილოს, ზემოდან უქვრივ-ტოს ხალხს, მფარველობა გაუწიოს ყველა ზოგზაურსა და ადგილზე მყოფს, ხალხთა შორის სამართალი განსაჯოს. ს უ რ ი ა სამყაროს შემოქმედი და მმართველია, ის ამავე დროს სიკეთის განსახიერებაა ამიტომაც ინდიელთა რელიგიური რწმენით ს უ რ ი ა ს კულტიდიდ დღესასწაულად ითვლება და სურიას, როგორც ვედების ერთ-ერთ კეთილ ღმერთს, დღესაც თაყვანსა სცემენ.

ამრიგად, ყველა ზემოთქმულის შემდეგ, ვფიქრობთ, დადგინილად უნდა ჩაითვალოს ის ფაქტი, რომ ჩახრუხაძის „თამარიან-ში“ შეიმჩნევა ინდური მითოლოგიის და კერძოდ „რიგვედას“ ჰიმნების აშკარა კვალი. ჩახრუხაძე თამარიანდმი ხოტბის შესასხმელად მოხდენილად იყენებს ინდოეთის მითოლოგიურ პერსონაჟებს, მათი სახელების ხმარებით მკვეთრ ფერებში გვიხატავს ქების ობიექტს და ომონიმებისა და შედარებების ბრწყინვალე ნიმუშებს იძლევა.

როგორც ზევით აღვნიშნეთ, ძნელია იმის თქმა, თუ როგორ გაიცნო ჩახრუხაძემ „რიგვედას“ ჰიმნები. საფიქრებელია მას ხელთ ჰქონდა „ელინთა ზღაპრობანის“ მაგვარი თხზულება, ან რაიმე კომპენდიუმი, სადაც შეკრებილი იქნებოდა თქმულებანი ინდური ღმერთებისა და გმირების შესახებ. თავისთავად ეს ფაქტი იმას მეტყველებს, რომ ჩახრუხაძე დიდად განათლებული პოეტი ყოფილა და მისი თხზულების მკითხველიც საკმაოდ მაღალ კულტურულ დონეზე მდგარა.

5. ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ი ბ რ ძ ნ თ ა ტ ო მ ე ლ ი

თ უ ა რ , რ ა ს შ ე ს ძ ლ ე ბ ს ე ნ ა ძ ლ ი ე რ ს ა ?

ათინას თქმულა, სიღრმით დანთქმულა,

ვერავენ სრულ ჰყოფს მას მეცნიერსა.

გ უ ლ ი ს ჯ მ ი ს - ყ ო ფ ა , გ ო ნ ე ბ ა - ყ ო ფ ა

მ ი ს თ ა ნ ა ს ა თ ვ ი ს მ ა ძ ე ბ ნ ი ე რ ს ა (2,1—3; I, 5—7).

სტროფი დამახინჯებულია ნაწილობრივ მეორე ჯგუფის ხელნაწერთა გადამწერთაგან და ნაწილობრივაც რედაქტორ-გამომცემელთა მიერ. დაყოფილი სიტყვები გასწორდა B ნუსხის შესაბამისად:

ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ო , ბ რ ძ ნ თ ა ტ ო მ ე ლ ო ,

თ უ ა რ ა შ ე ს ძ ლ ე ბ ე ნ ა - ძ ლ ი ე რ ს ა ,

ათინას თქმულა, სიღრმით დანთქმულა:

ვერაინ სრულ-ყოფს მას მეცნიერსა,
 გულისქმის - ყოფად, გონება - ყოფად
 მისთანისათვის მაძებნიერსა (შეს., 5—7).

6. „ბროლისა ველსა, თვალ უცთომელსა“ (5,2; XII,11)

გასწორდა კონტექსტისა და AB ნუსხების შესაბამისად:

ბროლისა ველსა. თვალ-უწდომელსა (I, 6).

მეტაფორა ბროლის ველი ნიშნავს ბროლივით თეთრ პირისაბეს (შდრ.: რუსთაველი — „ბროლისა ველსა სტურფობდეს გივრისა მუნ საყენია“). „თვალ-უწდომელი ველი“ არის გაბადრული პირისაბე, ხოლო ინდონი — წარბ-წამწამები. ტაეპის აზრი ასეთია: თამარის გაბადრულ, ბროლივით თეთრ-გამჭვირვალე პირისაბეს ამშვენებდნენ (შავი) წარბ-წამწამები.

7. შუქნი კრთებიან, ემუქმეკებიან,

ზოალი ინებს დაქადებულად (5,3; XII, 6).

6. მარმა ზმნა ემუქმეკებიან (ემუქმეკებიან) გაუგებარ სიტყვებში მოაქცია¹. ამ სიტყვას ჩახრუხადის გავლენით ხმარობს ნ. ბარათაშვილი ლექსში „ნა... ფორტებიანოზედ მომღერალი“: „თმანი ნაშალნი, მკერდზე დაყრილნი, ემუქმეკობდენ“². ნ. ბარათაშვილის თხზულებათა აკადემიური გამოცემის ლექსიკონში აღნიშნულია: ემუქმეკობდენ იგივეა, რაც „ემუქ-ემეკობდენ, მუქჩრდილის დაფენით ამეკობდენ, ან: ემუშქმეგოდენ, ე. ი. მუშქის მკმეველად ხდებოდნენ მისთვის“³. ა. გაწერელიას აზრით, ემუქმეკებიან, რომელიც „მხოლოდ ერთხელ ამოტივტივდა XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ნ. ბარათაშვილთან“, „ეტიმოლოგიურად დღემდე აუხსნელი სარიტმო სიტყვაა“⁴. და მართლაც, იგი ყოველთვის აუხსნელი იქნება, თუ ხელნაწერთა წანაკითხებს არ მოვიშველიებთ. ეს სიტყვა ნუსხებში იკითხება ამგვარად: ემუქმეკებიან (A), ემუშქრებიან (B), ემუქმეკებიან (C), ემუქმეკებიან (E). ტაეპი გასწორდა A ნუსხის მიხედვით:

შუქნი კრთებიან, ემუქმეკებიან,

ზოალი იჩინებს დაქადებულად (I,7),

¹ TP, IV, გვ. 102.

² ნ. ბარათაშვილი, თხზულებათა სრული კრებული, 1945, გვ. 27.

³ იქვე, გვ. 162.

⁴ ა. გაწერელია, ქართული ლექსი, 1955, გვ. 115.

ე. ი. შუქნი კრთებიან (ცახცახებენ, თოთოლავენ), სამაგიეროს მიზღვევით იმსქვალებიან („ემუქფებებიან“) თამარის სილამაზის გამო, ზუალი (პლანეტა სატურნი) ისე გამოიყურება, თითქოს თამარს ემუქრება, რადა ხარ ლამაზიო.

ემუქფებიან ნაწარმოებია სიტყვიდან მუქაფა. ქართულში გვხვდება ამ სიტყვის სხვა ფორმებიც: მუქფება, უმუქფენ. მაგ. „ვისრამიანში“ კვითხულობთ: „შენი დღენი სიხარულით დალიენ და სიყვარული უმუქფენ“ (გვ. 81).

8. კაცნი რამე ყვეს დატყვევებულად (12,2; XII, 49)

გასწორდა ძველი ქართული ენის ნორმებისა და B ნუსხის შესაბამისად: კაცნი რამე ყვეს დატყვევებულად (I,34).

9. მათსა ძლევასა და აწ ჩვევასა,
გაეამაყნეს ალაღებულად (12,3; XII, 50).

სიტყვას ჩვევასა მთელი დისონანსი შეაქვს ტაეპის შინაარსის სწორად გაგებაში. იგი ნუსხებში სხვადასხვანაირად იკითხება: აწ ჩვენსა (A), მჩვევასა (E), რ ჩვევასა (D), ჩვევასა (B,C და მეორე ჯგუფის ნუსხები). გასწორდა D ნუსხის მიხედვით:

მათსა ძლევასა და აწ რ ჩვევასა
გაეამაყნეს ალაღებულად“ (I, 35).

10. უთხარ მთავართა: ესე, ჰა, ვართა,
მათ ზედა განმქდენ გასახლებულად (12,4).

ამგვარად იკითხება მეორე ჯგუფის ხელნაწერებში და XIX საუკუნის გამოცემებში. 1902 წელს ნ. მარმა ტექსტი შეასწორა:

უთხარ მთავართა ესე: ჰავართა
მათ ზედა განმწნდენ გასახლებულად (XII,56).

ანუ რუსულად: „Ты князьям велела мужаться и двинуться ссемьями на них, неверных!“¹

თხუთმეტი წლის შემდეგ ტაეპის ამგვარ გაგებაში მან ცვლილება შეიტანა: „Ты сказала князьям, вот именно мусульманам, чтоб они мужались против них (врагов), двинулись домами“².

¹ TP, IV, გვ. 37.

² ИАН, 1917, გვ. 505.

შ. ნუცუბიძემ უარყო ნ. მარის ეს უმართებულო თარგმანები და თავის მხრით მან ტაეპის ახალი ინტერპრეტაცია მოგვცა:

Молвишь ты знати: Двиньте вы рати
встретить пришельца с дружкой твердостью» (24).

მაგრამ არც ანგეარი გაგებაა სწორი. ტაეპის შინაარსობლივ გაუგებრობას იწვევს სიტყვები: განმწნდენ გასახლებულად. პირველი ჯგუფის ხელნაწერებში იკითხება: განმწნდენ გასაჯლმებულად (A) გაჯლმდენ გასაჯლმებულად (B), გამოხდენ გასახრმებულად (C), განმხნდენ გასახრმებულად (D).

ტაეპი გასწორდა კონტექსტისა და ციტირებული წანაკითხების შესაბამისად:

უთხარ მთავართა ესე: «ჰავართა
მათ ზედა განმწნდენ გასაჯრმლებულად» (I, 36).

ე. ი. (თამარ), მთავრებს ესე უთხარ: გამხნეცდენ ურწმუნოთა (ჰავართა) წინააღმდეგ ხმალდახმალ ბრძოლისათვის.

გა-ს-ა-ჯ-რ-მ-ლ-ე-ბ-უ-ლ-ა-დ მიმღეობაა ვითარებით ბრუნვაში დაყენებული; ნაწარმოებია არსებითი სახელიდან ჯრმალ-ი, რომლიდანაც წარმოქმნილია საწყისი გა-ჯრმლ-ე-ბ-ა, ე. ი. ხმალდახმალ შებრძოლება. ამ საწყისიდანაა მიღებული „ვეფხისტყაოსანში“ დამოწმებული ზმნა გა-ვე-ჯრმლ-ე-ნ-ი-თ (ხმლით შეეებრძოლეთ):

რამაჰ მეფე ჩამოეგაღე, ერთმანერთსა გავეხრმლენით (451,3).

სიტყვა გასაჯრმლებულად ძნელი გამოსათქმელია; აზიტომ მასში მომხდარა ფონეტიკური ცვლილებანი: ჯერ სიტყვის ძირიდან ამოვარდნილა რ (გასაჯმლებულად), ნერმე ვმლ თანხმონთანთა კომპლექსში მომხდარა მეტათეზისი (გასაჯლმებულად), აქედან მიღებულა გასახლმებულად და მ-ს ამოვარდნით — გასახლებულად.

11. განდრკეს მეოტნი განდიდებულად (16,3; XII, 65).

ტაეპში გაუგებრობას იწვევს სიტყვა განდიდებულად. დამარცხებული ჯარის განდიდებით გაქცევა არავის გაუგონია. C ნუსხაში იკითხება: „განდგეს მეოტნი განრისხებულად“, მაგრამ არც ეს წაკითხვაა სწორი. ტაეპი გასწორდა AG ნუსხების მიხედვით:

განდრკეს მეოტნი განრიდებულად (I, 51).

12. თანა-მეყოფნი წარვიდეს, მყოფნი (16,4; XII, 66)

გასწორდა შინაგანი რითმისა და კონტექსტის შესაბამისად:

თანა-მეყოფნი წარვიდეს მსრბოლნი (I, 52).

AD ნუსხებშია: თანამეყოფნი წარვიდეს მსრბოლად.

13. ჯვართაც ღმერთთან მიმომთმინარი (22,3; II, 11)

გასწორდა AF ნუსხების მიხედვით:

ჯვართაცა, ღმერთო, არ მომთმინარი (II, 11),

ე. ი. ღმერთო, ჯვრებისაც არ დამთმობია (თამარი).

14. მანცა თამარის, მანცა თამარის

და მზე აზნელა მაისკროვნებად (25,2).

ნ. მარი პირველ ათმარცვლედს კითხულობს როგორც „მანცათამ არის მანცა თამარის“ (IV, 2) და მთელი ტაეპის შინაარსი ესმის ამგვარად: „Тот, небесный, Марсово жилище для Тамаре и затмил солнце, осняв ею (Тамарою), точно зарею“¹.

სულ სხვა შინაარსს შეიცავს შ. ნუტუბიძის თარგმანი:

Взоры Тамары в зорях для кары
С солнцем презрели миротворчество (49).

„და მზე“ ხელნაწერებში იკითხება: განმზე (AB), განამზე (F), გან მზე (DC), გოხმზე (E). ამ წანაკითხებს თუ დაეუკვირდებით, გამოიძიებენ, რომ გან არის კითხვითი ნაწილაკის განა-ს შემოკლება, ამის მიხედვით ტაეპი გასწორდა:

მანცათა მარის, მანცა თამარის
გან მზე აზნელა მაისკროვნებად (IV, 2),

ე. ი. ღმერთმა განა თამარის, არამედ ცათა გველის მაისკროვნებელი მზე დააზნელა.

15. ადამეთერთა, ადამეთერთა

დასახა სახებრ მსგავსი ქონებად (25,3).

ტაეპის პირველი ათმარცვლელი გასწორდა ნ. მარის გამოცემის მიხედვით (IV, 3), მეორე ათმარცვლედში კი შესწორდა სიტყვა ქონებად სიტყვით პოვნებად. ასეა ABCF ნუსხებში. ამ შესწორებით ტაეპის შინაარსიც ნათელი გახდა და სტროფის რითმაც გაიმართა:

¹ TP, IV, გვ. 94.

აღამეთ ერთა აღამ ეურთა
დასახა სახებრ მსგავსი პოვნებად (IV,3).

ეს ნიშნავს: ღმერთმა ზეციერი ადამი დასახა ადამიანთა სახის მსგავსად სახილველად.

16. არსა ღაღადი, რად არს ღაღადი,
მზე შენგან მრთმევად უეტლოვნებად (25,4).

პირველ ათმარცვლედს ნ. მარი კითხულობს როგორც „არსა ღაღადი — რად არსლა ღადი“ (IV,4). გამოკვლევაში იძლევა იგი სავარაუდო წაკითხვას შესატყვისი კომენტარით:

„Он [საუბარია პირველი ათმარცვლედის მეორე ნაწილზე, ი. ლ.] должен звучать не *რად არსლა ღადი*, а как первый стихок, *არსალა ღადი*, понятно, с присущим ему особым делением на слова, и тогда весь куплет можно будет понять таким образом: «Нет нигде шума (т. е. кругом невозмутимая ночная тишина) — есть только темное (как ночь) солнце, обездоленное тобою, лишненное колесницы»¹.

ნ. მარს ღადი მიაჩნია არაბულ სიტყვად და ქართულად თარგმნის, როგორც ბნელი, თუმცა იქვე დასძენს, რომ ამ სიტყვაში შეიძლება დავინახოთ არაბულ-სპარსული „غض-იც, რომელიც ნიშნავს потупление взора-ს, მაშინ ათმარცვლედის მეორე ნაწილი „რად არსლა ღადი“ ითარგმნება: Солнце «только потупляет взоры»².

ტაეპი გასწორდა ნ. მარის კონიექტურის შესაბამისად:

არსა ღაღადი: «რად არს-ღა ღადი
მზე შენგან მრთმევად უეტლოვნებად» (IV,4).

17. მისშიერ მისად, მისმი ერმისად —

სხვათა მნათობთა მართ მინდ მკდოვნებად (26,3; IV,7).

ნ. მარის განმარტებით ეს ნიშნავს: „[явившись] от него (Зевса) родною ему (Зевсу), ты пользуешься у меня славою Гермеса... для умерщвления прочих светил, т. е. чтобы затмить их“³.

ოღნავ განსხვავებულ შინარსს გადმოსცემს შ. ნუცუბიძის თარგმანი:

¹ TP, IV, გვ. 93.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 96, აგრეთვე სქოლიო 3.

С Зевсом же вместе, так же Гермес ты;
Звезды затмила ты узорамн (52).

მინდ მკდოვნებად („для умерщвления“) დამახინჯებულ-
ლი წაკითხვაა სიტყვების ბინდ მკდოვნებად, რომელიც B
ნუსხას შემოუნახავს. შდრ.: ბინდ მკდოვნებად (A), ბინდ კდოვნე-
ბად (DF). დამახინჯება მომხდარა ბ.შ-სა და ვ.კ-ს აღრევის ნია-
დაგზე. ტაეპი გასწორდა კონტექსტისა და B ნუსხის მიხედვით:

მის მიერ მისად მისში ერმისად,

სხვათა მნათობთა მართ ბინდ მკდოვნებად (IV, 7),

ე. ი. შენ ზევისს მაგიერ („მის მიერ მისად“) ხარ ჩემთვის ოტა-
რიდი (მერკური), სხვა მნათობების ნამდვილად გამნათებელი, ბინ-
დის ამხდელი.

18. მეტყვის მით ენოს, მეტყვის: «მითენოს
წყვლიად, რომელ სჩანს ვარდი თოვნებად» (27,2; IV, 10).

ნ. მარისა და ს. კაკაბაძის აზრით, პირველი მეტყვის ნი-
შნავს: მეტყვის (ე. ი. ზედმეტად რაცხს), მაგრამ სიტყვის ამ-
გვარი დაშლა უმართებულად მიგვაჩნია; უნდა იყოს მეტყვის
(ტყვედ გამიხდება, დამიტყვევდება). ტაეპი გასწორდა:

მეტყვის მით ენოს, მეტყვის: «მითენოს

წყვლიად, რომელ ჩანს ვარდი თოვნებად» (IV, 10),

ანუ: ტყვედ გამიხდება (დამიტყვევდება) ენოსი (ფილოსოფოსი)
და მეტყვის: გამითენოს წყვლიადი, რომ ვარდი მოჩანს დათოვ-
ლილად.

19. ძედ ღმრთისა შენ დად მიმწოდებარე (30,4; X, 11)

გასწორდა BF ნუსხებისა და კონტექსტის მიხედვით:

ძე ღმრთისა შენდა მწედ მწოდებარე (V, 12).

20. ვის აქვს შენებრი, ვის აქვს მშვენებრი (31,1).

ეს ტაეპი ამგვარად იკითხება მეორე ჯგუფის ნუსხებში. წა-
ნაკითხს ნ. მარი ასწორებს — ვის აქვს შენებრი — ვიჰ! — ნაქვს
შვენებრი» (X, 12), მაგრამ ამ გასწორებას ხელნაწერთა ტრა-
დიცია არ უქერს მხარს. პირველი ჯგუფის ნუსხებში, კითხულობთ:
7. ი. ლოლაშვილი

ვის აქვს შენებრი დამშვენებარე (ABCF), ვის აქვს შენებრივ დამშვენებრივ (G). ტაეპი გასწორდა:

ვის აქვს შენებრი და მამშვენებრი (V,13).

21. ვინ ან ისა და? ვინანი, სადა

მისთა მოყმეთა მარცხო მზებარე? (31,2).

ტაეპის პირველ ათმარცვლედს ნ. მარი კითხულობს: „ვინანი, სადა ვინ ანისადა“ (X, 13). გასწორდა კონტექსტისა და AD ნუსხების „მზლებარე“ წანაკითხის შესაბამისად:

ვინ ანისადა ა? ვინანი, სადა

მისთა მოყმეთა მარცხო მზლებარე (V, 14),

ანუ: ვინ არის ანისში? ვნანობ, (რომ იქ უამრავი) ანისელი მოყმე გაანადგურეს (მარცხო მზლებარე).

აქ იგულისხმება არდაველის სულტნის მიერ 1206 წლის მახლობლად ანისელთა ამოწყვეტისა და ქართველთაგან სამაგიერო მიზღვევის ამბავი, რომელიც მოთხრობილი აქვთ ქართველ და არაბ ისტორიკოსებს. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანში“ ვკითხულობთ: არდაველის სულტნის მოლაშქრეებმა „ჴელთ იგდეს ქალაქი [ანისი], ერთი ბევრი და ორი ათასი (ე. ი. 12.000, ი. ლ.) კაცი ეკლესიათა შინა, ვითარ ცხოვარი, დაკლეს, თჳნიერ მისსა, რომელი უბანთა და ფოლორცთა შინა მოიკლა. ესოდენ მძვინვარედ მოაოჯრეს ანისი. და სავსენი ტყუთა და ალაფითა მიიწივნეს შინა“ (გვ. 130). ამ საზარელი ამბის გაგონებაზე ქართველები ძლიერ შეწუხდნენ, „გული მათი ცეცხლებრ ენთებოდა. მეფე და ყოველნი სპანი მისნი, მწუხარებითა და გულისწყრომითა მიერ მოცეულნი, სპარსთა მიმართ ბრძოლისა ყოფად აღემზადნეს“ (გვ.130). ქართველები მხარგრძელთა მეთაურობით არდაველის სულტნის დასასჯელად გაემგზავრნენ. მათ „ესრეთ შეუწონეს ჟამი, რომელ აიდი განთენდებოდა, რომელ არს აღვსებაჲ მათი, და მას ღამესა გარე მოადგეს არდაველს... ყოველგნით ცხენი შემოუტივეს მწარგრძელთა, შეუტდეს და უომრად ჴელთ იგდეს ქალაქი... სულტანი არდაველისაჲ მოკლეს, ცოლნი და შვილნი მისნი ტყუე-ყვნეს და წამოასხნეს; ათორმეტი ათასი კაცი რჩეული მიზგითთა შინა მოკლეს, ვითარ მათ ყვეს ანისისა ეკლესიათა შინა, სხუაჲ უპრაველეს ერი მოსწყუდეს და სხუაჲ ტყუე-ყვეს“ (გვ. 131).

„თამარიანში“ არდაველის სულტნის მიერ ანისელთა ამო-
ხოცვისა და ქართველთაგან სამაგიეროს მიზღვევის გამოძახილს
პირველად ყურადღება მიაქცია კ. კეკელიძემ¹.

22. ოს-დიდმან დავით, ოს დიდ მან დავით,
ფარუხ შემუსრა წინა მგებარე.
მან გლისპი რითა? მანგლის პირთა
ოდენ მუნით ყო მეოტებარე.
შენ მისნი ერნი! შენ მისნი ერნი
გარნის მაშის სქმნა მით მე მქებარე (32,2—4; X, 17—19)

გასწორდა კ. კეკელიძის კონიექტურისა² და პირველი ჯგუ-
ფის ნუსხათა წანაკითხების გათვალისწინებით:

ოს დიდმან დავით ოს დიდ მან დავით
ფარუხ შემუსრა წინამგებარე.
მან გლის პირითა მანგლის პირითა
ოდენ მუნით ყო მეოტებარე,
შენ მისნი ერნი! შენ მისნი ერნი
გარნის მოგისხნა, მით გემქებარე (V, 18—20).

23. წაულერანი. წაულერანი,
ყელსა დასახენ ჩამომდებარე (33,3).

პირველი ათმარცვლელი ნ. მარის გამოცემაში შებრუნებით
იკითხება: „წაულერანი, წა, ულერანი“ (X, 22). დასახენ არა-
სწორია, A ნუსხაში მის მაგიერ წერია დაასხენ. ეს წაკითხვა
უფრო ძველია და კონტექსტითაც მისაღები. ტაეპი გასწორდა:

წაულერანი, წა, ულერანი
ყელსა დაასხენ ჩამომდებარე (V, 23).

ეს ნიშნავს: (მაჰმადიანებს) წაართვი (დაიპყარ ქალაქი) რანი
(და მის ყოფილ მფლობელებს) ყელზე უღელი ჩამოჰკიდე.

24. მიუშვნოდეს მიუშვენ ოდეს
ამბერლად, რად ვოქენე იგი მე ბარე? (33,4; X, 23).

¹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, 1951, გვ. 171.

² კ. კეკელიძე, ვტიუდები, III, 1955, გვ. 32—36. ტაეპების პროზული
თარგმანი იხ. იქვე, გვ. 34.

პირველი ჯგუფის ნუსხებში იგი მე ბარე იკითხება: დვინის მებარე (FD), დვინის მებარე (AB). FD-ს სწორი წანაკითხი მეორე ჯგუფის ზოგიერთ ნუსხაში დამახინჯებულია.

ტაეპი გასწორდა:

მიუშენოდეს, მიუშენ ოდეს

ამბერდად, რა ვოქვენ, დვინის მებარე (V, 24).

ჩახრუხაძე დასცინის დვინის მფლობელს: როგორც ვთქვი, დვინის პატრონს (მებარეს) მიუშენოდა (გაქცევა), როდესაც შას უფლება მისცეს ამბერდში წასულიყო.

ამ ტაეპში „დვინის მებარედ“ (ე. ი. მფლობელად) იგულისხმება „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანში“ მოხსენებული „ბალშან, გაზრდილი ელდიგუზ ათაბაგისაჲ, ლომი ქაბუჯი, პატრონი დვინისაჲ და სომხითისაჲ, ძმაჲ სურმანელისაჲ“ (გვ. 111), რომელიც დვინში მიმავალი ლაშქრითურთ სასტიკად დაამარცხა ივანე მხარგრძელის მსტოვართა რაზმეულმა. შეიტყვეს რა ქართველებმა ივანე მხარგრძელის გამარჯვების ამბავი, „შეიყარა მეფე სპითა იმიერთა და ამიერთაჲთა ქუეყანასა განძისასა, და თამარ ჩავიდა დვინამდი“ (გვ. 112). „დვინის მებარეს“ არც ამბერდში დაედგომებოდა, რადგანაც დვინის ალების შემდეგ ქართველებმა „აიღეს გელაქუნი, ბიჯნისი, ამბერდი და ბარგუშატი“. ეს ამბები უნდა მომხდარიყო 1203—1204 წლებში.

25. ახალო პირო! მძლეო ნოსრ ვითა

ბრძენმან მასახა ასურმა ისო.

მწნეო და გმირო, ბოქარ ოხვრითა

ითხრის მგოდებმან ფლასულმა ისო.

ვა გაუწვირო მტერთა მოსვრითა,

შენი თქვეს შინა ასურმა ისო.

ესრე ატირო გულსა მოკრვითა

ქრმალი მოფხვრისა ნასურმა ისო (36; X, 32 — 35).

კ. კეკელიძე ამ სტროფს ინტერპოლატორის მიმატებულად მიიჩნევს: იგი „არ არის თამარიანის ავტორის კუთვნილება, ის შემდეგშია მიმატებული. ეს ჩანს შემდეგიდან: ყველა წინა სტროფს¹ ამ ოდაში (იგულისხმება ებარე-რითმიანი ოდა, ი. ლ.) აქვს შინაგანი რითმა, ამ ოთხ სტროფს (32 — 35) კი

¹ „სტროფი“ ციტატაში ნახმარია „ტაეპის“ მნიშვნელობით. ი. ლ.

არა; ყველა წინა სტროფის რითმაა «ებარე», ამ ოთხისა კი — «მისო» (ასურმა ისო, ფლასულმა ისო, ასურმა ისო, ნასურმა ისო, — რალაც ნაწვალეზი სიტყვები, მაჯამის პრეტენზიით, რაც ამითაც ამელავენებს თავის სიყალბეს)¹.

კ. კეკელიძის მოსაზრებას ვერ გავიზიარებთ. ეს სტროფი რომ ჩახრუბადის კალამს ეკუთვნის, ამას ადასტურებს ხელნაწერთა ტრადიციის გარდა მისი მაღალმხატვრული ლექსთწყობა, მას მოეპოვება როგორც შინაგანი, ისე გარეგანი რითმები. იგი არ არის ე ბ ა რ ე-რითმიანი ოდის შემადგენელი სტროფი, არამედ წარმოადგენს დამოუკიდებელ ერთსტროფიან სახობო ლექსს, რომელსაც ძეგლში ისეთივე უფლება ენიჭება, როგორც ე ბ უ ლ ა დ, ე ვ ა დ, ე ბ ა რ ე და სხვა რითმებიან ოდებს. სტროფი გასწორდა პირველი ჯგუფის ხელნაწერების მიხედვით, მისი შინაგანი და გარეგანი რითმების თავისებურებათა გათვალისწინების საფუძველზე:

ახლო პირო, მძლეო ნოსრ ვითა, — ბრძენმან გასაბა, ასურმა, ისო.

შენო და გმირო, ზობქარ ოხრვითა ითხრის მგოდებმან ფლასურმა ისო,
ვაჲ გაუქმირო მტერთა მოსრვითა; შენი თქვეს: «შამი, ა სურმა ისო»
ესრე ატირო გულსა მოკრვითა, კრმალი მოფხვრისა ნასურმა ისო (VI).

ეს ერთსტროფიანი ლექსი ლოგიკური გაგრძელებაა ე ბ ა რ ე-რითმიანი ოდისა, რომელიც ლაშა გიორგის შესხმით ბოლოვდება. კონტექსტიდან ირკვევა, რომ საინტერპრეტაციო სტროფში შექმნილია ახალგაზრდა ლაშა გიორგი, რომელსაც პოეტი უწოდებს ა ხ ა ლ პ ი რ ო ს. პიროს სახელით ცნობილია ორი პიროვნება: აქილევსის ძე ნეოპტოლემი და დიდი მხედართმთავარი პირო, მეფე ეპირისა (319—272 წწ.), რომელიც მაკედონელებთან ბრძოლაში იქნა მოკლული. ამ შემთხვევაში უნდა ვიგულისხმოთ აქილევსის ძე — ნეოპტოლემი, რომელმაც მამასთან ერთად თავი ისახელა ტროადის ბრძოლებში. პოეტი დავითისა და გიორგის საქებრად მშვენიერ ანალოგიებს მიმართავს: თუ დავით სოსლანი აქილევსის მსგავსი გმირია, მისი შვილი გიორგი ახალი პიროა, ძე აქილევსისა. ამავდროს გიორგი მხნეა ნ ო ს ა რ ი ვ ი თ. ნოსარ ნისრელი „ამირან-დარეჯანიანის“ გმირია, რომელსაც კარგი ჭაბუკის სახელი ჰქონდა მოპოვებული. გიორგის მეტსახელად შეარქვეს ლაშა, რაც ნიშნავს „სოფლის განმანათლებელს“, „ქვეყნის მანათობელს“. ჩახრუბადის თქმითაც ლაშა გიორგი ს უ რ მ ა ა, მანათობელი სანთელი (შამი).

¹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, 1951, გვ.77.

სურმა სამეურნალო მალამოა, საოლაეი, რომელიც თვალს „მის-
ცემს ნათელსა და გარდაიღებს მანესა“, ე. ი. სიბინდეს. ძველ
სამედიცინო წიგნებში მას ეწოდება „თვალთა საოლაეი სურმაჲ“¹.
ამის მიხედვით სტროფის დღემდე არასწორად გაგებული ში-
ნაარსი იცვლება.

ჩახრუხაძე მიმართავს ლაშა გიორგის: ახლო პირო (აქილეე-
სის ძე), ნოსარ (ნისრელივით) მძლეო, მხნეო და გმირო, შენზე
თქვეს: (მანათობელი) სანთელია, (თვალის საოლაეი) სურმაჲო.
ასურელმა ბრძენმა გიწინასწარმეტყველა, რომ ძაძებმოსილი (ფლა-
სური) აბუბაქრი ოხვრით ითხრიდეს (საფლავს). ის ისე უნდა.
ატირო გულზე ხელის ცემით, რომ ამ უკეთურმა გულში თვითონ-
ვე ჩაისვას (მომაკვდინებელი) ლახვარი. შენ უნდა მტრებს მუსრი-
გაავლო, (შეუბრალებელი) ხოცვით ვაჲ გაუხშირო.

შნ. აჰქედრდეს ხვა ვინ, რზოდეს ლა სხვა ვინ (39,3; V, 11)
გასწორდა პირველი ჯგუფის ხელნაწერთა მიხედვით:

აჰქედრდეს ოდეს, სხვა ვინ ლა რზოდეს (VII, 11).

ამ გასწორებას პირველად ყურადღება მიაქცია ა. ბარამიძემ².

აჯა და ლოდნა, ამით ხვდა ლოდნა

მისთა გაძვრათა ელვათა ძეჲად (40,1; V, 13).

მისთა გაძვრათა უაზრობაა. A-ში იკითხება: მის გან-
ძევართა, BCDFG ნუსხებში კი — მის გაძევართა. ტაეპი-
გასწორდა A ნუსხის მიხედვით:

აჯა და ლოდნა, ამით ხვდა ლოდნა

მის განძევართა ელვათა ძეჲად (VII, 13).

აქ საუბარია იმ განძეულობაზე, რომლის მოპარვის გამო
აქარი დაისაჯა სიკვდილით. „ბიბლიაში“ მოთხრობილია ასეთი
ლეგენდა:

აქარმა მოიპარა ღვთისაგან შეჩვენებული განძეული. ამის
გამო ღმერთი ისრაელების მიმართ განრისხდა; მათი ლაშქარი
კ. იერიქოს მისასვლელებთან სასტიკად დამარცხდა. უფალმა ისუ
ნავეს უწინასწარმეტყველა: თქვენ შორის ერთმა ისრაელმა ჩემს
მიერ შეჩვენებული განძეული მოიპარა; სანამ მას სახლეულით არ
დასჯი, მტერთან გამარჯვებას ვერ მოიპოვებ. ისუ ნავემ შემოიკ-

¹ წიგნი სააქიმოჲ, გვ. 113, 266; იადიგარი დაუდი, გვ. 286, 289, 435.

² ა. ბარამიძე, ნარკვევები, III, გვ. 236.

რიბა ისრაელთა ტომები და ყველას აღსარება ათქმევინა. როდესაც ჯერი აქარზე მიდგა, მან აღიარა თავისი შეცოდება: „ქეშმა-რიტად მე ვსცოდე წინაშე უფლისა ღმრთისა ისრაელისა... ვიხილე ნატყუენავსა მას შინა ნაქსოვი ერთი ჭრელი, და ორასი სატირი ვეცხლი, და ენა ერთი ოქროდსა ერგასის სატირი სასწოროთ. ყოველი იგინი გულმან მითქვა და მოვიღე. აჰა ესერა, ესე დამი-მაღავს მიწასა ქუეშე კარავსა შინა ჩემსა და ვეცხლი იგი დამი-მაღავს ქუეშე მათსა“. ისუ ნავემ გაგზავნა მოციქულნი და მოპარული განძეული მოატანინა. მერმე „ჰრქუა ისუ აქარს: «რაჲდ აღგუჯოცენ ჩუენ, და აღგჯოცოს შენ უფალმა, ვითარცა ესე დღეს. და განტუნეს იგი ყოველმან ისრაელმან ქვთა. და დაწვეს ყოველი ცეცხლითა და აყრიდენ მათ ქუათა, და აღდგეს მის ზედა ბორცვი ქვსაჲ დიდი“ (ისუ ნავე, VII).

28. ივლითის მწყლარი (VII, 17),

ე. ი. ივლითის მიერ მოკლული. ივლითი ბიბლიური პერსონაჟია. მისი გმირობის ისტორია მოთხრობილია „ივლითის წიგნში“:

ასურელებმა ნათუგოდონოსორის დროს გაილაშქრეს ისრაელთა წინააღმდეგ. ლაშქრობას მიედართმთავრობდა ოლომფრე. ისრაელები ქ. ბეთილში გამაგრდნენ და მტერს მდგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს. ოლომფრემ ქალაქს ალყა შემოარტყა. ბეთილის მცხოვრებთ სიმაგრეში ყოფნა გაუჭირდათ, ტყვედ ჩაბარება გადაწყვიტეს. ისრაელთა ხსნა განიზრახა გულადნა ებრაელმა ქალმა, სახელად ივლითმა. მან იმავე დღეს „მოუწოდა მკვეალსა თჳსსა და გამოვიდა სახლით თჳსით. და განიძარცვა თავისა თჳსისაგან ძაძა და სამოსელი საქურიო“, ჩაიცვა ძვირფასი ტანისამოსი, „დასდვა აბრის მკვეალსა ზედა თჳსსა თხიერთა ღჯნო, და ქურქლითა ზეთი, და მჭალი, და ლელჳ, და პური, და ყუელი“ და გაემართა მტრის ბანაკისაკენ. ასურელებმა გზად დააკავეს ივლითი, რომელიც მაშინვე მხედართმთავარს მიჰგვარეს. ოლომფრემ მას ჰკითხა მიზეზი, თუ რისთვის მიატოვა ისრაელნი და ასურელთა მხარეს გადმოვიდა. ივლითმა ცბიერული მკვერმეტყველებით უპასუხა, რომ იგი ასურელთა ლაშქრის სიძლიერეში დარწმუნებულია და ღვთის მოწოდებით მოვედინა აქ, რათა ასწავლოს მათ ქალაქში შესასვლელი გზები. ოლომფრემ ქალის ნათქვამი დაიჯერა და კარვის გუშაგებს უბრძანა, რათა ივლითისთვის დღისით და ღამით თავისუფალი სიარულის ნება მიეცათ. სამ დღეს ლოცულობდა ქალი. მეოთხე დღეს ოლომფრემ განიზრახა მისადმი თავისი გულისთქმის გამეღავენება, ამიტომ საქურისს უთხრა: „წარვედ და აუწყე ებრა-

ელსა ამას, რათა ნებსით ინებოს დავანებად ჩემ თანა“. ივდითი ესტუმრა ოლომფრეს. მხედართმთავარმა სთხოვა ივდითს, რომ მის გვერდით დამჯდარიყო. ივდითმა უპასუხა: „განდიდებულ არს სული ჩემი დღეს უფროდს ყოველთა დღეთა ჩემთა“, რომ მე ღირსი გავხდი ჩემი პატრონის ყურადღებისა! გახარებულმა ოლომფრემ მოისვა გვერდით ივდითი მოახლით და შეუდგა პურობას. დაღამებამდე მან იმდენი ღვინო შესვა, „რაოდენიც არასოდეს ესუა ცხორებასა შინა თუსსა“. ღამით საჭურისმა „დაჯშნა კარნი საწოლისანი“. ოლომფრე „წვა სარეცელსა ზედა ფრიად მთრვალი და ეძინა ძლიერად“. ივდითმა იხელთა დრო, მძინარე ოლომფრეს ხმლით თავი მოჰკვეთა და ტომარაში გახვია, შემდეგ ფარულად განვლო მტრის ბანაკი და ბეთილს მივიდა. მეორე დღეს ოლომფრეს სიკვდილის გამო ასურელთა ლაშქარში დიდი პანიკა შეიქმნა. ამით ისარგებლეს ისრაელებმა და მტერი ბეთილის მისასვლელებიდან შორს განდევნეს.

ჩახრუხაძე იხსენებს რა ივდითის ისტორიას, თამარს მიმართავს: ივდითის მიერ მოკლული (ან ივდითისათვის მომკვდარი) ოლომფრე შვიდგზის შეცდა, რომ შენ არ გეტრფიალო.

29. სამფსონ პალატად ჩანსვე ღალატად
თავი დალიდას განაპარსევად (41, 2; V, 18).

პირველი ჯგუფის ნუსხების მიხედვით ჩანსვე გასწორდა სიტყვით ჩანს-ყე (VII, 18).

ტაეპის შინაარსის ასახსნელად საჭიროა გავიხსენოთ ბიბლიური ლეგენდა სამფსონისა და დალიდას შესახებ, რომელიც მოთხრობილია „მსაჯულთა წიგნის“ მე-13—16 თავებში:

ისრაელთა შორის იყო ერთი კაცი სახელად მანოე. ჰყავდა ცოლი, რომელსაც შვილი არ უჩნდებოდა. ერთხელ დედაკაცს ანგელოზი გამოეცხადა და უთხრა: „შენ მალე დაორსულდები და ვაჟს გააჩენ. მშობიარობამდე არც ღვინო დალიო და არც უწმიდური რაიმე ჭამო, ყრმას კი არასოდეს თმა არ გადაპარსო, რადგანაც იგი ღვთისაგან რჩეული იქნება და ისრაელებს ფილისტიმელთა მონობისაგან გაანთავისუფლებსო. რამდენიმე ხნის შემდეგ მანოეს ცოლი დაორსულდა; გაუჩნდა ვაჟი, რომელსაც სახელად სამფსონი უწოდეს. ყრმა უფალმა აკურთხა და დალოცა. სამფსონი დაქაბუჟდა. ღმერთმა მას ისეთი სიძლიერე მიანიჭა, რომ ლომს კატასავით ჰკლავდა. ცოლად შეერთო თამნაელი ქალი, მაგრამ

მოყვრებმა ქალი ქმარს გააცილეს და ვიღაც თამნაელ კაცზე გაბოხოვეს. საფსონმა ეს ამბავი თავის დამცირებად მიიჩნია, რის გამოც ფილისტიმელებს სამკვდრო-სასიცოცხლოდ გადაემტერა. იმ დღეს, როდესაც მან ცოლის გაბოხების ამბავი შეიტყო, სამასი მელა დაიჭირა, კუდებზე ანთებული ჩირალდნები მოაბა და ფილისტიმელებს პურის ყანები, ვენახები და ზეთისბილის ბაღები გადაუწვა, მერმე ათასამდე ფილისტიმელი მოკლა კომბლით, ცოცხლად გადარჩენილები კი დაიმონავა.

ერთხელ სამფსონმა სორეჟის ხევში ნახა ლამაზი ქალი, რომელსაც სახელად დალიდა ერქვა. შეუყვარდა იგი და ცოლად შეირთო. ეს ამბავი ფილისტიმელთა მთავრებმა რომ შეიტყვეს, დალიდას უთხრეს: სამფსონს ათქმევინე, რისგან აქვს მას ასეთი სიძლიერე, ან როგორ შეიძლება მისი შეკვრა და დამდაბლება; ჩვენ შენ მოგცემთ თითო კაცის თავზე ათას ას ვერცხლსაო. ქრთამით დახარბებული დალიდა მაცდურობის გზას დაადგა. იგი სამფსონს ყოველდღე ეკითხებოდა: რისგან გაქვს შენ ესოდენ დიდი ძალა და როგორ შეიძლება მისი დაკარგვა? სამფსონი დალიდას დიდბანს სწორ პასუხს არ აძლევდა, საიდუმლოს გამჟღავნებას ერიდებოდა, მაგრამ, როდესაც დალიდამ მის სიყვარულში ეჭვი შეიტანა, სამფსონი სატრფოს გულწრფელად მიენდო, რათა დალიდასადმი უზაკო სიყვარული საიდუმლოს გამჟღავნებით დაემტკიცებინა, და უთხრა: მე ძლიერი ვარ იმით, რომ ჩემს თმებს სამართებელი ჯერ არ მიჭკარებია: „უკეთუ დავიყვინო თმა ესე ჩემი, მოუძღურდეს ჩემგან ძალი ჩემი“. რაკი დალიდამ სამფსონის სიძლიერის საიდუმლოება შეიტყო, მოიხმო ფილისტიმელნი, ქრთამი გამოართვა მათ და მძინარე სამფსონს თმები გადაკრიჭა. გაიღვიძა სამფსონმა, მაგრამ ის უკვე დაუძღურებული იყო. მტრებმა შეიპყრეს მოკთუნებული მიჯნური, გაზას საპყრობილეში ჩააგდეს; „შეკრეს ბორკილითა რვალისათა“ და მისცეს მას საფქვაავი საფქველად. დალიდასაგან განაპარსევი სამფსონი იჯდა საპყრობილეში და უცდიდა დროს, როდესაც ჯავრს ამოიყრიდა ფილისტიმელებზე. ამასობაში „იწყო თმამან თავისა მისისამან აღმოსვლად“. დადგა ფილისტიმელთა რელიგიური დღესასწაული—მსხვერპლთა შეწირვის დღე. ფილისტიმელთა დიდებულები, რიცხვით სამიათასამდე, შეიკრიბნენ სამსხვერპლო ტაძარში და სამფსონის დამორჩილებისათვის ღმერთს ქებას ასხამდნენ. მოიყვანეს საპყრობილედან სამფსონი, „დაადგინეს იგი შორის ორთა მათ სუეტთა ტაძრისათა“ და დაცინვა დაუწყეს. სამფსონი უფალს შეევედრა: „განმა-

ძლიერე მე ერთგვისა კულად“, რათა ფილისტიმელთა მიმართ-
ვიძიო შური! მერმე მარჯვენა ხელი მოხვია ტაძრის ერთ საყრდენ
სვეტს, მარცხენა მეორე საყრდენ სვეტს და სიტყვებით „მოკუდინ-
სული ჩემი უცხოთა თესლთა ამათ თანა“—მოზიდა სვეტები თა-
ვისკენ. სახურავი შეირყა კედლებითურთ და მთელი ტაძარი მი-
წაზე ჩამოწვა. ტაძარში მყოფი დიდებულები ერთიანად ამოიხოც-
ნენ. მათ შორის დაიღუპა სამფსონ ძლიერიც.

30. თუ ვთქვა რად დარად, შენად რად დარად,
ანუ დებორა გავულ ქველვად (41, 3; V, 19).
ნებით რად რა შენ, გემუდარა შენ,
ანუ სამონოდ მოგმართა ძლევად (43,4; V,28).

ციტირებულ ტაქებში ნ. მარმა ამოიკითხა რომელიღაც რო-
მანტიკული თხზულების გმირთა საკუთარი სახელები. იგი წერს:
«Пожалуй, собственные имена каких-либо романтических ге-
роев скрываются в стихах Шенал рад дарад (V,19) и нებით-
რად რა შენ (V, 28)»¹.

ამ მოსაზრების გავლენით, პ. ინგოროყვამ წამოაყენა ჰიპო-
თეზი: „თამარის მეფობის პირველ წლებში ქართულ ენაზე არსე-
ბობდა ხუთი რომანი, რომლებიც დღეს დაკარგულია“. თურმე ეს
რომანებია: „ეთერიანი“, „ოსანო-შარიელი“, „ანალათ-შატბიერი“,
„რადდარ“ და „რაშენ“². 1938 წელს ორი უკანასკნელი „რომანის“
გმირების შესახებ პ. ინგოროყვა წერდა: ჩახრუხაძე V ოდაში თა-
მარს მიმართავს, რომ „თუ გიწოდო რადდარ (ვთქვა, ე. ი. შეგაქო
«რადდარად»), რა შესადარებელი იყო იგი შენთან“, ხოლო იმა-
ვე ოდაში „რაშენ წარმოდგენილია როგორც მიჯნური, რომელიც
სხვა მიჯნურებთან ერთად (რამინთან, სალამანთან, შატბიერთან
და კაენისთან) განცვიფრებულია თამარის მშვენიერებით და ინატ-
რის დაემონოს თამარს“³.

ქ. კეკელიძემ სამართლიანად უარყო ნ. მარისა და პ. ინგო-
როყვას მოსაზრებანი, მაგრამ თავის მხრით მანაც რადდარის
შესახებ საექვო ჰიპოთეზი გამოთქვა, რა შენის წაკითხვაში კი
სინამდვილეს დაუახლოვდა: „რადდარად,—წერს ქ. კეკელიძე,—თუ
ეს საკუთარი სახელია, უნდა იყოს ძალზე დამახინჯებული ბიბლი-

¹ Т. IV, გვ. 99, შენიშვნა.

² „კავკასიონი“, 1—2, 1924, გვ. 285—286.

³ რუსთაველის კრებული, 1938, გვ. 41, სქოლიო.

ური სახელი ქალისა, ვინაიდან ის მოთავსებულია «ივლითი, დალიდა და დებორას» სახელებს შორის, ხოლო სიტყვები: «ნებითრად რა შენ გემუდარა შენ» უნდა წაკითხულ იქნეს ასე: «ნებით არ აშენ», ესე იგი ნებაყოფლობით არ გახადე შენი, უკეთ, შენ არ გახდი მისი (იგულისხმება ვილაც თამარის ხელის მძებნელი), გემუდარა, შეგეხვეწა შენ, აქედნაც არათფერი გამოვიდა, მერე სამონოდ, დასაპყრობად მოგმართაო¹.

შ. ნუცუბიძემ რად დ არ ისა და რა შენის საკითხს გვერდი აუარა და საინტერპრეტაციო ტაეპები რუსულად თარგმნა შემდეგნაირად:

Кто тебе равный, доблестью славный:

Даже Дебора стала хилою (82).

Лишь пред тобою ставши с молбною,

Он не лишился б сил отважности (86).

რად დ არ ისა და რა შენის საკითხის შესახებ ა. ბარანიძემ რაიმე კონკრეტული მოსაზრების გამოთქმისაგან თავი შეიკავა, მხოლოდ შესაძლებლობის ფარგლებში აღნიშნა: „კონტექსტის მიხედვით შესაძლებელია საქმე გვექონდეს მართლაც რომანტიკულ პერსონაჟებთან და რომანტიკულ პოემებთან. მაგრამ უფრო კონკრეტულად რაიმეს თქმა ძნელია“².

მართლაც, იმ მონაცემებით, რაც დღემდე ცნობილი იყო მეცნიერებისათვის, საინტერპრეტაციო ტაეპების შესახებ ვადაპრით არათრის თქმა არ შეიძლებოდა; ამჟამად უკვე შეიძლება საკითხის დაზუსტებისათვის გარკვეული ნაბიჯის გადადგმა. პირველი ჯგუფის ხელნაწერები საამისოდ სანდო წანაკითხებს იძლევა:

BDFG: ღურიად რად ვთქვა შენად რად დარად,

C: თურიადრა ვათქვა შენად რად დარად,

E: თუ რიად რად ვთქვა შენად რად დარად.

ამ წანაკითხებიდან XIX საუკუნის გადამწერებს ტაეპი „გაუმართავთ“ ისე, როგორც ეს ცნობილია ბექდური გამოცემებით, მაგრამ მათ ვერ აღუდგენიათ ტაეპის პირვანდელი წანაკითხი, რომელიც გაიმართა A ნუსხის მიხედვით:

ღორიადარა რად ვთქვა შენ დარად

ანუ დებორა გაგულქველევად (VII, 19).

¹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, 1951, გვ. 192, შეშ. 2.

² ა. ბარანიძე, ნარკვევები, III, 1952, გვ. 283.

დებორა ბიბლიური პერსონაჟია. მის შესახებ „მსაჯულთა“ წიგნში ვკითხულობთ: „დებორა იყო დედაკაცი წინაწარმეტყუელი, ცოლი ლაფიდოთისი და ესე შვიდა ისრაელსა წას ჟანსა შინა“¹. მან მოსპო ებრაელ ტომთა შორის შუღლი და ქიშპობა. ის ხელმძღვანელობდა ქანაანელთა წინააღმდეგ ბრძოლას პალესტინის დასაპყრობად. „მსაჯულთა“ მეხუთე თავი წარმოადგენს „დებორას გამარჯვების ჰიმნს“.

დორიადარა სპარსული სიტყვებისაგან (სრა და სრა) შედგენილი კომპოზიცია. დორია (ან დარია) ქართულად ითარგმნება როგორც ზღვა, დარა — როგორც მეუფე, მფლობელი, მპყრობელი, დორიადარა კი — როგორც ზღვის მპყრობელი, ზღვის მეუფე.

ამის მიხედვით პირველი ტაეპის აზრი ასეთია: შენ, თამარ, საქველმოქმედო და სახელმწიფოებრივი საქმიანობით იმდენად დიდი ხარ, რომ მე ვერ შეგადარებ ზღვის მეუფეს, ან გაგულქველურულ (გულმხნე) დებორასო.

მეორე ტაეპის წანაკითხები. B ნუსხის მიხედვით სწორად აღადგინა სარგის ცაიშვილმა²:

ნებით რად არა შენ გემუდარა,

ანუ სამონოდ მოგმართა ძლევად? (VII, 28).

31. არ ჰქონდა ნება, არც რა შენება (41, 4; V, 20)

გასწორდა: არ ჰქონდა ნება, არცა შეენება (VII, 20).

32. ოსანოს რეტი არს შენაპვრეტი (42, 3; V, 23)

გასწორდა ქ. კეკელიძის კონიექტურის შესაბამისად³:

ოსან ოს რეტი არს შენაპვრეტი (VII, 23).

ასევე იკითხება BE ნუსხებში.

33. სალას საღობად უჩნსვე დაღობად (42, 4; V, 24).

უჩნსვე გასწორდა როგორც პირველი ჯგუფის ნუსხებშია: უჩნს-ყე (VII, 24).

სალა უცნობი რომანის პერსონაჟია. მის შესახებ სხვადასხვა ენოზრებაა გამოთქმული, მაგრამ ყველა ჰიპოთეზურია. სალა მოხსენებულია ბიბლიაშიც — „სალა შვა ებერა“ (შესაქმე, X, 24),

¹ წიგნი მსაჯულთა, IV, 4—5.

² „სახალხო განათლება“, 1955, № 10.

³ ქ. კეკელიძე, ვტიუდები, III, 1955, გვ. 27—32; ტაეპის ვრცელი კომენტარები იხ. იქვე.

მაგრამ მას არავითარი საერთო არა აქვს რა „თამარიანის“ სალამსთან. ნ. მარის აზრით, სალა (იგივე სალმან, რომელიც „ვეფხისტყაოსანშია“ დამოწმებული) უცნობი სპარსული სამიჯნურო პოემის „სალმან და აბსალის“ გმირია¹. პ. ინგოროყვამ უდავო ქეშმარიტებად მიიღო ნ. მარის ვარაუდი სალას ეინაობის შესახებ და თავის მხრით დაუმატა: რომანი „სალმან და აბსალ“ თარგმნილი ყოფილა ქართულად და ერთგვარი პოპულარობითაც სარგებლობდა მკითხველ საზოგადოებაში“. კ. კეკელიძემ უარყო ეს მოსაზრება და სალას/პროტოტიპად მიიჩნია ნიზამის „ლეილმაჯუნუნიანის“ გმირი სალამი². მკვლევარი წერს: „ვეფხისტყაოსნის“ სალამანის სახით „мы не можем видеть Саламана, героя иранской поэмы Салман-о-Эбсал (как думал Н. Я. Марр), Руставели не мог цитировать ни одной иранской редакции этой поэмы. В этом имени мы имеем не неоформленный падеж «Саламан», а оформленный «Сала-ман». Этот Сала тот же самый Сала, который, по V (VII, о. л.) оде Тамариани, был влюблен без удовлетворения, безотрадно лхин-უნახევად. Этот последний некто иной, как герой той же поэмы Низами «Лейла и Меджнун» Ибн-Селям, безотрадно влюбленный в насильно за него выданную Лейлу“ (იქვე, 177—178).

კ. კეკელიძის ეს საინტერესო მოსაზრება, რომელიც გაიზიარა ა. ბარამიძემ³, საეჭვო არ იქნებოდა, რომ ენათმეცნიერულად სალამის გადმოქართულება სალა-დ დასაბუთებულიყო. გაუგებრობას იწვევს მ-ს ამოვარდნა. რომ „თამარიანის“ საინტერესრეტაციო ტაეპში „ლეილმაჯუნუნიანის“ იზნ-სალამი ივარაუდებოდეს, მაშინ უნდა გვეჩინდეს სალამს და არა. სალას. ნიზამის თხზულების მიხედვით ლეილას ქმრის სახელი იზნ-სალამ წარმოდგება მისასალმებელი გამოთქმიდან: სალამ ალეიქუმ.

თუ ეს ასეა, მაშინ ყოვლად წარმოუდგენელია არაბული სალამ, რომელიც იხმარება ამავე ფორმით სპარსულშიც, ქართულში სალად შემოსულიყო, რადგანაც ქართულში ჩვენ გვაქვს მისალმების აღმნიშვნელი სიტყვა სალამი, რომელიც შეესატყვისება სალამს.

¹ ТР, IV, გვ. 68, შვშ. 1; ТР, XII, გვ. ХLI—ХLIV.

² К. Кекелидзе, Руставели и Низами Ганджеви (თბილისის სახელმწ. უნივერსიტეტის შრომები, V, 1936, გვ. 163—169, 177—178).

³ ა. ბარამიძე, ნარკვევები, III, გვ. 279.

ამიტომ სალას და იზნ-სალამის ერთ და იგივე პირად მიჩნევა საგრძნობ დაეჭვებას იწვევს.

34. ალათისა რად დაშვრა მოძეკად (43, 1; V, 25)

გასწორდა პირველი ჯგუფის ხელნაწერთა მიხედვით:

ანალათისა რად დაშვრა ძეკად (VII, 25).

შატბიერი და ანალათი სპარსელი პოეტის ონსორის (გარდ. 1039 წ.) ჩვენამდე არმოდღეული სამიჯნურო თხზულების პერსონაჟები არიან¹. ცნობა ონსორის რომანის შესახებ დაცულია 1126 წლით დათარიღებულ ირანულ წყაროში, სადაც ვკითხულობთ: „ბაჰმანის, გოშთასაბის ძის, დროს იყო მოთხრობა შად-ბეჰრ და ანალჰაჯათზე“. შატბიერისა და ანალათის სიყვარულის ისტორია ცნობილი ყოფილა „ისტორიანი და აზმანის“ ავტორისთვისაც (გვ. 80—81). შდრ. ამ თხზულების ხელნაწერთა წანაკითხები: აინლიეთისათვის (მარიამ დედოფ. ვარიანტი), ანალათისათვის (ვახტანგის რედაქცია).

35. ითქმი უღამო, ტკბილ იულ ამო (46, 2; V, 38).

ნ. მარის აზრით, იულ (ქონი, ზეთი) სომხური სიტყვაა, ხოლო „ტკბილ იულ ამო“ ნიშნავს: ტკბილი, სასიამოვნო ზეთი². ამნაირი გაგება ტექსტისა, ვფიქრობთ, არასწორია; არა გვგონია ჩახრუხადეს მიემართა თამარისათვის, რომ შენ ითქმი ტკბილ, სასიამოვნო ზეთადო. ტაეპი გასწორდა კონტექსტისა და პირველი ჯგუფის ნუსხათა მიხედვით:

ითქმი უღამო, ტკბილი და ამო (VII, 38).

36. სიბრძნითა საესი ყოვლ არ მოთავსი,

ვინცა იპოვოს ნორგულევეად (46, 3; V, 39)

გასწორდა კონტექსტისა და ABF ნუსხების შესაბამისად:

¹ კ. კეკელიძე, ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, როგორც ლიტერატურული წყარო (რუსთ. კრ., გვ. 155); მისივე—„ისტორიანი და აზმანის“ წინასიტყვაობა (გვ. 31) კ. ბ. ინგოროვეა, რუსთაველის ეპოქის სალიტ. მემკვიდრეობა (რუსთ. კრ., გვ. 31—34); ა. ბარამიძე, ნარკვევები, III, გვ. 279—282. Н. Марр, Витязь в барсовой шкуре и новая культурно-историческая проблема (ИАН, 1917, 428—429), TP, IV, გვ. 99—100; ი. მარი, ქართ.-სპარსული ლიტ. ურთიერთობიდან („მნათობი“, 1934, № 9, გვ. 144—148); Ю. Н. Марр, Статьи и сообщения, 1939, II, გვ. 132—136.

² TP, XII, 1910, გვ. 22.

სიბრძნითა სავისი, ყოლ არ მოთავსი,
ვინცა იპოვოს ნაორგულევად (VII, 39),

ე. ი. სიბრძნით უნაკლოა (თამარი), სრულიად მოუთმენელია იმათ მიმართ, ვისაც ნაორგულევს ნახავს¹.

37. ნეზიერს პირსა (47, 4; V, 44)

გასწორდა ისე, როგორც პირველი ჯგუფის ხელნაწერებშია:
ნაყზიერ პირსა (VII, 44).

ნაყაბ არაბული სიტყვაა *أب* (პირსაბურავი, ჩადრი, აჯილა), აქედანაა წარმოებული ნაყზ-იერ-ი, რაც ნიშნავს: პირსაბურავი-ანი, ჩადრიანი, აჯილიანი.

38. არ დამაჩნდების ცულ ნამქვერევეად (48,2; V, 46)

გასწორდა A ნუსხის მიხედვით:

არ დამაჩნდების ცულ-ნამქორევეად (VII, 46).

BDEF ნუსხებში იკითხება: ნამქორევეად, CG ნუსხებში— ნამქვერევეად. უკანასკნელი წაკითხვიდან მიღებული დამახინჯებული ნამქვერევეად.

39. იტყვიან მნახნი, ჳმა-მალლა შუაჯნი:

ივლის ოს ველსა, გავს ნაჯუფ თევეად (49, 1; V, 49).

ნ. მარი არ იძლევა ამ ტაეპის კომენტარს, მხოლოდ განმარტავს სიტყვას ნაჯუფ. იგი წერს: ნაჯუფ არაბულად ნიშნავს ვარსკვლავებს, მაგრამ თუ მის ნაცვლად წავიკითხავთ ნაჯუფთევეად, მაშინ ეს უკანასკნელი უნდა გავიგოთ ორი სპარსული სიტყვის ნა-სა და ჯუფთ-ის შეერთებად, რაც ნიშნავს *ТОЧНО ТРОСТНИК-СО*.²

შ. ნუცუბიძის თარგმანით ტაეპის შინაარსი ასეთია:

Молвят согласно все громогласно:

«Коль ты несешься над просторами

В лунном сияньи»...³

ხელნაწერთა შედარებითი შესწავლა არ ამართლებს ნ. მარის კონიექტურას და შ. ნუცუბიძის თარგმანს. ნუსხებში მეორე ათ-მარცვლელი იკითხება:

¹ შდრ.: ნ. მარის თარგმანი (ТР, XII, 1910, გვ. 44).

² ТР, IV, გვ. 65თ.

³ Ч а р у х а д з е, Т а м а რ ი ა ნ ი, 1942, სტრ. 128.

A: ივლი ოს ველსა ჰგავს ნაჯუფთევად.

BCDEF: ივლი ოსის ველსა ჰგავს ნაჯუფთევად.

G: ივლი ოსის ველსა ჰგავს ნაჯუფთევად.

ამ წანაკითხების შესაბამისად ტაეპი გასწორდა:

იჯყიან მნახნი, ჯმა-მალლად მზახნი:

«ილვისოს ველსა ჰგავს ნაჯუფთევად» (VII, 49).

გამოთქმა ილვისოს ველი გვხვდება „ისტორიანი და აზმანშიც“ შემდეგი კონტექსტით:

„[თამარს] სახეობად მოესთლო სურნელებად და შუებად სამოთხისად და მოეფუტკრა ვარდ-ბუტკობად, ასფოდელ-ნარგიზობად ილვისოსის ველის ნამორჩებათა“¹.

სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, „ილვისოსი, რომელ არს ოლვისიოსი, გინა აპოლვიოსი, ესრეთ გამოითარგმნების ვითარმედ: განსასუენებელი უჯაქო, ესე იგი არს ქსნილი, თავისუფალი ტანჯვისაგან“ (ნახეთ: ილვისიოსი). ამ „უჯაქო განსასუენებელს“, სადაც ადამიანის სული თითქოს თავისუფალია ყოველნაირი ტანჯვისაგან, ქრისტიანული რელიგიით სამოთხე ეწოდება, ბერძნული წარმართული მითოლოგიით კი—ელისეის მინდორი, ანუ ილვისიოსის (ილვისოს) ველი (ელიზიუმი). მართლაც, იოანე პეტრიწთან ილვისიოსის ველი სამოთხეს ნიშნავს. იგი წერს: „ღირს ყვნეს იგინი [ე. ი. აქილევის ძენი—მინიოსი და რადამანთი, ი. ლ.] ველთაცა ილვისიოსთა, ესე იგი არს ქუეყანასა რასმე საშუებსა უხრწნელსა, რამეთუ ილვისიო უჯაქოდ და განქსნილ თავისუფლად ითარგმანების“ (შრ., II, 226). ჰომეროსის „ოდისეაში“ ზევსის სიძეს, მშვენიერი ელენეს ქმარს—მენელაოსს ეუბნებიან: შენთვის ღმერთებმა სხვა რამ მოამზადეს. შენ არ მოგელის სიკვდილი ცხენების მასაზრდოებელ არგოსზე, არამედ ღმერთების მიერ გაგზავნილ იქნები ელისეის მინდვრებზე, ქვეყნიერების ყველაზე განაპირა მხარეში, სადაც რადამანთი ცხოვრობს. ამ მინდვრებზე ადამიანს ელის უტანჯველი ცხოვრება; იქ არასოდეს არ მოდის წვიმა და თოვლი, არ უბერავს სუსხიანი ქარი. ოკეანიდან მუდმივად მოქრის არაჩვეულებრივი სიამოვნების მომგვრელი, გრილი ნიავი და იქ მყოფნი ნებივრად

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, 1941, გვ. 101; რუს. თარგ. История и восхваление величествен, 1954, გვ. 58. ქართულ ტექსტში ილვისიოსის ველი შესწორებულია კ. კველიძის მიერ ვარიანტული წაკითხვიდან „ივლიოსჟელი“.

და განცხრომით ცხოვრობენ¹. ჰესიოდეს თხზულებით, ამ ველზე იგზავნებიან ტროადის ბრძოლებში დაღუპული გმირებიც, ხოლო პლატონის მიხედვით — აგრეთვე ყველა ქეშმარიტი ბრძენი. მაშასადამე, ილვისოს ველი იგივე სამოთხეა, რომელიც ბერძენთა მითოლოგიამ შექმნა წარმართ გმირთა საუკუნო განსასვენებლად.

ტაეში დამოწმებული მეორე სიტყვა ნა-ჯუფთ-ე-ვი ნაწარმოებია სპარსული სიტყვიდან ჯუფთი *جفث*, რაც ნიშნავს ტოლს, ცოლსა და ქმარს, წყვილის ცალს, მეუღლეს. ამ გაგებით იხმარება ის კლასიკური და ალორძინების ხანის ლიტერატურაში. მაგ.: „ვისრამიანი“ იკითხება „სიამოვნე სიმწრისა ჯუფთია“²; ფეშანგის „შაჰნავაზიანი“ ნათქვამია: „აქა ამა ქუიანთა და ბრძენთა ვეზირთა მეფისას ესრეთ უმეჯუფთოდ (ე. ი. უმეუღლეოდ, ი. ლ.) ყოფას შეიქირებდენ“³; ან კიდევ: „მან ასული ძესა ჩემსა, იციო, ჯუფთად მოებარა“⁴ და სხვ.

ამრიგად, ტაეპის შინაარსი ასეთია: (თამარის) მნახველები ხმამალა იტყვიან: ილვისიოსის ველზე ნაჯუფთევს (ნაწყვილევს, გათხოვილსა) ჰგავსო.

40. უნი მსგავსების ყოვლ დაშსახევეად (50, 3; V, 55)
გასწორდა ACF ნუსხების მიხედვით:

უენის მსგავსების დასასახევეად (VII, 55).

შდრ.: წასასახევეად (B), დასახევეად (E).

41. ვითა მოვეკდები, ჳირით განჰქდები,

მაგალითები აღარ ითჳმოდის.

უენთა მოყმეთა რა ჳნან, მოძმეთა?

დედა და მამა აღარა სმოდის.

მუნ დაიჯოცნეს, სადა ეოცნეს,

ჳვეყნის სახელი არ ასშიოდის (51, 2—4; VI, 2—4)

გასწორდა პირველი ჯგუფის ნუსხათა მიხედვით:

ვითა მოვეკდები, რომლის ჳირითა

მაგალითები აღარ ითჳმოდის,

უენთა მოყმეთა რა ჳქმან, რომელთა

¹ Гомер, Одиссея, пер. В. Жуконского, 1935, стр. 71; пер. В. Вересаева, 1953, стр. 48—49.

² ვისრამიანი, 1939, გვ. 55.

³ ფეშანგი, შაჰნავაზიანი, 1936, გვ. 23.

⁴ იქვე, გვ. 65, სტრ. 369.

დელა და მამა აღარა სმოდის?—

მუნ დაიწოცნეს, სადა სახელი

ქვეყანისა ცა არა ისმოდის (VIII, 2—4).

ო დ ის-რითმიანი სტროფები დაწერილია ისე, რომ ტაეპთა პირველ ათმარცვლედებში შინაგანი რითმა არ არის დაცული. რომელიღაც პოეტ-გადამწერს მოუწადინებია ტაეპების „გასწორება“. საამისოდ მას სიტყვები „რომლის ქირითა“, „რომელთა“ და „სახელი“ ტაეპთა შინაგანი რითმების აღდგენის მიზნით შეუცვლია სიტყვებით „ქირით განჰქდები“ (შდრ. მოვეკდები), „მოძმეთა“ (შდრ. მოყმეთა) და „ეოცნეს“ (შდრ. დაიწოცნეს), მაგრამ სტროფის გარკვეული შინაარსი გაუბუნდოვნებია და ვერც პოეტური ნიჭი გამოუმტლავნებია.

42. ათი ათასი მართ გაკვეთილი

ბიბიშ მოყვანდის, მოეზაოდის (57, 2; VI, 14).

ს. კაკაბაძის ლექსიკონში, რომელიც დართული აქვს „თამარიანის“ 1937 წლის გამოცემას, ვკითხულობთ: „ბიბიშ (სპ.) 57—მხედარი; გაკვეთილი 57—განკვეთილი, გაჭრილი; მოეზავება 57 (მოეზაოდის)—ზავით, მშვიდობით მოსვლა“. ამ განმარტებათა მიხედვით ტაეპის შინაარსი ასე უნდა გავიგოთ: ბალდადელ დიდებულებს ათი ათასი გაჭრილი (განკვეთილი) მხედარი მოჰყავდათ და მშვიდობის ჩამოსაგდებად მოდიოდნენ თამართან.

ცხადია, ასეთ უაზრობას არ დაწერდა ისეთი დიდი პოეტი, როგორც ჩახრუხაძე იყო. შ. ნუცუბიძეს უგრძენია ეს და ტაეპის შინაარსი რუსულ თარგმანში ამგვარად „შეულამაზებია“:

Шли десять тысяч воинов славных,

С ними же мира шел провозвестник (113).

საკითხის გასარკვევად გავიხსენოთ კონტექსტი: ბალდადელი დიდებულები თამარ მეფესთან სადარბაზოდ მოდიოდნენ. მათ აქლემებით საჩუქრად მოჰქონდათ ძვირფასი განძეული. აქლემთა ქარავანს მონა-მხეველები მოუძღოდნენ. ბარდავში მოსულებმა მათ თამართან მახარობელი გამოგზავნეს, რომ მეფეს წინასწარვე შეეტყო მობალდადელთა სურვილი და სათადარიგო სამზადისს შესდგომოდა. თამარი საზეიმოდ გამოწყობილი გაეგება სტუმრებს „სურნელთა კმევად“ და ყველანი სადარბაზოდ მიიწვია.

კითხვა იბადება: მართლა ათი ათასი ბალდადელი ნეომარი მოდიოდა საქართველოში? რასაკვირველია, არა. სამშვიდობოდ

მოსული დელეგაცია არავითარ შემთხვევაში ასეთი დიდი ჯარით არ მოადგებოდა საქართველოს საზღვრებს. სხვაც არა იყოს რა, ეს გარემოება ერთგვარ დაეკვებას და საომარ სამზადისს გამოიწვევდა ქართველების მხრივ.

პირველი ჯგუფის ხელნაწერებით ირკვევა, რომ ბალდადელ დიდებულებს

ათი ათასი მარ-გაკვეთილი

ბიბი მოჰყვანდის, მოეზაოდის (VIII, 10).

რას ნიშნავს „მარ-გაკვეთილი ბიბი“?

ბიბი ۷۷ სპარსული სიტყვაა და ქართულად ითარგმნება როგორც ქალი, ცოლი, ქალბატონი. ეს სიტყვა დამოწმებულია „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანიშიც“, სადაც ვკითხულობთ: ქართველებისაგან დამარცხებული აგარიანნი, „რცხუენილნი ცოლთაგან, საიციხელ და სანერწყუეჲ იქმნეს ბიბთა ელიმთა და ხადუმითაგან“¹. კ. კეკელიძე იძლევა ამ ტექსტის ადეკვატურ თარგმანს: „Пристыженные своими женами, оплеванные и осмеянные почтенными, благородными дамами и внухами, они ругали“².

მარ-იც სპარსული სიტყვაა ۴ და ქართულად ნიშნავს: ურვადი, საქმროს მიერ საცოლისადმი განკუთვნილი საქორწინო ფულადი თანხა. სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში ვკითხულობთ: „მარი ეწოდების მოჰმანდიანთა ცოლის მიზღსა, რომელსა ქებინად უწოდენ“. ან კიდევ: „მანი ესე არს, რომელსა თათარნი მისცემენ მიზღად საწოლისა ცოლთა მათთა (მიზღსა დასაწოლად დიაცთა... გულისთქმისა მათისათვის, მარიც იგივეა)“.

მარის გაკვეთა ნიშნავს საქმროსაგან საცოლისადმი საქორწინო მიზღის გაღებას. ეს გამოთქმა დამოწმებულია „ამირანდარეჯანიანში“: როდესაც ამირანმა ჰაბუკი ანთარქავისძე მოკლა, გამარჯვებული გმირი მკვდრის კარავში შევიდა, სადაც მან ნახა „ინდოთა მეფის ასული ეგეთი, ვითა მზე. გაეხარნეს დარეჯანისძესა და მუნვე მარი გაუკვეთა და ცოლად შეირთა“³.

ასე რომ, „მარ-გაკვეთილი ბიბი“ ნიშნავს: საქორწინო მიზღით დაურეგებული ქალბატონი, ე. ი. ცოლი.

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, 1941, გვ. 93.

² История и восхваление венченокцев, пер. К. Кекелидзе, 1954, გვ. 54.

³ მ. ხონელი, ამირანდარეჯანიანი, 1939, გვ. 130.

მთელი ტაეპის შინაარსი ასეთია: მოზალდადელ დიდებულებს. „ათი ათასი მარ-გაკვეთილი“ ქალბატონი (ე. ი. ცოლი) მოჰყავდათ (თამართან) და მშვიდობის ჩამოგდება სურდათ.

ამგვარი ვაგება ზედმიწევნით შეესატყვისება იმ შინაარსს, რომელიც მოთხრობილია 57-ე სტროფში და წანაკითხიც „მარ-გაკვეთილი ბიბი“ დოკუმენტირებულია ყველაზე კარგი ნუსხებით.

43. მარამ არმან მან მკლავნი მოგზვიენეს,
სიხარულითა სული იწოდის (58,1; VI, 5).

ნ. მარს ეს ტაეპი მიაჩნია ყალბად. ს. კაკაბაძის აზრით, აქ საუბარია ხლათის სულტანზე—არმენ-შაჰზე. „თამარიანის“ საძიებელში ვკითხულობთ: „არმანი 58—სომეხი, აქკიდევ არმენ-შაჰი (ხლათის სულტანი)“¹. პ. ინგოროყვა ტაეპის წანაკითხს საკუთარი კონიექტურით ცვლის. იგი პირველ ათმარცვლედს კითხულობს ამგვარად:

ბარამან მანმან მკლავნი მოგზვიენე...

ვინ არის ეს ბარამან მანი? იგი, პ. ინგოროყვას აზრით, მანი-ქეისტია, „თამარიანის“ ერთ-ერთი ინტერპოლატორი, რომელსაც დაუწერია ჩახრუხადის საპასუხოდ ელეგია და „თამარიანის“ კრებულის ბოლოსიტყვაობა: „მოწყევს ძეთა ჩახრუხადეთა...“²

ა. ბარამიძემ მკაცრად გააკრიტიკა პ. ინგოროყვას მოსაზრება ბარამან მანის შესახებ. მან ტაეპის მარისებური წანაკითხი მიიღო და შეეცადა მისი შინაარსის, გახსნას. ა. ბარამიძე წერს: „კონტექსტის მიხედვით ეს მარამ არმანი (და არა ბარამან მანი) არის სპარსეთის სულტანი, რომელსაც პატივით მიუღია მოგზაური პოეტი («მკლავნი მოგზვიენეს» ნიშნავს მკლავნი მოგზვიენსო). მომდევნო ტაეპში მოთხრობილია, რომ თავის მხრივ მოგზაურს სულტანისათვის უთქვამს ლექსები. ამ სულტანის კარზე გადახვეწილ პოეტს გული დაამებია («მას გაუმთელდეს გული მოკლული, აღარა ოდეს ლახვარს ისობდის»-ო). ამგვარად, ბარამან მანი საერთოდ არაფერ შუაშია“³.

ა. ბარამიძე სრულიად მართებულად უარყოფს პ. ინგოროყვას მოსაზრებას არარსებულ ბარამან მანის შესახებ, მაგრამ ამავე

¹ ჩახრუხადე, თამარიანი, 1937, გვ. 63.

„კავკასიონი“, 1924, № 1—2, გვ. 274; აგრეთვე გვ. 316—320. შდრ. რუსთაველის კრებული, 1938, გვ. 73; პ. ინგოროყვას გავლენით ბარამან მანმა თავი იჩინა თამარიანის რუსულ თარგმანშიც (Тамариани, стр. 134).

² ა. ბარამიძე, ნარკვევები, III, 1952, გვ. 264.

დროს ის გამოთქვამს ისეთ მოსაზრებას რომელიღაც სულტნის შესახებ, რომლის გაზიარება ყოვლად შეუძლებელია.

ტაეპში დამოწმებული სიტყვა მოგზეიენეს გრაფიკულ ნიადაგზე ზ-სა და ზ-ს აღრევის შედეგად წარმოშობილი წანაკითხია ზმნისა მოგზეიენეს, რომელიც შემოუნახავს ABF ნუსხებს (C-ში იკითხება მოგზეიენეს). ეს ზმნა სამპირიანია: მათ მო-გ-ხეიე-ნ-ეს შენ ისინი (მკლავნი). თუ მარამ არმან-ის სახით ვიგულისხმებთ ერთ პირს — არმენ-შაჰს (ხლათის სულტანს), ან სპარსეთის სულტანს, მაშინ ათმარცვლელი უნდა გასწორდეს ამგვარად: „მარამ არმანმან მკლავნი მოგზეიენა“, მაგრამ ასეთი გასწორების უფლებას არ გვაძლევს ABCF და სხვა დანარჩენი ნუსხები, სადაც იკითხება მოგზეიენეს ზმნის დამახინჯებული ფორმები: მოგზეიენეს, მოგზეიენეს და სხვ. ზმნა მოგზეიენეს შესწორებას არ საკიროებს, იგი დამოწმებულია ყველაზე კარგი ნუსხებით.

წანაკითხი მარამ არმანმან ძველ ნუსხებში დაცულია ამგვარად: მარამარმარმან (A), მარა მარმარმან (BCEF), მარამ არმარმანი (G). ამ ვარიანტებში იკითხება ორი სიტყვა: მარა და მარმარი. პირველი სიტყვა ნიშნავს მაგრამ-ს (შემოკლებით: მაგრა) და დღესაც ამავე მნიშვნელობით იხმარება. მარმარი (მარმარა) საბას განმარტებით ნიშნავს მარმარილოს. ბარუქ წინასწარმეტყველთან ვკითხულობთ: მარმაროჯს (6,70), იერუსალიმის № 11 ხელნაწერის მიხედვით — მარმარინოჯსა (ფ. 56 r). მარმარი დიდად გავრცელებული სიტყვაა აღორძინების ხანის მწერლობაში. მაგ.:

მარმარის ქვანი მოყარა!...¹

ყაფრად შედგმულსა მარმარსა ზე ეღვნეს...²

თორ მარმარსა ებანა...³

თლილითა მარმარითა აღმართებულ იყვნეს სვეტნი...⁴

მდგომარე იყვნეს... ქერობინნი მარმარისანი...⁵

ეს სიტყვა იხმარება თანამედროვე სალიტერატურო ქართულშიც: ო, რა შვენოდა მარმარობა მკერდ-ფიქალისა⁶.

¹ გ. ჯაკობია, იოსებ-ზილიხანიანის ქართული ფერსიები, 1927, გვ. 60.

² ბესიკი, თხზულებათა სრული კრებული, 1932, გვ. 27.

³ იქვე, გვ. 98.

⁴ ტ. გაბაშვილი, მიმოსლვა, ე. მეტრეველის გამოცემა, 1956, გვ. 12.

⁵ იქვე.

⁶ პრომეთე, № 3, 1918, გვ. 34. ს. წიველის ლექსი „თალიკო“.

„თამარიანში“ მარმარი ზედსართავი სახელის ფუნქციას ასრულებს და ნიშნავს: მარმარილოსებრი, მარმარილოს მსგავსად. ბრწყინვალე (შდრ.: სპ. *مرمر* და ბერძ. *μαρμαριος*, ან *μαρμαρειος*). ამის მიხედვით ტაეპი გასწორდა:

მ ა რ ა მ მ ა რ მ ა რ ნ ი მ კ ლ ა ვ ნ ი მ ო გ ხ ვ ი ე ნ ე ს,
სიხარულითა სული იწოდის (VIII, 13).

ეს ნიშნავს: მაგრამ (მათ, ე. ი. ბალდადიდან შენთან სადარბაზოდ მოსულმა მარ-გაკვეთილმა ქალბატონებმა) მარმარილოსებრი (მარმარილოს მსგავსად ბრწყინვალე, თეთრი) მკლავები მოგხეივს. (ეს შეხვედრა იმდენად გულთბილი იყო, რომ) სიხარულით (შენი, ან ამ შეხვედრის მონაწილეთა) სული იწოდა, ხოლო მას (შენი ხელის მთხოვნელს—ქააბას მფლობე დიდ ემირს, რომელიც მობაღდადე დიდებულების მეთაურად მოჩანს,) „გაუმთელდეს გული მოკლული, აღარა ოდეს ლახვარს ისოდის“.

ამგვარად, ჩვენი გამოცემის მიხედვით VIII სახოტბო ლექსის მე-9—16 ტაეპებში აღწერილია საინტერესო ისტორიული ფაქტი—თამარის შეხვედრა მობაღდადე დიდებულებთან ბარდავის მახლობლად. სამწუხაროდ, ეს ფაქტი საისტორიო წყაროებით ჯერ-ჯერობით დადასტურებული არ არის.

44. ატლას მოქვის, ქვეყანა მოსკვის,
არვისი ჰქონდის შესაუარი (60, 3; VI,9).

შესაუარი გასწორდა B ნუსხის მიხედვით: შესაპოვარი (IX,7). ეს სიტყვა CF-ში იკითხება: შესაპუარი, G-ში—შესაპაური, E-სა და XIX საუკუნის ნუსხებში—შესაუარი. დამახინჯება მომხდარა ფონეტიკური ცვლილებებისა გამო: შესაპოარი—შესაპუარი—შესაუარი.

45. ანუ გოქვათ ის არს, ბრძენთათვის ის არს,
ასკილიბოსებრ გონება ვრცელი (72,3).

ნ. მარი პირველ ათმარცვლედს სხვანაირად კითხულობს: „ანუ გოქვათ ის არს: ბრძენთათვის ის არს“ და ა. შ. (VII,12), ხოლო გამოკვლევაში იძლევა მის კომენტარს:

„Несомненно, имя какого-то лица имеем в исარი или тисარი (VII, 12): «Или предназначим тебя (для воспевания) Исару

(Тисару). Для мудрецов он обладает обширным умом подобно Асклепию»¹.

შ. ნუცუბიძე არ იზიარებს ნ. მარის კომენტარს. იგი სიტყვას ის არს თანამედროვე მნიშვნელობით ხმარობს:

Мысли же зрелы, мчатся как стрелы,
Рся просторно лишь в Асклепии (144).

ორივე მკვლევრის კომენტარები დაფუძნებულია ტაეპის მცდარ შინაარსობლივ ანალიზზე. A და B ნუსხებში ტექსტი და-
ცულია სავესებით გამართულად. აქ ვკითხულობთ:

ანუ გთქვამთ ის ი: არს ბრძენთა თვისი,
ასკილიოსებრ გონება-ვრცელი (X, 11).

ეს ნიშნავს: ანუ (შენს საქებრად) ისა ვთქვამთ, რომ (თამარი) არის ბრძენთა ნათესავი (თვისი) და (სამედიცინო ხელოვნების ღმერთის) ასკლეპის მსგავსად გონებავრცელი.

გადამწერებს „ისი არს“ გაუგიათ როგორც დამახინჯებული ფორმა სიტყვისა „ის არს“ (ან „ისარს“), ხოლო „ბრძენთა თვისი“ — როგორც „ბრძენთათვის“. მაგ.: I-ში იკითხება: „ანუ გთქვამთ ის არს ბრძენთათვის“. გვიანდელ გადამწერებს ეს დამახინჯებული წანაკითხი მარცვალთა რაოდენობითაც შეუვსიათ და შინაგანი რითმაც გაუსწორებიათ: „ანუ გთქვამთ ის არს, ბრძენთათვის ის არს“, მაგრამ ტაეპის პირვანდელი სახე მაინც ვერ აღუდგენიათ.

46. ხალიფას სვისა ჯვართა მშლელი (73,4; VII, 17)

ნ. მარის თარგმანით ნიშნავს: „Крестом она разрушает счастье халифа“². გასწორდა BF ნუსხების მიხედვით:

ხალიფას სვისა ჯავართა მშლელი (X, 16).

ჯავარი جوار არაბული სიტყვაა, აქ ნახმარია დამცველის, მფარველის, მექომაგის მნიშვნელობით. გადამწერებს მისი მნიშვნელობა ვერ გაუგიათ და შეუცვლიათ სიტყვებით: ჯვართა (მეორე ჯგუფის ნუსხები) და ჯავრთა (E). ტაეპის შინაარსი ასეთია: (თამარ მეფე არის) ხალიფას ბედის (ბედნიერების) მფარველთა, მექომაგეთა გამანადგურებელი, დამრღვეველი (მშლელი).

¹ TP, IV, გვ. 99, სქოლიო.

² TP, XII, 1910; გვ. 44.

47. ღმრთისაგან ეგე, როს თამარ ეგე (76, 1; VIII, 1)

გასწორდა პირველი ჯგუფის ხელნაწერთა მიხედვით:

ღმრთისაგან ეგე, ოს თამარ ეგე (XI, 5).

ოს ნიშნავს: როს, როდესაც, ოდეს. შდრ.: „ოს დიდმან დავით ოს დიდ მან დავით“ და ა. შ.

48. მიეც ქაღილსა, სრულ ჰყავ წადილსა,

ვახტანგს სწორებით შემასმენალი (77, 2; VIII, 6).

ტაეპში დასაზუსტებელია სიტყვა შემასმენალი. B-ში ეს სიტყვა არ არის საერთოდ, A-ში იკითხება: შემასმქენალი, C-ში — შემასმქენალი, E-ში — შემასქმენელი, F-ში — შემასქენალი. ცხადია, შემასმენალი დამახინჯებული წაკითხვაა სიტყვისა შემასმქენალი. შამსას ساس არაბული სიტყვაა და ქართულად ნიშნავს მზის თაყვანისმცემელს. იგივე მნიშვნელობა აქვს სიტყვას შემასმქენალი, ე. ი. მზის კერპის მავედრებელი ანუ მზისთაყვანისმცემელი. ტაეპი გასწორდა:

მიეც ქაღილსა, სრულ-ჰყავ წადილსა

ვახტანგს სწორებით შემას-მქენალი (XI, 10),

ანუ: ვახტანგ (გორგასალის) მსგავსად დავემუქრე და წადილიც აუსრულე მზის კერპის მავედრებელს (ე. ი. „ბობქარ მგოდებს, მცდრად ნაწოდებს“).

49. მით გააშენე, მით გააშენე,

რომელ გულითურთ მანაყენალი (77, 4; VIII, 8).

ნ. მარმა მანაყენალი შეიტანა იმ სიტყვათა წყებაში, რომელთა განმარტება მან ვერ შეძლო¹. ტაეპი გასწორდა კონტექსტისა და პირველი ჯგუფის ABC ნუსხების მიხედვით:

.მით გააშენე; მით გააშენე.

რომელ გულითურთ მანაყენალი (XI, 12).

პირველი გააშენე უნდა გავიგოთ გადატანითი მნიშვნელობით—ააყუავე, მეორე გააშენე—შენად გახადე, შენად აქციე-

¹ TP, IV, გვ. 102.

ნალი სპარსული სიტყვაა, ქართულად ითარგმნება როგორც ლერწმის კალამი; მანაყე უცხო სიტყვისაგან ნაწარმოები ზმნაა. იგი დაიშლება ამგვარად: მ-ა-ნაყ-ე. ნაყი უ არაბული სიტყვაა და ქართულად ნიშნავს: წმიდა, მშვენიერი, აქედან მიღებული მანაყე კი—გამიმშვენიერე, მიმშვენიერე. ტაეპის შინაარსი ასე გვესმის: იმით ააყვავე (შენი საქმენი) და შენად აქციე, რომ გულთან ერთად (შენ) გამიმშვენიერე ლერწმის კალამი (რომელიც შენს ქებასა და მკობას ემსახურება).

ნ0. ვჰნა ნე ბითა. ვსნდე მომაქსენალი (78, 1; VIII, 9)
გასწორდა პირველი ჯგუფის ხელნაწერების მიხედვით:

თქვენად ვჰნა ნე ბით, ვსნდე მოქსენალი (XI, 13).

ნ1. თამარ ვთქვა ნათლად და ძისა მისად (81, 1; III, 1)
გასწორდა პირველი ჯგუფის ნუსხების მიხედვით:

თამარ ვთქვა ნათლად დასაბამისად... (XII, 1).

ამ გასწორებას პირველად ყურადღება მიაქცია ა. ბარამიძემ¹.

ნ2. ზუნად ცხებული, გამრიცქვებული (82, 4; III, 8)

გასწორდა A ნუსხის მიხედვით:

ზუნათ ცხებული, გამრიცხვებული (XII, 8).

ნ3. იცისკარებით: იცი სკარებით

შენთა ბროლ-ვარლთა ზრო ნაფუნეველ (47, 1; V, 41).

ნ. მარი ამ ტაეპს რუსულად თარგმნის ამგვარად: „(Когда ты, Тамара,) всходишь утреннюю зарю, по твоим розам (дани-там) и хрусталою (челу) на распутившемся стебле, как тебе известно, пчелы странствуют (для собирания сладости)“².

ტაეპი გასწორდა ი. ჯავახიშვილის კონიექტურის მიხედვით³:

იცი სკარებით იცისკარებით

შენთა ბროლ-ვარლთა ზრო ნაფუნეველ (VII, 41).

ნ4. შენ მწუნობი ხარ მნათობთა,

არის ასმენ, ლეპარიდენ (85, 1).

¹ ა. ბარამიძე, ნარკვევები, 1952, III, გვ. 236.

² TP, XII, გვ. 22.

³ ი. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, I, 1930, გვ. 278. ტაეპის კომენტარი იხ. იქვე.

ტაების მეორე ათმარცვლედს ნ. მარი კითხულობს „არის ასმენ, ლებ, არი დენ“ (III, 16), ხოლო მთელ ტაებს რუსულად თარგმნის ამგვარად: „Ты пренебрежительна к светилам: Марса представляешь виновным, покрываешь синяком, Марса гонишь“¹.

შ. ნუცუბიძე უარყოფს ნ. მარის ამგვარ გაგებას, მაგრამ მაინც ვერ იძლევა ტაების ადეკვატურ თარგმანს:

Затмевашь ты светила,
Отвергаешь блеск их края (169).

ტაები გასწორდა კონტექსტისა და ABC ნუსხების მიხედვით:

შენ მწუნობი ხარ მნათობთა,
არ ისასმენ ლებ, არი დენ (XIII, 1).

ეს ნიშნავს: შენ (თამარ) მნათობთა მწუნობი ხარ, ყურს არ უგდებ (მათ).

ნ6. ერჳენობოდა, მზედ ეგებოდა (52, 1; XII, 22)

გასწორდა პირველი ჯგუფის ნუსხების მიხედვით:

ერჳენობოდა, ეფერებოდა (XV, 21).

მზედ ეგებოდა იკითხება მეორე ჯგუფის ნუსხებში.

ნ6. ედეშისა ხე (52, 2; XII, 10) გასწორდა ABC ნუსხების მიხედვით: ედეშის სახე (XV, 22).

ნ7. ჴევსმან მზედ გიცნა, სამყოფი გიქმნა,

ლეონის ეტლთა მოგირბევანი.

ნარგიზნი გიცნა, ჴეცას გზა გიქმნა,

თქვენ: ა გ წ ყ ა ლ ო ბ ე ნ შენ ლომ ნებანი (55, 3—4; IX, 3—4).

გასწორდა კონტექსტისა და ABC ნუსხების მიხედვით:

ჴევსმან მზედ გიცნა, სამყოფი გიქმნა,

სელონის ეტლთა მოგირბევანი,

ნარგიზნი გიცნა, ჴეცას გზა გიქმნა,

თქვა: ა გ წ ყ ლ ი ა ნ ო ბ ე ნ შენ ლომ-ნებანი (XVI, 3—4).

რომ აღდგენილი ტაეების შინაარსი გასაგები გახდეს, საპიროა გამორკვეულ იქნეს სელონის ვინაობა.

¹ TP, IV, გვ. 63.

მეორე ჯგუფის ნუსხებში იკითხება სელონის ნაცვლად ლეონი. ნ. მარის აზრით, ლეონი ნიშნავს ლომს, თანავარსკვლავედს (совездние), ხოლო ლეონის ეტლი — ლომის თანავარსკვლავედს (совездние льва)¹.

შ. ნუცუბიძის მიერ ლეონის ეტლი თარგმნილია როგორც საოცარი თანავარსკვლავედი (дивное совездние).

არც ერთი გაგება არ არის სწორი. ტერმინი ლეონის ეტლი თხოულობს შესწორებას. მის მაგიერ პირველი ჯგუფის ნუსხებში ყველგან წერია: სელონის ეტლი.

ვინ არის სელონი და რა იგულისხმება ცნებაში სელონის ეტლი?

სელონი (ანუ სელენე), ბერძნული მითოლოგიით, მთვარის ქალღმერთია. იგი ქალიშვილია ჰიპერიონისა და თეასი. ხალხი მის ერთადერთ ჰიპოსტასად ასახელებს მზიურ ბრწყინვალებას. ამიტომ იგი სხივოსნური მშვენიერებისა და მოციმციმე შუქის მქონეცაა. ჰომეროსის სახელით ცნობილ 32-ე ჰიმნში სელენე წარმოდგენილია, როგორც უღამაზესი ქალი დიდი ფრთებითა და ოქროს გვირგვინით; ხელში უჭირავს ჩირალდანი; მიუძღვება წინ ციურ ვარსკვლავებს და ვერცხლისებრ სხივებს აფრქვევს წყვდიადით მოცულ სივრცეში, რომ ხალხს თავისი სასიამოვნო სინათლე მისცეს. სელენე ცის სივრცეში მოგზაურობს ძვირფასი ეტლით, რომელშიც შებმულნი არიან ხან თეთრი ცხენები და ხან ხარები (ხარის რქები მთვარის სიმბოლოდაა მიჩნეული). გაზაფხულზე, ბუნიაობის ღამეს, ზღვის ტალღებში განბანილი სელენე თეთრი ცხენებით შებმულ ეტლში ჩაჯდება და დარბაისლურად შემოივლის ცის კამარას, თან თავისი თეთრი, გრძელი ტანისამოსითა და ოქროს გვირგვინით მოანათებს. ბოლოს ის ჩაეშვება მთის უფსკრულში, სადაც თვლემს მისი საყვარელი მშვენიერი ენდომიონი. ზოგიერთი თქმულებით, სელენე ყოფილა ზევსის საყვარელი და მისგან ვაჟიშვილი შესძენია².

ჩახრუხაძე, როგორც კარგი მცოდნე ბერძნული კულტურისა, გონებამახვილურად იყენებს ძველ ბერძნულ მითოლოგიურ თქმულებებს. ამის საუცხოო დადასტურებაა ზემოდ აღდგენილი საინ-

¹ TP, IV, გვ. 407. იხ. აგრეთვე TP, XII, გვ. 11 და 27.

² სელენეს შესახებ იხ. Preller, Griechische Mythologie, გამოც. IV, გვ. 443—446; Paulys-Wissowa, Real-Encyclopädie, შტუტგარტი, 1921, რვეული 25a-26a. В. В. Вересаев, Сочинения, III, 1948, გვ. 313, ჰომეროსის XXII ჰიმნი: „К Селене“.

ტერორეტაციო ტაეპები, რომლებშიც ჩახრუხადე მიმართავს თამარს: შენ, თამარ, ზევსმა მზედ შეგიცნო, (ზეცაში) ადგილსამყოფელიც მოგიჩინა, (მთვარის ქალღმერთის) სელენეს ეტლი მოგირბენინა, ნარგიზნი მოგართვა (ნიშნად საგაზაფხულო ბუნიაობის დღესასწაულისა), ზეცას გზა გიქმნა, (რომ სელენეს ეტლით იმოგზაურო) და თქვა: შენა გწყლიანობენ (ე. ი. გშვენიან) ლომისებრი ნებისყოფანი.

მ8. სძღვენენ ნიჰად თავთა დამონებანი (95, 1; IX 17)

გასწორდა AB ნუსხებისა და კონტექსტის მიხედვით:

სძღვენენ ნიჰად თვალნი და მონებანი (XVI, 17),

ე. ი. საჩუქრად უძღვენეს (თამარს) თვლები და მონებანი, ე. ი. მორჩილება.

მ9. არ ზარ მოსულსა, ეთქვა: მოსულსა

ქაფურსა ნახავ გაბასრებულად (13, 2; XII, 52).

ბ. მარის აზრით, ტაეპის შინაარსი ასეთია: „Не испитавши еще страха, он, оказываясь, сказал: «увидишь, что в Мосуле камфара будет в презрении»“. რომ ეს თარგმანი მკითხველისათვის გასაგები უოფილიყო, ბ. მარი იმავე გვერდზე შენიშვნაში წერდა: „От богатых добыч, после победы над Грузиею, в мусульманском городе Мосуле ценные вещи будут в изобилии и пренебрежении“¹.

ს. კაკაბაძეს ამ ტაეპის კომენტარი არ მოუცია, მაგრამ მის მიერ შედგენილი ლექსიკონით შეიძლება დავასკვნათ, რომ მას ტაეპის შინაარსი არასწორად ესმის. იგი წერს: „ბასრებული — გალანძღული“, „ქაფური — ქ. ქაფადან (ყირიმში)“, „მოსულელი — ქალაქი ერავში“. ს. კაკაბაძეს ჰგონია, რომ ქაფური სადაურობის აღმნიშვნელი სახელია: ქაფ-ური, რომელიც ნაწარმოებია თითქოს გეოგრაფიული სახელიდან ქაფა, მაგრამ ასეთი „ლექსიკონით“ ვერავითარ შემთხვევაში ვერ გავიგებთ ტაეპის შინაარს.

შ. ნუცუბიძის თარგმანი ბ. მარის ინტერპრეტაციას უახლოვდება:

Слышно их в гуле: «рано в Мосуле

Будем с добычей и утахам!» (25).

მაგრამ არც ეს თარგმანია ტაეპის ნამდვილი შინაარსის გამოხატველი. საქმე იმაშია, რომ ისეთი დიდი მცოდნე სპარსული

¹ TP, IV, გვ. 37.

ენისა, როგორც ნ. მარი იყო, ქაფურის რეალურ მნიშვნელობას შეცდომით მარტავს და მთელი გაუგებრობაც ამითაა გამოწვეული. ეს სიტყვა არაბული წარმოშობისაა (იხ. გაფაროვისა და მიულერის ლექსიკონებში სიტყვა كافر) და ქართულად ითარგმნება როგორც არაკეთილშობილი, არაკეთილსინდისიერი. ამის მიხედვით ტაეპის შინაარსი შეიძლება გააზრებულყოფილად ამგვარად:

არ ზარ-მოსულსა ეთქვა მოსულსა:

«ქაფურსა ნახავთ გაბასრებულად».

გ. ი. რუქნადინს, რომელსაც თავზარი არ დასცემია, მოსულში უთქვამს: არაკეთილშობილს (არაკეთილსინდისიერს) ნახავთ წერცხენილადო, მაგრამ არა გვეგონია „თამარიანის“ ძველ დედანში ქაფურსა წერებულყოფილად, რადგანაც ამ სიტყვით ტაეპის შინაარსი არცთუ ისე კარგადაა გამართული. კლასიკური ხანის ქართულში იხმარებოდა მეორე სიტყვაც ქაფარი კაჲ, რაც ნიშნავს ურწმუნოს, სარწმუნოებისაგან გამდგარს, უმორჩილოს, ჯიუტს (შდრ. كافر ქაფარი). მაგ. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ ავტორი წერს: როდესაც ქართველი მეომრები დავით სოსლანის მეთაურობით მიუახლოვდნენ რუქნადინის ბანაკს, „იხილა კაცპან სულტნისამან, ვითარმედ მოვიდა სპაჲ ურცხვი ქაფარი“¹. თხზულების რუსულ თარგმანში „სპა ურცხვი ქაფარი“ ნათარგმნია როგორც „бесчисленное войско безрочных“².

გარდა ამისა ქაფარი ურწმუნოს (გიაურის) მნიშვნელობით დამოწმებულია ალორძინების ხანის ძეგლებშიც. ფარსადან გორგიჯანიძის „ისტორიაში“ ვკითხულობთ: გიორგი მეფის შესახებ „ყაენს ებრძანებინა: „მე მუსსურმანი მეგონა, ის ისევ ქაფარი ყოფილაო“³, ე.ი. მე მუსლიმანი მეგონა, ის ისევ ურწმუნო (გიაური) ყოფილაო.

ამავე გაგებით სიტყვას ქაფარი ვხვდებით „მელის წიგნშიც“. ერთ-ერთ იგავში ვკითხულობთ: ბერმა ასკეტური ცხოვრების წესი დაარღვია და სიძვა ჩაიდინა. როდესაც ის სოფლიდან სენაკში ბრუნდებოდა, გზად ანჩხლმა ძალმა დაგლიჯა. ბერს მაშინ გაახსენდა, რომ ცოდვა ჩაიდინა, და შეშინებული ღმერთს შეევედრა: „დღეს ერთის ქაფარის ძალისაგან ამ მწუხარებაში“.

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, 1941, გვ. 126.

² Ист. и восх. восточносцев, 1954, стр. 77—78.

³ ქართლის ცხოვრება, წ. კიკინაძის გამოც., 1913, II, გვ. 348.

ვარ, გავუქეც და ვერ მოურჩი. აწ შემებრალე, ქრისტე, და წაართვი თავი ჩემი ეშმაქსა“¹.

გამოცემის ლექსიკონში ქ ა ფ ა რ ი განმარტებულია როგორც „ეზოს დიდი ძალღი“, რაც სრული გაუგებრობაა². იგავით, ეს სიტყვა ურწმუნოს (გიაურს) ნიშნავს და, „ეზოს დიდი ძალღი“ რა მოსატანი იყო, ჩვენთვის განსაცვიფრებელია. საერთოდ მაჰმადიანები ქრისტიან ქართველებს, რომელთაც მაჰმადის მოძღვრება არ სწამდათ, ურწმუნოებს (სარწმუნოებისაგან გამდგართ) უწოდებდნენ, რადგანაც ისინი ქრისტიანობას, როგორც სარწმუნოებას, არა სცნობდნენ. მათი გაგებით მორწმუნე იყო მხოლოდ ის, ვინც მაჰმადის სჯულს აღიარებდა, არამაჰმადიანი კი ითვლებოდა ქ ა ფ ა რ ა დ.

„თამარიანის“ საინტერპრეტაციო ტაეპის კონტექსტიდანაც ირკვევა, რომ რუქნადინს ქართველები ურწმუნოებად მიაჩნია. ამიტომ სიტყვა ქ ა ფ უ რ ი უნდა შეიცვალოს სიტყვით ქ ა ფ ა რ ი. ტაეპი შესწორდა:

არ ზარ-მოსულსა ექვა მოსულსა:

«ქ ა ფ ა რ ს ა ნახავთ გაბასრებულად» (I, 38).

ეს ნიშნავს: რუქნადინს, რომელსაც დაპარცხების შიში არ განუცდია, ქ. მოსულში (კვეხნით) უთქვამს: ურწმუნო (სარწმუნოებისაგან გამდგარ) ქართველებს ნახავთ გაკიცხულადო.

60. მათ რომე წიგნნი, ქ ა მ ი ს ა დ მ ც ნ ო ბ ნ ი,

მით იქ მ ნ ა ნ ეს რ ე დ განცვიფრებულად (15,4).

ნ. მარის აზრით, ეს ინტერპოლატორის მიერ დეფექტური სტროფის შევსების მიზნით შეთბზული ტაეპია.³ ნ. მარს ამის საბუთს აძლევდა ტაეპის შინაარსობლივი ბუნდოვნება, მაგრამ ამჟამად არავითარი საბუთი არ არსებობს იმისა, რომ ეს ტაეპი ყალბად გამოვატყადოთ. A ნუსხაში იკითხება:

მათ. რომე. წიგნი. გასცეს. ჟამისად.

მცნობნი. მით. იქმან. განცვიფრებულად.

ასევე იკითხება CD ნუსხეებში, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ იქმან ზმნის მაგიერ C-ში წერია იქნა, D-ში კი — იქმნა.

¹ ს. ყ უ ბ ა ნ ე ი შ ვ ი ლ ი, ქრესტომათია, II, 1949, გვ. 302.

² იქვე ლექსიკონში ნახეთ ქ ა ფ ა რ ი.

³ TP, IV, გვ. 113, შენიშვნა 1.

ტაეპი გასწორდა კლასიკური ხანის ქართულის გრამატიკული ნორმებისა და შინაგანი რითმის შესაბამისად:

მათ რომე წიგნი გასცნეს ქამისნი,
მცნობნი მით იქმნენ განცვიფრებულად (I, 48).

61. არია კრონოს ენა გარდმოკნოს,
ვარღთა გიღარნე ნაშენებანი (92, 1; IX, 5)

გასწორდა კონტექსტის შესაბამისად:

არეა კრონოს ენა გარდმოკნოს,
ვარღთა გიღარნე ნაშენებანი (XVI, 5).

„ელინთა ზღაპრობანში“ კრონოსის გვერდით იხსენიება რეა. აქედან ირკვევა, რომ არია აწანაჯითხში შეერთებულია ორი სიტყვა: ა და რეა (→ არია).

რეა და კრონოსი იყვნენ ურანისა და გეას შვილები, დაძმანი, მაგრამ ამავე დროს ცოლ-ქმარნიც. კრონოსმა დედის დახმარებით ვერაგულად დაიპყრო მამის საბრძანებელი, ცოლად შეირთო თავისივე და—რეა, რომელთანაც შეეძინა რამდენიმე შვილი. რეა ძლიერ იტანჯებოდა კრონოსის ხელში, რადგანაც კრონოსი შვილებს დაბადებიდანვე ყლაპავდა ცოცხლად. ერთხელ მორიგი მშობიარობის მომლოდინე რეამ მშობლების რჩევით თავი კუნძულ კრეტაზე შეაფარა, იქ მღვიმეში შობა ზევსი, კრონოსს კი ახლადშობილის ნაცვლად ჩვარში გახვეული ქვა გადააყლაპა. როდესაც ზევსი დავაჟკაცდა, მამას შეებრძოლა: მას ჯერ გადააყლაპული შვილები ამოაღებინა მუცლიდან, მერმე სამეფო ტახტიდან ჩამოაგდო და ქვეყნისა და ცის გაძგებლობა ახალგაზრდა ზევსმა იტვირთა კისრად.

62. მე გული შენი, ჩემად ვიშენი,
თულა მივიქცი, ვსჩნდი ზარ-ღებულად.
არ დამეტია: მამკლა მე ღია,
ჩემი სიცოცხლე გაცუღებულად (54, 1—2; XII, 13—14).

ქართული ლიტერატურის მკვლევარნი ჩვეულებრივ ამ ტაეპის ზოგად კომენტარებს იძლევიან. ნ. მარის აზრით¹, მეორე ტაეპი ამ შინაარსის შემცველია: „Я не вместил в седе (любовь к ней).

¹ TP, IV, გვ. 71.

Она, конечно, убила меня: жизнь моя погублена“. 1910 წელს ნ. მარმა ეს ტაეპი გაშიფრა სხვაგვარად: „არ დამე, დია! მომკალ მე დია“ და ა. შ. და იქვე მოგვცა ტაეპის ახლებური თარგმანი: „Не снизошла ты, женщина, ко мне! Убила ты меня в конце— жизнь моя стала пустою!“¹

3. ინგოროყვა ნ. მარის შესაბამისად შიფრავს რა სიტყვებს. არ დამე ტია-ს როგორც „არ—დამე!—დია“, წერს: მეორე ტაეპი. „სიტყვა-სიტყვით თარგმანში ახალ-ქართულზე ნიშნავს შემდეგს: შენ არ ხარ (—დიადი იყვეს მეფური შენი სახელი!—), მაგრამ შენ არ ხარ ქალი! მომკალ მე ქეშმარიტად! ჩემი სიცოცხლე გაცუდებულად“².

სულ სხვანაირ გაგებას შეიცავს შ. ნუტუბიძის თარგმანი:

Царственным сердцем быть страстотерпцем
В муках разлуки мне назвачено;
Клятве поверь ты: даже и в смерти
Пламя разлуки не погашено (107).

სამივე მკვლევარი ცდილობს ამ ტაეპებში ორიგინალური გაგება შეიტანოს, ძირითადად კი ისინი ერთი თვალსაზრისიდან გამომდინარეობენ: ჩახრუხაძე ამ შემთხვევაში ვერ ფარავს თავის ინტიმურ განცდებს და საქვეყნოდ ამჟღავნებს თამარისადმი სიყვარულს.

აზრთა სხვადასხვაობის მიზეზია ის გარემოება, რომ ქართული ტექსტის ზედმიწევნით გააზრება ვერ ხერხდება. წანაკითხები „თულა მივიქცი“ და „არ დამეტია: მომკლა მე დია“ ტექსტულურად დაზიანებულია. „თამარიანის“ ძველ ხელნაწერებში ვკითხულობთ:

- A: რაღა. მივიქცი... არდამეტია. მომკალ. მეღია
B: რაღა: მივიქცი... არ: დამეტია: მამკალ: მეღია:
E: ლა მივიცი... არ დამეტია მამკალ მეღია
C: რაღა მივიქცი... არ დამეტია მამკალ მეღია.

ამ საილუსტრაციო მასალებიდან ირკვევა: „თამარიანის“ თავდაპირველი წანაკითხებია — რაღა მივიქცი და მომკალ მეღია. ეს სიტყვები გვიანდელ გადამწერებს ვერ ამოუკითხავთ სწორად და მათგან მიღებული სხვადასხვანაირი მნიშვნე-

¹ TP, XII, გვ. 23.

² „კავკასიონი“, № 1—2, 1924, გვ. 304.

ლობის წანაკითხები: რადა მივიქცი, ლა მიქიცი, თულა მივიქცი, მამკლა მეღია და სხვ.

რაც შეეხება წანაკითხს არ დამეტია (არდამეტია), იგი, ჩვენი აზრით, წარმომდგარია ორი სიტყვის არდი მეტია-ს არასწორი წაკითხვის შედეგად.

სიტყვა მეტია იგივეა, რაც დღევანდელი გაგებით: ზედმეტია.

რას ნიშნავს არდი? ი. ჯავახიშვილის აზრით, „მზეს ქართულად ოდესღაც «არდი» უნდა რქმეოდა“¹. ისტორიკოსი თავის მოსაზრებას ასაბუთებდა სიტყვიდან არდადეგი, რაც საბას განმარტებით ნიშნავს მზის დგომას ლომზე. „თამარიანის“ არდი-ს კონტექსტის მიხედვით, ზმნისწინის ფუნქცია უქირავს. მართლაც, არდი, როგორც ზმნისწინი, იოანე პეტრიწის „კომენტარებშია“ დამოწმებული: „არდი ფრუდ იქმნას წესი და დგომაჲ არსთაჲ“², ან: „ამათ და ესევეითათა ყოველთა სუეტნი სიბრძნისანი ყოველნი, პლატონურნი დიდნი და ქეშმარიტებით ღმრთისმეტყუელნი, არდი უჩინო ჰყოფენ“³. იოანე პეტრიწის თხზულებათა გამომცემლებმა „კომენტარებში“ ნახმარი სიტყვა არდი მზის უძველეს სახელწოდებად მიიჩნიეს: „მზეს ის (ე. ი. პეტრიწი) ძველი ქართული წარმართული სახელწოდებით — «არდით» გამოხატავს“⁴, მაგრამ, როგორც კ. კეკელიძემ გამოარკვია, პეტრიწის მიერ დამოწმებული არდი „მზეს კი არ აღნიშნავს, არამედ ბერძნული სიტყვაა ჰერე და ნიშნავს, როგორც თვით კომენტარების ტექსტშია აღნიშნული («მყის», იმწამსვე, თვალის დახამხამებაში“⁵. გარდა ამისა, არდი შეესატყვისება ზმნისწინებს: ახლა, ამ წუთას, ამ მომენტში, აწ. სულხან-საბა ორბელიანს არდი განმარტებული აქვს აწ-ის მნიშვნელობით. მაშასადამე, არდი მეტია ნიშნავს — ახლა (ამ წუთას, ამ მომენტში, აწ) ზედმეტია (მეტია). ტაეპი გასწორდა კონტექსტის შესაბამისად:

მე გული შენი ჩემად ვიშენი;

რაღა მიიქცი, ჳინდი ზარ-ღებულად.

არდი მეტია — მოჰკალ მე, ღია —

ჩემი სიყოცხლე გაცუღებულად (XV, 29—30).

¹ ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, 1928, გვ. 121.

² იოანე პეტრიწის შრომები, II, 1937, გვ. 40.

³ იქვე, გვ. 130.

⁴ იქვე, გვ. C III.

⁵ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, I, 1951, გვ. 280.

ანუ ახალი ქართულით: მე შენი გული ჩემად მივიჩნიე, (რადგანაც მეგონა ჩემი გრძნობების მოზიარე იქნებოდი, მაგრამ) რაღა პირი იბრუნე ჩემგან, მე გავხდი ზარ-ლებული, ე. ი. მოწამლული; ახლა (აწ, ამ წუთს, ამ მომენტში) ჩემი გატუდებული სიცოცხლე ზედ-შეტია. დიად, მომკალ (და მომასვენე).

ნვ. ჭაუად და გესხენ, ქრმად რამე გესხენ:

აწ ძვალთა მათთა დაჯდეს რა რუეუად.

ერანს მფლობელი, შეუფლობელი,

გახადე ნატრად ესრე ნასხმევად:

ლომთა თავადად, თქმული ავადად,

სხვაცა ვინმე სჩანს: ხართ ნამარხევად

(44, 2—4; V, 30—32).

ამ ტაეების კომენტირებას მეტად ვრცელი და საინტერესო ისტორია აქვს. ისინი პირველად შინაარსობლივად განიხილა ნ. მარმა და მათში მოცემული რეალიების მიხედვით შეეცადა ევად-რითმიანი ოდის დათარიღებას. ნ. მარი წერდა: „По всей видимости, ода (იგულისხმება ევად-რითმიანი ოდა, ი. ლ.) сочинена до супружества Тамары с Давидом. Время написания этой оды можно определить точнее на основании двух стихов 44-й строфы (V, 30—31)... Опираясь на них, оду можно приурочить ко времени изгнания первого мужа, о котором поэт выражается в презрительном тоне, называя его *რამე* нечто“.

თავისი მოსაზრების დასასაბუთებლად ნ. მარმა იქვე წარმოადგინა საინტერპრეტაციო ტაეების რუსული თარგმანი:

„Они внезапно напали на тебя. У тебя мужем сидел некий (букв.: нечто). Теперь когда его костям пришлось сотрясаться (он бежал с трепетом), то во властелине Ирана, не имеющем над собою господина, ты зародила желание быть (у тебя) посаженным таким же образом, т. е. мужем, но нечто еще другой виден, прославленный вожаком и князем львов: (для него) сохраняется вы“¹.

ამგვარად, ნ. მარის აზრით, ევად-რითმიანი ოდა, რომელიც 1902 წლის გამოცემაში მეხუთე ოდადაა მიჩნეული, დაწერილია თამარის პირველი ქმრის გიორგის საქართველოდან განდევნის ახლო ხანში, როდესაც თამარი ჯერ კიდევ არ იყო გათხოვი-

¹ TP, IV, 46—47.

ლი დავით სოსლანზე; ეს მტკიცდება თურმე ჩაბრუხადის სიტყვებიდან, სადაც ნაგულისხმევია, რომ ა) გიორგი აღარ ითვლება თამარის ქმრად და ბ) თამარმა ქმრობის სურვილი გაუღვიძა ირანის რომელიღაც მფლობელს, მაგრამ მასზე უფრო უკეთესი საქმრო გამოჩნდა ვიღაც „ლომთა თავადი“, ქებული „ავადი“ (ბელადი) და თამარი ამჟამად მისთვის „ნამარხევია“, ე. ი. დანიშნულია.

1924—1938 წლებში ნ. მარის ამ ჰიპოთეზური მოსაზრების გაშლა-დასაბუთებას შეეცადა მკვლევარი პ. ინგოროყვა თავის ორ ცნობილ ნაშრომში: „ჩაბრუხაისძე—პოეტი, მოგზაური“¹ და „რუსთაველის ეპოქის სალიტერატურო ნემკვიდრეობა“².

„ჩაბრუხაისძის მე-V ოდა,—წერს პ. ინგოროყვა,—როგორც ეს ჩანს თვით ტექსტის ჩვენებებიდან (იგულისხმება საინტერპრეტაციო ტაეპები, ი. ლ.), დაწერილია 1188 წელს. თარიღი ირკვევა შემდეგის მიხედვით: ოდის დაწერის დროს გიორგი რუსი უკვე განდევნილი ყოფილა საქართველოდან (რაც 1187 წელს მოხდა); ამასთან თამარ ჯერ კიდევ არ არის დაქორწინებული დავით სოსლანზე (თამარ 1189 წელს დაქორწინდა). ჩაბრუხაისძეს ეს ოდა დაუწერია შირვან-შაჰის დარბაზობის ჯდროს თამარის კარზე, რასაც ადგილი ჰქონდა 1188 წელს“³.

ამ წელს,—განაგრძობს მკვლევარი,—შირვან-შაჰი „აღსართან სადარბაზოდ ჩამოვიდა შირვანიდან საქართველოში და თამარის კარზე იმყოფებოდა იმ განზრახვითა და იმედით, რომ თამარის გული მოეგო და ღირსებოდა ხელს“ (იქვე, გვ. 24). სამეფო კარის დიდებულთა შორის აღსართანის სტუმრობის „პირველ ხანებში ისეთი აზრი ყოფილა გავრცელებული, რომ თამარ გაიზიარებს აღსართანის წინადადებას, და აღსართან თითქმის ოფიციალურ საქმროდაც კი ყოფილა მიჩნეული“ (იქვე, 25).

შემდეგ თავისი მოსაზრების დასასაბუთებლად მკვლევარი იშველიებს ევად-რითმიანი ოდის ორ ტაეპს ამგვარად:

თქმული ავადად, ლომთა თავადად
სხვადა ვინმე სჩანს, სჩანთ ნამარხევად:
ვიციით შარვანით, მყოფი არ ვანით,
გაშას გასული ნავაშასხევად—

¹ „კავკასიონი“, 1924, № 1—2, გვ. 288—289.

² რუსთაველის კრებული, 1938, გვ. 22—25.

³ იქვე, გვ. 22.

და დასძენს: „ჩახრუხაისძე ამბობს: «იმ მრავალთა შორის; რომლებიც ეძებენ თამარის ხელს, ჩანს „ავადი“ (ე. ი. ბელადი), ლომთა თავადი, რომლისთვისაც თქვენ (თამარ) დანიშნული („ნამარხევი“) ხართ; ვიცით, რომ იგი შარვანიდან არის, მოშორებულია სახლსამყოფელს („მყოფი არ ვანით“), ზის ტახტზე („გაშა“) სიყვარულით თქვენი შემომცქერალი („ნაგაშპასევი“)»“.

3. ინგოროყვას ეს მოსაზრება ძირითადად გამეორებაა ნ. მარის კომენტარებისა, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ თუ ნ. მარი თავს იკავებდა და არას ამბობდა იმ „ლომთა თავადის“ ვინაობაზე, რომელზედაც თამარი ყოფილა ვითომცდა დანიშნული (ნამარხევი), 3. ინგოროყვა დაბეჯითებით იუწყება, რომ ეს „ლომთა თავადი“ არის შირვანის მფლობელი აღსართან, რომელმაც, როგორც ცნობილია ისტორიიდან, მართლაც ითხოვა თამარის ხელი.

ნ. მარის მოსაზრება გაიზიარა 1902 წელს მ. ჯანაშვილმა, მაგრამ მან „ლომთა თავადის“ სახით წარმოიდგინა თამარის ქმარი დავით სოსლანი. მას საინტერპრეტაციო ტაეპების შინაარსი ესმის ამგვარად:

„ის, რომელიც თავის ნებით შენ საქმროდ მოვიდა და მერე (გაგდების შემდეგ) შენ საძლევად მოგმართა, იმის ძვალთაგან რა-ლა დარჩაო? ერანს მფლობელი შეუფლობელი გახადე ნატრად, ესრე ნახსმევად! თქვენ თავს იმარხავთ, იცავთ იმისთვის, ვინც სჩანს ლომთა თავადად (ე. ი. დავით სოსლანისთვისო)“¹.

მ. ჯანაშვილმა ეს კომენტარი უფრო გაშლილი სახით წარმოადგინა 1904 წელს ნაშრომში „თამარ მეფე და მისნი ისტორიკოსნი“:

„რუსიც კი ვინმე ქმრად გიჯდა, მაგრამ რა დარჩა მის ძვალთაგანო. ერანს მფლობელიც ნატრად გახადეო; ვიცო შენ თავს ინახავ ლომთა თავადისთვის, ავადად თქმულისთვისო. «თამარიანში» დავით სოსლანი ავადად მოხსენებულა... ავად ოსური სიტყვაა და ნიშნავს სახლისკაცს, ზოგის თქმით ავად—მეგვარტომეს... შეიძლება ავადი ოსური კი არ იყოს, ქართული ავადი (ინგ. ავადმყოფი). დავით სოსლანს, ალბათ, იწუნებდნენ ზოგიერთნი, რომ ვითომ იგი ყოფილიყოს ავადი“².

მ. ჯანაშვილის მოსაზრება, რომ „ლომთა თავადი“ არის დავით სოსლანი, უკრიტიკოდ მიიღო შ. ნუცუბიძემ. მკვლევარი ზემოთ მოტანილ ტაეპებს თარგმნის შემდეგნაირად:

¹ „ივერია“, 1902, № 204.

² „მომბე“, 1904, № 2, გვ. 18 — 19.

Жаждут быть другом; неким супругом

Власть уносились кости с грохотом.

Хана Эрана нежности рана

Сблизиться с солнцем гонят с ропотом,

Ждет лишь улада тигров тавала

Ты же со страстным ждала шопотом (87—88).

თარგმანი პოეტური აღმაფრენითაა შესრულებული, მაგრამ მას მცირეოდენი საერთო აქვს ქართულ ორიგინალთან. მართალია, შ. ნუცუბიძე წინასიტყვაობაში წერს: „В моем переводе я точно сохранил эти полторы строчки, посвященные изгнанному царю—неудачному супругу Тамары“ (გვ. 36), მაგრამ ეს სიზუსტე უნდა დაცულიყო არა მარტო ნახევარ სტრიქონში, არამედ მთელ სტროფშიც. მთარგმნელი „თამარიანის“ კომენტარებში წერს, რომ „ლომთა თავადი“, რომელსაც თამარი „со страстным ждала шопотом“, არის დავით სოსლანი — „единственный удачливый претендент на любовь Тамары“ (გვ. 167) მაშინ, როდესაც თარგმანის შესატყვის ქართულ ტექსტში ერთი სიტყვაც არ არის ნათქვამი დავით სოსლანისა და თამარის ინტიმური ურთიერთობის შესახებ.

ასეთია მოკლედ საინტერპრეტაციო ტაეპების შესწავლის ისტორია.

ამ ისტორიულმა ექსკურსმა გამოავლინა უპირველესად ის, რომ საინტერპრეტაციო სტროფის შინაარსი არ არის გახსნილი, რომ საამისო ცდები ჰიპოთეზური ხასიათისაა. ის აზრთა სხვადასხვაობა, რომელიც ამ სტროფის შინაარსობლივ გაგებაში არსებობს, საგრძნობლად ხელს უშლის ევად-რითმიანი ოდისა და საერთოდ „თამარიანის“ დაწერის თარიღის დადგენას. ნ. მარის დაუსაბუთებელმა ჰიპოთეზამ, რომელიც მის ავტორმა ტექსტულურად დამახინჯებულ სტროფზე ააგო, შეუმოწმებლად ღრმა ფესვები გაიდგა „თამარიანის“ შესწავლის ისტორიაში და მისგან მკვლევართა ერთი ჯგუფი დღესაც ვერ განთავისუფლებულა. შეიძლება გადაუქარბებლად ითქვას, რომ ნ. მარმა და მისმა თანამოაზრებელმა ნაძალადევად მოტანილი ისტორიულ-ფილოლოგიური პარალელებით მთლად დაამახინჯეს სტროფის გარკვეული აზრი. „თამარიანის“ პირველი ჯგუფის ხელნაწერთა მოშველიებით თავისუფლად შეიძლება აღდგენილ იქნეს სადავო სტროფი იმ სახით, როგორც სახითაც იგი ავტორის ხელიდან გამოვიდა.

A ნუსხის მიხედვით და კონტექსტის შესაბამისად პირველი ტაეპი გასწორდა:

ქაჟად ღაგესხნეს, ქმრად რომე გესხნეს,
აწ ძველთა მათთა გაუქლეს რუევად.

მომდევნო ტაეპში პირველი ათმარცვლელი სწორად იკითხება, მეორე ათმარცვლელი კი დაზიანებულია. მის აღსადგენად მეორე ჯგუფის ნუსხები არავითარ მასალას არ იძლევა, პირველი ჯგუფის ხელნაწერებში კი ვკითხულობთ:

ACD: ბო ბქარ. გახადე. ნატარ. ნასხმევად.

B: ზობესრ: გაჯადე: ნატარ: ნასხმევად.

F: ზობესრ: გაჯადე: ნატარ: ნასხმევად.

ამ ამონაწერებში გაუგებრობას იწვევს „ნატარ ნასხმევად“.. ნა-ს ხ მ-ე-ვ-ად ნამყო დროის მიმღობაა, ენებით ბრუნვაში დაყენებული. წარმოქმნილია სხამ-ფუძიდან. „ძველ ქართულში,— წერს ი. ქავთარაძე,—ეს ზმნა ძალიან ფართოდაა გავრცელებული და სხვადასხვა მნიშვნელობაც მოეპოვება. იგი თითქმის აძევებს მრავლობითის სხვა ფუძეებს და მათ ადგილს იკერს“¹. ეს ზმნა შინაარსით მრავლობას გამოხატავს, ამიტომ მისი ობიექტიც მორფოლოგიურად მრავლობითში დგას, თუმცა არის ისეთი შემთხვევებიც, რომ მისი ობიექტი მხოლობითია, მაგრამ შინაარსით იგი დაუთვლელ მრავლობას გამოხატავს. მაგ. დაასხა წყალი, ღვინო, ფისი, ოფლი და სხვ.

ნატარ დამახინჯებული წაკითხვაა. იგი მიღებულია ტ-სა და ც-ს აღრვეის ნიადაგზე სიტყვიდან ნაცარ. ძველ ქართულში სხამ-ფუძესთან ხშირად იხმარება ობიექტად ნაცარი. მაგ.: „შთაასხმიღა ნაცარსა საცეცხლურთასა“², „საგებელსა ჩემსა ნაცარი გარდაასხ“³, „ისხმიღეს ნაცართა თავთა“⁴, „ისხმიღიან თავთა ნაცარსა და მტურესა“⁵, „ღამ-სხმელთა თავთა ნაცრისათა აღიხილნეს თუალნი“⁶ და სხვ.

¹ ი. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, 1954, გვ. 231.

² კიმენი, I, 1918, გვ. 24.

³ ი. ცურტაველი, მარტვილობა წმინდისა შუშანიკისი, 1938, გვ. 13.

⁴ ს. ყუბანეიშვილი, ძველი ქართული ლიტ. კრესტომათია, I, გვ. 281.

⁵ ისტორიანი და აზნანი შარავანდედთანი, გვ. 139.

⁶ იქვე, გვ. 101.

მაშასადამე, წანაკითხის „ბობქარ გახადე ნატარ ნასხმევედ“ აღდგენილი სახეა: „ბობქარ გახადე ნაცარ-ნასხმევედ“, ე. ი. აბუბაქრი გახადე შერცხევილიად, თავზე ლაფდასხმულად.

მესამე ტაეპში დასაზუსტებელია მეორე ათმარცვლედის წანაკითხი „ჩანს: ხართ ნამარხევედ“. მის აღსადგენად საყურადღებო ვარიანტებს იძლევა ABCDFG ნუსხები, სადაც კვითხულობთ:

- A: ჩნდეს. ხ ლ ა თ. ნამარხევედ
- BDG: ჩანს: ხ ა ლ თ: ნამარხევედ
- C: ჩანს ხ ლ ა დ ნამარხევედ
- F: ჩანს ხ ლ ა თ ნამარხევედ
- E: ჩნდეს ხ ა ჰ თ ნამარხევედ

ამ მასალების მიხედვით მკვლევართა მოსაზრება — თამარ, თქვენ ხართ ნამარხევედ (ე. ი. დანიშნული) ლომთა თავადისა (ან დავით სოსლანისა) — გამორიცხულია. ხართ XIX საუკუნის გადამწერთა მცდარი კორექტივია. წანაკითხი გასწორდა ACF ნუსხებისა და კონტექსტის შესაბამისად: „ჩანს ხ ლ ა თ ს ნამარხევედ“, ე. ი. ჩანს ქ. ხლათში დამარხულად.

გადამწერებს ხ ლ ა თ ს ვერ გაუგიათ და სხვადასხვანაირად დაუწერიათ: ხლათ (AF), ხლად (C), ხალთ (BDG), ხაჰთ (E) და ხართ (მეორე ჯგუფის დანარჩენი ნუსხები).

ამრიგად, საინტერპრეტაციო ტაეპები გასწორდა ხელნაწერებისა და კონტექსტის შესაბამისად:

ჯაჲდ ღ ა გ ე ს ხ ნ ე ს, ქმრად რომე გესხნეს,
 აწ ძვალთა მათთა გაუქდეს რყევედ;
 ერანს მფლობელი, შეეფლობელი
 ბობქარ გახადე ნაცარ-ნასხმევედ;
 ლომთა თავდად, თქმული ავადად
 სხვაჲცა ვინა ჩანს ხ ლ ა თ ს ნამარხევედ (VII,30—32).

ახლა მიემართოთ საქართველოს ისტორიის წყაროებს და აღდგენილი ტაეპები გაეაანალიზოთ ისტორიულ ასპექტში.

ქართველი და მაჰმადიანი მემატიანეები მოგვითხრობენ იმასვე, რასაც პოეტი ჩახრუხაძე გადმოგვცემს საინტერპრეტაციო ტაეპებში. საქართველოს ოფიციალური ისტორიიდან ცნობილია შემდეგი:

ა) 1185 — 1186 წლებში სახელმწიფო დარბაზის გადაწყვეტილებით თამარ მეფე დაქორწინდა სუზდალის რუსეთის მთავრის ანდრია ბოგოლუბსკის შვილზე, გიორგიზე, მაგრამ გიორგი წლინახევრის შემდეგ, 1187 — 1188 წლებში, საქართველოდან „წარიყვანეს ექსორია კმნად“, ე. ი. გააძევეს. შეურაცხყოფილი რუსი მთავრის შვილი 1190 — 1191 წლებში კონსტანტინეპოლიდან ყარსში მოვიდა დაკარგული სამეფო დიდების აღსადგენად. მან თავის მხარეზე გადაიბირა თამარის მეფობით უკმაყოფილო პირები: შავშეთ-კლარჯეთის მფლობელი გუზანი, მსახურთუხუცესი ვარდან დადიანი და სამცხის სპასალარი ბოცო. თავის მხრით, ვარდან დადიანმა მიიმხრო „ყოველი სუანეთი, აფხაზეთი, საეგროდ გურიითა, სამოქალაქოდ, რაჭა-თაკურთი და არგუეთი“. გიორგიმ მათი დახმარებით დაიპყრო საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი, თავი მეფედ გამოაცხადა და ქართლის მხარეს შეუტია. თამარის ერთგულმა მეომრებმა დავით სოსლანის მეთაურობით გიორგი რუსი და მისი მოკავშირე ქართველი მემამობენი თმოგვსა და ერუშეთს შუა გაანადგურეს. გიორგი ბიზანტიაში გადაიხვეწა, ან, როგორც მემართიანე იტყვის: „მასვე მისსა სუეუბედურსა გზასა გაემართა“.

1193 წელს გიორგიმ კვლავ სცადა საქართველოს სამეფო ტახტის ხელში ჩაგდება. ამისათვის ის ჯერ კონსტანტინეპოლიდან არანში გადმოსახლდა, სადაც კვლავ მოკავშირენი გაიჩინა, და ჯარით ქიზიყში შეიქრა, „შიგნით მინდორნი მოარბია და აილო სიმრავლე ტყუისა და ნატყუენავისაჲ“. მაგრამ ხორნაბუჯის პატრონმა საღირ მახატლისძემ შეყარა მცირედი ლაშქარი და გიორგი რუსი დაამარცხა, მისი მოკავშირენი ტყვედ აიყვანა და დასაჯა¹.

ბ) 1191 წელს ადარბადაგანის ათაბეგმა ყიზლ-არსლანმა თავი სულტნად გამოაცხადა და მთელი სპარსეთის მფლობელი გახდა, მაგრამ მალე იგი მოლიდების მიერ მოკლულ იქნა. ტახტის მემკვიდრეებად დარჩნენ მისი შვილები — ხუტლუ-ინანჩი, აბუბაქრი და ამირ-მირმანი (უზბეგი); პირველმა მიიღო სამფლობელოდ ტერიტორია ერაყიდან ხორასნამდე და ბაბილონამდე, მეორემ — ადარბადაგანი სომხეთამდე, მესამემ კი — ტერიტორია გურგანის ზღვიდან გელაქუნის ზღვამდე. მალე ძმებს უთანხმოება ჩანოუვარდათ და ურთიერთის წინააღმდეგ ამხედრდნენ. გამარჯვება მოიპო-

¹ ისტორიანი და აზმანი შარაყანდედთან, გვ. 90—95. 100: ი. ჯავახი შვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, 1948, გვ. 258 — 263.

ვა საშუალო ძმამ, აბუბაქრიმ. მან განდევნა თავისი სამფლობელოდან ხუტლუ-ინანჩი და თავი ათაბაგად გამოაცხადა, შემდეგ ჯარით მიადგა ამირ-მირმანის სამფლობელოს. შეშინებული ამირ-მირმანი შეეკედლა შირვანის შაჰს აღსართანს. გალადებული და გათამანებული აბუბაქრი თავისი ჯარით შირვანსაც მიუახლოვდა. აღსართანს არ შეეძლო აბუბაქრისათვის წინააღმდეგობა გაეწია და თამარს დახმარება სთხოვა. საქართველოს სახელმწიფო დარბაზმა დაადგინა აბუბაქრის წინააღმდეგ გალაშქრება. 1195 წელს ციხე-ქალაქ შაშქორთან დავით სოსლანისა და აბუბაქრის ჯარებს შორის დიდი შეტაკება მოხდა. ქართველებმა მტერი დაუნდობლად გაანადგურეს. შეშინებული და შერცხვენილი აბუბაქრი შირვანიდან თავქუდმოგლეჯილი გაიქცა „ერთითა მონითა“¹.

გ) იბნ ალასირის ცნობით, 1204 — 1205 წლებში ქართველებს გალაშქრება მოუხდათ ხლათის სულტნის წინააღმდეგ. მათ ჯერ დალაშქრეს ადარბადაგანი, იქიდან ხლათს მიადგნენ და მანასკერტამდე ჩააღწიეს. მოწინააღმდეგე თითქმის აღარა ჩანდა. მაჰმადიანთა ლაშქარი ყველგან გაანადგურეს ქართველებმა და ტყვიითა და დიდი ნადავლით დაბრუნდნენ საქართველოში².

პოეტი ჩახრუხაძე თავის თხზულებაში არა ერთგზის ამახვილებს ყურადღებას თამარის ამ ძლევაშემოსილ ბრძოლებზე, რომელიც მიმართული იყო თურქ-სპარს დამპყრობთა წინააღმდეგ-საინტერპრეტაციო ტაყებშიც სწორედ ეს მნიშვნელოვანი ლაშქრობანი იგულისხმება. იგი წერს: თამარ შენ უძლეველი მეფე ხარ. ვისაც კი შენი ძლევაშემოსილი ლაშქრობანი უნახავთ, ისინი „უძლოდ გიტყვიან, არ შეუძლევად“. ეს შენი უძლეველობა ყველაზე თვალსაჩინოდ გამოჩნდა იმაში, რომ შინაური და გარეშე მტრები დაამარცხე: „ქმრად რომე გესხნეს“, ის და მისი მოკავშირენი მართალია „კათად დაგესხნეს“, მაგრამ ახლა მათი ძელები საფლავშიც რყევას განიცდიან; ერანის მფლობელი აბუბაქრი, რომელსაც თავი დაუმარცხებელი ეგონა, „გახადე ნაცარ-ნახსმევად“, ხოლო სხვა კიდევ ვინ უნდა გამოჩნდეს „ლომთა თავადად, თქმული ავადად“, რომელმაც თავისი სამარე ხლათში გაითხაროს?

ჩახრუხაძე, როგორც უანგარო პატრიოტი და საქართველოს სახელმწიფოებრივი ინტერესის დამცველი პოეტი-მეხოტბე, აღფრთო-

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, 1941, გვ. 101-110; ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, 1948, გვ. 266 — 272.

² ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, 1948, გვ. 274.

ვანებულა თავისი სამშობლოს სამხედრო ძლიერებით, რომელიც ქართველმა ხალხმა თამარის ხელმძღვანელობით მოიპოვა; როდესაც ის თამარის პიროვნების შესახებ წერს, მის ინდივიდუალურ ღირსებებთან ერთად ჩამოთვლის იმ ძლევამოსილ ბრძოლებსაც, რომელთაც კავკასიის ერთა შორის მშვიდობიანობის დასამყარებლად გადამწყვეტი როლი ითამაშეს. თამარ მეფის დამსახურება ისტორიის წინაშე ჩახრუხადეს მშვენიერად აქვს შეგნებული და თავის ამ რწმენას პოეტურად გადმოგვცემს იმ ტაეებში, რომელნიც ნახევარი საუკუნის განმავლობაში ქართული ლიტერატურის ისტორიის მკვლევართა მიერ შეცდომით იყო წაკითხული და გაგებული.

რაკი ამ საინტერპრეტაციო ტაეების რეალური შინაარსი გაამორკვეულია, დიდ სიძნელეს აღარ წარმოადგენს დადგენა იმისა, თუ ევად-რითმიანი ოდა როდისაა დაწერილი. ნ. მარის აზრით, ეს ოდა დაიწერა გიორგი რუსის საქართველოდან განდევნის ახლო ხანში თამარის მეორედ გათხოვებამდე. ამ მოსაზრებისაა თითქმის ყველა მკვლევარი, ვინც კი ევად-რითმიანი ოდის დათარიღების საკითხს შეეხო (პ. ინგოროყვა, კ. კეკელიძე, ა. ბარამიძე), მაგრამ ჩვენ ვერ გავიზიარებთ მათ მოსაზრებებს, რადგანაც მათი ვარაუდი დაფუძნებულია საინტერპრეტაციო ტაეების არასწორ ანალიზზე. ჩვენ მიერ აღდგენილი ტექსტის მიხედვით, გიორგი რუსის განდევნა საქართველოდან და მისი ბრძოლები სამეფო ტახტის ხელში ჩასაგდებად დიდი ხნის წინ მომხდარი ფაქტია. როდესაც ევად-რითმიანი ოდა იწერებოდა, ქართველ მეომრებს 1195 წლის შამქორის ბრძოლებიც მოთავეებული ჰქონდათ. უფრო მეტიც: ევად-რითმიანი ოდა 1204—1205 წლებზე ადრეც ვერ დაიწერებოდა, რადგანაც ჩახრუხადე იხსენიებს დავით სოსლანის მეთაურობით ქართველთა ჯარის გალაშქრებას ხლათელთა წინააღმდეგ. ასე რომ, ის მოსაზრება თითქოს „თამარიანი“ რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში იწერებოდა, თხზულებაში მოცემული ისტორიული რეალებით არ დასტურდება. ამ მოსაზრების ერთადერთ სერიოზულ საბუთს წარმოადგენდა საინტერპრეტაციო ტაეები, რომელთა მიხედვით თითქმის თამარი მოჩანდა „ლომთა თავადის“ ნამარხევად, ე. ი. დანიშნულად, მაგრამ, როგორც ზემოთ გავარკვევით, ტაეების ამგვარი გაგება ტექსტის არასწორი გაშიფრვის შედეგს წარმოადგენს და მას არავითარი საერთო არა აქვს რა იმ ამბებთან, რომელთაც ჩახრუხადე გადმოგვცემს¹.

¹ თამარიანის დაწერის თარიღის შესახებ დაწერილებით იხ. ქვემოთ გვ. 170—180.

64. ვერცა დამტევრობს სოფელი,
 არა თუ ჩემი შესხმანი (86, 4; III, 17).

ბ. მარს სიტყვა დამტევრობა, რომელიც, მისი აზრით, წარმომდგარია სიტყვიდან ტევერი, განმარტებული აქვს, როგორც „превосходить численностью, превзойти“¹.

ს. კაკაბაძის აზრით, ეს სიტყვა მიღებულია მტევრი-დან და ნიშნავს: „დახშირება, ჯობნა“².

შ. ნუცუბიძეს ტაეპის შინაარსი ესმის ამგვარად:

Что мой гимн! Того не сможет
 Даже мира создатель (172).

ჩვენის აზრით, არც ერთი განმარტება მისაღები არ არის და აი რატომ:

ძველ ქართულში (და ასევე ახალშიც) ხშირად გვხვდება სიტყვა ტევერი. სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, ეს ნიშნავს: „დიდი და ხშირი ტყე“. ამ მნიშვნელობით იხმარება იგი „ვეფხისტყაოსანში“: „მოახსენა: მხეცთა თანა იარები მარტო ტევერად“ (272,2). ტევერი-დან მიღებულია ზმნების საწყისები: ტევერება (ტყესავეთ ვახშირება) და გატევერება (დაბურულ ტყეში გაქრა). „თამარიანში“ ვკითხულობთ: „ატევერებ თმათა“ (ტყესავეთ ახშირებ თმებს), ანდა: გატევერებისა (ტყეში გაქრისა). თუ დამტევრობა ნაწარმოებია ტევერი-დან, მაშინ მისი სწორი ფორმა იქნება და-ტევერ-ებ-ა. აქ არავითარ საჭიროებას არ მოითხოვს მ-მეტობა. ამიტომ არა გვგონია სიტყვა დამტევრობა-ს რაიმე საერთო ჰქონდეს სიტყვასთან ტევერი. A ნუსხაში მის ნაცვლად იკითხება დამეტობს (წმრ.: C—დამტეობს). ვფიქრობთ ეს წანაკითხი მისაღებია. იგი ნიშნავს: გადაამეტებს (აჯობებს), უფრო მეტს იტყვის. ამის მსგავს გამოთქმებს ხშირად ხმარობენ ჩახრუხაძე („უმიროს, პლატონ სიტყვა დამატონ“, ან: „ვერა დამატონ სოგრატ და პლატონ“) და შავეთელი („ვერა დამატონ ქება ძალისა“).

ამრიგად, „ვერცა დამტევრობს“ გასწორდა A ნუსხის მიხედვით: „ვერცა დამეტებს“, ე. ი. ვერც გადაამატებს, უფრო მეტს ვერ იტყვის, ვერ აჯობებს.

¹ TP, IV, გვ. 480, ნახეთ: ტევერი.

² თამარიანი, 1937, გვ. 56. ნახეთ: დამტევრობა.

ახლა გასარკვევია, ვისზეა ამ ტაეპში საუბარი? ვინ ვერ გადაამეტებს, ან ვინ ვერ იტყვის უფრო მეტს? ხელნაწერების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ამ კითხვის საპასუხოდ ხელში შეგვრჩება სიტყვა სოფელი, მაგრამ კონტექსტით შეუძლებელია „თამარიანის“ დედანში სოფელი წერებულებო. ჩახრუხაძე წერს:

შენთვის ჯმდა არისტოტელი,
დიონის წიგნთა შესხმანი,
მსგავსად აქილეე-ტროელთა
უმიროსისგან შესხმანი.

ამას მოსდევს საინტერპრეტაციო ტაეპი, სადაც არისტოტელთან, დიონისე არეოპაგელთან და ჰომეროსთან დაპირისპირებულია თვითონ „თამარიანის“ ავტორი და რომელიღაც მწერალი, რომელთაც არ შეუძლიათ უფრო უკეთესი ქებანი შეთხზან, ვიდრე არისტოტელის, დიონისისა და ჰომეროსის შესხმანია. ვინ არის ეს მწერალი? რაკი მისი სახელის მაგიერ წერია სოფელი, მაშასადამე, ამ დამახინჯებულ წანაკითხში იგულისხმება ბერძნული დრამის ბრწყინვალე წარმომადგენელი სოფოკლე (ძვ. ქართულით: სოფოკლი), რომელიც სახოტბო ოდებსაც წერდა (მისი სახოტბო ლექსებიდან ჩვენამდე მოაღწია მხოლოდ ორმა). პალეოგრაფიულად სრულიად ადვილი შესაძლებელია ოკ-სა და ე-ს აღრევის ნიადაგზე წანაკითხი სოფოკლი დამახინჯებულიყო სიტყვით სოფელი. თუ ო და კ გაკრული ხელით დაწერილ ნუსხებში გადაბმულია, ძლიერ ჰგავს უშნოდ დაწერილ ე-ს. აქვე საყურადღებოა აღვნიშნოთ ის გარემოებაც, რომ A ნუსხაში სოფელი ისეა ჩაწერილი, რომ უეცარი შეხედვით სოფოკლე-ს ამოიკითხავთ.

ტაეპი გასწორდა A ნუსხისა და კონტექსტის შესაბამისად:

ვერცა და მეტებს სოფოკლი,
არა თუ ჩემნი შესხმანი (XIV).

ეს ნიშნავს: (თამარ, შენს საქებრად ამეტყველდა არისტოტელე, დიონისეს და ჰომეროსის შესხმანიც შენდამია მიძღვნილი), მაგრამ მათ ქებაში ვერ გადავამეტებ (ვაჯობებ) არა მარტო მე ჩემი „შესხმანით“ (ე. ი. „თამარიანით“), არამედ სოფოკლეც (თავისი ხოტბებით).

მწ. რომელმან ღამე დღე ჰყო, ვთქვა და მე,
უნს შუქსა მზეებრ გათენებულად (54,3).

პირველ ათმარცვლედს ნ. მარი ასწორებს: „რომელმან ღამე-
დღე ჰყო — ვსთქვალა მე“ (XII, 28).

ტაეპს შ. ნუცუბიძე თარგმნის შემდეგნაირად:

Шлют твои очи свст даже ночью,
И светозарно все украсшево (108).

ნ. მარის კონიექტურა და შ. ნუცუბიძის თარგმანი ამახინჯებენ ტაეპის შინაარსს, რომელსაც ჩახრუხადის პროვიდენციალური-მსოფლმხედველობის გასარკვევად მნიშვნელობა ენიჭება. მ. ჯანაშვილმა სწორად გაიგო ტაეპის აზრი, როდესაც ნ. მართან კამათის დროს უპირატესობა XIX საუკუნის გამოცემათა წანაკითხს მიანიჭა¹:

რომელმან ღამე, დღე ჰყო მსთქვა ღამე,
ჰუენს შუქსა მზეებრ გათენებულად (ჰივ).

ამ წანაკითხში სწორად უნდა დასმულიყო სასვენი ნიშნები, AB ნუსხების მიხედვით „გათენებულად“ შეცვლილიყო სიტყვით „განათებულად“ და მთელი ტაეპის აზრი გასაგები გახდებოდა. გასწორდა AB ნუსხებისა და კონტექსტის შესაბამისად:

რომელმან ღამე-დღე ყო, თქვა: ოღამე
ჰუენს შუქსა მზეებრ განათებულად (XV, 31),

ეს ნიშნავს: რომელმაც დღე და ღამე გააჩინა, (მანვე, ე. ი. შემოქმედმა ღმერთმა) თქვა: (დღე თუ ნათელია), ღამე მზიურ-შუქს მოათენს (თამარი) და ღამეც დღესავით განათდებაო.

ამით ჩახრუხადეს ის უნდა თქვას, რომ თამარ მეფის მზიური სილამაზე შემთხვევითი. ამქვეყნიური მოვლენა კი არ არის, არამედ ის ქვეყნის შემოქმედის მიერ დღე და ღამის გაჩენისთანავე ნაწინასწარმეტყველებია, ე. ი. თამარისათვის იდეალური სილამაზე ღვთის მიერ ზეციით მონიჭებული ატრიბუტია.

66. მცრობსა აქილევს, მბრძოლთა აქ ილევს,
რა მძლედ ავადის მოჴენეზანი,
ახლო ხვასრო, ბაღდაღით სპარსო,
ააევლესო დასვენებანი (95, 2—3; IX, 18—19).

არც ნ. მარი და არც ს. კაკაბაძე არ იძლევიან ამ ტაეპების შინაარსობლივ ანალიზს.

¹ „ივერია“, 1902, № 204.

მ. ჯანაშვილი ეკამათება რა ნ. მარს, არ იზიარებს მის გა-
შიფრვას. იგი თავის მხრით ცდილობს საინტერპრეტაციო ტაეპები
სწორად აღადგინოს და მათში დაფარული შინაარსი ამოიციოს.
მისი აზრით, პირველი ტაეპი უნდა გასწორდეს ამნაირად:

მცრობს აქა ალევს, მბრძოლთა ქაალევს
რა მძლედ ავა, ღის მოხსენებანი.

ამის შენდევ ორივე ტაეპის შინაარსი იქნებაო: „დავით მეფე
აქ მცრობს ალევსო (ალევი — სოფელია ქართლში), ქაალევის (ხა-
ლევოს) მბრძოლთა საძლევედ რომ წავაო და დაამარცხებს მტერ-
სო, მყის მოდისო მოხსენებანი: თამარ მეფეო (—ახალო ხვასრო),
ბაღდადით სპარსეთამდე დაიქირესო (ააევლესო) შენმა მეომრებმა,
გაიხარენ და დასვი მკერელ-მომღერალიო (ებანი)“¹.

მ. ჯანაშვილის მოსაზრება, ერთი მხრით, გულუბრყვილოდ
მოჩანს, მაგრამ, მეორე მხრით, მეტად საყურადღებოცაა, რადგანაც
იგი შესაძლებლობას გვაძლევს ტაეპის დამახინჯებული წანაკითხე-
ბი მიახლოებით მაინც აღვადგინოთ და მათი შინაარსიც როგორ-
მე გავხსნათ.

ხელნაწერებში საინტერპრეტაციო ტაეპები იკითხება ამ-
გვარად:

A: მცრობსაქა. ალევს. მბრძოლთა, აქაალევს,
რა მძლედ ავიღის. მოხსენებანი.
ახალო. ხვასრო. ბაღდადით. სპარსო.
ააევლესო. დასვენებანი.

B: მცნობ: აქა: ალევს: მბრძოლთა: აქა: ალევს:
რა: მძლედ: ავადის: მოხსენებანი:
ახალო: ხვასრო: ბაღდადის: სპარსო:
ააევლესო: დასვენებანი:

ტექსტი გასწორდა:

მცრობსა აქილევს, მბრძოლთა აქ ილევს,
რა მძლედ ა, ვიღის მოხსენებანი:
«ახალო ხვასრო, ბაღდადით სპარსო,
ააევლესო, დასვენებანი». (XVI, 17-18).

¹ „ივერია“, 1902, № 188.

ეს ნიშნავს: (დავით სოსლანი თავისი ვაჟეაცობით) ამცირებს აქილევეს, აგრესორებს (მბრძოლთა) აქ (ე. ი. საქართველოში) ანადგურებს. როდესაც ის (მტერზე) მძლედ არის (გამარჯვებულია), თამართან იგზავნება (ვიდის) მოხსენებანი: თამარ შეფეო (ახლო ხეასრო, ბაღდადით სპარსო) (ბრძოლაში გამარჯვებულმა ქართველებმა) სირთა (ჩიტების) მსგავსად გალობა დაიწყეს (ააელესო) და ებნის (დამკვრელიც) დასვესო.

67. თვით ბრძენი წვართა, მით მოიმართა (102, 1; XI, 19)

გასწორდა A ნუსხის მიხედვით და შინაგანი რითმების შესაბამისად: თვით ბრძენი წვართა, მით მოიწვართა (XVII, 17).

68. დაყვნა რა წყალნი (66, 4; I, 20)

გასწორდა პირველი ჯგუფის ნუსხების მიხედვით:

„სიტყვით ყვნა წყალნი“ (XVIII, 8).

ამ გასწორებას პირველად ყურადღება მიაქცია¹. ბარამიძემ¹.

69. ცოდნისა კაცთა (69, 3)

გასწორდა პირველი ჯგუფის ხელნაწერების მიხედვით: „ცოდნისა კაცთა“ (XVIII, 19). ასე კითხულობს ნ. მარიც (I, 31).

70. მის კერძოდ მართებს ქსნა მიწიერსა (107, 3; I, 47)

გასწორდა AB ნუსხების მიხედვით:

მის კერძოდ ვერ მართებს ქსნა მიწიერსა (XVIII, 35).

71. მკედართა აღმდგენი, ბრმა-კოჭლთა მდგენი

სრულად უვნებლად საწესიერსა (107, 4; I, 48).

საწესიერსა გასწორდა შინაარსის შესაბამისად: საწესიერსა (XVIII, 36). ტაეპის შინაარსი ასეთია: „მკედართა აღმდგენი, ბრმა-კოჭლთა მდგენი“ (ე. ი. იესო ქრისტე) უვნებლად არის საგანმგებლოში (საწესიერს).

72. აღამ პირველსა შექირვებულსა

სუფეასავე ღირს ყო ციერსა (108, 2; I, 50).

„შექირვებულსა“ გასწორდა AB ნუსხების მიხედვით, ტაეპის შინაარსისა და შინაგანი რითმის შესაბამისად: შექირველსა (XVIII, 38). ტაეპის შინაარსი ასეთია: იესო ქრისტემ რა „თავს

¹ ა. ბარამიძე, ნარკვევები, III, გვ. 236.

იდვა ვნება“, ამით ადამი ჯოჯოხეთიდან ამოიყვანა და პირველსავე შეუქირველ და ციურ სუფევას ღირს ყო.

73. ღირს ყვნა წარმართნი, წინასწარ მათნი (108, 3; 1, 51).

„წინასწარ მათნი“ გასწორდა B ნუსხის მიხედვით, შინაარსისა და შინაგანი რითმების შესაბამისად: წინა-წარმართნი (XVIII, 39).

74. თამარ შუკ მფენით ნათელიერსა (108, 4; I, 52)

გასწორდა პირველი ჯგუფის ნუსხების მიხედვით:

თამარ შუკ-მფენსა, ნათელიერსა (XVIII, 40).

ამით ვამთავრებთ „თამარიანის“ დეფექტური ტაეების უმთავრეს გასწორებათა აღნუსხვას. ტექსტში შეტანილია ორთოგრაფიული სახის გასწორებანიც, მაგრამ მათზე საგანგებოდ ყურადღების გამახვილება მიზანშეწონილად არა ვცანით, რადგანაც მკითხველი მას მიხვდება ვარიანტებთან შეპირისპირების დროს. მიუხედავად ყველა ამ გასწორებისა „თამარიანში“ კვლავ დარჩა ზოგიერთი ბუნდოვანი ტაეპი, რომელთა გამართვა ამჟამად არსებული მასალებით ჯერჯერობით ვერა ხერხდება. ასეთი ტაეპები ტექსტში ხელუხლებლად დავტოვეთ იმ სახით, როგორადაც ისინი იკითხებიან „თამარიანის“ ყველაზე კარგ ნუსხებში.

„თამარიალის“ სტრუქტურა და კომპოზიცია

ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პრობლემა, რომელიც „თამარიალის“ ტექსტის დადგენასთანაა დაკავშირებული, თხზულების სტრუქტურისა და კომპოზიციის გარკვევაა. ეს პრობლემა უწინაც იყო მკვლევართა ყურადღების ცენტრში და მის გარშემო კამათი დიდ ინტერესს იწვევდა. მიუხედავად ამისა „თამარიალის“ სტრუქტურა და კომპოზიცია დღემდე დაუდგენელია, რაც საგრძნობლად აფერხებს თხზულების ტექსტის შინაარსის გაგებასა და სხვა მნიშვნელოვანი პრობლემების გადაწყვეტას.

XIX საუკუნეში „თამარიალი“ მიჩნეული იყო ერთ მთლიან თხზულებად, რომელსაც მკვლევარნი ჩვეულებრივ სახოტბო პოემას უწოდებდნენ. 1902 წელს, როდესაც ნ. მარმა ტრადიციული ტექსტი განიხილა და მოგვცა ცდა მისი აღდგენისა, მანვე იმავე დროს მთელი თავისი სიღრმე-სიგანით წამოჭრა საკითხი „თამარიალის“ სტრუქტურისა და კომპოზიციის შესახებ. ნ. მარმა თავიდანვე სწორად განკვირბა ამ საკითხის გარკვევისათვის შესაძლებელი საშუალებანი, საფუძვლიანად შეისწავლა თხზულების ერთნაირრიტმიანი სტროფების წყობანი და გონებამახვილურად მიაგნო ჩახრუხადის სახოტბო ლექსებში ისეთ სტრუქტურულ თავისებურებას, რომელმაც მას დაბეჯითებით უკარნახა, რომ მანამდე პოემად ცნობილი ძეგლი პატარ-პატარა სახოტბო ლექსების კრებულად მიეჩნია. ნ. მარი წერდა: ცალკეული ადგილის ნათელყოფისას აღმოჩნდა, რომ ტაეპები არაიშვიათად არეულ-დარეულია და მათი წყობის აღდგენა აუცილებელი გახდა¹. როდესაც იგი დარწმუნდა, რომ „თამარიალის“ ტაეპობრივი თანმიმდევრობა აღდგენილია, მან თხზულების სტრუქტურულ-კომპოზიციური საკითხების შესწავლას მოჰკიდა ხელი და დაადგინა მეტად სანიტერესო ფაქტი: ერთნაირ-

¹ TP, IV, გვ. 32.

რითმიანი ტაეპების წყობანი დაწერილია გარკვეული გეგმით. მოვეუსმინოთ თვით ნ. მარს:

„თამარიანის“ სახით „საქმე გვაქვს არა ერთ მთლიან ოდასთან, არამედ სახობო შინაარსის პატარა ლექსების თხზულებათა კრებულთან. ეს ლექსები ქებას ასხამენ თამარს, ან ასე თუ ისე მის სახელთან არიან დაკავშირებულნი. ამასთან, კრებულის პროლოგად გამოყენებულია ყველაზე მეტად გავრცობილი ოდა (I). ცალკეული ლექსიდან თითქმის თითოეულ მათგანს გააჩნია საკუთარი შესავალი. უფრო მეტიც: ყველა ეს სახობო ლექსი დაწერილია ერთი გეგმით, სახელდობრ:

1. შესავალი: ა) ლეთისადნი მინართვა ან [პოეტ-ფილოსოფოსთა] მოწვევა თამარისადმი მალაღმარდოვანი ქების სათქმელად, ბ) ავტორის ლექსთა საგანი.

2. შინაარსი.

3. დასასრული, ზოგჯერ ქება-დიდება, უმეტესად (განსაკუთრებით ქების დროს) დასასრული შედგება ორი ნაწილისაგან, რომელთა თანმიმდევრობას მნიშვნელობა არა აქვს: ა) პოეტი უარს აცხადებს თამარის ქებაზე, ბ) მსოფლიოს არც ერთ ბრძენს არ შეუძლია მისი შექება“¹.

ამ გონებამახვილური მიგნებით ნ. მარმა სწორად განკვირბა თხზულების სტრუქტურულ-კომპოზიციური სახე. რაკი მან რამდენიმე ოდის სტრუქტურული ნიშნები დაადგინა, იგი მაშინვე შეუდგა ოდების ტაეპობრივი შედგენილობის დაზუსტებას და მათ თანმიმდევრულად განლაგებას. ამ მხრივ ჩატარებული კვლევა-ძიების შემდეგ ნ. მარი მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ „თამარიანი“ შედგება 11 ოდისაგან, ერთი ელეგიისა და ერთი ყალბი ლექსისაგან, რომელიც ელეგიის პასუხს წარმოადგენს.

სამწუხაროდ, ნ. მარმა სწორად დაწყებული საქმე მცდარი დასკვნით დაამთავრა იმ ორი უმართებულო მოსაზრების გამო, რომელიც მკვლევარმა საფუძვლად დაუდო „თამარიანის“ ოდების სტროფული შედგენილობის განსაზღვრას და მათ თანმიმდევრულ განლაგებას:

1. ნ. მარმა „თამარიანის“ ხელნაწერთა ტრადიციას ანგარიში არ გაუწია და ამოსავალ დებულებად მიიღო ის მოსაზრება, რომლითაც ჩახრუხაძემ სახობო ლექსები თითქოს ტაეპებად დაწერა, ხოლო

¹ TP, IV, გვ. 39.

გვიანდელმა გადამწერებმა ეს ტაეპობრივი წყობა შეცვალეს სტროფული სისტემით¹. ამის მიხედვით მან VII და XII ოდები სხვადასხვა სტროფიდან ამოკრებილი ტაეპებით შეადგინა, ხოლო ის ტაეპები, რომლებიც შინაარსობლივად ვერ შეესატყვისა ნის ზიერვე ხელოვნურად შექმნილ ოდებს, ყალბად გამოაცხადა. ამიტომ მან ვერ განსაზღვრა არა მარტო „თამარიანის“ ოდების შედგენილობა, არამედ ამ ოდების რაოდენობაც.

2. ნ. მარმა „თამარიანის“ ოდების განლაგებას საფუძვლად დაუდო ქრონოლოგიური პრინციპი. იგი წერდა: „ოდები თამარის შესახებ დაწერილია სხვადასხვა დროს, თითოეული მათგანი განსაკუთრებული შემთხვევის გამო, დაახლოებით სამი წლის განმავლობაში თამარის პირველი ქმრის განდევნიდან (1192) რუსუდანის დაბადებამდე (1195)“. ამის გამო ნ. მარმა ხელნაწერებში არსებული თანმიმდევრობა ერთნაირრითმიანი სტროფების წყობისა დაარღვია: ი ერთნაირრითმიანი ოდა თხზულების დასაწყისში გადმოიტანა; მას ნიაყოლა ნა ერთნაირრითმიანი ოდა, შემდეგ — ამისად-რითმიანი, რომელიც ხელნაწერების მიხედვით ენაღ-რითმიანი ლექსის მომდევნოა; მერმე ოვ ენებად-რითმიანი ოდა მოათავსა, ხოლო მის მომდევნო ებარ-ერთმიანი ოდას დაუთმო ებანი-რითმიანის მიმყოლი ადგილი და ა. შ. ამგვარად, ნ. მარმა ოდების განლაგების მხრივაც მეტისმეტი ხელოვნურობა გამოიჩინა, რამაც მნიშვნელოვნად გაართულა „თამარიანის“ მთლიანი შინაარსის გაგება და მისი სტრუქტურულ-კომპოზიციური სახის ნათლად წარმოდგენა.

ნ. მარის დამსახურება იმაში მდგომარეობს, რომ, მან დააყენა რა საკითხი „თამარიანის“ სტრუქტურისა და კომპოზიციის შესახებ, გონებამახვილურად განკვრიტა თხზულების ოდების თავდაპირველი აღნაგობა. ნ. მარის აღმოჩენად უნდა ჩაითვალოს ის ფაქტი, რომ „თამარიანის“ სახობტო ლექსები დაწერილია ერთი, წინასწარშემუშავებული გეგმით, რომ თითოეულ ოდას აქვს თავისი შესავალი, შინაარსი, დასასრული და ერთი უცვლელი გარეგანი რითმა. ეს აღმოჩენა ნ. მარის ნაშრომის „რაციონალური მარცვალია“, რომელიც თანამედროვე ფილოლოგიამ უცილობლად უნდა მიიღოს; სამაგიეროდ მისი სხვა დასკვნები „თამარიანის“

¹ ამის შესახებ იხ. ზემოთ, გვ. 40 — 43.

სტრუქტურისა და კომპოზიციის შესახებ, ჩვენი თვალსაზრისით, უფრო მეტ დეტალიზაციას და გარკვეულობას მოითხოვს.

ნ. მარის თეორია „თამარიანის“ სტრუქტურისა და კომპოზიციის შესახებ ზოგად ხაზებში გაიზიარეს ე. თაყაიშვილმა¹, ი. ჯავახიშვილმა², პ. ინგოროყვამ³, კ. კეკელიძემ⁴ და ა. ბარამიძემ⁵, მაგრამ ამ მკვლევართაგან მხოლოდ პ. ინგოროყვა შეეცადა „თამარიანის“ შედგენილობის დაზუსტებას. იგი წერს: „ნიკო მარმა პირველმა ჩაუყარა საფუძველი ჩახრუსთავის შესწავლას იმით, რომ მან შეძლო დაედგინა საზოგადო ხაზებში «თამარიანის» ტექსტი, რომელიც საოცარის დამახინჯებით იყო მოღწეული. ნიკო მარმა პირდაპირ გენიალურის გონებამახვილობით აღმოაჩინა, რომ «თამარიანი» არის ცალკე ლექსების კრება, და ამასთან მიაგნო ძირეულ რეალურ საზომს (—გარეგანი რითმების ერთგვარობა), რომლის მიხედვით მტკიცედ ირკვევა ცალკე ნაწარმოებთა ზოგადი ფარგლები. ჩვენ ვღებულობთ ნ. მარის ამ ძირეულ პრინციპს ტექსტის დასადგენად. ჩვენ მასში შევიტანეთ მხოლოდ მეტი დეტალიზაცია და დაწმენდა“⁶.

პ. ინგოროყვას წვლილი „თამარიანის“ შედგენილობის დაზუსტებაში იმით გამოიხატება, რომ მან სახოტბო ლექსების რაოდენობა გაზარდა. „ამ კრებულში, —წერს მკვლევარი,—მოთავსებულია შემდეგი ნაწარმოებნი: 1. თორმეტი ოდა, 2. ორი ელეგია და ამას გარდა 3. კრებულის ბოლოსიტყვაობა“ (იქვე). პ. ინგოროყვამ სპეციალური დაკვირვება აწარმოა ე ბ უ ლ ა დ, ო დ ის, ა რ ი რ ი თ მ ე ბ ი ა ნ ს ტ რ ო ფ ე ბ ზ ე და დაასკვნა, რომ ე ბ უ ლ ა დ-რითმიანი სტროფები, რომელნიც ნ. მარმა XII ოდად მიიჩნია, შედგება ორი ოდისაგან: პირველი ოდა მოგვეთხრობს ქართველი მხედრების ბრძოლას რუქნადინთან და დაწერილია ბოლოსტიკეს ძლევა მოსილი გამარჯვების დღესასწაულთან დაკავშირებით, ხოლო მეორე ოდა წარმოადგენს „მიჯნურობის დეკლარაციას“, რომელიც დაწერილია 1192 წლის ახლო ხანშიო. „ჩვენამდე მოღწეულა ერთი ლექსი პოეტისა, —წერს პ. ინგოროყვა,—სადაც ჩვენ დაუფარავად

¹ Е. Такашвили, Описание рукописей, I, 530—531.

² Отпуск из XI тома Визант. временника, 1904, гв. 12—20; ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, 657.

³ „კავკასიონი“, 1924, 1—2, გვ. 272 და შემდეგ.

⁴ ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, 1951, გვ. 159.

⁵ ნარკვევები, III, გვ. 237—239.

⁶ „კავკასიონი“, 1924, № 1—2, გვ. 272.

ვხედავთ მიჯნურობით შეპყრობილი პოეტის სახეს. ეს ლექსი შეტანილია «თამარიანში». პირდაპირ გასაოცარია, როგორ გაბედეს ამ ლექსის დატოვება პოეტის თხზულებათა ამ ოფიციალურ კრებულში, როგორც არის თამარიანი. იგი წარმოადგენს საცთურს ლეგიტიმური თვალსაზრისით; და, რასაკვირველია, აზით აიხსნება, რომ ბევრი ადგილი ამ ლექსისა ჩანს დაკარგულია და იგი ფრაგმენტის სახით არის დარჩენილი. ეს ფრაგმენტი — «არ არის სიმღერა, ეს არც ლექსია», იგი არის მხატვრულ დამშვიდებას მოკლებული დეკლარაცია მიჯნურობისა*¹.

შემდეგ პ. ინგოროყვას მოაქვს ვრცელი ამონაწერი „თამარიანიდან“ და იგი მას მიაჩნია ებულად-რითმიანი მეორე ოდის ფრაგმენტად. საკითხის გარკვევისათვის მიზანშეწონილად ვთვლით იგივე ამონაწერი აქვე დავიმოწმოთ იმ რედაქციით, როგორც ეს მოცემული აქვს პ. ინგოროყვას:

1. ... უკვირდა შენი სიკეთე-შენი,
სთნდა ყოვლსა სულსა განკვირვებულად.
2. ვერვინ გი-ხილა! თუ[ცა] გიხილა—
ვინ არ გიჰკრებდეს გარეტებულად!
3. თუ ვერ[ლა] გნახის, მით ივაგლახის,
შეიქმნებოდის განციფრებულად:
4. მოუბარისა მის მდულარისა
დილარგეთისებრ აღშფოთებულად,—
5. თავსა კლვად სღებდეს, ხვეკით ეძებდეს
შენსა ნახვასა მიახლებულად!..
6. ვინ აშენე ბდენ: სულთ აშენებდენ
სამონოთ მოგცენ, ერთ-უფლებულად...
-
7. ვამცნი მსმენელთა, მოსათმენელთა
ნიჰთა ვით მიეხვდი შენთ ხელთ გებულად
8. მე რომ თქვენ გნახე ედემი[ს] სახე
მართ სამოთხისა [მზისა] ხლებულად.
9. ღონე ვიცადი, ვერ განვიცადი,
შენს შუქსა ეყვის დარიდებულად...

* „კავკასიონი“, 1924, № 1—2, გვ. 303.

10. ვნახე ჰინდონი, ვითა რინდონი
რამე სჩნდეს ზონგნი ალაღებულად...
11. მე გული შენი ჩემად ვიშენი,
თუ ღა მივიქცი ვნდი ზარ-ღებულად...
12. არ — დამე! — ღია... მომკალ მე ღია,
ჩემი სიცოცხლე გაცუღებულად! (იქვე).

3. ინგოროყვას მოსაზრება უთუოდ საგულისხმოა და მისი დაკვირვება ე ბ უ ლ ა დ-რითმიან სტროფებზე ყურადღებას იპყრობს. „თამარიანი“ შედგება თორმეტი ოდისა და ორი ფრაგმენტისაგან¹. რაც შეეხება კრებულის ბოლოსიტყვაობას, რონელიც პ. ინგოროყვას აზრით წარმოდგენს სტროფს „მოჩვევს ძეთა ჩახ-რუხაძეთა“, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, იგი აღორძინების ხანის ინტერპოლაციაა და მისი შეტანა „თამარიანის“ ძირითად ტექსტში მიზანშეუწონლად მიგვაჩნია. პ. ინგოროყვამ პირველმა შენიშნა, რომ ე ბ უ ლ ა დ-რითმიანი სტროფები ორ ოდას შეიცავს. ეს თავის დროზე ნ. მარშა ვერ განსაზღვრა. პ. ინგოროყვას კორექტივი უთუოდ მისაღებია, მაგრამ აქ საკითხი დგება ამ ორივე ოდის სტროფული შედგენილობის შესახებ, რომელშიც ჩვენი მოსაზრება დიამეტრალურად უპირისპირდება პ. ინგოროყვას მოსაზრებას. საქმე იმაშია, რომ პ. ინგოროყვა, ნ. მარის მსგავსად, ოდების სტროფულ შედგენილობას საზღვრავს იმ მცდარი დებულებით, თითქოს „თამარიანი“ დაიწერა თავდაპირველად ტაეპებად და არა სტროფული სისტემით, ამიტომ პ. ინგოროყვა უფლებას იტოვებს ხელნაწერების ტრადიცია უარყოს, სხვადასხვა სტროფებიდან სუბიექტური მოსაზრებებით ამოგლიჯოს თითო-ორი ოდა ტაეპი და მათი შეკოწიწებით შეადგინოს ესა თუ ის ახალი ოდა. მაგ.: ზემოთ დამოწმებული ფრაგმენტი, რომელსაც პ. ინგოროყვა „მიჯნურობის დეკლარაციას“ უწოდებს, შედგენილია ტრადიციული ტექსტის შემდეგი ტაეპებისაგან: 88₄, 53₃, 4₂, 5₁, 7₂₋₃, 88₃, 52₂₋₄ და 54₁₋₂. „თამარიანის“ ტექსტი გადამწერთაგან არასდროს ისე არ დამახინჯდებოდა, მისი სტროფები იმგვარად არ აირდაიროდა, როგორც ეს წარმოდგენილი აქვთ ნ. მარს და მისი გავლენით პ. ინგოროყვას. ი. ჯავახიშვილი თავის ერთ ნაშრომში

¹ გარდა თორმეტი ოდისა და ორი ფრაგმენტისა „თამარიანში“ დაცულია აგრეთვე ოთხი თითოსტროფიანი სახობტო ლექსი. ამის შესახებ დაწვრილებით იხ. ქვემოთ, გვ. 157—168.

(„ვეფხისტყაოსნის“ ახალი გაშოცემის ირგვლივ“) გამოთქვამს მეტად საყურადღებო მოსაზრებას, რომელიც, ვფიქრობთ, ყველა მკვლევარმა უნდა იქონიოს მხედველობაში, როდესაც ის ძველი ქართული ტექსტის კრიტიკულად შესწავლას, ან მის განოსაცემად მომზადებას აპირებს. სახელდობრ, ი. ჯავახიშვილი წერს: „როდესაც ამა თუ იმ ნაწარმოების მერზინდელი, ზეგნებული, რედაქტორული შეცვლილობისა და შეკვეცილობის ეპეი, თუ რწმენა არსებობს, უნდა წინასწარ გამორკვეულ იქნეს, თუ რა მოსაზრებით შეეძლო რედაქტორს, თუ გამომცემელს ტექსტის შემოკლების, თუ შეცვლის დროს ეხელმძღვანელა და რა გარემოებამ აიძულა ისინი ასე მოქცეულიყვნენ“¹. საწმუხაროდ, ნ. მარი და პ. ინგოროყვა დაბეჯითებით ირწმუნებიან, რომ „თამარიანის“ ოდები ტაეპობრივი წყობით იყო დაწერილი და გვიანდელმა გადანწერებმა სტროფული სისტემით დალაგების დროს თავდაპირველი წყობა აურდაურდესო, მაგრამ ისინი ერთი წუთითაც კი არ ცდილობენ დაასახელონ მიზეზი, თუ რამ აიძულა ეს „ცოდვილი“ გადანწერები, რომელთაც თავში ასეთი „უბადრუკი აზრი“ მოსვლიათ. რასაკვირველია, თხზულების ტრადიციულ ტექსტს აქვს საკმაოდ მსხვილი დეფექტური მსარეები, მაგრამ ეს განისაზღვრება ძირითადად ორორი სხვადასხვა სტროფის ტაეპთა მექანიკური შერწყმით (თუ შეერთებით) და სტროფების გადაადგილებით. ასე რომ, მკვლევარმა ხელნაწერების მიხედვით უნდა დაადგინოს ეს მექანიკურად შერწყმული სტროფები, გადაადგილებულ სტროფებს თავისი ადგილი მოუძებნოს, ტექსტიდან ყალბი სტროფები ამოილოს და ამის შემდეგ გარკვეული იქნება როგორც „თამარიანის“ თავდაპირველი სტროფული თანმიმდევრობა, ისე მისი სტრუქტურა და კომპოზიცია. ნ. მარი და პ. ინგოროყვა კი თხზულების ტექსტის აღდგენისას დიდ უპირატესობას ანიჭებენ ტექსტის თავისუფალ ინტერპრეტაციას. მათი აზრით, „თამარიანის“ ოდების შემადგენელი ტაეპები გაფანტულია სხვადასხვა სტროფში, მკვლევრის მოვალეობაა ეს ტაეპები ამოკრიბოს გარეგანი რითმების მიხედვით და ისინი ლოგიკური თანმიმდევრობით დაალაგოს. ცხადია, ამგვარ რედაქტორულ მუშაობას, რანაირი კჳამახვილობითაც არ უნდა იყოს იგი წარმოებული, სუბიექტურობის დალი ატყვია და არც მისი ინიციატორია უხეში შეცდომებისაგან დაზღვეული.

¹ ი. ჯავახიშვილი, ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, 1956, გვ. 22—23.

„თამარიანის“ კვლევის ისტორიაში თავი იჩინა ნ. მარის თეორიის საპირისპირო მიმდინარეობამაც. გამოჩნდნენ მკვლევარნი, რომელთაც წამოაყენეს თეორია „თამარიანის“ ტრადიციული ტექსტის უპირატესობის შესახებ. ამ თეორიის პირველი თვალსაჩინო წარმომადგენელი იყო მ. ჯანაშვილი¹, მაგრამ მან მალე თავისი პოზიციიდან უკან დაიხია და თხზულების სტრუქტურისა და კომპოზიციის შესახებ ორიგინალური მოსაზრება წამოაყენა. მისი აზრით, „თამარიანის“ ტრადიციულ ტექსტში არეულ-დარეულია მხოლოდ სტროფები. იგი წერს: „[ჩახრუხადის სახობრო თხზულება] შეიცავს მრავალგვარ მასალას და შევნიშნეთ, რომ ეს მასალა დალაგებულია არა დედნის წესრიგზე ლოლიკური მსჯელობის თანმიმდევრობის განვითარების მიხედვით, არამედ ამ დედნის მერმინდელი გადამწერის გემოვნების საფერობით: რადგან მის წინ მდებარე წიგნს ერქვა «თამარიანი», გადამწერს თამარის შესახები ხანანი გადმოუსხამს წინ, წინა ხანები უკან, შუალანი ბოლოს“². ისტორიკოსი ამ მოსაზრების საილუსტრაციო მაგალითად ასახელებს C ნუსხას, რომელიც ყოფილი საეკლესიო ფონდის № 656 ხელნაწერს წარმოადგენს, და იქვე განაგრძობს: „«თამარიანის» ავტორი რამე ერთ ანუ ერთნაირი საგნის თუ აზრის გამოსათქმელად თითქმის მუდამ ხნარობს ერთნაირწყობილს. მაგ. თამარის ზეგარდამო მოწოდებისათვის მიუძღვნია ხანები 1—15 და ამ ხანების წყობილი ყველგან არის «იერსა». დედნის გადამწერს კი ეს ერთი მთლიანი აზრის გამომხატველი ხანანი (1—15). მოუფენია მთელს თხზულებაში“ (იქვე).

ტრადიციული ტექსტის ამგვარი კრიტიკის შემდეგ მ. ჯანაშვილი იძლევა „თამარიანის“ სტროფთა ორიგინალურ წყობას და ამით მას თხზულების სტრუქტურისა და კომპოზიციის საკითხში ახლებური გაგება შეაქვს. როგორია მ. ჯანაშვილის აზრით „თამარიანის“ სტრუქტურა და კომპოზიცია? იგი თხზულებას ჰყოფს ათ თავად, თითოეულ თავში სტროფებს აჯგუფებს იმ თვალსაზრისით, როგორც მას „თამარიანის“ შინაარსი ესმის, და ცდილობს ამ ათივე წყობას თავ-თავისი სათაური მოუძებნოს.

I. შესავალი (სტრ. 1—3).

II. თამარის ზეგარდამო მოწოდება (სტრ. 65—69, 104—108, 113 და 20).

III. თამარის შესხმა ზეგარდამო მოწოდების გაშო (სტრ. 21—24).

¹ „ივერია“, 1902, № 188, 199, 204, 223.

² „ტრიბუნა“, 1923, № 466.

- IV. საუბარი იმის შესახებ, თუ ვინ უნდა იყოს თამარის ქმარი (სტრ. 37 — 50).
- V. საქმროს წინასწარი განცდები (სტრ. 51, 56 — 64).
- VI. თამარის ქება დავითის მოწვევის გამო (სტრ. 80, 70 — 75).
- VII. თამარ-დავითის ომები (სტრ. 76 — 79, 55, 92 — 97, 25 — 27, 98 — 103, 81 — 84, 36, 4 — 19, 87 — 90).
- VIII. უებრო ლირსებანი გმირ თამარ-დავითისა (სტრ. 91, 52 — 54, 28 — 35).
- IX. დასკვნა „თამარიანისა“ (სტრ. 85 — 86).
- X. ავტორის განცხადება (სტრ. 114 — 115).

ამგვარად, მ. ჯანაშვილი დაასკვნის: „ჩაბრუხადის ქმნილება ყოფილა ერთი მთლიანი თხზულება, აგებული წინასწარშედგენილ გეგმაზე“ (იქვე).

მ. ჯანაშვილის ამ მოსაზრების უყურადღებოდ მიტოვება არ შეიძლება. ისტორიკოსი უეჭველად სწორ პოზიციაზე დგას, როდესაც აღნიშნავს: „თამარიანი“ აგებულია წინასწარშედგენილი გეგმის თანახმად, მაგრამ ამ სწორი მოსაზრებიდან გამომდინარე იგი „თამარიანის“ სტრუქტურულ-კომპოზიციური სახის აღდგენისას ნ. მარის მსგავსად სუბიექტურობას ავლენს და ნაცვლად იმისა, რომ მან თანმიმდევრული მსჯელობითა და დოკუმენტური მასალებით გაარკვიოს, თუ რომელი სტროფებია გადაადგილებული, რატომ ან როდის,—მოულოდნელად გვთავაზობს „თამარიანის“ სტროფული წყობის ისეთ პროექტს, რომელიც არც დოკუმენტურადაა დასაბუთებული და არც რაიმე მტკიცე თეორიულ ფუნდამენტზეა დაყრდნობილი. ერთი გარემოება, რომელსაც ნაკლებ მნიშვნელობას ანიჭებს მ. ჯანაშვილი, ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს: რაკი „თამარიანის“ ხელნაწერებში სტროფების აღრევა შეიმჩნევა, ეს არ გვაძლევს იმის უფლებას, რომ ტრადიციული ტექსტის სტროფული წყობა მთლიანად უარყოფთ და თხზულების სტრუქტურა და კომპოზიცია წარმოვიდგინოთ ისე, როგორც მოგვებასიათება. „თამარიანის“ სტრუქტურისა და კომპოზიციის დასადგენად ერთადერთ წყაროს ტრადიციული ტექსტი წარმოადგენს და მისი ხელალებით უარყოფა და ჩვენი შეცდომებისა და უცოდინრობის გადაბრალება გადამწერებისადმი ჰეშმარიტების საძიებელი გზიდან გადახვევა იქნებოდა. მაგ. XVIII საუკუნის გადამწერებს ჩვენზე კარგად სცოდნიათ, რომ 87—91, 52 — 54-ე ებ ულად-რითმიანი და 55, 92 — 97-ე ებანი-რითმიანი სტროფები წარმოადგენს ერთმანეთზე მიყოლებულ,

პოეტურად გამართულ ორ ოდას; მ. ჯანაშვილმა კი ისინი ერთმანეთს დააცილა და ნაწყვეტებად გაანაწილა VII და VIII თავებში. გარდა ამისა, მ. ჯანაშვილმა „თამარიანის“ სტროფული წყობის პროექტში სხვა შეცდომებიც დაუშვა, მაგ.: V, VI, VII და IX თავების შინაარსი ვერ გაიგო სწორად; სიყვარულით გახელელებული მოყმე-პოეტის თავგადასავალი არ შეიძლება დავით სოსლანის წინასწარ განცდებამ მივიჩნიოთ; 85-ე და 86-ე თექვსმეტმარცვლოვანი სტროფები არ წარმოადგენს თხზულების დასკვნას, მე-20 ნა რ ი-რითმიანი სტროფი ი ე რ ი ს ა-რითმიანი ოდისათვის ზედმეტად მიუტმასნებია და სხვ. ყოველივე ეს იმაზე მიგვითითებს, რომ მ. ჯანაშვილის მოსაზრება აგებულია სავარაუდო მაჯელობაზე და მისი გაზიარებაც შეუძლებელია.

დასასრულ, „თამარიანის“ სტრუქტურისა და კომპოზიციის შესახებ საყურადღებო მოსაზრება წამოაყენა შ. ნუცუბიძემ. მან, როგორც „თამარიანის“ მკვლევარმა და მთარგმნელმა, აღნიშნული საკითხის მიმართ განსაკუთრებული გულისხმიერება გამოიჩინა. მის წინაშე დაისვა სრულიად ბუნებრივი საკითხი: თხზულების რომელი ტექსტი ითარგმნოს რუსულად: ტრადიციული თუ კრიტიკული? ამ საკითხის გასარკვევად მან გულდასმით შეისწავლა „თამარიანის“ ბექდური გამოცემები და სათარგმნელად აირჩია ის ტექსტი, რომელიც ს. კაკაბაძის 1937 წლის გამოცემაშია წარმოდგენილი. ამავე დროს შ. ნუცუბიძე მკითხველის წინაშე „თამარიანის“ სტრუქტურისა და კომპოზიციის შესახებ კარგად მოფიქრებული მოსაზრებით წარდგა.

შ. ნუცუბიძის შეხედულება ძირითადად ასეთია:

„თამარიანის“ 1902 წლის გამოცემა წარმოადგენს ტრადიციული ტექსტის სტროფთა თვითნებური და ფორმალური გადაჯგუფების ცდას. ამ გადაჯგუფებას ნ. მარი ახდენს იმის გამო, რომ ერთგვაროვანი გარეგანი რითმებიდან დამოუკიდებელი ოდები შექმნას. განსაკუთრებით შემზარავია, როდესაც ჩახრუხამის თხზულების მხატვრულ ანალიზს წინასწარ შემუშავებული სქემის მიხედვით ახდენენ, რათა დაამტკიცონ, თითქოს „თამარიანი“ შედგება ოდებისაგან და ეს ოდები კი—შესავლის, შინაარსისა და დასასრულისაგან. თუ არ მივიღებთ მხედველობაში იმას, რომ ძველს სტროფები აკლია, ტრადიციულ ტექსტში აზრთა ლოგიკური თანმიმდევრობის გაწყვეტა არსად არ იგრძნობა; სტროფების გადაადგილება მასში სრულებითაც არ არის საჭირო, საამისოდ არც ადგილი მოიძებნება. თუ «თამარიანს» განვიხი-

ლავთ როგორც მხატრულ ძეგლს, მაშინ იგი მთლიან თხზულებად უნდა მივიჩნიოთ. «თამარიანის» კომპოზიციის შესწავლას, დედააზრის მიგნებას და პოემის პოეტურ სამოსელს იმ დასკვნამდე მიყვავართ. რომ ჩვენ საქმე გვაქვს ერთ მთლიან თხზულებასთან, რომელიც ჩაფიქრებული და შესრულებულია ერთიანი გეგმით. პოემას რამდენადმე აკლია სტროფები, რის გამოც ზოგიერთი ადგილის გაგება რთულდება, მაგრამ არა გვეგონია მასში მოიძებნებოდეს ინტერპოლაციები და ნით უნეტეს მთლიანი სახით სხვისი თხზულებანიო¹.

შ. ნუცუბიძემ თავისი მოსაზრება ააგო ს. კაკაბაძის 1937 წლის გამოკვებაზე. მისი კვლევის სფეროც საერთოდ „თამარიანის“ ბექდური გამოკვებით იფარგლება. მისი მთავარი შეცდომაც სწორედ ამაში მდგომარეობს. შ. ნუცუბიძე სცდება, როდესაც აღნიშნავს: „თამარიანის“ ტრადიციულ ტექსტში აზრთა ლოგიკური თანმიმდევრობა არ ირღვევა და ტექსტი სტროფების გადაადგილებას არ საჭიროებსო. მას მხედველობიდან არ უნდა გამოჰპარვოდა ის გარემოება, რომ „თამარიანის“ კაკაბაძისეული გამოკვება ძირითადად ტრადიციული ტექსტის გამეორებას წარმოადგენს, რომ იგი XIX საუკუნის ხელნაწერების მიხედვითაა გამოკვებული. შ. ნუცუბიძე, როგორც ქართული კულტურის ერთ-ერთი გამოჩენილი მკვლევარი, მოვალე იყო, სანამ „თამარიანის“ დაუდგენელ ტექსტს არაქართველ მკითხველებს გააცნობდა, მანამდე ხელნაწერების კრიტიკული შესწავლით ძეგლი აღედგინა, მერე კი ხელი მიეყო სამთარგმნელო საქმიანობისათვის. მაშინ, შესაძლებელია, მას აღარ დასკირდებოდა ასეთი განცხადება: „Я должен признаться, что перевод Чахрухадзе потребовал значительно больших усилий, чем перевод Руставели». უმთავრესად ტრადიციული ტექსტის უკრიტიკოდ მიღების გამოა დაშვებული ის შეცდომები, რომელიც „თამარიანის“ რუსულ თარგმანს ახასიათებს. ზევით ჩვენ დაწვრილებით განვიხილეთ „თამარიანის“ ტექსტის საკითხები და გამოვავლინეთ ხელნაწერებში დაშვებული ტექნიკური შეცდომები, რომელთაც თხზულების სტრუქტურა და კომპოზიცია დაამახინჯეს; აგრეთვე, მიუთითეთ ნ. მარისა და. ს. კაკა-

¹ Чахрухадзе, Тамариани, пер. Ш. Нүцүбидзе, 1942, გვ. 33—56; იხ. აგრეთვე, Ш. Нүцүбидзе, Руставели и восточный Ревессаус, 1947, გვ. 212—221.

ბადის გამოცემათა ნაკლოვან მხარეებზე. ამიტომ გამეორებათა თავიდან აცილების მიზნით აღნიშნულ საკითხებს აღარ დაუვებრუნდებით. ვინც ჩვენი ნარკვევის მეორე თავს საფუძვლიანად გაეცნო, შ. ნუსტუბიძის მოსაზრების მკდარობა-ქეშმარიტებას იოლად შენიშნავს. მხოლოდ აქ შევჩერდებით მის ერთ მეტად საყურადღებო დებულებაზე:

შ. ნუსტუბიძე მართებულად წერს: „თამარიანის“ სახით „ჩვენ საქმე გვაქვს ერთ მთლიან თხზულებასთან“. მისი განცხადება, რომ „если к «Гамаряни» подойти как к художественному памятнику, то нет никакого основания не считать его цельным произведением“, ქეშმარიტად სწორი გაგებაა „თამარიანის“, როგორც მხატვრული ძეგლის, თავისებურებისა, მაგრამ იგი არ გამორიცხავს მეორე მოსაზრებას, რომ ამავე დროს ეს ძეგლი ციკლური სახობო ლექსების მთლიანობაა. „თამარიანის“ კომპოზიციური თავისებურება სწორედ ისაა, რომ იგი თავიდანვე ერთდროულადაა ჩაფიქრებული და დაწერილი სახობო ლექსების სახით.

„თამარიანის“ სტრუქტურისა და კომპოზიციის გარკვევას დღევანდლამდე ართულებდა ის გარემოება, რომ არ იყო დადგენილი თხზულების სტრაფული შედგენილობა, წყობა და ტაეპების წანაკითხები. ახლა რაკი „თამარიანის“ თავდაპირველი ტექსტი შესაძლებლობის ფარგლებში დადგენილია, მისი სტრუქტურულ-კომპოზიციური საკითხების გადაწყვეტა დიდ სიძნელეს აღარ წარმოადგენს. „თამარიანი“ ერთი მთლიანი, სტრუქტურულ-კომპოზიციურად შეკრული პოეტური თხზულებაა, რომელსაც თავიდან ბოლომდე წითელი ზოლივით გასდევს ერთი გარკვეული იდეა—ქება თამარ მეფისა, ფეოდალურ-ცენტრალური სახელმწიფოს უფლებების განმტკიცება და ხალხში პატრიოტული გრძნობების გაღვივება. თხზულების ეს იდეა მხატვრულად ხორცშესხმულია ოდებსა და თითოსტროფიან ლექსებში, რომელთაც მონოლითურ მთლიანობას აძლევს პოეტის სოციალ-პოლიტიკური და ფილოსოფიური მსოფლმხედველობა. „თამარიანი“ არის ერთი მთლიანი სიმღერა თამარ მეფეზე, მის სახელმწიფოებრივ და საზოგადოებრივ ნოღვაწეობაზე. მის ძლევაშოსილ ბრძოლებზე მუსლიმანთა წინააღმდეგ კავკასიის ერთა დამოუკიდებლობისათვის. ეს სიმღერა მინორულ და მაგორულ ტონებში გადადის და მასში მუსიკალურ ბგერათა პარმონიული ეღერადობა შეიგრძნობა. მაგრამ ეს ერთი მთლიანი შესხმა შედგება შესავლისა და 18 ციკლური სახობო ლექსისაგან, რომელნიც

ერთმანეთისაგან გამოირჩევიან საკუთარი შინაარსითა და თითოეული ლექსისათვის დამახასიათებელი ფორმალური ნიშნებით. ამ ლექსებიდან თორმეტი ოდაა, ორი—მაგალითების, ე. ი. საარაკო ამბების შემცველი ფრაგმენტი და ოთხიც თითოსტროფიანი სახობო ლექსი. მათი სტროფული შედგენილობა, აღნაგობა და ზოგადი შინაარსი ასეთია:

შესავალი. ჩასრუხაბე უნძობს ანტიკური კულტურის გამოჩენილ პოეტებს, ფილოსოფოსებს და სთხოვა მათ, რომ გვირგვინოჲან ქალს, თამარ ნეფეს, „სრულნი ქებანი“ უძღვნან:

მო, ფილოსოფნო, სიტყვითა არსნო
 თამარს ვაქებდეთ გულისწმიერსა;
 დიონოსითგან, ვით ენოსითგან
 სრულნი ქებანი ამძლეთ ძლიერსა.

შენდგე პოეტი განაგრძობს: თამარის შესხმა იმდენად ძნელია, რომ ჩვენ „ვერა ვიქმთ საწადიერსა“, გინდაც რომ გვექონდეს სოკრატეს სიბრძნე და სარამას გრძნეულება. თუ ამას ვერ შეძლებს ფილოსოფოსი არისტოტელე, „ათინას თქმულა, სიღრმით დანთქმულა: ვერავენ სრულ-ჰყოფს მას მეცნიერსა“. მიუხედავად ამისა მე ვებედავ და ვიწყებ თამარისადმი საკადრი ქებანის დაწერას.

შესავალი შეიცავს 12 ტაეპს, მისი რითმაა ი ე რ ს ა .

I. ოდა შედგება ტრადიციული ტექსტის მე-4 —19 სტროფებისაგან. მისი რითმაა ე ბ უ ლ ა დ .

იწყება:

ვინ ჩნდა ეგმისად, მსგავსად აწ მისად
 წინასწარ მთქმელი მისთა მთქმებულად
 თუ ვერეინ განახის, მით ივაგლახის,
 შეიქმნებოდის განცვიფრებულად.

მთავრდება:

საულს მეფობა ართო, მეფობა
 დავითს მიჰმადლა შეფიცებულად.
 შენგან იშვების, პირველ შიშვლდების
 სამოთხესავე კვალად შევბულად.

შინაარხი: პოეტი შესხმას იწყებს თამარის, მისი მეუღლის — დავით სოსლანისა და მათი შვილის —ლაშა გიორგის ქება-დიდებათ, შემდეგ ზოგადად აღწერს თამარისდროინდელი საქართველოს სახელმწიფოებრივ ძლიერებას, თუ რა სამხედრო წარმატებებს მიიღწიეს თამარმა და მისმა მეუღლემ, დავითმა, შინაურ და გარეშე მტრების წინააღმდეგ ბრძოლაში

და მერმე ისტორიული სისწორით მოგვითხრობს ქართველი მხედრების მიერ მხეცებრ განძინებული და მკვებარა რუქნადინის სამარცხვინოდ დამარცხების ისტორიას, რომელსაც პოეტი აგვირგვინებს პატრიოტული მიმართვით:

ჩვენ ერნი ზენი, ზენ მიერ ზენი,
ერთ-კმობით ვიტყვით განმარტებულად:
„რა არს-ქმნა იყოს, ვირე თვით იყოს,
ღმერთმან თქვენცა გვენეს ძითურთ გებულად“.

II. ოდა შედგება ტრადიციული ტექსტის მე-20—23 სტროფებისაგან. უკანასკნელი სტროფის ბოლო ტაეპი დაზიანებულია და მისი პირვანდელი ტექსტის აღდგენა ვერ ხერხდება. ოდის რით-მაა ნ ა რ ი.

იწყება:

სიბრძნით ქმნა ღმერთმან, სამებით ერთმან,
ცა და ქვეყანა—არს მეცნიარი!—
მნათობთა დასი, სხვა ბევრ-ათასი
ჰაერი, ეტლი, ქართა მქნიარი.

მთავრდება:

ვერ მიგწოდენ ჰებად—სხდენ თვითვე ვნებად!—
პლატონის ვნა, დავითის ქნარი.

შინაარსი: თამარი არის „მზე დაუვალნი, შუქ-მომწინარი... ელვა-ეთერი, დარმანის ველი, ედემს მალნარი“, ყველაფრის მცოდნე, ყველასთვის სიყეთის მომტანი; მისი სიუხვე ზღებრია, სიმალლე—ცებრი; იგი „მდაბლად მოწყალეა“, შესახედავად ნარნარა; კედრით კედრამდე ცნობილია მისი „მძლეთა მძლეველობა და უძლეველობა“. იგი ისეთი ერთგული მოწყვეა ქრისტიანული სარწმუნოებისა, რომ ის ჯვარს არავის დაუთმობს ერთი წუთითაც კი. თამარს, როგორც უებრო სილამაზის ნქონე გვირგვინოსანს, ცის მნათობები მხეს უწოდებენ და ამკობენ. მისი შექება არ შეუძლიათ არც ვნა-რიტორ პლატონს და არც ქნარზე მგალობელ დავით წინასწარმეტყველს.

III. ერთსტროფიანი სახოტბო ლექსი—„თამარ წყნარი, შე-საწყნარი“ (სტროფი მე-24) დაწერილია თექვსმეტმარცვლოვანი მაღალი შაირით, მისი რითმაა ნ ა რ ი.

IV. ოდა ბოლონაკლულია; გადარჩენილია მხოლოდ სამი სტროფი სრულად და მეოთხე სტროფის პირველი ორი ტაეპი; შეიცავს ტრადიციული ტექსტის 25—28₁₋₂ სტროფებს, მისი რითმაა ო ვ ნ ე ბ ა დ.

იწყება:

ვინ არს ებანი? ვინ არსე ბანი,
არა არს სათნი სახელოვნებად!

წყლება:

თქვენა ზენათა, მზეო ზენათა.
თუმც ა მზე ეთერს ნამტკიცოვნებად...

შინაარსი: ღმერთმა თამარი სილამაზის განსახიერებად დაბადა. ის სამყაროში ყველაზე დიდი მნათობია, რომელმაც ნაციცრებელი მზეც კი დააბნელა. მისგან მზე უეტლოდაა დარჩენილი. იგი არის „დაუყოვნებელი მნათი“, არე-მარის მთენი, რომელსაც მარსიც კი არ შეედრება „შუქთა ჰაეროვნებად“. მას ისეთი დიდი სინათლე აქვს, რომ სხვათა მნათობთა ბინდის ამბდელია. იგი მკაცრია სამშობლოს ორგულთა და მტრების მიმართ. ფილოსოფოსი ენოსი, თამარის პიროვნებით დატყვევებული, მე, მის მეხოტბეს, მეუბნება: თამარმა გამითენოს წყვილია, რომ ვარდი დათვლილად მოჩანს. ის დიდ ნათელად გაჩნდა: მზემ ეს ნათელი (თამარი) რომ ნახოს, იგი (ე. ი. მზე) სიბნელით დაიხრდილება. თამარის შესადარი არავენა: მისი მგავსი არსება არც არავის უნახავს ცხადად და არც ვისმე გაუგონია...

V. ოდა თავნაკლულია. გადარჩენილია მხოლოდ შვიდი სტროფი და მერვე სტროფის ბოლო ორი ტაეპი; შეიცავს ტრადიციული ტექსტის 28 3-4, 29—35 სტროფებს; მისი რითმაა ე ბ ა რ ე.

იწყება:

მაგრამ კალ, იბი. რადგან კალიბი
შენთა შუქთა სძლეეს შუქ-მტაცებარე.

მთავრდება:

ბევრჯელ ნაყოფად არსმცა ნაყოფად
ლაშა თქვენ მიერ ნამორჩებარე.

შინაარსი: თამარ, შენ სილამაზით ყველა დაატყვევე, რადგანაც შენი ტანის მოყვანილობა შუქ-მტაცებარეა. მკერეტელნი ამბობენ: თამარი „სიზმრად მარცხებარე“ არსებაა, სოფლისა წყალთა მშენებაა, მთვარე მცებარე; ცად ამალღებული იგი სხვა მნათობებს აბნელებს. შენი მოწყალება დიდია; მე ვინატრე, რომ იესო ქრისტემ მწე გიწოდოს, შენ გაქვს დამამშვენებელი „ქვევა, გონება, სული მწლუებარე“. გვერდს გიმშვენებს ღირსეული კმარი დავით სოსლანი, „აგარის ერთა... სრვად შემძლებარე“, მხენ და გულადი, „ლომებრ შემძახებარე“. მან „ფარუხ შემუსრა წინამგებარე“, როდესაც ის მანგლისის მისასვლელიდან ნამგლის პირობთ გააკცია. თამარ, იმდენად ძლიერი მეფე ხარ, რომ შენთან ჰერაკლე კეისარიც კი ვერ მოვა. შენმა ლაშქარმა დავით სოსლანის სარდლობით სპარსთა ჯარები გაანადგურა, მაჰმადიანებს ქალაქი რანი წართვა და მათ ყელზე მონობის ულული ჩამოჰკიდა, დენის მებარეც ამბერდში გაამგზავრეთ; დავით სოსლანი ეფრემის ნათესავია, „მბრძოლთა სისხლითა ჯმელთა მღებარე“, რომელიც ბრძოლებში ისუ ნავესავით მხნეობს.

VI. ერთსტროფიანი საზოგადო ლექსი — „ახალო პირო, მძლეო ნოსრ ვითა“ (სტროფი 36-ე); მისი რითმაა ა ს უ რ მ ა ი ს ო .

VII. ოდა შედგება ტრადიციული ტექსტის 37—50-ე სტროფებისაგან; მისი რითმია ევად.

იწყება:

ფილოსოფოსანი დაწყებად მყოფნი,
გონება-ვრცელნი რიტორთა წვევად...

მთავრდება:

ნათელი უთქმან, შენვე თავითქმან,
თვალნი ვერ გასხვენ სხივ-მესადგმევად.

შინაარსი: გონებავრცელმა ფილოსოფოსებმა რომ რიტორები მოიწვიონ, ელადაში განსწავლულმა ელინებმა სიტყვების ასარჩევად ენამახვილობა გამოიჩინონ და მეფსალმუნე დავით წინასწარმეტყველმა შენს შესამკობად ათხალი ააუღოაო, მაინც ვერ შეგაქებენ ღირსეულად. ვისაც კი შენი ხმა და შუქი ვუქე, „ელე ანუ მწვევად, ანუ მთვარევად“. შენი სილამაზით ცის მნათობებიც კი გახელებულან, როდესაც ტროელთა მეომრებს სიკვდილი უძძიმთ, რატომ შენთვის არ გაწირეს თავი. ივდითისაგან მოკლული მხედართმთავარი ოლომთრე შეიდგზის შეცდა, რომ შენ არ გეტრფილა; დალიდასაგან თმაშერეკილი და ღონეგამოკლილი სამფსონ ძლიერი პალატაში ხის და ნანობს, რატომ შენ არ შეგიყვარა. შენ ზღვის მეუფე ან დებორა ქველი როგორ შეგედრება? მათ არც შენებური ნებისყოფა აქვთ და არც შენსავით შეენება. რამინს გული სტკივა, რომ შენს მაგიერ ვისის სიყვარულისათვის იტანჯებოდა. როდესაც მომღერალმა მგოსანმა (ოსანმა) შემოგხედა, თავს რეტი დაესხა და უბედობას ჩიოდა; სალასაც სანანებლად აქვს გამზღარი, რომ ღზინუნახავი სხვისთვის იყვარა გახელებული; შატბიერიც გულმოკლულია: „ანალათისა რად დაშვრა ძვევად“; ყაისი ძმის მკვლელი კავნივით მოსთქვამს, რატომ შეიქმნა იგი „ლეილის ნამიჯნურევად“ და „ნებით რად არა შენ გეჟუდარა, ანუ სამონოდ მოგმართა ძლევად“.

შენზე ამბობენ, რომ უძლეველი ხარ და ეს სინამდვილეცაა: კმრად რომ გყავდა, ის და მისი მომხრეები უტბად დაგსხნენ თავს, მაგრამ ახლათი ძელებიც კი შერყეულია; ვრანის დაუმარცხებელი მფლობელი აბუბაქრი თავლაფდასხმული გააძვევ; მის მსგავსად „ლომთა თავადად, თქმული ავადად“ სხვა ვინ უნდა გამოჩნდეს ხლათს ნამარხევად? ვიცით, აგრეთვე, შირვანელი მოტრფიალი; რომელიც შენთან ტანტხე მჯდომარე სიყვარულით შემოგცქეროდა; ასევე

სხვანი მრავალნი, დაუთვალავნი
მლომელ-ტრფიალნი შვებისა წვევად.

შენ ხარ „ლალი, მწყაზარი, არად დამხარი“ ურჩთა მიმართ ღირსეული სასჯელის მისაზღველად; ამავე დროს სიბრძნით ხარ სავის და დაუნდობელი იმთ მიმართ, ვისაც სახავ „ნაორგულევად“. შენ „სულისა დგმითა ანატრებ, გნახოს, ვინ განაძ ლევად“. ვისაც კი მახვილ-ჟერევად სული შეუნარჩუნე, შენივე მავედრებელია. მნახველები, „ქმა-მალლა მზანნი“,

ამბობენ: თამარის ლაწვთა შუქნი მთვარეს ეცემიან, ზოლო მისი თვალები მეღნის ტბის მორავია.

ამიტომ აღარ შემიძლია მეტი ქების თქმა! ისევ ვირჩიე პირში ლაგამი ამოვიდო, ალვირი ამოვისხა და დაედუმდე. თუ ენოსი ძნობდეს, მან „მწყობრ-შენასხმევად“ პლატონი დაიყენოს; მართალია, მან მოიხმო ჰომეროსი, სამფსონი და კვიროსი, რომელნიც შენი ვინაობის გამოსაკვლევად აღძრა, მაგრამ ისინი

იპოვნენ მცდარად და ვერ მიიხვდარად
შენი მსგავსების დასასახეევად.

VIII. საარაკო ამბების ფრაგმენტი შედგება ტრადიციული ტექსტის 51-ე და 56—58-ე სტროფებისაგან; მისი რითმაა ო დ ი ს.

იწყება:

ასრე მეწყალი, რომე თვალთაგან
ცრემლთა ნაკადი ღვარულად მოღის...

მთავრდება:

მოჰმადის კმობად, მიზგითად შესღვად,
თაყვანისცემად მას შიგან გცოდის.

ქართული ლიტერატურის მკვლევრებს ამ ლექსის შინაარსი სხვადასხვანაირად აქვთ გაგებული. ნ. ბარი გამომდინარეობდა რა იმ მცდარი შეხედულებიდან, თითქოს „თამარიანი“ დაწერილია ტაეპობრივად, მან მისი სტროფები დაშალა და ტაეპები წინასწარ შემეშავებული თვალსაზრისით დაალაგა; შემდეგ ისინი შინაარსობლივად დაუპირისპირა არ ი-რითმიან ლექსს და დაასკვნა, რომ 51, 56—58-ე სტროფები შეიცავს ანონიმი პოეტის ლექსს, რომელიც ჩართულია „თამარიანში“ მოყმე-რაინდის სათავეგადასავლო ფრაგმენტის საპასუხოდ¹. ნ. მარის ეს შეხედულება გაიზიარეს პ. ინგოროყვამ² და ა. ბარანიძემ³. შ. ნუცუბიძემ აღნიშნული სტროფების შესახებ ახალი და ყოვლად დაუსაბუთებელი ჰიპოთეზი წამოაყენა. მისი აზრით, ე. წ. არ ი-რითმიანი ელეგიის საპასუხოდ ცნობილი ფრაგმენტი დაწერილია ნიზამი განჯელის „ზოსროვეშირინიანის“ გავლენით და შინაარსობლივად წარმოადგენს ფანტასტიურ ამბავს აფხაზეთში თამარ მეფის მოგზაურობის შესახებ, რომელსაც არ ი-რითმიანი სტროფების სახით ენაცვლება

¹ TP, IV, გვ. 42—43.

² „კავკასიონი“, № 1—2, 1924, გვ. 319—320.

³ ა. ბარანიძე, ნარკვევები, III, გვ. 258.

მეორე ფანტასტიური ამბავი სიყვარულით გახელებული ქაბუჯი-მოგზაურისაო¹. ჩვენი აზრით, 51, 56—58-ე სტროფები „თამარის“ ორგანული ნაწილია და მათი სახით საქმე გვაქვს შინაარსობლივად გარკვეულ სახობტო ლექსთან, რომელიც ლოგიკური გაგრძელებაა VII ოდისა. მასში თამარი წარმოდგენილია ისეთ საყვარელ და სათაყვანებელ ქალად, რომელსაც უნდა ეტრფიალებოდნენ სამიჯნურო რომანების გმირი მამაკაცები: ივლითისაგან შეცდენილი მხედართმთავარი, სამუსონ ძლიერი, რამინი, სალა, შატბიერი, ყაისი (მაჯნუნი) და ყველა მომღერალი პოეტი (ოსანი). ჩახრუხადე ამთავრებს რა ამ ერთ-ერთ უმშვენიერეს ოდას, შემდეგ ის მოგვითხრობს იმ უცხო პირთა შესახებ, რომელნიც თამარის სიღიადით მოხიბლულნი სხვადასხვა ქვეყნიდან მის სანახავად საქართველოში მოდიოდნენ სადარბაზოდ. პოეტი თამარს მიმართავს ამგვარად:

ცრემლთა ნაკადი თვალთაგან ღვარივით მოდის, რადგანაც სიყვადი-ლის შემდეგ შენი დიდების მაუწყებელ მაგალითებს (საარაკო, საოცარ ამბებს) ვუღარ ვიტყვი. შენ სწუხხარ იმის გამო, რომ შენს მოყმებს (ქაბუჯებს) მშობლები აღარა ჰყავთ, რომ ისინი დაიხოცნენ სამშობლოსათვის ბრძოლებში იქ, სადაც „სახელი ქვეყანისაცა არა ისმოდა“, მაგრამ გულს იმედად უთხარ: ვითომ ისინი შორს წასულნი არიან და მალე ისევ საქართველოში დაბრუნდებიან. დღეს შენთან სხვადასხვა ქვეყნიდან დელეგაციები მოდიან. შენმა მნახველებმა დასაეღეთში დიდხანს დაჰყვეს, მაგრამ ისინი აჰახსა და მოსულში რომ მოვიდნენ, დიდძალი ძვირფასი ქვა და ოქრო ჰქონდათ აქ წამოსაღებად. ხაზარებმა, ჩინელებმა და ხანთა ქვეყნის წარმომადგენლებმა გზა შეიმოკლეს და შენთან მოისწრაფოდნენ. კონსტანტინეპოლში ნავები ააგეს და საქართველოსაკენ გამოემგზავრენ; ზღვა წყნარად იყო და სამგზავროდ კარგი ამინდი ჰქონდათ; ბალდადელი დიდებულები ბარდავში მოვიდნენ, საიდანაც მათ მახარობელი გამოგზავნეს სადარბაზოდ მომავალი დელეგაციის სურვილის მაუწყებლად. მათ თან ცოდნები მოჰყავდათ და ზავის ჩამოგდება სურდათ. საჩუქრად აქლემებით დატვირთული განძეული მოჰქონდათ, ზოლო ქარავანს მონა-მხველები მოუძღოდნენ. თამარ, შენ წინ მიეგებე მათ „სურნელთა კმევად“ სამეფო ამალით, საეკლესიო მოღვაწეების თანხლებით და სტუმრები სადარბაზოდ მოიწვიე. მობალდადე ქალბატონებმა მეგობრულად „მარმარნი მკლავნი“ მოგხვიეს და სიხარულისაგან მათი სული იწოდა. შენთან ხელის სათხოვნელად მოსული დიდი ემირი ამ ამბის ნახვის შემდეგ გულში ლახვარს აღარ ჩაისობს. ის ქაბაში თავისთვის აკლდამას იმზადებდა, შორიდან გეტრფიალებოდა, კრისტეს სჯულის უარყოფას, მაჰმადიანობის მიღებას გთხოვდა, მაგრამ შენ მის ვედრებას ყური არ ათხოვე.

¹ Чахрухадзе, Тамариანი, 1942, გვ. 52—55; III. Н у ц у б и л д з е, Руставели и восточный Ренессанс, 1947, გვ. 219—220.

IX. საშიჯნურო-სათვგადასავლო ფრაგმენტი შედგება ტრადიციული ტექსტის 59—60, 62—63, 61-ე და 64-ე სტროფებისაგან. უკანასკნელი სტროფი დაზიანებულია; გადარჩენილია მხოლოდ მისი პირველი ტაეპი; ელევგის რითმაა ა რ ი.

იწყება:

ვიცი გეწყალი: დამნთჰანს მე წყალი,
ნოეს ნაკადი, მოქცევი ღვარი...

წყდება:

რა მას ვიგონებ, ვერას ვიწონებ,
ველთა გაკრასა ოდენ ნხა ვარი.

შინაარსი ეხება თამარის სიყვარულით გახელებულ მოყმე-პოეტს, რომელსაც შემოუვლია ახიისა და ხმელთაშუა ზღვის ქვეყნები და რომელიც სამუდამოდ უცხოეთში ყარებად დარჩენილა.

ეს ფრაგმენტი შინაარსობლივად წარმოადგენს VII—VIII სახობტო ლექსების გაგრძელებას. ამით პოეტი მაგალითების ჩამოთვლას ამთავრებს.

X. ოდა შედგება ტრადიციული ტექსტის 70—75₁₋₂, 79₃₋₄ და 80-ე სტროფებისაგან; მისი რითმაა ე ლ ი.

იწყება:

გემობ, თაწარ, მზეა, უმხესად ზესა,
მით რონელ უცხო ხარ სახილველი...

მთავრდება:

სამებად ქსული საუფლო სული
მისთვის მოგბერა, არს თქვენი მცველი.

შინაარსი: ქებას გიძლენი შენ, თამარ, როგორც მზეზე უზენაესს, უცხოად სახილველს. შენი ლაწვები ცისკარივით ნათობენ, მოხედვა გშეგნის, „ბროლ-ვარდობს ყელი“. შენი მნახველი განციფრებულად წამოიძახებს: „ჰე, საკვირველი!“! თუ თამარი მთვარეა, რად მზეობს, რატომ არასდროს არა ბნელდება? თუ ელავს, რად გვალეღვებს მისი ჩაქრობა? ან ასე უმაღროგორ გეწვედება მისი სხივები? იგი ქეშმარიტად „შვიდთა მნათობთა მანათობელია“.

ღმერთმა თამარი ადამიანის მხსნელად დაბადა. ამიტომ ის ბრძენთა ნათესავია, ასკლპის მსგავსად გონებაურცელი. მას ვერ შეედრებიან დარიოს მეფე, ხოსრო ანუ შირვანი, საამ ფალავანი, აქილეესი და დებორა ქველი. მან თავისი მეფობით შეარცხენია არა მარტო მოსახლურე ქვეყნების მეფეები, არამედ ზეცისა ძალნიც. თამარი ღვთის მცნებით ყოველთა საწადელი მეფეა, რომელიც მუსლიმანებს სამართლიანად ანადგურებს, ურჩ ფეოდალებს სასიკვდილო ლახვრითა ჰგმირავს, ხოლო ხალიფას ბედის მექომაჯეთა შლის და სპობს. შეშინებული აბუბაქარი დვინისაკენ გარბის, რომ ბნელი საზღვარი დადოს. სხვათა მომრევი (მძლეველი) მეფეები თამარს ხარკს უგზავნიან და შიშითა ძრწიან მის წინაშე. რაკი თამარს გვერდს უმშვენებს „ეფრემის ძირთა ისართა მთლელი“ დავით სოსლანი, ისპირისა და შარვანის დარბევა არცთუ ისე ადვილია.

მაჰმადიანები ამბობენ: თამარი მხესა და მთვარესა ჰგავს. დავითი მებისებრი სისწრაფით გვესწმის თავს და ხესავით გვწვავს. თქვენს შესახებ ორატორმა თქვა: ვინც კი შემოგხედავთ, იტყვიან: ათას წელს უნდა მეფობდნენო.

XI. ოდა თავბოლონაკლულია; შედგება 75₃₋₄, 76—78-ე და 79₁₋₂, სტროფებისაგან; ოდის რითმაა ენალაი.

იწყება:

მაშა, მეხელი, მაშა, მეველი,
მით ვამგებლობდე, და-ცა-ესცე ნალი.

წყდება:

არსად არსა რა, არსად არს, არა,
შენებრ უკლები და საჩენალი...

შინაარსი: არისტოტელეანელო, მომეახლე, მფარეელობა გამიწიე, რომ სიტყვისმგებლობა ვივისრო და ლერწმის კალამი საწერად მოვიმარჯუო. სულიერ არსებათ შორის ვინ არის შენსავით „თვალთ-შეუდგამი ნათლის მფენალი?“ ლეთისაგან გეწყალობა, როდესაც ბნელის ცისკრულად გამნათებლად და ყოვლითურთ უნაკლო გაჩნდი. შენ ხარ „მეფე მთავართა, მფლობი ჯავართა (ძვირფასი ქვების), ურჩთა კლვად ზინდანს შემაყენალი“. შენ დაემუქრე და ვახტანგ გორგასალის მსგავსად წადილიც აუსრულე მზის კერპის თავყანისმცემელ აბუბაქრს, რომელიც დავითის ხმლით შერცხვენილი ჰგოდებს. შენ გამიმშვენიერე კალამი, რომელიც შენს ქება-დიდებას ემსახურება. მე ცად აემალღდი, რომ დვინი მომეცა და თქვენს მომხსენებლად უნდა ვჩნდე:

მბრძოლთა მხარკემან გძღვნას მოხარკემან
ელიჯად ოქრო დასატენალი.

სტუმრების მიღებითა და მარგალიტების გაცემით ბლდადიც დაიპყარ. კეშმარიტად სწორაუპოვარი და უძლიერესი მეფე ხარ. შენსავით უკლები და საჩენალი არსად არავინ არ არის...

XII. ოდა შედგება ტრადიციული ტექსტის 81—84-ე სტროფებისაგან; მისი რითმაა ამისაღ.

იწყება:

გულო, აბა, მო, დაუსაბამო,
თამარ ვთქვა ნათლად დასაბამისად...

მთავრდება:

რად არ აჩნია, რა მიაჩნია,
ენა ვით სძლებდეს საქებარისად.

შინაარსი: თამარი დასაბამის ნათელია, მამის სწორი, თანგანმწყობისა, იესიანი. აბრაჰამის ასული. მას ისეთი დიდი სინათლე აქვს, რომ დღესაც კი აბნელებს. როდესაც ის ანათებს, ისუ ნავეც ვერ შეედრება შუქის კრთონით. იგი ზენათ ცხებულნი ასულია, ყოველთა მჯობი, კაცო-

ბრიობის მესია, რომელიც მტკიცედ დგა ქრისტიანობის სადარაჯოზე „გარის ტომთა გულსა შხამისად“. მას საუფლო სული ზეციდან ნიავის საშუალებით ეძლევა.

მე მსურდა უფრო ვრცელი ქებანის თქმა, მაგრამ არ შემიძლია, ვერც პლატონისებრ ქებას შევასხამ.

XIII. ერთსტროფიანი ხახოტბო ლექსი—„შენ მწუნობი ხარ მნათობთა“ (სტრ. 85) დაწერილია თექვსმეტმარცვლოვანი დაბალი შაირით; მისი რითმია არი დ ე ნ.

XIV. ერთსტროფიანი ხახოტბო ლექსი—„გვიან შენებრთა ძებნანი“ (სტრ. 86) დაწერილია თექვსმეტმარცვლოვანი დაბალი შაირით; მისი რითმია შ ე ს ხ მ ა ნ ი.

XV. ოდა შედგება ტრადიციული ტექსტის 87—91, 52—54-ე სტროფებისაგან; მისი რითმია ე ბ უ ლ ა დ.

იწყება:

ვინ ჩნდა საწმისად, მსვავსად აწ მისად
წინასწარ-მთქმელი მოსწავებულად...

შთავრლება:

მოსეს ფიცარსა, მთას ნაფიცარსა,
ეწერნეს თქვენი ძლევა გებულად.

შინაარსი: ვინც საწამებლად (ე. ი. იესო ქრისტედ) გამოჩნდა, ახლა მის მსგავსად წინასწარ მოსწავებულად გიცნობ შენ, თამარ, „ცოდ, საყდრად, ღრუბლად, ღაწვ-ბროლ-ვარდ-შუბლად“. დავით წინასწარმეტყველმა თავისი ნათესავი გიწოდა და შენს წინაშე ცეკვავდა. შენ, „დავითიანს“, „სოლომონ გემობდა სახელდებულად“: ჩემო ასულო, მკვრეტელთა დამმონებელო, სიკეთით განშეენებული ჩანხარ. მან შენი ნახვის შემდეგ იწამა, თუ როგორია ღამე დღისფერად გაბრწყინებული. როდესაც მე შენს ნიკს მივხვდი, ყველას შევატყობინე ეს და ყოველ სულიერს შენი სიკეთე უკვირდა. ყოველ არსებას, მათ შორის მიდიელებსა და სპარსებსაც კი, შენს სამწყსოში ყოფნა მოუწონდა. ისინი შენ დაგემონენ, რადგანაც ღმერთმა შენთვის თავდადებულად აღძრა. მე ამ სასწაულსა ვხედავ ცხადად.

რამდენადაც ვიცი, რად მამრალებენ, რომ შენი უკადრი ქებანი ვთქვა? შენი სახის სილამაზე ვისაც კი ვუქმე: ვითონც მათ შორის მოლექსეობაში ვინმე მომბამავს? შენ ბრწყინვალე სანთელივით ცისკრობ, რადგანაც ზეცის მნათობები შეარცხეინე. ჩემგან რალა ქებანი გვირდება? „აღმოშენება ვინ აშენებსა მორჩსა ახალსა აღმორჩებულად?“ მე ვიცი და მსმენელებსაც ვუბნებ, რომ შენი სწორი არავინ არის. როგორც ახალი, ისე ბადრი მთვარე შენგან დასაწყლებელი მოჩანს. ყველას გე თქვენი პირი ეჩვენება გაიცისკრებულად. როდესაც გნახე, კემმართად სამოთხეში მიახლებული, ძლიერ შევეცადე შენთვის დიდხანს მექცირა, მაგრამ ვერ შევიძელი, ჩემმა თვალეებმა შენი ეშხის სიძლიერეს ვერ გაუძლო. ვნახე შენთან სადარბაზოდ მოსული ინდიელები, რომელნიც შენით მოხიბლულნი რინდებს დამსგავსებოდნენ; აგრეთვე, ვნახე ზანაები, რომელნიც

შენდამი ტრფობას ვერ იკავებდნენ და ალაღებულყვენენ. ვინც შენი თვალები მელნის ტბად წარმოიდგინა და შენი ტანი კიპარისს შეაღარა, მანვე მაგალითად მოიყვანა, რომ როდესაც მზე ნათობს, ის მაშინაც კი დაბნელებულია, რადგანაც თამარი მასზე დიდი მნათობიაო. განა ვინმე გჯობს ბედითა? მზე შენი გადამეტებული სიშუქით რად გაასაწყლელ მე შენი გული ჩემად მივიჩნიე, მაგრამ, რაკი შენ ჩემი გრძნობების მოზიარე არ გახდი, მოწამლული გახდი. ახლა ჩემი გაკუდებული სიცოცხლე აღარაფრად ღირს. დიალ, მომკალ და მომასვენე! შემოქმედმა დღე და ღამე რომ დააწესა, მაშინვე თქვა, რომ დღე თუ ნათელია. სამაგიეროდ კაცობრიობას მოველინება თამარი და მისი სილამაზით ღამეც განათდებაო. მოსეს ფიცარზეც იმთავითვე შენი ძლევამოსილება ეწერა.

XVI. ოდა შედგება ტრადიციული ტექსტის 55, 92—97-ე სტროფებისაგან; მისი რითმაა ე ბ ა ნ ი.

იწყება:

იგავთ დამწესი და გმირთა მწესი
იესეს ძისა მით გძნობს ებანი...

მთავრდება:

ფილოსოფოსთა გონებად მყოფთა
ვერ შეუგნიათ თქვენნი დრებანი.

შინაარსი: შენდა საქებრად დავით წინასწარმეტყველის ებანი ქლერს. მერკურმა რომ გნახა, უკუნეთის კარი გაიღო და შენით სიბნელე განათდა. ზევსმა მზედ შეგიცნო, ზეცაში სამყოფი მოგცა, სელენეს ეტლი მოგიბუნინა, ნარგიზნი მოგცა, ზეცას გზა გიქმნა და თქვა: შენა გშენის ლომისებრი ნებისყოფაო. მე შენი ნაშეგნებანი ვარდს შევადარე, ყოველივე ის, რაც ბრძენ-კაცის გონებას შეუქმნია, განა შენთვის არ შეიქმნა? შენ იმდენად მომზიბელებული სილამაზისა ხარ, რომ

წამწამთა ხრანი ვისკენც კმენ ცხრანი,
ცხრა ათას ეკმნეს ნატირებანი.

გტრფიალობს ლომი აბესალომი (ე. ი. დავით სოსლანი), ეფრემის ძირთა ჩამომავალი, რომელიც „ნებროთს სჯობს ძალად“, ხოლო „დებოროს ჰმატიან ახოუნებანი“. დავითი არის „მბრძოლთ გულის მღალი“, ის „ბედ-დიდობს მრავლად, აქეს სვე დიდ ავლად“. შავი ზღვიდან შირვანამდე მისი სამფლობელოა. მის წინაშე ძრწის ჩრდილოეთი, ხალიფა გაურბის, ხოლო შარიფა (მექის მოძღვარი) ამბობს: „აწ გაგვიცუდდა სჯულის-დებანი“. საქართველომ თავისი სიძლიერით ისეთი სახელი გაითქვა აღმოსავლეთში, რომ მის გვირგვინოსან მეფეს საჩუქრები მოსდის თარშიდან, დელიდან, ეგვიპტიდან და აღეპოდან. დავითი აგრესორთა გამანადგურებელია; როდესაც ის მტერზე იმარჯვებს, თამარს მოხსენებას უგზავნის, რომ გაიმარჯვებს ქართველმა მეომრებმა, სირთა მსგავსად გალობა დაიწყეს და ებნის დამკრეული დასვესო. შენ, თამარ, ძლიერ მტრებს გაუძელ, მტრის მრავალრი-

ცხოვანი ჯარი დამარცხე, როდესაც აბუბაკრი განდევნე კავკასიიდან. შენ, ვახტანგის ჩამომავალს, მხისა გშვენიან განშვენებანი. თქვენ ღვთისაგან ძე-ბად, მდიდრად განქებად გენიშნეს ლაშა გიორგის დაბადება. ენოსი რომ მწერლობდეს დაუხარელად. მას მაშინაც კი არ ძალუძს თქვენი ქება, ხოლო ფილოსოფოსებს არ შეუძლიათ თქვენი შესადარი ვინმე გამოხაზონ.

XVII. ოდა შეიცავს ტრადიციული ტექსტის 98—103-ე სტროფებს; მისი რითმაა ებ ად.

იწყება:

ისმინეთ, არსნო! ირწმუნეთ, სპარსნო!
პირველითგანვე გვესწავა ღმრთებად..

მთავრდება:

არისტოტელმან მეძიებელმან
თავი თვით მისცა საძიებელად.

შინაარსი: ისმინეთ, არსნო, და ირწმუნეთ, სპარსნო! პირველიდანვე ღვთის მიერ გვესწავა, რომ დასაბამიდან მხოლოდ ზღვა იყო. მაშინ ღმერთმა ეს ერთბუნებოვანი მატერია „ქმნა სამად თებებად“—წყლად, მიწად და ცად. შემდეგ მანვე მიწიდან გამოძერწა ადამიანი, ჩაბერა სული და „უწო-და ძებად“. გაუწყებთ, აგრეთვე, სივა საქნესაც: ღმერთმა ბუნება, სულიერი და უსული საგნები გააჩინა „თამარის ცხებად“. მანვე თამარი

ნათლითა სრულ ყო ედემს ასრულ ყო
ღამეთა ნათლად, ბნელისა ცებად.

ამიტომ იგი ღვთის მოშიშია, წრფელი, უტრუო, „ჯავარ მოცალე, ტკბილი, მოწყალე ყოველთა კაცთა განურისხებად“.

თამარმა ცით ნაწოდები დავით სოსლანი იხნო ქმრად და „მეფეთა ძებად“. დავითმა. „მან ახოვანმან, მძლედ სახოვანმან ჴელ-ყო ისლამთა ცეცხლისა დებად“. მანვე გამოიჩინა კარგი მხედართმთავრული ნიჭი. ის, ბუნებით ჴველი, თავისი სიძლიერით ჯაფნისანი ტანისამოსისა და იარაღის მფორქველია. მან აქილეისის მსგავს მოწინააღმდეგეს დაუწყო ძლევა და დაუ-სრულებელი ომებით თურქები გააძევა საქართველოდან. ხვარაზმმა-მდეგსა, ე. ი. ათაბეგსა „კეთილ-განრჩევით სჯულ უდვა მცენებად“. მის წინაშე ჴელი მოიხარა შემძლე მელიქმა, რომელმაც „მოყმე სვიანი, იესიანი ლაშა“ გიორგი მოიკითხა და თავისთან მიიწვია „ლხინად და შეებად“. ამავე დროს მან მოკრძალებული შიშით თამართან და დავითთან გამოგზავნა „ვაზირთა ძალი“ „დიდთა ცხენთა ძღვანებად“ და მათი ქალიშვილი, შე-უდარებელი „მზე მოითხოვა“ „ბნელისა კართა ნათელთა ცებად“.

ჩემს ქებას ვედარ დაუმატებენ სოკრატე და პლატონი, ორნივე რომ ეფორემის წყებად გალობდნენ. ვერც აპეტოსემ და ზორიასტრომ შეძლეს შენი საკადრი ქების თქმა. ხოლო

არისტოტელმან მეძიებელმან
თავი თვით მისცა საძიებელად.

XVIII. ოდა შეიცავს ტრადიციული ტექსტის 65—69, 104—108, 113-ე სტროფებს; მისი რითმაა იე რ ს ა.

იწყება:

ვთქვი შიშით მკრძალმან: საღმრთომან ძალმან
მობერა სიონს ბრძნად მეცნიერსა...

მთავრდება:

უძრწის ჰავარი, სტურფობს ჯავარი
მშვიდსა და წრფელსა და ლმობიერსა.

შინაარსი: მოთხრობილია ამბავი ქვეყნის გაჩენისა, ადამისა და ევას მიერ აკრძალული ხილის შეჭმისა, სამოთხიდან მათი გამოძევების, წარღვნისა და ნოეს კიდობნის ისტორია, ქრისტეს მესიანური მოღვაწეობა. მთავრდება თამარის სახელმწიფოებრივი საქმიანობის განდიდებით.

XVIII ოდით იხურება „თამარიანის“ ტექსტი. საფიქრებელია, მას რამდენიმე სტროფის სახით დართული ჰქონდა ბოლოსიტყვაობა, მაგრამ ხელნაწერებში მოიპოვება მხოლოდ ის ორი ყალბი სტროფი (114—115), რომელთა შესახებ ზემოდ გვქონდა საუბარი. ჩვენი გამოცემის 111-ე სტროფი უნდა მივიჩნიოთ „თამარიანის“ დასასრულად.

ასე გვესახება „თამარიანის“ სტრუქტურა, სახობო ლექსების სტროფული შედგენილობა და შინაარსი.

თუ ჩვენ „თამარიანში“ სრულად დაცულ სახობო ლექსებს დავუკვირდებით და მათ სტრუქტურულ წყობას შევისწავლით, უეჭველად შევნიშნავთ თითოეულ მათგანში სპეციფიკურ თავისებურებას, რომელიც მათ პოეტურ ფორმასა და შინაარსში ვლინდება. ყველა ამ ოდას აქვს თავისი საკუთარი შინაარსი, მაგრამ ამავე დროს თითოეული მათგანი მის წინა და მომდევნო ოდებთან ისეთ შინაარსობლივ მიმართებაშია, რომ მათი ერთმანეთისაგან დაცილება ან გადაადგილება „თამარიანის“ საერთო კომპოზიციის დარღვევასა და მისი მთლიანი შინაარსის გაბუნდლოვნებას გამოიწვევდა. არა გვგონია ამიერიდან ვინმესთვის საეჭვო იყოს ის, რომ „თამარიანის“ I, II, VII, X, XII და XV — XVIII ოდები დაწერილია პოეტის მიერ წინასწარმოფიქრებული სალექსო ფორმით (დასაწყისი, შინაარსი და დასასრული), რომელსაც დაბეჯითებით აღნიშნავდა ჯერ კიდევ 1902 წელს ნ. მარი. თუ ასეთი ნიშნები IV, V და XI ოდებში არ შეიმჩნევა, ეს გამოწვეულია იმის გამო, რომ ამ სამმა ოდამ ჩვენამდე ფრაგმენტების სახით

მოაღწია. მიუხედავად ამისა მათი ზოგიერთი ტაების შინაარსობლივი ანალიზიდან მშვენივრად ირკვევა, რომ მათაც თავიდანვე ისეთივე პოეტური წყობა ჰქონიათ, როგორიც აქვთ ჩვენამდე მოღწეულ სრულ ოდებს. მაგ.: IV ოდის პირველი ტაეპი („ვინ არს ებანი“) და XI ოდის მესამე ტაეპი („მაშა, მეხელი“) უდავოდ ამ ოდების დასაწყისი სტროფების შემადგენელი ტაეპებია, ასევე V ოდის 32-ე ტაეპი („ბერჯეღ ნაყოფად“), რასაკვირველია, ოდის დასასრულს წარმოადგენს. რაც შეეხება VIII და IX სახოტბო ლექსებს, მათაც აქვთ თავიანთი დასაწყისი და დასასრული. IX ლექსში ეს მკვეთრად შეინიშნება, VIII-ში კი მკრთალად. დანარჩენი ოთხი (III, VI და XIII — XIV) სახოტბო ლექსი თითოსტროფიანია და არ არის აუცილებელი მათშიც სტრუქტურული ნიშნები ვეძიოთ.

ამგვარად, შავთელის ენით რომ ვთქვათ, „თამარიანი“ არის ერთი გრძელი და ძნელად სათქმელი ქება, რომელიც, თავის მხრით, შედგება პატარ-პატარა ქებათაგან. ეს ქებანი ერთმანეთთან შინაარსობლივად ისე მკიდროდ არიან დაკავშირებულნი, რომ ერთად აღებული ისინი ჰქმნიან ერთდროულად ჩაფიქრებული და დაწერილი თხზულების შთაბეჭდილებას. მართალია, თითოეულ სახოტბო ლექსს აქვს თავისი დასაწყისი და დასასრული, მაგრამ ყოველი მათგანი ცალკე აღებული შეუძლებელია დამოუკიდებელ სახოტბო თხზულებად ვცნოთ. მკითხველი მშვენივრად ხედავს, რომ თითოეული მათგანი წარმოადგენს მის წინამძღოლი სახოტბო ლექსის ლოგიკურ გაგრძელებას. ასე რომ, ის საყოველთაოდ ცნობილი მოსაზრება, თითქოს „თამარიანი“ იწერებოდა ოდების სახით პერიოდულად, თამარ მეფის სადღესასწაულო თარიღებთან დაკავშირებით, 1184 წლიდან 1207 წლამდე, ე. ი. თამარის მეორედ გამეფებიდან დავით სოსლანის გარდაცვალებამდე, ხოლო შემდეგში პოეტმა ამ ოდებს თავი მოუყარა, რედაქცია გაუკეთა და სახოტბო ლექსების კრებულის სახე მისცაო, არ მართლდება არც ძეგლის კომპოზიციით და არც მასში მოცემული ისტორიული რეალიებით. ჩვენი ღრმა რწმენით, „თამარიანი“ თავიდან ბოლომდე ერთდროულად გააზრებული მხატვრული ძეგლია, რომელიც შეთხზულია ერთი გარკვეული დროის მონაკვეთში თამარ მეფის პიროვნებისა და მისი სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის განსაზღვრულ დროს. ეს არ არის უწყვეტი სიუჟეტური თხრობის თხზულება არამედ ის შეიცავს პატარ-პატარა სახოტბო ლექსებს: თორწეტ ოდას, მაგალითების ორ ფრაგმენტს და ოთხ თითოსტროფიან სახოტბო ლექსს. ძეგლს უძღვის სამსტროფიანი შესავალი.

„თამარიანის“ დაწერის თარიღი

„თამარიანის“ დაწერის თარიღის შესახებ იმდენივე ახალი მოსაზრებაა გამოთქმული, რამდენი ნაშრომიც ამ საკითხზეა გამოქვეყნებული. ეს გარემოება იმით აიხსნება, რომ მკვლევარნი „თამარიანის“ სტრუქტურისა და კომპოზიციის საკითხში სხვადასხვა მოსაზრებისანი არიან. ვინც ამტკიცებს, რომ „თამარიანი“ ერთი მთლიანი სახოტბო პოემაა, ის ლოგიკურად მიდის იმ დასკვნამდე, რომ ძველი ერთი გარკვეული ღროის მონაკვეთშია ჩაფიქრებული და დაწერილი, ხოლო ის, ვინც აღნიშნავს: „თამარიანი“ შედგება სახოტბო ლექსებისაგან და თითოეული მათგანი დაწერილია თამარის სადღესასწაულო თარიღებთან დაკავშირებით, ამ ლექსების დაწერის თარიღსაც ორი და სამი ათეული წლის მანძილზე სჭიმავს. ასე რომ, თხზულების თარიღის საკითხი ისე მჭიდროდ უკავშირდება მისი სტრუქტურისა და კომპოზიციის საკითხს, რომ ამ უკანასკნელის განხილვის შემდეგ ბუნებრივად მიგვაჩნია განვიხილოთ მკვლევართა მიერ არა ერთხელ აღძრული პრობლემა: „თამარიანი“ მართლაც რამდენიმე ათეული წლის მანძილზე იწერებოდა, თუ ის დაიწერა თამარის მეფობის რომელიმე პერიოდთან დაკავშირებით?

სანამ ამ კითხვაზე პასუხს გავცემდეთ, ორიოდ სიტყვით შეგჩერდეთ მისი შესწავლის ისტორიაზე:

ძველიდანვე ქართველ ხალხში ტრადიციულად იყო განმტკიცებული, რომ ჩახრუხადე რუსთაველზე ადრე ცხოვრობდა და მისი „თამარიანიც“ „ვეფხისტყაოსანზე“ უწინ დაიწერა. პოეტი არჩილი ამ ტრადიციულ გადმოცემას ეყრდნობოდა, როდესაც ის თეიმურაზ პირველს ასაუბრებდა რუსთაველთან:

„ჩახრუხადემ უწინ არ თქვა, რად იპარავ პირველ თქმასა?“¹

XIX საუკუნის მკვლევრებს სჯეროდათ ეს გადმოცემა და ჩახრუხაძე რუსთაველის უფროს თანამედროვედ მიაჩნდათ. ისინი გამოთქვამდნენ შეხედულებას, რომ „თამარიანი“ 1187 წელსაა დაწერილი. ეს შეხედულება პირველად წამოაყენა პ. იოსელიანი-მა¹, შემდეგში გაიზიარეს დ. ჩუბინაშვილმა², ზ. კიკინაძემ³ და ა. ხახანაშვილმა⁴.

1902 წელს ნ. მარმა „თამარიანის“ დაწერის დროის შესახებ ახალი მოსაზრება გამოთქვა; იგი აღნიშნავდა: რაკი თხზულება წარმოადგენს სახობტო ლექსების კრებულს, მისი ოდები დაწერილია სხვადასხვა დროს 1192 წლიდან 1195 წლამდე. ძეგლის შინაარსობლივი ანალიზი იძლევა საკმაო საფუძველს იმისას, რომ მისი ავტორი მივიჩნით კარის პოეტად, რომელსაც თავისი ოდები თამარ მეფის სადღესასწაულო თარიღებთან დაკავშირებით დაუწერია, შემდეგ კი ისინი ერთ კრებულში შეუკრებია და მისთვის „თამარიანი“ უწოდებია. ოდების ერთი ნაწილი დაწერილია თამარის მეორედ გათხოვებამდე, ე. ი. მაშინ, როდესაც მას სიქალწულის მშვენიერება ჯერ კიდევ შერჩენილი ჰქონდა და სხვადასხვა მხრიდან მთხოვნელები მოუდიოდნენ. ზოგიერთ ოდაში შექმბულია თამარი და დავითი, ხოლო ზოგიერთშიც — თამარი, დავითი და მათი შვილი ლაშა. მაშასადამე, ნაწილი ამ ოდებისა თამარის მეორედ გათხოვების შემდეგაა დაწერილი და ნაწილიც ლაშა გიორგის დაბადების შემდეგ, 1195 წლამდე, ე. ი. მანამდე, სანამ რუსუდანი დაიბადებოდაო⁵.

ეს მოსაზრება ნ. მარმა 1917 წელს შეასწორა. იგი წერდა, რომ საჭიროა გადაისინჯოს საკითხი „თამარიანის“ ტექსტის ნამდვილობისა და დაცულობის შესახებ, ამავე დროს დაზუსტდეს კრებულის წარმოშობის დრო და მისი შემადგენელი სახობტო ლექსების რაოდენობა; უკანასკნელ ხანებში ჩემ მიერ წარმოებულმა კვლევა-ძიებამ მიმიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ ელეგია პოეტი-მოგზაურის შესახებ დაწერილი უნდა იყოს XIV საუკუნეში, არა-უგვიანეს 1338 წლისაო. „ელეგიაში დატირებული პოეტი-მუსლი-

¹ ჩ ა ხ რ უ ხ ა ძ ე; თამარიანი, პ. იოსელიანის გამოცემა, 1838 (წარწერა თაფურტელზე); П. Иоселиани, Описание города Душети, 1860, гл. 61—65.

² დ. ჩ უ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი, ქართული ქრესტომათია, II, 1846, გვ. III.

³ ზ. კ ი კ ი ნ ა ძ ე, ქართული მწერლობა XII საუკუნეში, 1887, გვ. 3—4.

⁴ А. Х а х а н о в, Очерки, II, 1897, гл. 310; მისივე, ქართული სიტყ. ისტორია, 1904, I, გვ. 394.

⁵ TP, IV, გვ. 46—48, 75—76.

მანი... არ შეიძლება დაკავშირებულ იქნეს თამარის ეპოქასთან. მოხეტიალე პოეტის მთელ მოგზაურობას მონღოლთა ეპოქის ელფერი აძევს¹.

1923 წელს ნ. მარის საწინააღმდეგო მოსაზრება წამოაყენა მ. ჯანაშვილმა. იგი გაზ. „ტრიბუნაში“ წერდა:

„პოემის დაწერის დათარიღებისათვის გვეხმარებიან ხანები 84 — 91 [I, 33 — 64], რომელშიაც გალექსილია ბოლოსტიკეს ლაშქრობის (1204 წლ.) ამბავი, მეორე წხრით ხანაში 107 [V, 29 — 32] გამოთხოვებაა სოსლანისა, და ეს კი გარდაიცვალა 1207 წელს; ხანებში 108—109 [XIII—XIV სახოტბო ლექსები] მიმართვია ცოცხალ თამარისადმი, მაგრამ მომდევნო 110 [114] ხანაში კი უკვე სამძიმრის სიტყვებია: «აჰა, აწ რა ვქნა თქვენგან გაყრილმან». ჩანს, 108 — 109 ხანების დაწერის დროს თუ თამარი ცოცხალი იყო, 110 ხანის დაწერისას კი იგი უნდა ავტორისაგან უკვე «გაყრილი», ე. ი. მკვდარი ყოფილიყო. ამ ცნობების მიხედვით ჩვენ დავდებთ, რომ «თამარიანის» წერა უნდა დაწყებულიყო ადრევე, მაგრამ უკანასკნელი ხანები კი დაწერილიყო 1212 წლებში»².

1924 წელს „თამარიანის“ დაწერის თარიღის შესახებ ორიგინალური მოსაზრება წამოაყენა პ. ინგოროყვამ. მისი აზრით, თხზულება დაწერილია ორ სხვადასხვა პერიოდში 1184 წლიდან 1193 წლამდე. პირველ პერიოდში, ე. ი. 1184-5 წლიდან 1188 წლამდე, დაწერილია I (XVIII), II (II — III), III (XII — XIV) IV, V (VII) ოდები, ხოლო მეორე პერიოდში, ე. ი. 1191 წლის დასასრულიდან, ან 1192 წლის დასაწყისიდან 1193 წლამდე — VII (X), VIII (XI), IX (XVI), X (V), XI (XVII), XII (I) და XII-B (XV) ოდები; „ამ ორივე პერიოდის ლექსებს შორის არის ხარვეზი სამი წელი. 1188 წლის ბოლოდან ვიდრე 1191 — 1192 წლამდე ჩვენ არა გვაქვს არც ერთი ოდა ჩახრუხანისძისა“³.

პ. ინგოროყვა ამ მოსაზრებას ასაბუთებდა თხზულების შინაარსითა და მასში დაცული რეალიებით, მაგრამ ნ. მარის მსგავსად მანაც უყურადღებოდ დატოვა ზოგიერთი ისეთი რეალია, რომელსაც „თამარიანის“ დაწერის საკითხი სულ სხვა შუქზე გამოაქვს.

¹ ИАН, 1917, გვ. 503—505.

² „ტრიბუნა“, 1923, № 466.

³ „კავკასიონი“, 1924, № 1 — 2, გვ. 288 — 290.

პირველი მკვლევარი, რომელმაც საფუძვლიანად შეისწავლა „თამარიანში“ არსებული ისტორიული რეალიები და მოგვცა მათი ანალიზი, არის კ. კეკელიძე. 1924 წელს მან „თამარიანის“ დაწერის თარიღის შესახებ ახალი შეხედულება გამოთქვა. მან აღნიშნა, რომ „თამარიანის“ II (II — III), III (XII — XIV), IV და V (VII) ოდები, შესაძლებელია, მართლაც დაწერილი იყოს 1185—1188 წლებში „მათი შინაარსის უნიშანდობლივობის გამო“, ხოლო დანარჩენი ოდები, გარდა XI (XVII) ოდისა, „ჩახრუხაძეს დაუწერია 1195 წლიდან მოყოლებული 1206—7 წლებამდე... ვინაიდან ოდებში თამართან ერთად შექებულია დავით სოსლანი († 1207 წ.) და 1207 წელზე უგვიანესი ამბები აქ მოხსენებული არაა; «თამარიანი» დღევანდელი შემადგენლობით 1207 წელს დამთავრებულად უნდა ჩაითვალოს“¹.

1939 წელს კ. კეკელიძემ „თამარიანის“ საბოლოოდ ჩამოყალიბების თარიღი (1207 წელი) შეცვალა 1210 წლით. იგი წერდა: „Оды написаны на все протяжении царствования Тамары, по поводу тех или иных знаменательных событий этого царствования. Последнее по времени событие, на которое намекает одна из од, это персидский поход 1210 года“².

მკვლევარმა თავისი მოსაზრების დასასაბუთებლად მოიშველია „თამარიანის“ XV ოდის ერთი ტაეპი:

მოუნდა არსთა. მიდთა და სპარსთა
ერთ-სამწყსოობა, ერთ-უფლებულად (XV, 10),

და იქვე დაასკვნა, რომ „აქ იგულისხმება მიდთა და სპარსთა დაპყრობა, ე. ი. სპარსეთში გალაშქრება, რომელსაც ადგილი ჰქონდა 1210 წელს...“ მაშასადამე, «თამარიანი» 1210 წლის მახლობლად დამთავრებულად უნდა ჩაითვალოს“³.

ს. კაკაბაძის აზრით, ჩახრუხაძის „შესხმა მთლიანად დაწერილია დავით სოსლანის სიცოცხლეში“, ბიჯნისის აღების (1201 წლის) შემდეგ ბოლოსტიკეს ომამდე, „შესხმის დაწერის დასათარიღებლად მნიშვნელობა აქვს იმ გარემოებასაც, რომ კ. დვინს ჩახრუხაძე ჯერ კიდევ ათაბაგ აბუბაქრის ხელში გულისხმობს,

¹ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტ. ისტორია, II, 1924, გვ. 151—153.

² К. Кекелидзе, Конспект. курс истории др. груз. литературы, 1939, стр. 70—71.

³ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, 1951, გვ. 171—172.

ხოლო 1203 წ. კი ღვინი დაიკავეს ქართველებმა. ამის მიხედვით ირკვევა თარიღიც, როდესაც ჩახრუხადის შესხმა უნდა იყოს დაწერილი, სახელდობრ 1201 წლის შემდეგ, მაგრამ 1203 წელზე ადრე ანუ დაახლოებით 1201 — 1202 წლებში — წერს ს. კაკაბაძე „თამარიანის“ წინასიტყვაობაში¹.

დასასრულ, „თამარიანის“ დაწერის თარიღის შესახებ მოსაზრება გამოთქვა ა. ბარამიძემ. იგი წერს: „თამარიანის“ ცალკეული ხოტბები სხვადასხვა დროს იწერებოდა სხვადასხვა ისტორიული შემთხვევების გამო. ტექსტის გამომცემელმა აკად. ნ. მარმასაერთოდ სწორად მოხაზა ქრონოლოგიის საკითხები... „ჩახრუხადის ხოტბები შეთხზულია 1187—1207 წლების განმავლობაში“².

ამგვარად, ვინც კი „თამარიანის“ დაწერის თარიღის შესახებ რაიმე მოსაზრება გამოთქვა, ყველა მათგანმა ცალკე პოზიცია დაიჭირა. ეს აზრთა სხვადასხვაობა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გამოწვეულია იმ სხვადასხვა მოსაზრების გამო, რომელიც გამოთქმული აქვთ მკვლევარ-ისტორიკოსებს „თამარიანის“ სტრუქტურისა და კომპოზიციის შესახებ. ჩვენ ამ ნაშრომის მეორე თავში გავარკვევთ, რომ „თამარიანი“ შედგება კომპოზიციურად ერთ მთლიანობაში მოცემული სახოტბო ლექსებისაგან. მაშასადამე, როდესაც „თამარიანის“ დაწერის თარიღზე ვმსჯელობთ, უნდა გაეწიოს ანგარიში იმ გარემოებას, რომ ეს თხზულება ერთდროულადაა გააზრებული და ერთდროულადაც დაწერილი ისევე, როგორც მისი ეპოქის მეორე დიდი პოეტის — იოანე შავთელის თხზულება — ე. წ. „აბდულმესიანი“. გარდა ამისა, მკვლევარმა უყურადღებოდ არ უნდა დატოვოს ის ისტორიული რეალები, რომელიც დაცულია „თამარიანის“ ტექსტში. მართალია, ჩახრუხადე, როგორც პოეტი, თავის მსოფლმხედველობას და ესთეტიკურ შეხედულებას მხატვრულ სახეებში იძლევა და ერთი წუთითაც არ ცდილობს, რომ მან ძველი ქართველი ჟამთააღმწერლების მსგავსად თამარ მეფის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა და ცხოვრების გზა ისტორიული თანმიმდევრობითა და სიზუსტით მოგვეთხროს, მაგრამ ის ისტორიული ფაქტები, რომელთა ამოკითხვაც

¹ შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, ს. კაკაბაძის რედაქციით, 1927, წინასიტყვაობა, გვ. LXXIII—LXXV; ჩახრუხადე, «თამარიანი», 1937, წინასიტყვაობა.

² ა. ბარამიძე, ნარკვევები, III, გვ. 267—268; ა. ბარამიძე, კ. კეკელიძე, ქართული ლიტ. ისტორია, I, 1954, გვ. 252—253.

შესაძლებელია „თამარიანის“ ტექსტიდან, რასაკვირველია, დიდად გვეხმარება ამ გენიალური თხზულების წარმოშობის გარემოსა და მისი დაწერის თარიღის ზედმიწევნით განსაზღვრაში. ამიტომ ძეგლის დათარიღების საკითხს სწორედ ასეთი ისტორიული რეალიების ანალიზით გავარკვევთ.

ამთავითვე ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს: „თამარიანი“ დაწერილია თამარ მეფისა და დავით სოსლანის სიცოცხლეში მაშინ, როდესაც ქართველმა ხალხმა კულტურული, ეკონომიური და სამხედრო სიძლიერის ზენიტს მიაღწია. ეს იმდენად ცხადი დებულებაა, რომ ჩვენ მის დასამტკიცებლად საჭირო ამონაწერების მოშველიებას არც კი ვფიქრობთ¹. ისტორიიდან ვიცით, რომ დავით სოსლანი გარდაიცვალა 1207 წელს. მაშასადამე, „თამარიანი“ 1207 წლის შემდეგ შეუძლებელია დაწერილიყო.

რაც შეეხება „თამარიანის“ დაწერის არაუადრეს თარიღს, მისი დადგენაც იოლად ხერხდება თხზულებაში გაბნეული ისტორიული რეალიების საშუალებით.

„თამარიანის“ პირველ ოდაში მოთხრობილია რუქნადინის გამოლაშქრება საქართველოზე და მისი სამარცხვინო დამარცხება, რომელიც მართლაც დადასტურებულია საქართველოს ისტორიიდან XIII საუკუნის მემატრიანეთა ცნობებით. მართალია, „თამარიანიში“ რუქნადინის სახელს არსად არ ვხვდებით, მაგრამ პირველ ოდაში (ტაეპები № 33 — 44, 49 — 60) აღწერილი ამბავი უდაოდ რუქნადინისა და ქართველი მეომრების ბრძოლის ისტორიას გულისხმობს. ამის საუცხოო დადასტურებას წარმოადგენს თამარის ისტორიკოსების მონათხრობისა და ჩახრუხადის ლექსის შინაარსობლივი და ზოგიერთ შემთხვევაში დეტალური დამთხვევა.

ჩახრუხადე წერს:

„გამოჩნდა ზავი“ (რუქნადინი), რომელსაც თავი დაუმარცხებელი ეგონა და განძინებული მხეცივით მიწას ბრღლენიდა, იმუქრებოდა ჩვენს წინააღმდეგ. მას აღმოსავლეთში მშინშარა ხალხი დაეტყვევებინა და „მათსა ძლეუასა და აწ რჩევასა გაეამაყეს ალაღებულად“. კ. მოსულში მოსული რუქნადინი იკვებნიდა: საქართველოს სულ მალე მოვაოზრებ და სარწმუნოებისაგან გამდგარ ქართველებს ნახავთ გაკიცხულადო. ეს ამბავი თამარმა

¹ მ. მახათაძე უსაფუძვლოდ ამტკიცებს, თითქოს „თამარიანის“ ზოგიერთი ოდა დაწერილია თამარ მეფის გარდაცვალების შემდეგ (იხ. მისი — «ვეფხისტყაოსნისა» და «თამარიანის» ურთიერთობისათვის: ქუთაისის სახ. პედ. ინსტიტუტის შრომები, VIII, 1948, გვ. 175 — 197).

რომ გაიგო, უშფოთველად და სიბრძნით შეუდგა¹ საომარ სამზადისს; მთავრები მოიწვია თავისთან და უთხრა: ურწმუნოთა წინააღმდეგ ხმალ-დანმალ საბრძოლველად გამხნევდით და ქრისტიანული სჯულისათვის თავი დადეთ „სისხლ-წაწებულადო“. „დაასკვნეს ომი“. მთავარსარდლობა ჩააბარეს დავით სოსლანს და გაემართნენ მტრის შესახვედრად. ქართველებმა მტერს არ აცალეს შემოტევა, ისინი პირველად დაესხნენ თავს:

მოუჯდეს ზედა რა ზედი-ზედა
ცხენს ლომი მელებრ დაჯაბნებულად,
მართ ვითა ნახეს, მით ივაგლახეს,
თავი მცდრადა ქმნეს, ცნობა-ვნებულად,
მათგანვე ივნეს. მით განიბნივნეს,
განდრკეს მეოტნი განრიდებულად;
თანა-მეყოფნი წარვიდეს მსრბოლნი,
შეიქმნა შიში ხარ-ალბებულად.

მან იქალაქა. აღსრულდა აქა
შენით აღთქმული თვით ქადებულად.
თქვენგანმან ოცმან, ბევრისა მჯოცმან,
სძლო მათთა სპათა დამეტებულად.
არ იცის ერთმან ათასი, ერთმან
მით წარიქცივნა მიდევნებულად.
მოჰმადის ტომნი უკრავ-უომნი
მოსრნეს, მოსწყვიდნეს განქიქებულად.

ალივსნეს ტყვითა, ლარ-პირუტყვითა,
არ დარჩა კაცი არ შოებულად.
ეზინკას მფლობი, არ შენაფლობი
სეგორს დამქცევად ჰგავს შესწრებულად.
უარ-ყვეს თნებით: „არ მოვეთ ნებით,
ვიყავთ უნებლიე მო[ცთუ]ნებულად“.
გვესმინა, სითგან იქმნეს დღესითგან
მოჰმადიანნი მოყვანებულად.

იგივე ამბავი მოთხრობილია თამარ მეფის მატთანებში. საისტორიო თხზულებაში, რომლის სათაურია „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“, ვკითხულობთ:

„იხილნა რა [რუქნადინ] ფრიადი იგი სიმრავლე [სპისა თვისისაჲ] შეკრებულად, რომელი ზეშთა იყო რიცხვისა, აღზუანა გულითა, მსგავსად სენაქერემისა. და აღმალდა ღმრთისა ზედა, და არა შეიშინა პირველთა მათ მხაკუვართა ფიცთაგან და სიყვარულისა აღთქემათა, არამედ ფრიად წინა-უკულო განმზადა თავი თვისი და მოიწია ქალაქად სევასტიად, და იწყო მუნ განმზადებად საომართა მანქანათა“. იქიდან თამარს რუქნადინმა მუქარა შემოუთავალა: დამნებლი უბროლოველად, თორემ შენს ქვეყანას მოვაოხრებ და ვაიძულებ ქართველებს, რომ ქრისტეს რჯული დაგმონ და აწელითა თვისითა იწყოს წინაშე ჩემსა ლეწად ჯვარისა“.

თამარ მეფემ რუქნადინს საკადრისი პასუხი მისწერა, ხოლო მერმე „უბრძანა თვსთა სპათა ყოველთა შესხდომა“ ცხენებზე და საბრძოლველად გამზადება. მან მოიწვია „წინაშე თვისა ყოველნი წარჩინებულნი და უბრძანა ერისთავთა: რათა თვთოველი მათი მოვიდოდის წინაშე წმინდისა ჯუარისა და თაყუანის ცემდენ და შემემთხუოდინა“. ფიცის შემდეგ ქართველი მეომრები ამხედრდნენ და დავით სოსლანის მეთაურობით მტრის შესახვედრად გაემგზავრნენ.

რუქნადინი დაბანაკებული იყო „ადგილსა ბოლოსტიკედ წოდებულსა“. მისი ჯარი „ნებიერად მდგომარე იყუნეს და არაა უდგა დარაჯანი სულტანსა“. ქართველებმა ისარგებლეს ამ გარემოებით და რუქნადინის ბანაკს მოულოდნელად დაესხნენ თავს. თავხარდაცემულმა სპარსელებმა სადგომები მიატოვეს და „სიმაგრეთა მიმართნეს, რამეთუ მიავირნა მათ ზედა ღმერთმან შიში დიდი. ხოლო ქრისტიანეთა იხილნეს რაჲ მათ წინაშე გაქცეულნი, მიეტყვენეს და არაა უტევენეს წარსლვად, არამედ გარემოიცვენეს და [იქმნა ომი ფიცხელი და ძლიერი]“. დავით სოსლანმა დაინახა, რომ ბრძოლა გახანგრძლივდა, დასვენებული მეომრებით შეუტია მტერს. ქართველები „ვითარ მგელნი ცხოვართა, ვგრეთ შეუტცივდეს ურიცხეთა მათ სპათა სულტანისათა... და ანახდად ეგეოდენი იგი სიმრავლე განსკდა, იძლია და დაიფანტა: და ამას გვანდა თვალ-გადაუწოდომელი იგი ლაშქართა სიმრავლე, ვითა მღნარი მიწითურთ მოგლეჯილ იყო, და განქცეულ, და სადეთცა თუალი მისწუთებოდა, ყოველგან ტყეთა მგავსი ლაშქარი იხილებოდა ლტოლივად“...

„ხოლო ქართველთა იხილნეს რაჲ გაქცეულნი წინაშე მათსა მტერნი თვისნი, აღსდეს ჰუნეთა მათთა და დევნა უყუეს, კოცდეს, ჩამოყრიდეს და იპყრობდეს, და სიმრავლისაგან ვერ ივლტოდეს, არამედ ურთიერთარს დასთრგუნვიდეს... უდიდესი მათი შეიკროდა უმცროსისა მიერ თვისისა, და უწარჩინებულესი მათი მოიყუანებოდა გამობმული ძუასა ცხენისასა, და ერთითა საბლითა ერთისა მიერ კაცისა შეიკუროდა ოცი, და თმითა გამოვებოდა ერთი-ერთსა, ყრმისა მიერ მცირისა უმჯობესნი მბრძოლთანი მოიყუანებოდეს, ვითარცა თიკანნი. გამოიძინეს ყოველნი ადგილნი, და გაქცეულთა კოცდეს, ხოლო ნეშტთა, ვითარცა მართუეთა ქათამთასა, მოჰკრეფდეს, და გაუშვებდეს აურაცხელსა სიმრავლესა. რამეთუ ასსა სპარსსა ერთი ქრისტიანე ძლით მიხუდებოდა წარმოიყუანებულად...“

ხოლო ესე ყოველი რაჲ იქმნა, (მერმე) მოუტდეს ბარგსა მათსა, რამეთუ არა იყო განცდა და აღრიცხვა სიდიდეთა ოქროსა და ვეცხლისა კურკელთა, ნაქსოვთა სიმრავლე აურაცხელი, სასმურნი ოქროსანი, თვალმარგალიტოვანნი ლანკნები და პინაკები, ლაგვიანებისა და ქუთაბებისა თანა ყოველითურთ საესეთა მიუწოდომელითა ალაფითა. ხოლო ცხენ-ჯორისა და აქლემებისა სიმრავლე და კარავთა და საფენელთა [სიმრავლე] და ურიცხვება, რომელ დაყარეს, ვინმე აღრაცხნეს?...”

სულტნის წარჩინებულთაგან ქართველებმა ტყვედ აიყვანეს „ერზინკელი“ მფლობელი, რომელიც თბილისის ციხეში ჩააგდეს პატიმრად, შემდეგ კი ჯორის ნალის ფასად გაყიდეს (გვ. 26 – 29).

თამარის ანონიმი ისტორიკოსი და პოეტი ჩახრუხაძე ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად აღწერენ ერთსა და იმავე ისტორიულ ამბავს — ქართველი მეომრებისა და რუქნადინის ბრძოლების ისტორიას. ისინი ამ ბრძოლებიდან მოგვითხრობენ ისეთ ეპიზოდებს, რომელთაც ისტორიული ქეშმარიტების დალი აზით. მკითხველი ამას მშვენიერად შენიშნავს მათი შინაარსობლივი შეპირისპირების დროს. აქ განსაკუთრებით საყურადღებოა ერთი დეტალი: თამარის ანონიმი ისტორიკოსის ცნობით, რუქნადინს მოკავშირედ ჰყავდა „ერზინკელი“, რომელიც ქართველებს ტყვედ ჩაეარდნიათ, თამარს იგი თბილისის ციხეში დაუმწყვდევია¹. ეს პიროვნება მოხსენებულია „თამარიანშიც“:

ეზინკას მფლობი, არ შენაფლობი,
სეგორს დამქეუვად ჰგავს შესწრებულად.

იმ საერთო საბრძოლო ეპიზოდებს გარდა, რომელთაც ჩახრუხაძისა და თამარის ანონიმი ისტორიკოსის თხზულებაში ვხვდებით, „ერზინკელის“ (თუ „ეზინკას მფლობის“) დასახელება საკმარისია იმის გასათვალისწინებლად, რომ ჩახრუხაძე I ოლაში გადმოგვცემს რუქნადინისა და მისი მოკავშირეების სამარცხვინოდ დამარცხების ისტორიას.

როგორც ვიცით ისტორიიდან, ქართველების ბრძოლა დავითის მეთაურობით რუქნადინის წინააღმდეგ მოხდა 1205 წელს „ადგილსა ბოლოსტიკედ წოდებულსა“. მაშასადამე, როდესაც „თამარიანი“ იწერებოდა, ეს ისტორიული ბრძოლა უკვე მომხდარ ფაქტს წარმოადგენდა. სრულიად ადვილი მოსალოდნელია, რომ ჩახრუხაძე (ისევე როგორც თამარის ანონიმი ისტორიკოსი) ამ ბრძოლების თვითმხილველი და მონაწილე ყოფილიყო, რადგანაც იგი ამბავს გვიყვება ისეთი წვრილმანის ცოდნით, რომელიც გვიანდელ მწერალს შეიძლება გამორჩენოდა, ან არ სცოდნოდა.

როგორც ზევით აღვნიშნეთ, ჩახრუხაძე იხსენებს, აგრეთვე, ქართველთა ლაშქრობას აბუბაქრის წინააღმდეგ, რომელიც ცნობილია შამქორის ომის სახელწოდებით და რომელსაც ადგილი ჰქონდა 1195 წელს.

როდესაც „თამარიანი“ იწერებოდა ქართველებს დვინიც აღებული ჰქონიათ. ირკვევა, რომ დვინის აღების დროს მათ ქალაქის თავი შეუპყრიათ და ამბერლში წაუყვანიათ. ჩახრუხაძე ამ ფაქტს ასე იუწყება:

¹ ბასიანის ომში „ერზინკელის“ ტყვედ აყვანას ადასტურებს ლაშა გიორგისდროინდელი მემბტიანეც (ქართლის ცხოვრება, 1955, I, გვ. 368).

მიუშვნოდეს, მიუშვენ ოდეს
ამბერდად, რა ვთქვენ, დვინის მებარე (V, 24).

როგორც ცნობილია, დვინი ქართველებმა აიღეს 1203 წელს. რასაკვირველია, ამ ისტორიულ რეალებსაც „თამარიანის“ არაუადრესი თარიღის დასადგენად დიდი მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ მათ შორის საყურადღებოა VII ოდის ერთი ისტორიული რეალიაც, რომელიც მკვლევართაგან დღემდე შეუნიშნავია. ჩახრუხაძე ამ ოდაში ყურადღებას ამახვილებს იმ ლაშქრობაზეც, რომელსაც ადგილი ჰქონდა 1204 — 1205 წლებში ხლათის სულტნის წინააღმდეგ. იბნ-ალასირის ცნობით, 1204 — 1205 წლებში ქართველებმა ჯერ დალაშქრეს ადარბადაგანი, მერმე ხლათის სულტანს ურჩობისა და ორგულობისათვის საკადრისი პასუხი გასცეს, ხოლო შემდეგ მანასკერტამდე გადაშლილი ტერიტორია მოაარბიეს. „თამარიანში“ ამ ისტორიული ლაშქრობის ანარეკლი მოცემულია ამგვარად:

ლომთა თავად, თქმული ავად,
სხვამცა ვინა ჩანს ხლათს ნამარხეჲად (VII, 32).

აქედან ირკვევა, რომ როდესაც „თამარიანი“ იწერებოდა, ქართველებს ხლათელების წინააღმდეგ წარმოებული ბრძოლების პირველი ტური უკვე მოთავებული ჰქონიათ.

ამრიგად „თამარიანის“ დაწერის თარიღია 1205 — 1207 წლების შუალედი, ე. ი. დროის ის მონაკვეთი, რომელიც გაგვაჩინია რუქნადინისა და ხლათელთა წინააღმდეგ ლაშქრობიდან ვიდრე დავით სოსლანის გარდაცვალებამდე. ამ თარიღის უფრო დაზუსტებაც შეიძლება:

ჩვენი აზრით, „თამარიანის“ დაწერა დაკავშირებული უნდა იყოს ბასიანის ომში ქართველთა ძლევამოსილ გამარჯვებასთან. ქართველმა ხალხმა, თანარ მეფისა და დავით სოსლანის ხელმძღვანელობით, 1205 წელს ბასიანში რუქნადინის სახით დაამარცხეს საქრისტიანო საქართველოს ერთ-ერთი დაუძინებელი მტერი, რომელიც ქართველ ხალხს ფიზიკური და სულიერი განადგურებით ემუქრებოდა. ამ გამარჯვების შემდეგ საქართველოს სამეფომ დიდი ავტორიტეტი მოიპოვა ახლო აღმოსავლეთში, მან ერთ-ერთი უძლიერესი სახელმწიფოს სახელი მოიხვეჭა. ცნობილია, რომ თურქთა მიერ შევიწროებული ჯვაროსნები სსქართველოდან ელოდნენ დახმარებას.

ბასიანის ომმა სათანადო გამოძახილი პოვა ქართულ მწერლობაში. თამარის ისტორიკოსები დიდი აღფრთოვანებით აღწერენ ამ ომს. რუქნადინის დამარცხების ისტორიას მოგვითხრობს, აგრეთვე, პოეტი ჩახრუხაძე. შემთხვევითი არ უნდა იყოს ის ფაქტი, რომ „თამარიანი“ ბასიანის ბრძოლების აღწერით იწყება. როგორც პირველი ოდიდან ირკვევა, ჩახრუხაძე ამ ომის მონაწილედ ყოფილა და, ცხადია, მას ქართველ ხალხთან ერთად მონაწილეობა უნდა მიეღო იმ ეროვნულ ზეიმში, რომელიც მოაწყო თამარ მეფემ რუქნადინზე გამარჯვების აღსანიშნავად. ამიტომ ქეშმარიტებასთან ახლოს ვიქნებით, თუ დავასკვნით, რომ „თამარიანი“ დაიწერა ბასიანის ომში გამარჯვებულ ქართველთა საზეიმო განწყობილების შედეგად 1205 — 1206 წლებში.

ქება მეფისა თამარისი

(ტაქსტა)

ქება მეფისა თამარისი

[შესავალი]

1. 1. მო, ფილოსოფნო, სიტყვითა არსნო,
თამარს ვაქებდეთ გულისწმიერსა!
2. დიონოსითგან, ვით ენოსითგან
სრულნი ქებანი ამჟღეთ ძლიერსა!
3. სოკრატ სიბრძნითა, სარამა გრძნითა
ვიყვნეთ, ვერა ვიქმთ საწადიერსა;
4. უმიროს, ჰლატონ სიტყვა დამატონ,
თვით ვერა მიხვდენ შესატყვიერსა.

2. 5. არისტოტელო, ბრძენთა ტომელო,
თუ არა შესძლებ ენა-ძლიერსა,
6. ათინას თქმულა, სიღრმით დანთქმულა:
ვერაგინ სრულ-ჰყოფს მას მეცნიერსა,
7. გულისწმის-ყოფად, გონება-ყოფად
მისთანისათვის მაძებნიერსა;
8. ვინ გული ესე სიბრძნითა სთესე,
ანუ ვის ძალ-უმს შენგან მიერსა?

3. 9. ჯელ-ვჰყოფ კადრებად, ქებად დარებად,
მჭკრეტთა ვაუწყო გონებიერსა:
10. ღაწვი მიწუზარი — ა, მულღაზარი,
უგავს ელობა კრონოს ციერსა.
11. ნაელვებითა, მზისა ვნებითა
ცისკროვნად ვხედავ შუქ-მოსიერსა.
12. აჰა, მზიანად, მიზეზიანად
მთვარესა გაჰჭდი უნათლიერსა.

I

4. 1. ვინ ჩნდა ეგმისად, მსგავსად აწ მისად
წინასწარ მთქმელი მისთა მთქმებულად
  2. თუ ვერვინ გნასის, მით ივაგლასის,
შეიქმნებოდის განცვიფრებულად;
  3. ვერ მრავლებისა გატვერებისა,
თამარ, შენ გიცნობ განცხადებულად!
  4. ჩვენ ვთქვათ: „ეს რად ჰგავ? — ზეციერად ჰგავ
შვიდთა მნათობთა დაშვენებულად“.
5. 5. მოუბარისა მის მდულარისა
დილარგეთისგან აღმოფოთებულად
  6. ბროლისა ველსა, თვალ-უწდომელსა,
ინდონი ევენეს დამონებულად.
  7. შუქნი კრთებიან, ემუქფებიან,
ზუალ იჩინებს დაქადებულად.
  8. გულისა ნებო, მზეო, ინებო,
თამარ ჩანს შენად რუსსა მკლებულად.
6. 9. თუ მოვანება გწადდეს, თუ ნება,
ვისგან უფრო აქვს დამეტებულად,
  10. ვის მოწეული, ვარდ-გაწეული
ლაწვი უმწეაზრობს განბრწეინებულად
  11. ვინ ჩნდეს სამუაროს, ალვა აუაროს,
ან თამარ ჩნდების განმთავრებულად,
  12. მეშურნეობდეს, რად მიმეუანობდეს,
რომე ვინ იუოს მოშორვებულად.
7. 13. ლერწამ ტანისა, საროსა ხისა
მიმსგავსებულ ხარ განკვირვებულად!
  14. თაესა კლვად სდებდეს, ხვეჭით ემებდეს
შენსა ნახვასა მიახლებულად;

15. ვინა შვენებდენ, სულთ აშენებდენ,
სამონოდ მოგცენ ერთი-უფლებულად.
16. ბნელი თუ უუო, ელვა განუუო,
მაშინც არ ითქმი დაბნელებულად.
8. 17. მე თუ ვსტირ ოდუ, ვისლა ვსტიროდუ,
თუ არ შენ გჭკრეტდუ დადუმებულად?
18. დავით მწნე, ბრძენი, რომლისა ზენი
ვლად-ჰუოფენ ზესთა წარჩინებულად,
19. ისრვის ისარსა, — ვიტყვი: „ის არსა
ეფრემის ძირთა აღმორჩებულად,
20. ვინ ჳრმლითა ბადრობს, უშიშ-უკადრობს
მტერთა სრვისათვის აღმართებულად“.
9. 21. რომლისა შემან, უბინდოდ მზემან,
ლაშა-უე გიშო წარმართებულად, —
22. ვიტყვი: „მას მზესა! ვინ განუწესა
ღმერთსა ღმრთისაებრ შეეკარებულად,
23. შესა სანდომსა, ვასტანგის ტომსა,
რომელ ენატრა მისად სწრებულად,
24. გითა იწადა, რა დაიბადა
სპარსთა სიმაღლე და-ცა-ღებულად?“
10. 25. მით ლხინი თქვენი იუვეს სამშვენი
ალაბს და მუშოვს დასულტნებულად;
26. მოწონეს თავი, ცნეს მათი ნავი
მაშინ დანთქმისა მიახლებულად;
27. სწრაფით მოხარკე იქმნეს მოხარკე,
თავის მმონები მით შეძლებულად.
28. თვით აშან დავით ქმნა, უნდოდა ვით,
ურჩ-ქმნილთა ძებნად მოწოდებულად.

11. 29. ვარუშს და არანს, მით ზედა არანს
როსტომ ებრძოდა თვით შეძლებულად.
30. უოვლითვე მჯობენ სძლო დიდად მჯობენ,
გინ ჩნდეს მას თემსა განმთავრებულად.
31. სხვაცა ჩანს მათი შარავანდ-მნათი
მისგან ნაოტი დამონებულად.
32. მონებენ ზღვანი, სიტყუაცა-მავნი:
არვინ ჩნდა თქვენად ასწორებულად.
12. 33. გამოჩნდა ზევაი, მძლედ ჰქონდა თავი,
იბრდღვენდა მწეცებრ განმვინებულად.
34. მდედრნი და ცუდნი, ძალ-მეუზღუდნი
კაცნი რომე ევნეს დატყვევებულად,
35. მათსა ძლეუასა და აწ რჩეუასა
გაეამაუნეს ალაღებულად.
36. უთხარ მთავართა ესე: „ჰავართა
მათ ზედა განმწნდენ გასაწრმლებულად!“
13. 37. ურიცხვი ერი, მოყმე და ბერი
წამო-ცა-ვიდეს ამქედრებულად.
38. არ ზარ-მოსულსა ეთქვა მოსულსა:
„ქაფარსა ნახავთ გაბასრებულად!“
39. იტუოდა: „გჰკადრე, მე შეექმენ ადრე
მათი ქვეყანა მოოჯრებულად“.
40. რა გესმა მშვიდსა, საქმესა შვიდსა
ველ-ჰეავ სიბრძნითა არ შფოთებულად.
14. 41. უბრძანე სჰათა: „ლხინად ვლი სჯათა,
რომლისაგან ვჩანთ ნათელ-ღებულად!“
42. განამწნენ მწნენი, თავის კლვად მთნენი,
თქვენთა სჯულთათვის სისხლ-წამებულად.

43. დაასკვნეს ომი. წაუძღვა ლომი
დავით დავითის მიბამკებულად,
44. მვნედ და სვიანად, აგარიანად;
არა განრისხდა გაზი ვსებულად.
15. 45. ელნი ელნობდეს, ვინ სოკრატ ბრძნობდეს,
იგია მისთვის შემსგავსებულად;
46. გინა უმიროს, გულსა უგმიროს,
ვის ძალ-აქეს ცნობა განმარტებულად,
47. ანუ ენოსა. მე უენოსა
რად ვინ მამრალეებს ეთქვა დაკლებულად?
48. მათ რომე წიგნნი გასცნეს ჟამისნი,
მცნობნი მით იქმნენ განცვიფრებულად.
16. 49. მოუკდეს ზედა, რა ზედი-ზედა
ცხენს ლომი მელებერ დაჯახებულად,
50. მართ ვითა ნახეს, მით ივაგლახეს,
თავი მცდრადა ქმნეს, ცნობა-უნებულად.
51. მათგანვე ივნეს, მით განიბნივნეს,
განდრკეს მეოტნი განრიდებულად;
52. თანა-მეუოფნი წარვიდეს მსრბოლნი,
მეიქმნა შიში ზარ-ალებულად.
17. 53. მან იქალაქა. აღსრულდა აქა
შენით აღთქმული თვით ქადებულად.
54. თქვენგანმან ოცმან, ბევრისა მვოცმან,
სძლო მათთა სპათა დამეტებულად.
55. არ იცის ერთმან ათასი, ერთმან
მით წარიქცივნა მიდევნებულად.
56. მოჰმადის ტომნი უკრაგ-უომნი
მოსრნეს, მოსწევიდნეს განქიქებულად.

18. 57. აღივსნეს ტუეითა, ლარ-პირუტუეითა,
არ დარჩა კაცი არ შოებულად.
58. ეზინკას მფლობი, არ შენაფლობი,
სეგორს დამქცევად ჰკაეს შესწრებულად.
59. უარ-უვეს თნებით: „არ მოვეთ ნებით,
ვიუავთ უნებლიე მო[ცთუ]ნებულად“.
60. გვესმინა, სითგან იქმნეს დღესითგან
მოჰმადიანნი მოუვანებულად.
19. 61. ჩვენ, ერნი შენნი, შენ მიერ შენნი,
ერთ-ვმობით ვიტუეით განმარტებულად:
62. „რა არს-ქმნა იუოს, ვირე თვით იუოს,
ღმერთმან თქვენცა გვენეს მითურთ გებულად“.
63. საულს მეფობა ართო, მეფობა
დავითს მიჰმადლა შეფიცებულად.
64. შენგან იშეების, პირველ შიშელდების
სამოთხესავე კვალად შვებულად.

II

20. 1. სიბრძნით ქმნა ღმერთმან, სამებით ერთმან,
ცა და ქვეყანა — არს მეცნიარი! —
2. მნათობთა დასი, სხვა ბევრ-ათასი
ჰაერი, ეტლი, ქართა მქნიარი.
3. დასდვა ბრძანება და ამცნო მცნება
თვისად და თვისად შესაშინარი:
4. „აღრაცხენ ტომნი მცთომნი, უმცთომნი,
უსიტუე-მოსიტუენი და მოუბნარი!“
21. 5. თამარ! შენ გიძნობ, ასულად გიცნობ:
მზე დაუვალს, შუქ-მომფინარი!
6. მხიარულ იქმენ! ნაქმარი გიქენ,
გესმნეს ნატოფნი და მპვიდი, წუნარი,

7. ეღვა-ეთერი და სიტუვიერი,
დარმანის ველი, ედემს მალნარი;
8. არს ცნობათ მოთსე, ვითა სამოთსე,
წულად წული მრწეველი, მუნვე მდინარი.
22. 9. სიუსვით ზღვებრი, სიმაღლით ცებრი,
მღაბლად მოწალე, ჭვრეტად ნარნარი,
10. მძლეთა მძლეველი, თვით უძლეველი,
კედრით კედრამდის მძლედ სასმენარი —
11. ასეთი ესე არს ეს მოწესე,
ჯვართაცა, ღმერთო, არ მომთმინარი.
12. დიდსა მსაჯულსა ამტკიცებს სჯულსა,
ღმერთმან მით მოგვცა მისი საქნარი.
23. 13. კაცები გმონებს და გიპატრონებს
ვეფხთა კლდოვანი, ლომთა შამბნარი,
14. არსნი მხედ გვმობენ, შვიდნი გამკობენ,
ვინცა შეგცოდა თავის საქნარი.
15. ვერ მიგწვდენ ქებად — სხდენ თვითვე ვნებად! —
პლატონის ენა, დავითის ქნარი.
16.

III

24. 1. თამარ წენარი, შესაწენარი,
ვმა-ნარნარი, პირ-მცინარი,
2. მზე-მცინარი, საჩინარი,
წული მქნარი, მომდინარი.
3. მისთვის ქნარი რა არს? — ქნარი
არსით მთქნარი, უჩინარი.
4. ვარდ-შამბნარი, შამბ-მალნარი,
ღაწე-მწეაზარი, მუქ-მფინარი.

IV

25. ✓ 1. ვინ არს ებანი? ვინ არსე ბანი,
არა არს სათნი სასელოვნებად!
2. მან ცათა მარის, მანცა თამარის
გან მზე აბნელა მაცისკროვნებად?
3. ადამეთ ერთა ადამ ეთერთა
დასახა სახებრ მსგაესი ჰოვნებად.
4. არსა ლაღადი: „რად არს-ლა ღადი
მზე შენგან მრთმეკად უეტლოვნებად?!“
26. 5. შენ არე მთენი! შენ არე მთენი
არ გკვანდეს შუქთა ჰაეროვნებად!
6. არა თუ ზევსი, არათ უზევისი,
არ, შენ ხარ მნათი დაუოვნებად!
7. მის მიერ მისად მისმი ერმისად,
სხვათა მნათობთა მართ ბინდ მჯდოვნებად.
8. არს ასულ-ტანი — არსა სულტანი
არა თუ შინა სამაროვნებად,
27. ✓ 9. არამედ გარე, არა მედგარე
თვით და ხალიფას გამკიცსოვნებად.
10. მეტუვის მით ენოს, მეტუვის: „მითენოს
წუვდიად, რომელ ჩანს ვარდი თოვნებად.
11. არ აქა, მანდა, არ აქამანდა
არა ნარგისთა შამბი მოვნებად“.
12. ეგე ნათელი! ეგე ნათელი
რა ნახოს, მზესა აქვს ბნელოვნებად.
28. 13. შენსა სადარსა! შენსა სადარსა
ვერა ვსჭერეტ ცხადად და ნავსოვნებად!

14. თქვენა ზენათა, მზეო ზენათა,
თუმც ა მზე ეთერს ნამტკიცოვნებად...
- 15.

16.

V

29. 1.

2.

3. მაგრამ კალ, იბი, რადგან კალიბი
შენთა შუქთა სმლევს შუქ-მტაცებარე.
4. გინ ნახა სადა, ნასახად სად ა
შენებრ ნათელთა ბნელი მცებარე?

30. 5. ანუ ვის ესმის, ან უვის ეს მის
და არა იქმნეს განცვიფრებარე?
6. მჭვრეტნი ვიტყვითა, მჭვრეტნი ვიტყვითა:
„ანუ თუ სიზმრად მაცებარე!“
7. ანუ ცნა ურად, ან უცნაურად
სოფლისა წყალთა დამშვენებარე,
8. რადგანცა დახვალ, რადგან ცად ახვალ
ზუალი, ეტლი, მთვარე მცებარე.
31. 9. რომელ ვანება, რომ ელვანება
შენ ოდენ ეკონდეს მაცისკრებარე!
10. არა გეთნია, არ აგეთნია
მნათობნი, მით ვცნენ დამბნელებარე.

11. მანა თოვლითა, მანა თოვლითა
ლაწვ-მულღაზარობს გამოძღებარე.
12. ვინა ტრედია? ვინატრე, დია,
ჟე ღმრთისა შენდა მწედ მწოდებარე.
32. 13. ვის აქვს შენებრი და მამშენებრი
ქცევა, გონება, სული მწლფებარე?
14. ვინ ანისად ა? ვინანი, სადა
მისთა მოყმეთა მარცხო მზღებარე.
15. წუსად ანელმან რა თქვას ან ელმან
დღეს მუსულმანთა მოსათნებარე? —
16. აგარის ერთა საღმობიერთა
სხვამცა ვინ იუო სრვად შემძღებარე?
33. 17. არ მით ავნებდა, არმით ავნებდა,
რომე ჩანს ლომებრ შემძასებარე;
18. ოს დიდმან დავით ოს დიდ მან დავით
ფარუხ შემუსრა წინამკებარე,
19. მანგლის ჰირითა მანგლის ჰირითა
ოდენ მუნით ეო მეოტებარე,
20. შენ მისნი ერნი! შენ მისნი ერნი
გარნისს მოგისსნა, მით გემქებარე.
34. 21. შამბთა ვით ისრი, შენგან ჩანს ნისრი
შენებასავე მრწოლად ებარე.
22. გამცრობს ერაკლე: სპარსთა ერ აკლე,
მოსრენ, მოსწუვიდენ ანათებარე.
23. წაულე რანი, წა, ულერანი
ეელსა დაასხენ ჩამოდებარე.
24. მიუშვენოდეს, მიუშვენ ოდეს
ამბერდად, რა ვთქვენ, ღვინის შებარე-

35. 25. თულამე მთენი, თუ ღამე მთენი
აქილოს ჰჰოენე, მამაკლე ბარე;
26. ვინ ეფრემს თვისობს, სიმენითა ისობს
მბრძოლთა სისხლითა ჯმელთა მღებარე.
27. იგი ვარდ-გული, იგი ვარდ-გული,
სე ედემს რგული, ნამენებარე.
28. ჯაჯარ მოწუალე, ჯაჯარ მოწუალე,
თურქთა მრისსანედ შემრისხებარე.
36. 29. აქა მან დავით აქამანდა ვით,
სსვამცა ვინ ჰგვანდა მეთრე ბარე?
30. ბერთა საჩვენნი, ჰაბუკთა მღსენნი,
მმათა შვებინა მოუკლებარე,
31. მეჯლისთა შინა, დიდებულთ შინა
ლაშქართ სიუსვით მამთოვლებარე.
32. ბევრჯელ ნაუოფად არსმცა ნაუოფად
ლაშა თქვენ მიერ ნამორჩებარე.

VI

37. 1. ახალო ჰირო, მძლეო ნოსრ ვითა, —
ბრძენმან გასახა, ასურმა, ისო.
2. მენეო და გპირო, ბობქარ ოსრვითა
ითსრის მგოდებმან ფლასურმა ისო,
3. ვად გაუჰპირო მტერთა მოსრვითა,
შენი თქვეს: „შამი, ა სურმა ისო“.
4. ესრე ატირო გულსა მოკრვითა,
ვრმალი მოფხურისა ნასურმა ისო.

VII

38. 1. ფილოსოფოსნი დაწეებად მყოფნი,
გონება-ვრცელნი რიტორთა წვევად,
2. ელენთა შვილნი, ელადს სწავლილნი,
ენა-მზეობდეს სიტუვათა რჩევად,
3. ფსალმუნთა მთქმენსა, შენსა სასმენსა
ათძალი ჰქონდეს ქნარ-სიტუვა რევად,
4. ეგრეცა მსგავსად ვერ გმნობდეს გაესად,
ფერო ეთერსა ელვათა სრევად.
39. 5. თუ ვისცა ვუქი შენი ვმა-შუქი,
ელვ ანუ მზეევად, ანუ მთვარევად.
6. არა გაქვს ბნელი, ხარ საშეხნელი
ხვეჭით და ნდომით შენამართევად.
7. მესმა ათენით: თქვენ გაათენით,
ცუდად გაიჭრნეს ღამეთა თევად
8. ზენით მნათობნი, ეტლთა მთიებნი,
არ მათად სჭვრეტენ მართ ნამათევად.
40. 9. იტყვიან ფიცით: „რაც ოდენ ვიცით
თქვენგან ნარბევთა სამეაროს რბევად
10. ცისკრობს მოხედვა, მოკლის, მო, ხედვა
აღვისა მორითა რტოთა მორჩევად“.
11. ამჟედრდეს ოდეს, სხვა ვინლა რბოდეს
ნათლისა სხივთა დაუმაღევად?
12. გაბაონს ისო რა განასა, ისო
ურითა გულებსა მახვილი ლევად.
41. 13. აჯა და ლოდნა! ამით ხუდა ლოდნა
მის განმეკართა ელვათა ძევად.
14. უბრძანა აქარს: „გაქვს! რაცა აქ არს,
სათნოა ღმრთისა მით განრისხევად“.

15. რა ქმნა ის აჯა, ქოლვით ისაჯა
მუნ მოხვეჭითა სავმართა ზღვევად.
16. განატრო ელთა: უმძიმს ტროელთა
არ შენთვის მკვდარ-ქმნა ელენო სათნევად.
42. 17. ივდითის მწუდარი არს შეიდგზის მცდარი,
რომე ჩანს შენგან არ მონაკველევად.
18. სამყსონ ჰალატად ჩანს-ეე დალატად,
თავი დალითას განაპარსევად.
19. დორიადარა რად ვოქვა შენ დარად,
ანუ დებორა გეტულქველევად?
20. არ ჰქონდა ნება, არცა შეენება
ნათელთა შენთა დასამსგავსევად.
43. 21. იუო ეთერი, მაგრა ეთერი
არა ჰყვა მასცა სულ-ნასუთევად.
22. რამინს უშენოდ სტივის: უშენოდ
შერებოდა ვისის ნამიჯნურევად.
23. ოსან ოს რეტი არს შენამკურეტი,
გმო თავის ბედი, თმო ნატანჯევად.
24. სალას საღმობად უჩინს-ეე დაღმობად
სსვათათვის სელ-ქმნა ღზინ-უნახევად.
44. 25. უგავს მატბიერს, გულად ლაუბიერს,
ანალათისა რად დაშვრა შევად?
26. და სტირს კაენის—ეს, ვით კაენის
ძმის მკველულობისა დანაბრალევად.
27. ამან თავი რად, მართ აზავირად,
შექმნა ლეილის ნამიჯნურევად,
28. ნებით რად არა შენ გემუდარა,
ანუ სამონოდ მოგმართა ძლევად?

46. 29. წყალთა არსთასა, ძალთა სპარსთასა
 უძლოდ გიტყვიან, არ შეუძლებად:
 30. ჯაფად დაგესხნეს, ქმრად რომე გესხნეს,
 აწ ძვალთა მათთა გაუტღეს რეეგად;
 31. ერანს მფლობელი, შეუფლობელი
 ბობქარ გახადე ნაცარ-ნასსმეგად,
 32. ლომთა თავადად, თქმული ავადად
 სსვამცა ვინა ჩანს ხლათს ნამარსეგად.
46. 33. ვიცით შარვანით, მეოფი არ ვანით,
 გამას გასული ნაგამასპეგად,
 34. სსვანი მრავალნი, დაუთვალავნი
 მდომელ-ტრფილნი შეებისა წვეგად.
 35. უცხოთა მაგით, ჭვრეტითა შმაგით
 კალიბათა ჩან შეუსახეგად,
 36. ფერით აიო მსუ, გონებად მომსუ,
 სწორ-უპოვარი წყალ-ჯავარ ქცეგად.
47. 37. ლალი მწყაზარი, არად დამზარი,
 რაცა ვამს ურჩთა გარდასაქდეგად.
 38. ითქმი ულამო, ტკბილი და ამო
 მოწყალებისა ნაუფსკრულეგად.
 39. სიბრძნითა საესი, ეოლ არ მოთავსი,
 ვინცა იპოვოს ნორგულეგად.
 40. არა მაგ ზნითა, არ ამა გზნითა
 მჭვრეტნი ვინ იჟოს სსვა დაუწვეგად?
48. 41. ი ცის კარებით იცისკარებით
 შენთა ბროლ-ვარდთა ზრო ნაფუნჩეგად.
 42. დრუნგილის ფიცრად, მტკიცედ საფიცრად
 შენი თავი ჩანს შუბლ-ნაელეგად.

43. ატევრებო თმითა, სულისა დგმითა
ანატრებო, გნასოს, ვინ განამ ლევად.
44. ნაუბიერ პირსა, მზე-დანამჭვირსა,
შენის ნარგისთა განაცისკრევად.
49. 45. ა, გრმელობს ეელი, დაუნაეელი
სული ვის შერჩა მახვილ-უკრევად.
46. თუ გიქო ტანი, მოწმობს სულტანი,
არ დამაჩნდების ცუდ-ნაჭორევად.
47. ეთერთა მთენნი თქვენგან ნარცხვენნი
შენვე გეძებენ ღონისა წვევად.
48. ღხინი ითსოვე, თვით რაღა ჰხოვე,
გაუშვენ ჩინნი ეტლ-წანაკრევად.
50. 49. იტყვიან მნახნი, ვმა-მაღლად მზახნი:
„ილეისოს ველსა ჰგავს ნაჯუფთევად“.
50. დაწვთა არესა შუქნი მთვარესა,
მელნისა ტბანი დგანან მორევად.
51. ჰე, ნახე სახე: მამბნარისა ხე
ინდოთა ცვად ეონ ნამუხთაღევად!
52. არ მალ-მიმს ქება, მე დადუმება
მით აღვირჩიენ აღვირ-ნახსმევად.
51. 53. თუ მნობდეს ენოს, კვლავ დაიუენოს
პლატონ მუსიკი მწუობრ-შენახსმევად;
54. უკმნა უმბროს, სამფსონ და კვიროს
აწ შენთვის აღძრნა გამოსაკვლევად.
55. იპოვნენ მცდარად და ვერ მიმხვდარად
შენის მსგავსებოც დასასახევად.
56. ნათელი უთქმან, შენვე დაგინთქმან,
თვალნი ვერ გსახვენ სხივ-შესადგმევად.

VIII

52. 1. ასრე მეწეული, რომე თვალთაგან
ცრემლთა ნაკადი ღვარულად მოდის,
2. ვითა მოკვდები, რომლის ჭირითა
მაგალითები აღარ ითქმოდის,
3. შენთა მოუმეთა რა ჰქმნან, რომელთა
დედა და მამა აღარა სმოდის? —
4. მუნ დაიგოცნეს, სადა სასული
ქვეყანისაცა არა ისმოდის.
53. 5. შენ გულსა ესე იმედად უთხარ:
„კითამცა შორით კვლა მოვიდოდის“.
6. მალრიბსა დაუენეს ეამნი მრავალნი,
აჰვაზს, მოსულსა ქვა-ოქრო ჰქონდის,
7. ანუ ხაზარეთს. ჩინთა და სანთა
გზა მოემოკლოს, მოისწრაფოდის,
8. კონსტანტინპოლის ნაენი ააგენ,
ზღვა წუნარად იუვის, ტაროსი ჰქონდის.
54. 9. მობაღდადენი ბარდავს მოვიდეს,
მახარობელი ჩვენთანა რბოდის;
10. ათი ათასი მარ-გაკვეთილი
ბიბი მოჰყვანდის, მოესაოდის.
11. აქლემთა ტურფათ მძიმედ ტვირთითა
მონა-მკვევლები წინა უძლოდის.
12. შენ გაეგებო სურნელთა კმევად,
მუჯამრი გქონდის, აღვა იწოდის.
55. 13. მარა მარმარნი მკლავნი მოგსვივნეს,
სინარულითა სული იწოდის.
14. მას გაუმთელდეს გული მოკლული,
აღარა ოდეს ლახვარს ისოდის.

15. ქაბასა მფლობი დიდი ემირი
მას შიგან მთხრებლსა თვისად ისმოდის,
16. მოჰმადის ემობად, მიზგითად შესლვად,
თაუეანის-ცემად მას შიგან გცოდის.

IX

56.
  1. ვიცე, გეწუალი: დამნთქამს მე წუალი,
ნოეს ნაკადი, მოქცევი ღვარი.
  2. რალა კვლავ მოკვდე? თუ არა მოკვდე,
ვაჟ, მაგალითო, მე ოდენ ვარი!
  3. ჩემსა მოუმესა, ლომთა მომმესა,
ვის არად უნდის სასლი და კარი,
  4. დამეტეს მქნელად: გაიჭრეს ველად,
სადგურად ჰქონდის ლომთა შამბნარი.
57.
  5. არვისად სწორად წავიდის შორად,
ინდოეთს იუვის მისი საზღვარი.
  6. ამოვლნის ინდნი, ხანნი და ჩინნი,
არარად უნდის მას მათი ზარი.
ატალას მოჰევის, ქვეყანას მონცვის,
არვისი ჰქონდის შესაპოვარი.
  8. ხაზარეთს დაჰევის, რუსეთსაც გაჰევის,
ზღვის პირით ქროდის ტაროსთა ქარი.
58.
  9. წავიდის ვმელსა, იონთა ველსა,
მუნ, სადა მეფედ ზის კეისარი.
  10. მოვლნის ქალაქნი, ზღვისა ალაგნი,
სრულად ეგვიპტე, არაბთა მყარი.

11. აშანს მოვიდის, თავი იდიდის,
რა ვამდის, მუნცა ქმნის იგ საქნარი.
12. მოიქცის გარე, მოძებნის მთვარე,
შიშ-ჰაერ ჰირი, მნათობის დარი.
59. 13. მოჰყვანდის ქალი, საჩემო სძალი,
მორცხვი, მორიდი, ბრძნად მოუბარი.
14. მოვლის სპარსეთი, სხვა ქმნის ასეთი,
სულტანი ნახის ცათა მცთუნარი,
15. იგავნი უთხრნის, მეფენი უქნის,
მათადვე სწორად მათი ლაშქარი.
16. მოუვასთა წინად ჰირი ქმნის შინად,
ჩემთვის მოჰქონდის ვმელთა ავარი.
60. 17. ოქროსა სწონდის, ტურფები ჰქონდის
ფერად-ფერადი, მრავალი გვარი.
18. ჰყვანდის მოუმები, მონა-მკეველები,
თვალ-მარგალიტი, სურნელ-ამბარი.
19. ვერა შევიგნი, მოვიდის წიგნი, —
მო-გლახ-ველოდი! დამეცის ზარი,
20. დამტუდიან ცანი! — „კვლავ განველი ზღვანი“ —
დაურჩი უსულოდ, მართ ვითა მკვდარი.
61. 21. რა მას ვიგონებ, ვერას ვიწონებ,
ველთა გაჭრასა ოდენ მზა ვარი.
- 22.
- 23.
- 24.

X

62. 1. გვმობ, თამარ, მზესა, უმკესად ზესა,
 მით რომელ უცხო ხარ სახილველი,
 2. უკლებლად სათნი გცისკრობენ ღაწვნი,
 გტურფობს მოსედვა, ბროლ-ვარდობს უელი.
 3. გაქვს არსთა წყალი, — თვით მე გეწალი, —
 მშვიდი და წრფელი მოსახეველი.
 4. განცვიფრდეს არსნი, ვმა-მალლად მზახნი,
 ამას იტყვიან: „ჰე, საკვირველი!
63. 5. თუ არს მთავარე, რად მზეობს არე?
 რად არა ოდეს შეიქმნა ბნელი?
 6. ანუ თუ ელობს, რად დანთქმა გვლელობს,
 აწ მსწრაფლ გვეწევის შარავანდელი?“
 7. სამეარო სრული, ედემს ასრული
 ჩანს შეიდთა მნათთა მანათობელი.
 8. ვსნად ადამისად, შექმნად ამისად
 უწოდა ღმერთმან, თვით აღძრა კელი.
64. 9. თუ არეინ იცის, მისებრ ვინ იცის
 მიწის ნაყოფი ეტლთა ამსლველი?
 10. ბნელთა მთენოსა გკადროთ ენოსა,
 ანუ უმიროს ეობადთა მცნელი.
 11. ანუ გთქვათ ისი: არს ბრმენთა თვისი,
 ასკილიპოსებრ გონება-ვრცელი!
 12. არ გგვანდეს დარი, ხოსრო დადარი,
 საამ-აქილეე, დებორა ქველი!
65. 13. არცხვენ მოზეთა, მოსამომზღვრეთა
 ღმრთად ზევსის ნაქვსთა ვიეთთა მთხველი.
 14. მათ თუ ოცნებით, შენ ღმრთისა ცნებით
 ითქმი საწადად ეოველთა მოქმელი:

15. დადირთა მთოვნი, შენებრთა მცტოვნი
და მუსულმანთა სიძარტლით მსრველი,
16. ურწთა კლვად მკოდი, სულტანთა მკოდი,
ხალიფას სეისა ჯაგართა მძლეული.
-
66. 17. ბობქარ რადა რბის?—დასდვას, დვინსა რბის,
ოდესმე ლხინთა საზღვარი ბნელი.
18. სხვათა მძლეუართა, ხარკთა მძლეუართა
ზედა სხვა შიში ჰმატს საშინელი,
19. რომელ დღეს ტაოს მოემატა ოს,
ისპირს და შარვანს მოვლათა მნელი.
20. მათ გულსა აღმით, მით გაგიაღმით
ქოსთავე თანა სანიჭ-სამღვწელი.
67. 21. არს ლხინთა მთმობი, მართ ვითა მგმობი,
ეფრემის ძირთა ისართა მთლეული.
22. თუ ქებად თქვენად ბრძნად ქმნეს მათ ენა
გამომეტყველებრ, რიტორებრ მთქმელი
23. ბრძნად მაქებართა ვჭკრეუტ მქიქებართა:
„მა-შამსსა ჰგავსო“ — მით გმნობდეს ელი,
24. ანუ რა გნახოს, რასა გასახოს
ნათლისგან კიდე სხივ-განსაცდელი?
68. 25. იტყვის: „მწვავს მე ხებრ, მე მცქაფრობს მეხებრ.
დავით ძლიერი, მწნე, უძლეველი,
26. წუნარი და მკრძალი, მოყმეთა ძალი,
მეფეთა სკიპტრა-პორფირთა მცმელი“.
27. თქვენი თქვა რიტოს: „წმა ეოს, ვინ სჭვრიტოს:
აქვსმცა სუფევად ათასი წელი!“
28. სამებად ქსული საუფლო სული
მისთვის მოგბერა, არს თქვენი მცველი!

XI

69. 1.
- 2.
3. მაჰა, მესელი, მაჰა, მეველი,
 მით ვამკებლობდე, და-ცა-ვსცე ნალი!
4. ვინ აშენ ებრად, ვინ ა შენებრად
 თვალთ-შეუდგამი ნათლის მ[ფ]ენ[ალი]?
70. 5. ღმრთისაგან ეგე, ოს თამარ ეგე-
 ნაწელოვნებად მისადენალი,
6. ანუ შუქითა, მსგავსად უქითა,
 ბნელთა ცისკრულად გამათენალი;
7. არ ავი დია, ა რავი დია
 ვიცით ნასული და ნასმენალი!
8. ეოვლითურთ უკლი, ერთგულთა უკლი,
 ურჩთა კლვად ზინდანს შემაუენალი.
71. 9. მეფე მთავართა, მფლობი ჯავართა,
 სოფლისა წუალთა დამაშვენალი.
10. მიეც ქადილსა, სრულ-ჰეაუ წადილსა
 ვასტანგს სწორებით შემას-მქენალი;
11. ბობქარ მგოღები, მცდრად ნაწოდები,
 დავითის ჯრმლით ა შემარცხვენალი.
12. მით გააშენე, მით გააშენე,
 რომელ გულითურთ მანაუე ნალი.
72. 13. მე ცად ვინები: მეცა დვინები!
 თქვენად კქმნა ნებით, ვჩნდე მოკსენალი:
14. მბრძოლთა მსარკემან გმღვნას მოხარკემან
 ელიჯად ოქრო დასატენალი.

15. არ ეც ნასარად, არ ეცნას არად:
სალიფას სისსლთა რად სდის ტენალი.
16. ბრძნად ლამაზ ენით ვინ ითქმის ზენით
სწორუპოვარი, მძლედ საესენალი?
73. 17. მოემან გებით, მოე მანგებით
უავ ბაღდადიცა გასაჩენალი.
18. არსად არსა რა, არსად არს, არა,
შენებრ უკლები და საჩენალი!
- 19.
- 20.

XII

74. 1. გულო, აბა, მო, დაუსაბამო,
თამარ ვთქვა ნათლად დასაბამისად,
2. მზეებრ სავანე, სულის სავანე
თან-განმწუოდ მისად, სწორად მამისად!
3. ვებნეთ ქნა რისთა?— დღე ბნელ ქნარისთა,
მითვე ნათლითა დღე ქმნა ღამისად.
4. უმსგავსო პირი, იესეს ძირი
ასულად ვიცნი აბრაჰამისად!
75. 5. ცად ქმნად უცადი არს განუცადი
ღმრთივ განბრწუნებად და კამკამისად.
6. მჭვრეტელთა ურჩი, გარდი ნაფურჩი
გამცდელთა შეიქმს მსგავსად ღრამისად.

7. სამეაროდ ისრის, უწუალოდ ისრის,
ქმნადთა მცველია წარბ-წამწამისად
8. ზენათ ცხებული, გამრიცხვებული,
მჯობი უოვლისა მვნეთა მამისად.
76. 9. ანათობს ის ოს, მით არცხვენს ისოს
შუქის კროთომითა შეუდგამისად.
10. ზნედა სჭირს ესა: არ ეტყვის მზეესა:
„სამხარ მელოდე! ჩან მალლოისად“.
11. არ ენა, სული არენ ასული
შემწუდ მესიას აღნათქვამისად.
12. თვით დგას ეტლითა მსწრაფლ მომხვეტლითა
აგარის ტომთა გულსა მსამისად.
77. 13. უცნი ავითა, უც ნიავითა
საუფლო სული ჟამის ჟამისად.
14. მწადდა-რე მნობა, ვრცელად განბრმნობა
სამუსიკოთა შენასხამისად,
15. მით ვერ ვებები, მით ვერ ვებები
პლატონისისა შენასხამისად,
16. რად არ აჩნია, რა მიაჩნია,
ენა ვით სძლებდეს საქებარისად?

XIII

78. 1. შენ მწუნობი ხარ მნათობთა,
არ ისასმენლებ, არიდენ;
2. შენ შუქნი ელვა-ეთერთა
მზისა მწვერვალთა არიდენ;
3. შენ სინხლთა შენთა ურჩთასა
უზლო-უმსგავსოდ არ იდენ;
4. არცა ნათლისა ისარი
მჭკრუტთა გულებსა არიდენ!

XIV

79. 1. გვიან შენებერთა შებნანი,
რკინისა ჯამლთა შესხმანი.
2. შენთვის ჯმდა არისტოტელი.
დიონოს წიგნთა შესხმანი,
3. მსგავსად აქილეე-ტროელთა
უპიროსისგან შესხმანი,
4. ვერცა დამეტებს სოფოკლი,
არა თუ ჩემნი შესხმანი.

XV

80. 1. ვინ ჩნდა საწმისად, მსგავსად აწ მისად
წინასწარ-მთქმელი მოსწავებულად
2. ცად, საედრად, ღრუბლად, დაწვ-ბროლ-ვარდ-შუბლად,
თამარ, შენ გიცნობ განცხადებულად.
3. გიწოდა შენთვის, როკვიდა შენთვის
პირველი დაუთ განცხადებულად.
4. თვალად შე მისი, შენ რა ემისი,
სოლომონ გემობდა სასელდებულად:
81. 5. „ასულო ჩემო, მკვრეტთა შემჩემო,
ჩან სიკეთითა განშვენებულად!“
6. ფიცითა წამა, მისგან იწამა
ღამე დღის-ფერად განბრწყინებულად.
7. ვამცნი მსმენელთა, მოსათმენელთა
ნიჭთა ვით მივხვდი შენთ კვლთ გებულად.
8. უკვირდა შენი სიკეთე, შენი
სთნდა უოვლსა სულსა განკვირებულად.

82. 9. მოწეალე სული, მჰვიდ-წრფელ ასული
 გიცნა გონებით მისად ცხებულად.
 10. მოუნდა არსთა, მიღთა და სპარსთა
 ერთ-სამწესოობა ერთ-უფლებულად.
 11. მოგუკა, მო, ნებად, შენდა მონებად
 აღმონა უოველნი თავდადებულად.
 12. ესტვრეტ ნიშნა ცხადსა: თვით გულითადსა
 მისსა სახელ-სდვა მოწოდებულად.
83. 13. მე ვიტყვი ფიცით: „რაც ოდენ ვიცით,
 რად ვინ მაბრალობს ვთქვა დაკლებულად?
 14. შენი სიმუქე რომელთა ვუქე,
 ვითამც ვინ იქმნეს მიბაძვებულად?
 15. ცისკრობ შენ ნათლად, ბრწეინვალე სანთლად,
 მთიებნი რად ევენ განქიქებულად?
 16. აღმოშენებსა ვინ აშენებსა
 მორჩისა ახალსა აღმორჩებულად?“
84. 17. ნათელი დიდი რადგან დაბინდი,
 ვიცი არ ითქმი დაბნელებულად.
 18. ედემურია, ვინცა სურია
 ანუ სხვავე ჰხვდეს შეძინებულად.
 19. მე ვიცი, რომე დავამცერო მე,
 ვერავინ გბადრობს განწორებულად!
 20. გინა შობილი, ანუ სწრობილი
 შენგან ჩანს მთვარე დასაწულებულად.
85. 21. ეჩვენებოდა, ეფერებოდა
 ეგ თქვენი ჰირი გაცისკრებულად!
 22. მე რომ თქვენ განახე, ედემის სახე,
 მართ სამოთხისა მიახლებულად,

23. ღონე ვიცადი, ვერ განვიცადი,
შენსა შუქს ეეკის დარიდებულად.
24. ვნახე ინდონი, ვითა რინდონი,
რომე ჩნდეს ზანტნი ალაღებულად.
86. 25. ვინ მელნის ტბებად გოქვეს დასასებად,
გიძრისა სარო დანატრებულად,
26. სახედ კსახობდეს: „რა მზე ნათობდეს,
მაშინცა ითქმის დაბნელებულად!“
27. ვინ გჯობს ბედითა? რად აბედითა
მზე შენმან შუქმან დამეტებულად?
28. ვერვინ გისილა, ნასყად გისილა,
ანუ გიჭვრეტდეს გარეტებულად.
87. 29. მე გული შენი ჩემად ვიშენი;
რალა მიიქცი, ვინდი ზარ-ღებულად.
30. არდი მეტია — მომკალ მე, დია! —
ჩემი სიცოცხლე გაცუღებულად.
31. რომელმან ღამე-ღღე უო, თქვა: „ღამე
ჭფენს შუქსა მზეებერ განათებულად!“
32. მოსეს ფიცარსა, მთას ნაფიცარსა,
ეწერნეს თქვენი ძლევა გებულად!

XVI

88. 1. იგავთ დამწესი და გძირთა მწესი
იესეს მისა მით გძნობს ებანი.
2. ერმი რა გნახა, მსწრაფლ დაიზახნა
შენგან უკუნმან კარის ღებანი.
3. ზევსმან მზედ გიცნა, სამყოფი გიქმნა.
სელონის ეტლთა მოგირბევანი,
4. ნარგისნი გიცნა, ზეცას გზა გიქმნა,
თქვა: „გწულიანობენ შენ ღომ-ნებანი“.

89. 5. ა რეა! კრონოს ენა გარდმკონოს,
 ვარდთა გიდარნე ნაშეენებანი.
 6. არ შენდა შექმნა, რაც ბრძენთა ექმნა
 თქვენზედ სიბრძნისა ჭელოვნებანი?
 7. მამამან მე უო, მემან უკლებ უო,
 სულმან დაგისხნა სიწრფოებანი.
 8. წამწამთა ხრანი ვისკენც ქმენ ცხრანი,
 ცხრა ათას ექმნეს ნატირებანი.
90. 9. იპონენ წმიდად, შეიცვენ დიდად
 სწორუპოვარნი სიტკბოებანი.
 10. გტრფიალობს ლომი აბესალომი,
 ეფრემის ძირთა ვის გხვდეს თებანი.
 11. ნებროთს სჯობს ძალად, — ვთქვა მიძით მკრძალად, —
 დებორს ჰმატიან ასოვნებანი.
 12. დანთქა აბირონ, დათან საბირონ —
 ორგულთა დანთქამს ძლიერებანი.
91. 13. უკლებლობს ლალი, მბრძოლთ გულის მდალი,
 სპარსთა სისხლისა დანაკლებანი,
 14. ბედ-დიდობს მრავლად, აქვს სვე დიდ აულად,
 პონტოს ზღვისითგან არს უფლებანი.
 15. უძრწის შამალი, მით თქვა: „მამ ალი!“
 მის კერძ მისტაცნა მცბიერებანი.
 16. ევლტის ხალიფა, იტუვის შარიფა:
 „აწ გაგვიცუდა სჯულის-დებანი“.
92. 17. თარძით და დალბით, ეგვიპტ-ალაბით
 სძლუნეს ნიჭად თვალნი და მონებანი.
 18. მცრობსა აქილევს, მბრძოლთა აქ ილევს,
 რა მძლედ ა, ვიდის მოწენებანი:

19. „ახლო ხვასრო, ბაღდადით სპარსო,
ააელესო, დასვენ ებანი!“
20. რომელსა მშვიდნი ვერ გსწორვენ შვიდნი
წყალ-ჯავარისა დაშვენებანი,
93. 21. უძლე ძლიერთა, ბევრთა სძლი ერთია,
ოს ევენ ბობქარის მეოტებანი.
22. ვასტანგის ტომსა, მას ვეფხებრ მსლტომსა,
მზისა გშვენიან განშვენებანი.
23. არსად მოსრულნი, შენოდნად სრულნი
არა ევნა თქვენებრ განკაცებანი.
24. დიდად განმებად, თქვენ მისგან მებად
გენიძნეს ლამას აღმორჩებანი.
94. 25. არს უშიშ, ვითა მისითა შვითა
დაუკლებელნი სრულნი შვენებანი, —
26. რიტორებრიცა თქვა: „შენით ვინც ა,
სხვათა ისართა და არს ებანი“.
27. ენოს მწერლობდეს, უშურველობდეს,
ვერცა მან სრულ-ევენს თქვენნი ქებანი.
28. ფილოსოფოსთა, გონებად მეოფთა,
ვერ შეუგნიათ თქვენნი დრებანი.

XVII

95. 1. ისმინეთ, არსნო! ირწმუნეთ, სპარსნო!
პირველითგანვე გვესწავა ღმრთებად:
2. „დასაბამითგან არ იუვენს ცანი,
ოდენ ქვეყანა მეოფობდა ზღუებად;
3. მაშინ მან ერთმან უკლებმან ღმერთმან
ერთი ბუნება ქმნა სამად თბებად.
4. არ უცხოთა მით სუფევეითა თვით
ჰელითა იწუო, უწოდა მებად“.

96. 5. გაუწეე საქმე: „ნივთთა შესაქმე
სიტყვით ეო ხოლო თამარის ცხებად.
6. ნათლითა სრულ ეო, ედემს ასრულ ეო
ღამეთა ნათლად, ბნელისა ცებად“.
7. უკლები ესე არს გულსა მთესე
შიშისა ღმრთისა დაუვიწეებად;
8. ძალალი, დიდი, უკლები, მშვიდი,
წრფელი, უცროო ცან უსაკებად.
97. 9. ჯავარ მოცალე, ტკბილი, მოწუალე
უოველთა კაცთა განურისხებად.
10. ურჩთა მოგვიდებს. ცითა ნაწოდებს
დავითს უწოდა მეფეთა მებად.
11. ამან ეტლითა, მზის საჭკრეტლითა
მთვარესა ლები ამატა ლებად.
12. მან ასოვანმან, მძლეუდ სასოვანმან
ველ-ეო ისლამთა ცეცსლისა დებად.
98. 13. ჯაჭვ-ჭურთა მფრქველი გამოჩნდა ქველი
და აქილეეთა დაუწეო ძლებად;
14. მიწეივ ომითა დაუმრომითა
თურქნი განასხნა დაუოვნებად.
15. მან ათაბეგსა, სვარაზმმა მდგესა,
კეთილ-განრჩევით სჯულ უდვა მცნებად,
16. კაცი ძლიერი, მწნე, მეცნიერი,
შემძლე მელიქსა თვალთა ფერებად.
99. 17. თვით ბრძენი წვართა, მით მოიწვართა
მისდა დიდებად, გასულტანებად.
18. მოემე სვიანი, იესიანი
ლაშა ამებნა ლსინად და შკებად.

19. შიშითა მკრძალი, ვაზირთა ძალი
მოგზავნა დიდთა ცსენთა მღვანებად;
20. უდრი ითხოვა, მზე მოითხოვა
ბნელისა კართა ნათელთა ცებად.
100. 21. ვერა დამატონ სოგრატ და პლატონ,
მნობდეს [ორნივე] ეფრემის წყებად.
22. ანეტოსესგან მოპოვნებულ არს
ქვეენისა ზომა ქაღდეველებად,
23. ვარსკვლავთ აღრიცხვა — ზორასტროსგან;
ვერცა მათ გელ-ევეს შენდა დარებად.
24. არისტოტელმან შემოიბეღმან
თავი თვით მისცა სამიებელად.

XVIII

101. 1. ვთქვი შიშით მკრძალმან: საღმრთომან ძალმან
მობერა სიონს ბრძნად მეცნიერსა;
2. მუნ თქმული მან ცნა, მაუწყა-მამცნა,
მისა გასწავებ და მის მიერსა.
3. ფილოსოფოსნი, წინასწარ მგრძნობნი,
იტყვიან ჟამსა შესაქმიერსა;
4. ვიდრე მოხვალო წადთა მიმეოლო,
ღმერთსა თუ უნდეს სრულ-მოფიერსა.
102. 5. დასაბამს დადრკა, ცხადად არ დადრკა,
რისთვის მიდრიკა მისგან მიერსა?
6. არამედ თვისსა ერსა და თვისსა
მიდრკა მისდამი საღმობიერსა.
7. ეწოდა მამა, მე ეთამამა,
სული ეწრფელა მთაურობიერსა.
8. სიტყვით უვნა წუალნი, ზეცისა ძალნი
დაბადნა ხანსა ერთ-წამიერსა.

103. 9. სთნდა შექმნა ცისა შვიდ-სვეტ-მტკიცისა
ერთ-არსებასა სამ-სასიერსა.
10. მოსწონდა ღმერთობა, წინა-განწყობა
ღმერთისა სატანას საღმობიერსა.
11. ქმნა ღმერთ-მთავარმან და მეუფემან:
არ დაეფარა გულთმეცნიერსა.
12. ზეცით იოტნა, ამით იოტნა,
მისცა ნაუოფსა მას სიტყვიერსა.
104. 13. უკუნთა მთენი, მზე-მთოვარ მთენი
მნათობ-ჰუოფს უოვლსა ქვეუანიერსა.
14. მითა ქმნა სწადა: ადამ მიწადა
შექმნა სახესა თვით სასიერსა.
15. მის თანა გვერდით უოფად მის გვერდით
ევა უცხოვლა სულ-ცხოვლიერსა;
16. ამცნო: „მის სისა განმარისხისა
შორს გქმნა ნაუოფსა მას მანიკიერსა!“
105. 17. იწყო მაცთურმან მტერ-უკეთურმან
წვევა ჭამადსა მოსამძიერსა.
18. მსაკერებ ლაღნა მით, განქიქნა ამით,
ღმერთმან თქვენ მსგავს-გუენა გულისვიერსა.
19. მითვე გვეუფლა ჩვენ დამონება,
ცოდვისა კაცთა, ამ სოფლიერსა.
20. გამოგვაუენნა სამეგებლისგანა,
მიგვცნა უფსკრულსა უნათლიერსა.
106. 21. შემართეს მართა, ერჩიდეს მათ მცთართა,
სცვალეს კურთხევა, უპოვეს ერსა,
22. უსმინეს მტერსა, სამოთხის გველსა,
იმოსდეს ტანსა მადლ-მოსიერსა.

23. ვინ შექმნა ევა, განწურომით სწუევა,
ქვეშე ეო ჯელსა ადამიერსა;
24. რისსვით უბრძანა: „და აწ შენც სცანა:
პურსამც შენსა სჯამ ნაოფლიერსა!“
107. 25. დასწუევა მტერი, საკმლად სცა მტვერი,
თქვა: „ერთი თავსა და გველი ბრჭაღსა“.
26. უმზირდეს მტერსა, გამოეგვნესა
სამოთხესა მას საშუებიერსა.
27. მაცთურმან ომად დაუწუო ცთომად
წამსა ხუთათას ხუთასიერსა.
28. ვინ კაცი იწუო, თვით ნანუად იწუო,
განზრახვით ის სჯის მოსპოლვეიერსა.
108. 29. მისისა მვნისა ქმნად კიდობნისა
ნოეს უბრძანა ქმნად, გონიერსა.
30. იპია მური, მით მოსრნა სრულნი
არსნი ურჩებით განდგომიერსა.
31. წულთ რღენისა შთვილნი კლვად შექმნეს, შვილნი
დაუკლნეს მტერსა მანქანიერსა.
32. მითვე წესითა დაუწესითა
მაცთურთა იწუეს საძებნიერსა.
109. 33. მეოფსა სიტყვითა ტუვიან, ვიტყვითა
თავითა ეოფად აღნათქმიერსა.
34. წურებოდა, თუცა დავითს ეფუცა
მისთა თესლთაგან საშობიერსა.
35. იწუო ნიშისა ქმნად საშიშისა,
მის კერძ ვერ მართებს ვსნა მიწიერსა:
36. მკვდართა აღმდგენი, ბრმა-კოჭლთა მდგენი
სრულად უვნებლად საწესიერს ა.

110. 37. თავს იდგა ვნება, ეო მიღვენება,
მოკლა სიკვდილი, სძლია ძლიერსა —
38. ადამ ჰირველსა, შეუჭირველსა
სუთუევასავე ღირს-ეო ციერსა.
39. ღირს-ევნა წარმართნი, წინა-წარმართნი
საქმესა ღირს-ევნა შას მადლიერსა.
40. ეო-ლა მოზენით, მოხედა ზენით
თამარ შუქ-მფენსა, ნათელიერსა.
111. 41. მისცნა დავაღნი, ვმელთა დავაღნი,
სკიპტრა-მპურობელ ეო არსთა მიერსა.
42. სიტუკითა მრჩევსა, ელგათა მრჩევსა
გცისკრობს მოხედა მონაჴმიერსა.
43. მტკიცედ აქეს სჯული, ჩანს მართლ-მსაჯული,
მას რომ უკმობენ ღმრთის სახიერსა.
44. უმრწის ჰავარი, სტურტობს ჯავარი
მხვიდსა და წრფელსა და ღმობიერსა.
-

ვარსკვლავები, სამიუბელი და
ლექსიკონი

წინასწარი განმარტება

„თამარიანის“ კრიტიკულ ტექსტს საფუძვლად დაედო შვიდი ნუსხა:

- A — ყოფ. ქართველთა შორის წ.-კ-ის გამავრცელებული საზოგადოების (S ფონდის) ხელნაწერი № 2775.
- B — ყოფ. საეკლესიო მუზეუმის (A ფონდის) ხელნაწერი № 1605.
- C — იმავე ფონდის ხელნაწერი № 656.
- D — ყოფ. ქართველთა შორის წ.-კ-ის გამავრცელებული საზოგადოების (S ფონდის) ხელნაწერი № 1624.
- E — იმავე ფონდის ხელნაწერი № 1613.
- F — ყოფ. საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების (H ფონდის) ხელნაწერი № 2598.
- G — იმავე ფონდის ხელნაწერი № 153.

„თამარიანის“ ყველა ნუსხას ახასიათებს ორთოგრაფიული სიჭრელე, ე. ი. მათში ვხვდებით ერთი და იგივე სიტყვის სხვადასხვანაირ დაწერილობას. მაგ.: უმიროს — უმიროზ, დიონოს — დევანოს, მსგავსი — მზგავსი — მგზავსი, წრმლითა — ჭლმითა — ხრმლითა — ხმლითა — ხლმითა, მოსრვა — მოსერა, კლეა — კელა და მისთანები; არეულია ჯ-არის ხმარების წესიც; სიტყვა ღმერთი თითქმის ყოველთვის დაქარაგმებულია: ღთის, ღთით, ღთად; ზოგჯერ კი ეს ქარაგმები გახსნილია როგორც ღეთის, ღმთის, მღთის და ა. შ. ჩვენ ისინი ყველგან გავხსენით ძველი ქართულის ორთოგრაფიით: ღმრთის, ღმრთით და ღმრთად. ნუსხებში უხვად მოიძებნება ასევე გადაშწერთა კალმისმიერი შეცდომები, რომელნიც გაუგებრობით, ან უცოდინრობით აიხსნება. მაგ. დამახინჯებულია საკუთარი სახელები, ომონიმური გამოთქმები, ან უცხოური ტერმინები და სხვ.

ტექსტის დადგენისას გავითვალისწინეთ ხელნაწერთა ყველა ორთოგრაფიული თავისებურება. ამ მხრივ ერთგვარი უნიფიკაცია ცდოვავხდინეთ: ძველი (ხმარებიდან ამოღებული) ასოებიდან დაეტოვეთ მხოლოდ ჯ-არი, რადგანაც მასთან დაკავშირებულია ამა თუ იმ სიტყვის მნიშვნელობა. განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა პუნქტუაციის საკითხებს. ცნობილია, რომ „თამარიანის“ წინა

გამოცემებში არასწორად დასმული სასვენი ნიშნების შედეგად ზოგიერთი ტაეპის შინაარსი საგრძნობლადაა გაბუნდოვნებული.

„თამარიანის“ შინაარსის ადვილად გაგებისა და მისი წყაროების გასათვალისწინებლად ტექსტს დავურთეთ ლექსიკონი და პირთა, გეოგრაფიული და ეთნიკური სახელების განმარტებითი საძიებელი. ტექსტს ერთვის, აგრეთვე, ზემოთ დასახელებული შვიდი ნუსხის ვარიანტები (სხვა ნუსხათა ვარიანტების ჩვენებას შეგნებულად მოვერიდეთ, რადგანაც მათი ტექსტუალური სახე მეცნიერებისათვის დიდი ხანია ცნობილია პ. იოსელიანის, დ. ჩუბინაშვილისა და ზ. კიკინაძის გამოცემებით). ვარიანტებში არ მივუთითეთ ძველი ასოების ხმარების შედეგად გამოწვეული ორთოგრაფიული სხვაობანი.

ლექსიკონის შედგენისას ვიხელმძღვანელებთ სულხან-საბა ორბელიანის „ქართული ლექსიკონით“, დ. ჩუბინაშვილის „ქართულ-რუსული ლექსიკონით“, ი. იმნაიშვილის „ქართული ოთხთავის სიმფონია-ლექსიკონით“, „ვეფხისტყაოსნის სიმფონიით“ (ა. შანიძის რედ., 1956 წ.), მ. გაფაროვისა და ბ. მილერის სპარსულ-რუსული ლექსიკონებით და ყველა იმ ლექსიკონით, რომლებიც დართული აქვს ძველი ქართული ენისა და ლიტერატურის ძეგლებს.

ორიოდე სიტყვა ტექნიკურ მხარეზე:

1. ვარიანტებში, ლექსიკონსა და საძიებელში ტექსტის ტაეპთა ციტირებისას ნახმარია რომაული და არაბული ციფრები: პირველი უთითებს ოდას, მეორე კი — ოდის ტაეპს.

2. ვარიანტებში ნაჩვენებია მხოლოდ ხელნაწერთა განსხვავებული წანაკითხები — სიტყვა, სიტყვათა ჯგუფი ან ტაეპის ათმარცვლელი. თუ ასეთი წანაკითხი დიდ ვარიანტულ სხვაობას იძლევა, იქვე ნაჩვენებია ნაბეჭდი ტექსტის შესატყვისი კონტექსტი. თითოეული სიტყვის, სიტყვათა ჯგუფის ან ათმარცვლელის ვარიანტი მეორე მომდევნო ვარიანტისაგან გამოყოფილია წერტილ-მძიმით (;), ერთი და იგივე წანაკითხის სხვაობანი კი — მძიმით (,).

3. ლექსიკონში ყველა ზმნა გატანილია საწყისის ფორმით. ზმნის პირიელი ფორმა მოცემულია საწყისზე მითითებით იმ შემთხვევაში, თუ მისი პოვნა ძნელდება.

რამდენიმე სიტყვის მნიშვნელობის ამოცნობა გაგვიჭირდა, ამიტომ ისინი ლექსიკონში შევიტანეთ განუმარტებლად.

გ ა რ ი ა ნ ტ ე ბ ი

შესავალი: 1. ფილასოფნო ABCDE; მოფილასოფონო G; არსო C. F ნუსხასაკლია შესავალი და პირველი ოდის 1—52 ტაქები. 2. დიონოსისგან ADF, დივანოსისგან CG; ენოსისგან ACDE, ენოსისგან G. 3. სარამაგზნითა A, სარა მაგზნითა BCDG, სარამაგრძნითა E; ვერავიქთ AEG; ვიქთ BC. 4. უმირობ AB. 5. შესძლებს CDEG. 6. თქმულსა C. დანთქმულსა C; სიღრმით სიბრძნით B: მასმეცნიერსა A. 7. გულისცემის ყოფა გონება ყოფა ACDEG; მისთანასათჳს E. 8. ანუვისძალუც AE; ძალ უც BDG; ანუ ვის უვის ძალუც შენ მიერსა C: შენგან მიერსა შენ მაგიერსა B. 9. ჯელუყო A. ჯელუყავ B, ხელ ყყო C; ქებებად E: ქებად ენა B: ვაუწყუთ BDG, ვაუწყუთ E; გონებერსა მას გონიერსა D. 10. ამულლაზარი AEG, ამულ ღაზარი CD. უგავსელობა E. 11. შექ-მოსიერსა შექმოსიარსა E; B-ში მე-10—11 ტაქები იკითხება:

ნაუღებითა: მზისა: ენებით: ცისკროვნად: ვხედავ: შექ: მოსიერსა:.

ლაწვი: მწყაზარი: ამულლაზარი: უგავს: ეღვობა: კრონოს: ციერსა:.

12. გაქციქი კაღი D, გაზღი E.

I: 1. ეგმისად ეგ მისად ABC; მგზავსად A, მგზავსად C: აწმისად AE; წინაწარმთქმელი A; წინანწარ E; მთქმებულად ADEG. 2. თუვერვინ A; განანის G; შეიქნებოდეს A, შეიქმნებოდეს B: განცსტერებულად E. 3. განტვერებისა A; გაცხადებულად E. 4. ვსთქვათ ესრად G; ესრადგავ AE; ზეცნიერად A; გავ D; მნათობთა მათობთა G; დამშვენებულად ABCG. დამშვენებულად D. 5. მღულარისა მღღურასა E. 6. თვალუწთომელსა CDG; უწდომელსა უტთომელსა E; ეყენეს იყენეს AE, ეყენენ BD. 7. ჰკრთებთან BCDEG; ემუქვებთან ემუშკრებთან B, ემუქვებთან C, ემუქვებთან E, ემუქვებთან G; ზაულ AE. 8. გულისა ვიგულის B, ვეგულის CEG, გულის D; რუსხა რუსსა A, რუსხარ B, რუსხა CDG; მკლებულად AG. 9. თუმოვანება A, თუ მოვა ნება D: გსწადდეს E; თუ ნება ითხოვე ABCDEG; უფრო აქვეს ვერა აქვეს A, უფროა E, უფროა B. 10. განბრწყინებულად D, გაბრწყინებულად E. 11. ვინჩდეს A; აყაროს A; ან აწ C; განმთავრებულად რებულად E. 12. მეშურნაობდეს C; ამყვანობდეს E; რომე რომ C; ვინიყოს A; მოშორებულად G. 13. ლერწამტანისა AE; ლელწამ C; საროსახისა A, სარო სახისა CDEG; მიმგზავსებულხარ AC, მიმს გავს გავსებულსა G. 14. კლვად კლად ABDE; ვლად C, კლავად G; ნახვასა ნახვასა G. 15. ვინა შენებდენ ვინ აშენებდენ BCDEG; სულთა BDEG; აშვენებდენ A, შენებდენ BCDG; მოცეცს B. 16. გაუყო E; არ ითქმი არითქმი A, რა ითქმის B, არ ითქმის DE. 17. ვსტირ ოდე ვტიროდე ADG, ვსტიროდე BC, ვტიროდე E; თუარშენგპერატდე A; გპერატდე B, გპერატდე D, გპერატდე E. 18. მწებობენი A; ზენი ძენი B; კდალ ხდა D, ზადალ E; ჰყოფდენ B, ჰყოფდენ E; ზესთა ზესთა A.

ზტთა D. 19. ისრვის| ისრის BCDEG; ვიტყვი| ვევიტყვი E: ის არსა| ისარსა ABDEG; ძირსა B: აღმორჩნებულად E. 20. კლმითა ABE. სრვისთვის G. 21. გი-
 მლა| გიმზია G. 22. მას| მის G; განაწესა B. 23. მისდასწრებულად AD; მისდა-
 ცხა. 24. რადაიბადა G; დაცა დებულად E, და ცადებულად G. 25. თქვენნი B;
 იყვნეს ACDEG, იყვნენ B; სამშვენი| რომელნი ABCDEG; დასულ ტანებულად E.
 26. მოწონეს| მოსწონდეუ AC; სცნეს A; მათი| მათ C. 27. მოხრაყ E; იქმნას E;
 მოხარყე| მოხრაყე E; მოწნები| მოწნებნი AF, მოწნები E; შეალებულად| შეუძლებ-
 ლად A, შემძლებულად C. 28. თვითამანდავით კმანუნდოდავით A; ამან| იმან B,
 ანან C; უნდოდა ვით| უნდოდავით B, უნდო დავით CDE; ურჩმნილთა A, ურჩ-
 კმნილთ G. 24. და არანს| დარანსა BC, და არამს E: ზედა არანს| ზედა რანსა B;
 ებრძოლა ADCEG; შემძლებულად BCDG. 30. ყოვლითავე C; მჯობენ| მჯობ მენ C;
 დიდად მჯობენ| — C; ვინჩდეს AE; გამთავრებულად ABDEG. 32. მონებდეს AC,
 მონებდეს DG. 33. გამორჩა A: გამორჩა| + გამორჩა D: იბღებუნა B. 34. ძალ
 შეუკლუნენ G; რომე| რამე CEG; ჰყვენ A, ჰყვეს BCDLG; დატყვევებულად| და-
 ტყვევებულად A, დატყვევებულად C, დატყვევებულად E. 35. აწ რჩევასა| აწე ჩვენსა
 A, აწ ჩვევასა BCG, აწ მჩვევასა E; გავეამყენეს DE. გავე ამყენეს CG. 36. ჰავარ-
 თა| ავართა AC; მათ ზედა| მახედა AB; განმქნდენ| გაკლმდენ B, გამოხდენ C,
 გამქდენ E, გამქდენ G; გასაწლმებულად AB, გასახრმებულად C, გასახლებულად E,
 გასაწრბებულად G. 37. მოყმედაბერი A: მოყმე| მუმ D: წამოცა ვიდეს C, წამ
 მოცავიდეს G. 38. არ ხარ| არ ხარ G; ქაფარსა| ქაფურსა ABCDEG; ნახავთ|
 ვნახვ A, ნახვ B, ნახვ CDEG; გაბასრებულად| გაბარებულად BCDEG. 39.
 იტყოდა ვჰქადრე| იტყო დეკარგე G; ვყადრე AD; მე შეეჰქმენ| მეშეჰქმენ A,
 მე შეეჰქმენ E, მე შეეჰქმენ G; ამოჭრებულად G. 40. რა| არ D, დარა G; მშვიდსა;
 შვიდსა G; საქმესაშვიდსა A; კელ-ჰყავ| კელყავ B, კელყავ E, კელი ჰყავ G; არ
 შფოთებულად| აღშფოთებულად ABCDEG. 41. უბძანე B; ელი| ვალ B, ელი C;
 რომლისგან G; ესჩანთ ABDEG. 42. განამქვენენ A, გაამქვენ B, განქვენენ E; კლვად|
 კვლად ABDE, კეთილად C; სისხლ-წამებულად| სისხლ დანთხებულად B, სისაწყლ-
 ბულად G. 43. მიმბამებულად E. B-ში არ არის 43 — 58-ე ტაეჰებნი. 44.
 მენედ| მხანედ E; არაგამრისხად A, არა გამრისხად DCEG; გახევებულად A,
 გახივებულად G. 45. ელნი ელნობდეს| კელნი ელობდეს G; იგიამისთვის A;
 შემგზავსებულად A, შემგზავსებულად C. 46. გინა| ვინა CEG; უმიროს| უმისოს
 C, უმიროს G; უგმიროს| უმისოს C; ვისძალაჰქს A, ძალა აჰქს G; გამართებულ-
 ლად E. 47. ანუ ენოსა| ან უენოსა G; მეუენოსა EG; ვსტკე E. 48. წიგნი ACDEG;
 გასცნეს|—E, გასცეს G, გასცეს ADC; ეამისნი| ეამისად ACDEG; იქმან A, იქნა
 C, იქმნა DG; განცდრებულად E. 49. მიუხდა C; რაზედიხედა A, რაზედა ზედა
 DG, რა ზედა ზედ C; მეღებ ACDEG; მეღებ| + და E. 50. მცდრადა| მცრადა
 D, მცდრად C; ქნეს| ქნეს AE, რა ქნეს C. 51. განიხნენეს C, განიხნიენს E; განდრკეს|
 განდგეს DC; მეოტნი| მეტნი E; განრიდებულად| განრისხებულად C, განრიდ-
 ბულად E. 52. თანა-მეყოფნი| თანა მეყოფნი ACD, თანამე ყოფნი G; მსრბოლნი|
 მსრბოლად ADEG, სრბოლად C; შეიქნა A. 53. თქვენგან ოცმა ბევრმა ბევრისა
 მხოცმან C; მყოცმან| მვეცმან E; ბევრის ამყოცმან G; მათთა| მათა EF; დამატე-
 ბულად E. 55. ერთმან| + არც C; ათასი ერთმან| ათასი ერთმან E: წარაქციუნა
 F. 56. მოჰმადის| მოჰადის E; ტომნი| ერნი ACDEFG; უკრავან უმინი F; მოს-
 წყვიდნეს| მოსწვიდეს DG, მოსწვიტეს F; განჭიიქებულად F. 57. აივსნეს ADEG;
 ლარ პირ უტყვითა F, ლარუტყუთა E; კაცი| კაი D; შოებულად| შვებულად D,

შოვნებულად C. 58. ეზინკას ეზინაკს B, ზინაკს C, გზინკას G; შენამფლობი ADEF, შენა ფლობი CG; დამკცევალი დაკცევალი ACFG, დამგცევალი E, დაცევა D; გავს EF; ჰგავს შესწრებულად გავსწირებულად D. 59. უარ ჰყვეს C; არმოვეთნებით AG, არ მოვეთნებით BCDEF; ვიყავ ABCDEFG; მოცთუნებულად მოყვანებულად ABCEFG, მოყვანულად D. 60. გვესმიან DEG, გვესმის C, გვესმან F; დღე სიდგან E; შოპმადიანი BE, შოპმადიანნი D, შოპმადიანი F; მოყვანებულად G. 61. გამარტებულად E. 62. რაარს ქნა AB; არს-ქმნა ახის ქნა F; ქნა BCG; ვირე]—F; ძითურ F; გებულად ქებულად B, ვებულად F; ძით ურგებულად EG. 63. საულს სულს C, აულს E; ართო არ თუ D, ართა C; მიმადლა ADCIEF. 64. შიშვლების D; კვლად F; შევებულად გებულად A, შევებულად F.

II: 1. ქნა F; ცა და ცადა FG, ცად E; არსმეცნიერი A, არს მეცნიერი BCDEFG. 2. ჰაერი აერი F, ჰაერთა A, ერი CE, ნერი G; ეტლნი F; მკნიერი ABCDEFG. 3. ბძანება A; და ამცნო დამცნა F; მცნება] — F; შესაშინერი B. 4. აღრიცხენ C, აღარცხენ F; ტომი C; ცთომნი C; უცთომნი B; მოსიტყვი ABCD, მოსიტყვანი F; მოუბარი ABCDEFG. 5. გიძნობ გიძნობ ABCDEFG; დაუალი BEF. 6. იქმნე A; ნაქმარნი BDEFG; გიქენ გიქენ A, გიქმენ B, გიქმნა DCFG, გიქმნე E; გესმენეს გუსმენეს F; მშვიდი, წყნარი მწვიდი მწვნარი F. 7. სიტყვიერი სიტყვა ერი E; დარმანის რამინის B. 8. არს არ F; ცნობად ABDEF; მოთხე მეოთხე E; ცნობა მოთხედ C; მრწყველი რწყველი F; მუნვე ვითა A. 9. სიუხვე AB, სიუხვედ CEG; ზღვებრივ A; სიმაღლედ ACEG, სიმაღლე B; ცებრივ A, მცებრი C, მკვრეტად C. 10. კედრამდი B. 11. არს ეს ასრე ACDEFG, ასე B; ჯვართაც C; არ] — E. 12. მსაჯულსა ვარსკვლავსა A, რჯულსა AB; მოცა ACDF. 13. გმონებ და გიპატრონებ F; ვეფხუთა C. 14. არსნ C; მხედ ზედ A, მზე D; შვიდნი შვილნი ABCDFG; თავისაქნარი A. 15. ვერ მიგწვდენ ქებად — სხდენ ვერ შეგწვიენ ისხდენ D; მიგწდენ F; თვითე F; დაეითს F. ამის შემდეგ ყველხა ნუსხა უმნიშვნელო ვარიანტული სხვაობით უმატებს:

წმიდას ოქროსებარ სიყვარულითა ორგულთ ეწვევის სიყმილი მძაფრი^ა.

III: 2. მზე-მცინარი მე მცინარი C. 3. რა არ F; არსით] — F. 4. შუმფინარი F.

IV: 1. ვინარს ებანი ვინარსებანი A, ვინ არსებანი ვინ არსებანი BCFG, ვინარსებანი ვინ არსებანი D, ვინ არსებანი ვინარსებანი E; სათნი მათი C, სათანი EG. 2. მანცა თამარის მანცათამარის A, მან ცათამარი მან ცათამარი B; მან ცათა მარის მანცა თამარის DCFEG; გან მზე განზე AB, განამზე F, გოზ მზე E; მაცისკროვნებლად A, მაცისკრობელად E. 3. ადამეთერთა ადამეთერთა AE; ადამ ეთერთა ადამეთ ერთა BCDG, ადამეთ ერთა F; მგზავსი A, მგზავსი C; ჰოვნებად ჰოვნებად F, ჰქოვნებად E. 4. არსალადი რადარს ლადი A; ლადი დლა დი E; მრთმეველი მთრეველი A. 5. შენარემთენი შენარემთენი A; არ გგვანდეს არგვანდეს AEF, არ გვანდეს BCDG; აეროვნებად ABCF. 6. არა თუხვესი არათუხვესი B; არათუ ხვესი არა თუ ხვესი E, არეთუ ხვესი არეთუ ხვესი FG, არათუ ხვესი არათუ ხვესი ACD; არშენხარმნათი A; დაუყოვნებად დაუყოვნებლად A, დაუკლჯნებად C. 7. მისმიერმისად მისმიერმისად A; მისმი ერმისად მისმიერმისად BE, მის მიერ მისად CDFG; ბინდი მინდ E; მქდოვნებად მქდოვნებად ACEG, კდოვნებად DF. 8. არსასულტანი არსასულტანი A, არსა სულტანი არსა

სულტანი BCDEFG: არა თუ] არე თუ F. 9. არამედგარე არამედგარე A, არამედ გარე არამედ გარე BCDEG; და — C; ხალიფას| ხალიფას F; განციცხოვნებად C. 10. მით ენოს| მითენოს ACDFG: მეტყვის მითენოს| ეტყვის მით ენოს B, მეტყვის მით ენოს E; სჩანს C; წყვილად| წყლულად B; ვარდდათოვნებად A; ვარდნი F. 11. არაქამანდა არაქამანდა A, არაქამანდა არ აქამანდა B, არა ქამანდა არა ქამანდა CDEFG; ნარგიშთა B; შამბი| მამბი F; მოვნებად| მავნებად ABCDEFG. 12. ეგენათელი ეგენათელი A; ეგე| ეგვე G; ნახის .D; მზემა B; აქეს| აეს E. 13. შენსა სადარსა| შენსა სად არსა C; ვკვრეტ C; და ნაცხოვნებად| დანახსოვნებად ADE, დანახსოვნებად C, სანახსოვნებად F, დაქსოვნებად (E)¹. 14. ეთერს| ერთს DG; ნამტკიცოვნებად| ნამტკიცებებად ADE(E)FG, დამტკიცოვნებად B, ნამტკიცებებად C.

V: 3. მაგრა CDE(E)FG; კალ, იბი| კალიბი ABCDE(E)FG; სძლევს| სიძლე-
რში D; შუქ-მტაცებარე| შუქმტაცებარად A, შუქ მტაცებარად BCE(E)G, მტა-
რად D, შუქმტაცებარად F. 4. ვინ ნახა სადა ვინ ნახა სადა ABCDEF, ვინ ნახა-
სადა ვინ ნახსადა G, ვინც ნახა სადავინ ნახსად (E); ვინ ნახა| ვინახა A; ნათე-
ლად F; ბნელი მცებარე| ბნენლეგებარად D; მცებარე| მცებარად ABCDEG, მცნე-
ბარად F. 5. ანუვის ესმის ანუვისესმის A, ანუ ვის ესმის ანუ ვის ესმის
BCDE(E)FG; გამკვიფრებარე B. 6. მქურეტუნი F. 7. ანუცნაურად ანუცნაურად
A, ანუ ცადურად ანუ ცადურად B; ან უცნაურად| ანუ ცნაურად D(E)F; ანუ
ცნეურად ანუ ცნეურად E; ანუ ცნაურად| ან უცნაურად CG; წყალსა A. 8. რად-
გან ცადაზვალ რადგანცადაზვალ A; რადგანცა დაზვალ — BF, რადგან ცად აზვალ
CDE(—)G; ზაული AF, ზაულა B, ზუვალი (E); ცებარე AD(E)FG. 9. რომ ელვა-
ნება| რომელვანება BCDE(E)FG; რომელვანება რომელვანება A; შენოდეს A,
შენოდენ BE(E)F; გქონდეს| ქონდეს C, მქონდეს E. 10. არაგეთნია არაგეთნია
A(E), არა გენია არა გენია B; არ აგეთნია| არა გეთნია CDEFG; ესცენ A,
ვქცენ E; დაბნელებარე F. 11. მანათოვლითა მანათოვლითა ABE(E)FG; ლაწმულ-
ლაზარობს AF; გამომლებარე| გამლმავებარე CD(E), გამლმავებარე F, გამლებარე E,
განმლმავებარე G. 12. ვინატრედია ვინატრედია ADE(E), ვინატრედია ვინა ტრე-
დია BG; ვინატრე ბარე რიდია მლთის წყალობა ძე ლთისა შენდა F; ძედ ლთისა-
შენდ მწოდებარე E; მწედ| ძედ ACD(E)G. 13. შენებრივ ACDF(E)G; და მამშვე-
ნებრი| დამშვენებარე ABCDE(E)F, დამამშვენებრივ G; სული მწლფებარე| სულ-
მწლფებარე BE, სულამწფებარე DG, სულ ამწლფებარე C, სულმწფებარე (E)F. 14. ვინანი სადა ვინანისადა A; ვინ ანისად ა| ვინანი სადა BCDE(E)FG; მზლება-
რე| მზებარე ABD, მზლევებარე C. 15. წუხად| წუხდა ABCDE(E)FG; რა — F;
ანელმა B: რათქვს (E); ან ელმან| ანელმან ACDE(E)FG, ანელმა B; მუსურმანთა
ACDE(E)G; მოსანთებარე E. 16. ერთა| ერთ (E); სრვად| სარკედ E, სვრად G
17. არმითავენებად არმითავენებად AG, არმითავენებად არმითავენებად DE, არ მი-
თა ენებად არ მითავენებად CF; არ მით| არმით B; რომე| რომ ეს D; ჩანს| სჩან
ABCFG. 18. ოსდიდმან დავით ოსდიდმანდავით A, ის დიდმან დავით ის დიდმან
დავით DG; დიდ მან| დიდმან BCEF; ფარუხ| ფარუხ E; შემუსრა| შემსრვა რე F;

¹ E ნუსხას მოვპოვება ე. წ. ორეული სტროფები (ტრადიციული ტექსტის № 109 — 112 სტროფები). მათი ვარიანტების მითითებისას E ჩასმულია ფრჩხილ-
ლებში.

წინამგებარე]—F. წინა მგებარე EG. 19. მან გლის პირითა მანგლის პირითა G; ოდეს A; მუნათ ყო C. 20. შენ მისნიერნი შენ მისნიერნი DG; მისნი ერნი! მის ნიერი F; გარნის ABCDEFG; მოგისხნა| გაგისხნა ADCFG, მამისხნა E, გაგასხნა B; გემქებარე| გემქნებარე A, გემ ქებარე D, მე მქებარე E, გემქებარე F. 21. ვით| ვინ B; ისრი| ისრა B, ისარი DC; ნისრი| ნისრა B, ნისარი D, ისრი F; შენებასავე| შენობისავე BDEG, შენობისაკენ C, შენებისავე F: ძრწოლათ AE; ძრწოლათებარე BCDG. 22. გამცრობს| გამცნობს F: ერ აკლე| ერაკლე ABCDEFG; მოსარენ, მოსწყვიდენ| მოსწენ მოსწენ მოსწყულენ E; მოსწყვიტენ B, მოსწყვიტე F. 23. წაულენ AB; წა ულერანი| წაულენ რანი ABG, წაულ რანი CEF; წაულ ერაჰნი წაულ ერაჰნი D: ყელისა D; დაახენ| დასახენ BE, დასხენ DF; ჩამამდებარე F. 24. მიშვენობდეს CG; მიუშვენ ოდეს| მიუშვენოდეს ABDEF, მიშვენობდეს CG: რა|—F, რად ABDCE; ესთქვენ A, ვსთქვენ D, ესთქვენ C, ვსთქვენ E; ამბერდად, რა ვსთქვენ| ამბერდა დვსთქვენ G; დვინის| დვინის AB, დვინი C. 25. თულამემთვენი თულამემთვენი A, თუ ლამე მთენი თუ ლამე მთენი B, თულა მე მთეკენი თულამე მთეკენი D, თულა მენთეკენი თულა მემთეკენი F, თულა მე მთეკენი თულა მე მთეკენი C, თულა მე თქეკენი თულა მეთქეკენი E, თუ ლამე მთეკენი თუ ლამე მთეკენი G; აქილოს| აიხლოს A, აილოს BDG, აილოზ C, ალილოს F, აილოლს E; პოენე AC, პოენ B. აპოენე E, პპოენე G; მააკლებარე B. 26. ეფრემს თვისობს| ეფრემსთავმბს D; ეფრემს| ეფრემს F; თვისობს| თვისობას G; სიმენითა| სიმენითა F; ისობს| ისრობს A, ისოს F; კმელთა| მხმელთა F. 27. იგივარდგული იგივარდგული A; ვარდ-გული| ვარგული B; ხე ედემს| ხედამს G; მრისხვანედ F; ნაშენებარე| ნაშენებარე A. 28. ჯავარ| ჯავრ G; თურქთა მრისხანედ| თურქ თამარ ისხანედ G. 29. აქამანდავით აქამანდავით A. აქა მანდავით აქა მანდავით CE; აქამანდა ვით| აქა მან დავით BDFG; სხვამცა ვინ| სხვა ვინმცა D, სხვამცა G; გვანდა ACDEG; მვისრებარე ABCEF. 30. საჩენი| საჩენი ACDEFG; კაბუქთა| კეკუთა A; ლბინი ACDEFG. 31. მაჯლიშთა ADFG, მეჯლიშთა CE, მაჯლისთა B; დიდებულთ შინა| დიდებულთათვის ABCDEFG: ლაშქრით F; მამლთომლეგებარე D, მამლთომლეგებარე CE, მამლთომლეგებარე FG. 32. ბეკუქთა E; ნაყოფად|—D; არსმცა ნაყოფად|—F, არმცა G; ლაშად E: ლაშათქვენნიერ A; ნამორიებარე E.

VI: 1. პირი| პირ D; ახლო| ახლო C, ახლო E; ნოსრვითა| ნოსურითთა B, ნოსარვითთა E, ნოსურითთა G; გასახა| გახარა A, მასახა E: ასურმა, ისო| ასურმაისო ABCEG, ასურ მაისო DF. 2. ბობქარ| ბობქოს BCDE, ბობქაროს F, ბობქოს G, ბობქარს A; ოხვრითა ABCDG, ოხურითა F; გოდებმან B; ფლასურმაისო ABCD, ფლასურ მაისო FG, ფლასულმაისო E. 3. ვაი ABCDEFG; მოსერითა BCG, მოსურითა F; ა სურმა ისო| ასურ მაისო ADFG, ასურმაისო BCE. 4. მოკერითა ABCDFG; კმალი HD; მოფხვრისა| მოუფხვრის F; ნასურ მაისო ADFG, ნასურმაისო BCE.

VII: 1. ფილასოფონსი ABCDFG; გონება| გუნება ADEFG; ერცელი F. 2. ელენთა| ელენთ F, ელენთა G; ელადს| ელნად B, ელადას F; სწავლულნი ABCDEFG. 3. ფსლამუნთა F; მთქმენსა| მთქმელსა ABCDEFG; შესნ A; სასმენსა| სასმენელსა A; კქონდაეს E. 4. მგხავსად A, მხგავსად C; გძნობდეს| გრძნობდეს ACDEFG, გცნობდეს B; გავსად| მგხავსად A; ვთერსა| ვთერთა C. 5. უქქი| უქი ABCDEF, უქო G; შენი კმა| ~ B; ელე ანუ| ელეათუ A, ელეა ნუ BCDEFG. 15. ი. ლთლამგილი

6. ხევი E; შენა მართეად B. 7. ათენი C; გაათენით| გათენით F; ცუდათ EG; გაიკრეს B, გაიკრენ C; თვეად| თვალად C. 8. ხენით| შენთა F; არ მათად| არმათად A, არ მათა C, არ მთად E; სკრუტენ B, მკურეტენ F; მართნ-მათეად B. 9. D-ს მე-9—12 ტ ა ე პ ე ბ ი ა კ ლ ი ა. ფიციც E; რაცოდენიციით A; რაცოდენ BEG, რაოდენ F; ნარბეთა| სარბეთა C. 10. მოკლის| მოვლის BFG; მო ხედვა| მოხედვა ABCEFG; 11. ამკედრდეს| მხედრობდეს G; ოდეს| — E; ვილა CF; დაუმალეად| დაუმარეად F. 12. გაბაონს| გაბაოს B, გახსონს G. 13. ამით| ამთ C; ხელა| ხელა E; განძევართა| გაძევართა BCD^hFG, გაძვართა E. 14. უბძანა A; აქარს| აქ არს DCF, აქარსა B; აქ არს| აქარსა B, აქარს AEF, აქარს C; სათნოა| სათნო არს A, სათნო F: მით| მიმართ C; გარისხვეად ABDEFG. 15. ქნა AF; ის აჯა| ისაჯა ACG, რა საჯა B, რა ისაჯა EF; ისაჯა| დასაჯა X, დასაჯა EF; ქოლვით| ქვალვით CDEF; მოხვევილთა F; ზღვევად| ნღვევად D. 16. განატრო ელთა| განატროელთა A, განატროელთა BDG, განატროელთა CEF; ტროელთა| ტოროელთა A; კვდარ C; ქნა| კნთ D, ქნა F; ელენსათნეად AB, ელენსათნეად D, ელენსათნეად C, ელენსათნეად EFG. 17. ივდითას BEFG, ივდით არ C; არსზვიდგზისმცდარი A; რომენანს A: მონაკვლეად| მონაკვლენად F. 18. სამსონ AB. საფსონ CFG; სჩანს ყე C; განაპარსავად F. 19. დურიად რად ვთქვა შენად რად დარად BDFG, თუ რიად რად ვთქვა შენად რად დარად E; თურიადრა ვთქვა შენად რად დარად დებორა გაგულ ქველ ვეად C; დებორა| ნებორა E. 20. არა C; ქონდა D; ნება| ვნება A; არცა| არც არა E; შვენება| შვნება BCDEFG; დასამგზავსეად A, დასამგზავსეად CF. 21. არა ჰყვა| არა ყვა D, არა ჰყვა E, არ აყვა G; მაჰსცა G. 22. სტიკვის| სტიკვის G. 23. უსანოსრეტი D; ოსან ოს| ოსანოს FG, ოსანა ოს E; ოს რეტი| ოსრეტი A; შენა მკვრეტი D; გმო| ჰგმოს ACDEFG, ჰგმობს B; ბედით ABCDEFG; თმო ნატანჯეად| მონატანჯეად ABCDEFG. 24. ჟნსყე D, უნსყე E; დალმობად| სალმობად A, დალმობად G; ხელ-ქმნა| ხელმან B. 25. ან ალათისა CEF; რად| სად B. 26. და სტირს| დასტირ ABDEFG, სტირს C; ეს ვით| ესვით BCEG; მკვლელობითა C. 27. ამა-ნათევი რადმართა ზევი A, ამანა თავირად მართა ზევი B, ამანა თავი რად მართა ზევი რად D, ამან თავირად მართა ზევირად CG; მართ აზვირად| მართა ზევი EF; (შექმნა) შექმნა B; ლეილის| ლელის E. 28. რად არა| რადრა E. 29. ძალსა ADFG; სპარსთასა| სპათასა F; იტყვიან C. 30. კაფათ G; დაგესხნეს| დაგესხნეს F, დაგესხენ E, და გესხნეს G; ქრმად ABD; რომე| რამე BCDEG; გესხენ E; გაუკდეს| დაუკდეს ACDFG, დაქდეს E. 31. ერანს D; შეუფლობელი| შეფლობელი C; ბობქარ| ბობქარ B, მობქარ F,—E; გაჯადე ABF, გაჰჯადე G; ნაცარ| ნატარ ABCDFG, ნატრა E. 32. თაედად| ავადად B; თქმულა A; სხეცა ACEFG, სხეთა D; ვინა| ვინმე ACEDG ვითმე F; ჩნდეს A; ხლათს| ხლათ AF, ხლათ BDG, ხლად C, ხაჰთ E. 33. შარვანი C; არვანით ABCDE^h; ნავაშპასავად A, ნავაშპასეად CDE, ნავაშპაშეად F. 34. და უთვალენი FG, დაუთვალენი E; წევადა| ივევადა G. 35. მაგით| შგით D; შმაგით| მაგით B; ჩან| სჩან ABCDEFG; შეუსახეად| შეუახეად A. 36. ფერითა ABEFG, ფერითა D; ამო მზე| მომზე ABCDEFG; წყალი E; გონებათ A, გონება F. 37. არად დამზარი| არ დამაზარი B; გარდასაქდეად| გარდასაქდეად G. 38. და ამო|—E; ნაუფსკრულეად| ან უფსკრულეად D, ნაუფსკრულეად G. 39. ყოლ არ| ყოლარ ACG, ყოლა D, ყოვლ არ E; იპოოს ABDEG. 40. არამაგზნითა არამაგზნითა A, არა მაგზნითა არა მაგზნითა BCDG, არ მაგზნითა არა მაგზნითა E; არ ამა გზნითა| არა მაგ

ზნითა F; მტერტნი G. 41. იცისკარებით იცისკარებით ADEG, იცის კარებით იცის კარებით BCF: ბროლ]—F, როლ G: ვარდათ| კართა F: ზრო ნაფუნჩეად] ზონაფუნჩეად G; ნაფუნჩეად] ნაფურჩეად ABDEF, ნაფურჩეად C. 42. დრუნგულის A, დრუნგულის D, დრუნგლის F; ნაელავად A. 43. ატერებს A: თმთა BC; სულის ადგმითა G; დგმთა BC; ანატრებს A; განახოს| განახოს E; განახის G; განაძლევად ACEF, განა ძლევად DG. 44. ნაუბიერ| ნებიერ E; მხე ზედ A, მხედ BCEF; ნარგიშთა B. 45. აგრძელობს ABCDEFG: შერჩა| დარჩა F; უკრავად ACDEG. 46. ტანი| + არ B: ნაკორვეად] ნამპორვეად BDE:F, ნამპერვეად CG. 47. მთენი ABDEFG: ეთერთა მთენნი| თეთრა თენნი C: ნარცხენი ABCDE:FG; შენვე| შენგან B; გეძებენ| ეძებენ B. 48. თვით| ვით C: რადლა E: პოვენ BD, ჰპოვენ EG; გაუშვენი| გუშვენ G: ჩინნი| ჩინი C, ჩენნი F; წანაგრეად] წანაგრეად F. 49. მახნი ABCD; ილვისოს| ივლიოს A, ივლოს BCDEF. ივლიოსის G; გავს ADEF: ნაჯუფთეად] ნაენუფთეად G. 50. მთვარეს F. 51. ჰე. ნახე| ენახე BEF, ენახე C, ენ აწე G; შამზარისა ხე| შამზარის სახე ABC. შამზარისაზე E, შამზარ სახე F, შამზარის ახე G: ჰინდოთა A; ჰონ CG: D-ს ტექსტი 51-ე ტაეპზე წყდებდა. 52. ძალ-მისი| ძალ-მაქს ABCDEF: მე] — F: აღვირჩიენ| აღვირჩიენ B, აღვირჩიენ F; ნახმეად] ნარჩეად C. 53. თუ ძნობდეს ენოს, კვლავ დაიყენოს| ბძნობდეს ენის კვლავ დაიყენოს G: კლა F; პლატონ| პლატონ F: მწყობრი| მწყობ BG; მუხივი C: შენახმეად] შენახმეად G. 54. უმირახ A, უმირახის G; სამსონ ABCFG; კვიროს| კრონოს ABCEF, კრონის G; აღძრა; ABCDEF. 55. იპოვნეს A: მცდრად C; და ვერ მიმხვდარად] ვერ მიუხვდარად A; მიმხვდარათ E: მგზავების A: დასასხეად] წასასხეად B, დასახეად E. 56. გასხვენი| გასხვენ B.

VIII: 1. მეწყალვი ABCDEF; მომდის ABDEF. 2. მოვკვედები FG. 3. რაქნან AEG, რა ქნან BCF; და მამა| დამამა E; აღარა სმოლის| აღარას მოლის A, აღარ ისმოლის CG, აღარ ასმოლის F, აღარასმოლის E. 4. დაიხოცნენ C, დაიხოცეს F; ქვეყანისაცა არა ისმოლის| თქვენიცა არა არა ისმოლის C, არა ისმოლის ქვეყანისათა F: ისმოლის| ასმოლის AEG. 5. ვითამც C: კვლავ CDEF. 6. მალარიბს E; დაჰყუნეს F. დაყუნენ E, დაჰყუნენ G; აჰახს| აჰახს ABDEF; მოსულსა| მოსრულსა G: თქროდ ACEFG: ჰქონდის| მქონდის C. 7. ანუ გახარეთს| ანუ გახარეთს F. ანუ გახარეთს G: ჩინით E: ხანთა| სანთა C, ჩანთა F: დახანთა E; გზა მოემოკლოს| გამოემოკლოს G, გზა მოემოკლოს B. 8. კოსტანტიპოლის AG, კოსტანტინეპოლის BC. კოსტანტინეპოლის EF; ნაენი ააგენ| ნაენარი ააგენ C; წყნარად| წყნარა რად E: იყოს AEF, იყოს B: ჰქონდის| ქროლის AC. 9. ბარ-დავს| ბარდადს A, ბარდას B. ბართავს C, ბარდავს G; მოვიდეს| მოვიდნენ A, მოვიდენ BC; მახარობელნი C. 10. მარ-გაკვეთილი| მართ გაკვეთილი E: მოყვანდის G. 11. ტურფად BDEF; ტვირთვითა B. 12. სურნელთა| სულნელთა A, სრულთა F: მუჯარი ABCEG, მუჯარი F: ჰქონდის ABCF, ჰქონდეს EG. 13. მარამარმარმან A, მარა მარამარმან BCEF, მარამ არამარმანი G; მოგზიენეს| მოგზიენენ E, მოგზიენეს G, მოგზიენენ C. 14. ისოლის| ისობდის ACEFG, ისოლის B. 15. ქაბასა| ქაიბას BDEF; დიდ E: მაშიგან A; მთხრებლსა| მთხრებლსა F, მთხრელსა G; ისობდის ACEFG. 16. მაჰმადის BEG, მამადის AF: ვმობდა B; მიზგითას BCF, მიზ გითას G, მიზგზითის E; შესულად ABG, შესულად F; თაყვანის ცემად B, თაყვანის ცემა G; მას შიგან გცოდის| მაშინაგცადის A. მაშინ გა-ცადის B, მას შინა გცადის CE, მაშინ გიცადის F, მას შა გცადის G.

IX: 1. გეწყალი ABCEFG; დამთქამს ABEG, დანთქმას F; მეწყალი EF; ნაკადი ნაკადი G; მოქცევი მოქცევი F. 2. რალა] სალა B, რადა A; კლა AC, მოვკუდე F, მოვკედე G; თუ] თუა G; მოვკუდე BF, მოვკედე G, მოკდე E; ვაი ABCEF; მეოდენ BEG; მეოდენვარი A. 3. ჩემთა მოყმეთა B; მოყმესა მოქმესა F; არ დაუხნდის B; მას] მის G. 4. დამეტეს] ადამეტეს C, უმეტეს G; მქნელად მოქმელად B; ჰქონდეს AEF. 5. A-ს აკლია IX ოდის მე-5—21 ტაეპე ბი. იყვეს F. 6. მათიზარი B; დანიწნი E. 7. ატალასა ატალასა B, ატლასი F; მოჰყვის მოჰყვის F; ქვეყანა E; არვისა BC; შესაპუარი CF, შესაპუარი E, შესაპუარი G; ჩაჰყვის CEF; პირთა ჰქონდის ტაროსით BE; ჰქონდის F; ტაროსი C; ტაროსთა ქარი] ტაროსიებრი G. 9. კმელსა, იონთა ველსა, მუნ, სადა მეფედ ზის კვისარი] — B; წარვიდის G; იონთა] ინდოთა C; ველსა] — F, ველთა C, ველისა G; მუნ სადა] მუნსა და G; 11. ამანს] ამან C; მივიდის CFG; რახამდის C; ქნის BCEFG; იგი E; ნაქნარი CEF, ნაქმნარი G. 12. შიშ-ჰაერ] შიშარი B, შიშ აერ F, შიშაჰერ E; შიშა ერპირი G; მნათობი BCEFG. 13. მოყვანა F; სემო F; რაბი B. 14. მოვლნის E; ქნის BEFG; სულ ტანი G; ცათამეტუნარი G; მცდუნარი B. 15. უთხრის BCEG; მეფემან B; მათდავე G. 16. წინათ BCEG; ქნის FG; შინათ BCEG; ჩემოჰს G; მოქონდის B. 17. მრავალ C. 18. მოყმენი BCEFG. 19. მეგლახ ველოდი B, მოგლახ ველოდი E. 20. დამტყდიან] მტყდიან E; განველი გავლი BC, გვლნი F, განვლი EG; უსულა FG; ვითამკედარი B; მკუდარი G. 21. ვარი] არი G. 22 — 24. ყველა სრული ნუსხა უმნიშვნელო ვარიანტული სხვაობით უმატებს:

ძეს სადმე საკმლად მფრინველთა ასრე გამიზნა ჩემი, აჰა, მთავარი, ცუდმაშვარალია ესე სოფელი, ყოველთა თვისვე ესრეთ მზა არი, ყოველთა გვიჯობს ღვთის მიღვენება, მოშარიობა ცუდი თქმა არი.

X: 1. გემობთ F, გემობთ G; ზესა] მხესა BF, — E; რომელ უცხო ზარ სახილველი] — A. 2. უკლებად EG; გტურფობს] გტურფობს C; ბროლვარდსა B; ბროლ-ვარდობს ყელი] ბროლ ვა A. 3. გეწყალი ACEFG. 4. განაკვიფრდეს E, მანკვიფრდეს G; მძახნი ABC; საკურველი BE. 5. თუარს A; არსა B; რად]—F; რადმხეობს A; რადარაოდეს A; აროდეს B, არაოდეს E. 6. ანუთუ BE; ელობს] ესე F; გველობს] გველობს A, გველობს G. 7. სამეაროს F; სრული] + ვთერი C, სრულნი E, სული F; ასული ABC; ედემსა სრული G. 8. შექმნა E; დაქსნადა მისად შექმნადა მისად G. 9. C-ში მე-9—12 ტაეპე ბი: არ არის. მის ებრ G; მისებრვინ A; ამსულელი F, ამსულელი AEG, ამველი B. 10. ეკადრო A. 11. გოქვა A; ისი] ის არს E; ბძქენთა თვისი] ბძქენთათვის E; ასკილოსებრ G; გვანდეს BEFG; არ გვანდეს]...ნდეს A; დადარი] და დარი ABFG; სამ-აქალევე] სამაქილევედ AEF, სამ აქილევედ B. 13. არცხვენ მოხეთა მოსამომზღ...] — A; მოსამომზღურეთა BC. მოსამომზღურეთა F; ზევისს] ზევის ABCF, ზევის E; ნასკვთა ვითა მთხიხველი G; მთხიხელი F. 14. A-ს აკლია X ოდის მე-14-20 ტაეპე ბი. მცნებით B, ცნობით CEF; ითქმით F; ყოელთა CF. 15. და დირთა B; მცხოვნი BCEFG; მუსურმანთა BCEG, მესურმანთა F; მსურელი BG, მსურელი F, მსურელი E. 16. კლვად] კლად BFG, კლავ C, კვალად E; სულ ტანთა G; მგოდ] მგოდი G; ჯავართა] ჯავრთა E, ჯვართა G. 17. რადარბის C; ჰრბის G; ბობქარ] ბაქარ G; დასდეას] დასდას C; დეინსა რბის] დეინის ბარს B, დეინის ბარს CEF; ჰრბის G; ოდეს მე F; ლხინისა C. 18. სხვათა მძღვეართა] სულთა

ძლევათა B; მძლევართა| ძლევათა CEF; ხარკთა| ხვართა F; მძლევართა| მძლე-
 ვლთა C; ხედაა E; სხუა G; მატს BCEF. მატს G. 19. რომელს G; ტაოს| გა-
 ტაოს F; მოემატა ოს| მოემატაოს BC, მოამატაოს EF, მოამატოს G; ისპირს და|
 ასპირსად B, ისპირის და F; დაშარვანს E; შარვანას F; მოელაა| მოელა C. 20.
 გაგიალმით| გაგიმალმით C; სანიკო სახლუნელი G; სახლუნელი CE. 21. არს ლხი-
 ნთა] — A; მართ| ვართ G. 22. თქვენა G; ქნეს ABEF, ჰქმნეს CG; მათნა A: ენად
 B; გამომეტყველი ACEG, გამამეტყველი F; რიტორებ AB. 23. A-ს აკლია X
 ოღის მე-23—24 ტაეჰებო. ვსკერებ BE, ვსკერებ G: მკიქებართა| მკეებართა
 BG, მაქიქებართა E; მა-შამსს ჰგავსო| მაშა სამგზავსოდ BC, შაშა სამგავსოდ F,
 მაშა სამგავსოდ E; მაშა სამგავსოდ მით მგრძნობენალი G; გძნობდეს| გრძნობ-
 დეს BC. 24. განხო CEF; გასახო: CEF; ნათლისაგან CF; სხივ გასაცდელი BCE,
 სხივ განსაცნალი G. 25. მე ხებრ| მეხებრ ABEF, მეხ ებრ G; მე მცქაფრობს|
 მემცქაფრობს ABCF, მემცქაფრობს E, მემცქაფრობს G. 27. თქვა F, სთქვა
 G; ჰყოს BCFG; სუფევა B; აქვასმეა G. 28. მისთჳს G; მობერა A; თქვენ G.

XI: 3. მაშა მეხელი მაშამეხელი A, მაშამახელი მაშა მახელი C, მაშ ამა-
 ხელი მაშამე ხელი E, მაშა მე კელი მაშა მე კელი FG: ვამგლობდვ EG; დაცაეცე
 A; დაცაეცენელი B, და ცაეს ცელი C. დაცა ესეცე ნალი F, დაცა ესეცე ენალი E,
 დაცა ესეცენელი G. 4. ვინაშენებრად ვინაშენ ებრად A, ვინა შენებრად ვინა შენე-
 ბრად BCEFG; თვალთ| თვალ BCEF; ნათლის მფენალი| ნათელი მთენი A, ნათელი
 ბნელი BCEFG. 5. ღმრთისაგან| მთისაგან B: ოს| როს G; ოსთამარეგე A; ოსთა-
 მარ BCE; ნახელოვნება B; მისადენელი B, მისად ენალი EF, მისა დენალი G.
 6. მგზავსად E, მგზავსად CE, მგზავსად G; გამათენელი B. 7. არავიღია არავი-
 ღია A, არავი დია არავი დია E, არავი დია არ ავი დია B, არა ვიღია არავ
 დია C, არა ვიღია არა ვიღია G, არავიღია არ ავიღია F; ვიცი C; დანასმენელი
 B, დანასმინალი CE, და ნასმინელი F, დადნა სმენალი G. 8. ერთგულთა| + ერთ-
 გულთა E, ერთგულთა B: ურჩთა| ურთა G; კვლად| კვლა AB, კვლავ C, კვლად G,
 კვლაუად E; ხინდას A: შემაყენელი B, შემაფენალი C. 9. მთავარი F. 10. მეც
 კადილსა G: სრულჰყაე| + ჰყაე E: სრულყაე B: ვახტანგ A; ჰსწორებით G; შე-
 მასქენალი|—B, შემასქენალი F, შემასქმენელი E, შემასმენალი G. 11. ბობაქო E;
 მცდარად B, მცრად E; თავითის F: ჯრმლით ა| კლმითა AE, ხლმითა C, კმითა
 B, კმლითა F, ჯრლმითა G; შემარცხენალი F. 12. გააშენე| გაშენე F; გააშენე|
 გაშენე F; გულითურთ| გულით ერთ F, გული თურთ G; მანაყენალი BCEFG;
 A-ში „... ეე ნალი“ არ იკითხება (ფურცლის კიდვ მოხეულა). 13. მეცადინები
 მეცადინები AG. მეცად ვინები მეცად ვინები CEF; ცად| ცდა: მეცა ღვინები|
 მეცდა ვინები B; ექნა B, ექნა EF, ექმნა G; ნებითა ესჩნდვ მომანსენალი G;
 მხსენალი F, მოცხნალი E. 14. A-ს აკლია XI ოღის მე-14—18 ტაეჰებო.
 ბრძოლით მოხარკემან გუძუნას B; მხარკელმან C; გეძუნას C; ელიჯათ CEF.
 15. არ ეც ნასარად| არ ეცნას არად BEFG; არეცნას არად არეცნას არად C;
 ხალიფას| ხალიფას F; სისხლსა F; რად| —F; ჰსდის G. 16. ლამახენით B; ვინ|
 და B; ვინითქმის E; სწორ უპოარი F, სწორ უპოვარი E, ჰსწორ უპოვარი G.
 17. მაემანგებით მაემანგებით B, მე მანგებითა მოემანგებით C, მოემანგებით
 მოემანგებით EFG; ჰყაე FG; განსაჩენალი F. 18. არსად არსარა არსად არსარა
 BE, არსად არს არა არსად არს არა CG, არ სადარს არა არ სად რას არა F;
 დასაჩენალი BCEFG.

XII: 1. აბამო ABCFEFG; თამარუტქვა A, თამარესტქვა E; ვსტქვა G, ვტქვათ F; დასაბამისად | და მისად ძისად G, დასმისად E. 2. მზებრ F; სულისაენ A; სული F; თანა გამწყოდა B, თანა გამწყედ ACEF; ძისად | ძისთან B, ძისა F; სწორად — B, მსწორად G. 3. ვსძებნეთ F, ვსძებნეთ G; ქნა რისთა | ქნარისთა ABCFEF, ქნარისთა G; დღე ბნელქნარისთა A, დღებნელ ქნარისთა B, დღე ბნელი ქნარისთა G; მითვე | მეფე F; ქმნად AG. 4. უმზგავსო B, უმზგავსო G; ვიცნა G; ჰაბრამისად BEF, აბრაამისად G. 5. გაუცადი F; და კამკამისად | კმა კმა მისად B, კამკამისად A, კამკამისად C, თვით გამკამისად F, კამკამსად E. 6. ურჩნი ABCFEFG; ვარდნი EFG; ნაფურჩნი ABCFEFG; შეიქმს | შეიქს AF, შუქს E, შუქის B; მზგავსად BC, მსგავსად G. 7. მცუშლია G; წარბ- | წარ F. 8. გამრიცხვებული გამრისხვებული B, გმირი ცხვებული EG; მჯობი | მჯდომი G; ყოვლისად C; მვნითა F. 9. ის ის | ისოს ABCFEF; ისობს G; გარცხვენს F; ისოსს B; შუქი — FG, შუქის AE, შუქთა C; კრთომითა C, კრთომასა F, კრთიპისა G შეუდგამისად F. 10. ზნედა | ზედა F; მსპირსა G; არ ეტყვის | ვეტყვი მას B, არ იტყვის ACEFG; სჩან ABCFEFG; მალისად E, მალღისად G. 11. არენასული არენასული A, არენა სული არენა სული B; არენ ასული | არენა სული CE, არენა სული FG. 12. მსწორაფელ G; მომხვეტითა A, მამხვეტითა B; ტომსა A; გულსა — F. 13. უცნიავეითა უცნიავეითა AB, უცნია ვითა უცნია ვითა CG, უცნია ვითა უცნიავეითა E, უცნიავეითა უცნია ვითა F; ყამისა E. 14. მწადდა-რე | მწადს ადრე A, მწად დარე CFG; ძნობა | გრძნობა ABCFEFG; ვპრცელად G; განბრძანობა F; შენასხმავისად F. 15. მითვერეგები მითვერეგები A: ვერ ვეგები — EF; პლატონიოსს AC, პლატონიოს EF, პლატონისებორ G. 16. რადარაჩნია რამიჩნია A; ენავით AB; მსძლებდეს G. F-ნ უსხაში არ არის XIII—XIV სახობო ლექსები, XV—XVII ოდები და XVIII ოდის 21—44-ე ტაეპები.

XIII: 1. არისამენებ A, არ ისამენლებ C, არისამენლებ E. 2. ელვა- | ელიც G; მზის მწვერვალეთა G. 3. უმზგავსოდ AB, უმზგავსოდ G; არიდენ ACEG. 4. არცა | აწცა ACEG; მკვერტებთ A, მკვერტელთ CE. G.

XIV: 1. კამლთა | კამლთა AE, ხრამლთა G. 2. შენთვის კმა არისტოტელი | მსგავსად აქილევ ტროელთა ABC, მსგავსად აქილევ ტროელთა E, მსგავსად იქლავ ტროელთა G; დიონოს | დევანოს ACEG. 3. მსგავსად აქილევ ტროელთა შენთვის კმა არისტოტელი ABCE, შენთს კმიდა არისტოტელი (; უმიროზისგან ABC. 4. დამეტებს | დამეტობს A, დამეტევობს BEG; დამეტობს C; სოფოკლი, სოფელი ACEG; არამთუ AB, არათუ C; ჩემი AB.

XV: 1. მჩნდა G; საწმისად | წამისად A, საწამისად B; მზგავსად C, მსგავსად G; აწმისად AE. 2. საყდარ B; გიცნობ | გაცნობ B. 3. შენ თვის | შენთვის BCEG; როკვიდა შენთს G. 4. ძემისი E; ემისი | ესმისი G; სლომან B; ვმობდა B; სახელ დებულად E. 5. მკვერტელთ C; სჩან ABC, მჩან G; 6. მწამა G; იწამა | აწამა BEG; ლამელის ფერად B. 7. მივხვდი | მივკვი B, მივხვი E; გებულად | დებულად A; კელგებულად G; 8. მსინდა (; ყოველსა B, ყოველთა C, ყელსა G. 9.-წრფელ | წრაფელ B; ასული | სული G; გცნა გონებითა B; მისა ABCE; მისაცებულად G. 10. მიდთა | ინდთა G; დასპარსთ E. 11. მო ნება | მონებად

ABCEG: შენდამონებად A; თავდიდებულად G. 12. ვსკვერტ G: ნიშაი ნიშტა B; მისასახელ ჰსდვა G: მოწადებულად B. 13. ვიტყვი ფიციო] ~ C: რაც ოდენი რაოდენ G; მებრალეხს C. ამებრალეხს E; ვსთქვა G. 14. შიშუქ B: ვუქაი უქა ABCEG; იქნას B, იქნეს E; მიბაძებულად B. 15. ჰესკრობ CE; ნათლად] რომელთა ნათლად C; ბრწყინვალე BEG; მთიები B; ჰყვენ ACIEG, ჰყვა B: გარდაქიქებლად G. 16. აღმორჩებულად] აღმორჩეულად G. 17. დაბინდი A; ვიციარი-თქმი A. 18. სურია] ჰსურია G: სხვაეხედეს A, სხვათვე ხედეს C; ჰქედეს G. 19. დავამცირო მე] დავამცირო რომე A, დავამცირომე CE, და ვამცი რომე BG; ვერვინა CG; გასწორებულად] გასწრებულად E. 20. გინა] ვინა ABCEG; სჩანს AB, აჩნს C. ჰსჩანს G; დასაწყებულად] დასაწყებულად G. 21. ვფერებოდა] —E; ეგ] იგ C. G-ნ უსხას აკლია XV ოდის 21 — 32-ე და XVI ოდის 1 — 4-ე ტაეკები. 22. ვნახე] — C. 23. ვანგიცადი ABII: ვყვის] ეტყვის AB. 24. ვითარინდონი A; რიდონი BE; სჩნდეს B. 25. ვთქვეს დასახებად] დაგისახებდა AE, დაგისახებდა B, დაგისახედა C; სარო] სარნო ACE. 26. ვსაზობდეს] ვასაზობდეს B: ნათობდეს] ნათლობდეს B, ნათობ E; ეთქმის ABE; მანინ ეთქმოდეს C. 28. ან გვერეტდეს C. 29. მეგული E: რალა მიიქცი] რადამიიქცი A, რა მიიქცი E; ესჩნდი AB. 30. არდი მეტია] არდამეტია A, არ დამეტია BCE; მომკალ მედია B, მომკალმედია A, მამკლა მე დია C, მამკლა მედია E. 31. რომელმან] რმელმან E; ჰყო C: ვანათლებულად] ვანათლებულად AB, ვათენებულა C. ვათენებულად E. 32. თქუენი მ, თქუენი I.

XVI: 1. ივათ] ავათ E: მწესი] მწყემსი ABC: დავმირთამწყემსი E; ძისა] ძეს ა ACE; გძნობს] გქნობს B, გრძნობს C. 2. რავანა E; დაციანა ACE, დაციანა B. 2. ხუესმან] ხუესე BCE; სამყოფნი E: გიქნა ABE: სელონის] ლეონის E. 14. ნარგისნი CE; გიქნა ABE; თქვა] ვთქვა A: გწყალობენ E. 5. ა რეა] არეს და ABCE, არია G: კრონოს] კარნოს G; გარდმისკნოს ABCE, გარდმისჯნობ G; ვარდთა] ვერად B; გიდარნე] დიდარნე C; ნაშუენებანი] ნაშუენებანი A, ნაშემებანი C, ნაშებანი E, ნაშენებანი G. 6. არ] არც A; რაც] არც A; შენდა შექმნა] ~ G; ველონებანი C. 7. მამაჰან] მამან E; ძე ყო] ძეყო G, ძითა C; უკლებ ყო] უკლებ ჰყო G, სულითა C; სულმან] უხვად C; დავისხანა] ვისახა A, დავისახა BE, დავისახა CG. 8. ხრანი] სრანი G: ჰქმენ AG, ქენ B, ჰქენ E: ცხრანი] ხრანი B; ექმნეს] ექმენ ABCEG; ნატორებანი] ნატოსებანი G. 9. წინდალ CE: შიციენენ A, შეგიცვენ G; მსწორ უპოვარი G. 10. გვხედეს AC, გვხედეს E. 11. სჯობს] ჰსობს G; ძალათ ABE; ვსთქვა C, ვსთქვა G. ეთქვა B: შიშით] შიშ B; მკრძალათ AE, კრძალად C, მკრძალად G; დებორს] დებონს B, დებორს C: მატიან ABCE. 12. დანთქა] თან თქმა G; დათანს აბირონ ABCEG. 13. გულის მდალი] გულსადალი A. 14. სვე დიდ] დიდად B, სვეტ დიდ G; ავლად] ვლად ACEG; ზღვისითგან] მღვისითგან C; არსუფლებანი A. 15. მით] მათ C; მსთქვა G: შამ ალი] შამალი ABCEG; მიხტაცნა G; მცობიერებანი A, მაცობერებანი B; ელტვის ზალიფსა ეტყვის შარიფსა C; ვაგვიცუდდა] ვაგვიუდდა E, ვავვიცუდდა G; შჯულის A, მჯულის G. 17. დადალბით E; ევკიპტე ალბით C; მსძლენენ B, მსძლენენ G; თვალნი] თვალთა AEG, თვალსა B, თვა თა C; დამონებანი ABCEG. 18. მცრობსა აქილეეს] მცრობსაჰა ალეეს AC, მცნობ აჰა ალეეს B, მცრობს აჰა ალეეს EG: მბრძოლთ E, ბრძოლთ G; აქ ილეეს] აჰაალეეს A, აჰა ალეეს BCEG: რამძლედ ა, ვიდის] რამძლედავიდის A, რა მძლედ ავადის BCEG. 19. ააელესო] ააველესო ABF, აველესო C, ააველესო G; დასვენებანი ABCEG. 21. უძლე] უძლე ABCEG;

ბერთა სძლი ერთა] ბერთ სძლი ერთა C, ბერთა ჰსძლიერთა G; ოსაჰყვენ A, ოს ყენ C, ოს ჰყვენ EG; ბობქარს A, ბობოქარს B, ბობქა არს C, ბობქა არს E. 22. ვეფხებერ CG; მხტომსა BEG; გაჩვენებანი ACEG. 23. მოსრული ABE, მოსრული CG; სრული BCEG; შენოდნად სრულნი შენდა მოსრულნი A; არაჰყენა A, არა ჰყენა B, არ ჰყენა CE. 24. აღმორჩებანი ამორჩებანი B. 25. უშიშეთა AG, უშიშეთა C; მისისა C; მისითაშეთა A; დაუკლებელი B; სრული B. 26. ვასთჰავა G; ვინც ა] ვინცა ABCE, ვინცა G; დაარსებანი ACEG, დაარსებანი B. 27. სრულყვენ C, სრულყვა B; თქვენი ABCE. 28. ფილასოფოსთა ABEG; შეუგნათ შეუდრთა C, შეუგნია ABE; თქვენი C; თქვენ დარებანი ABEG.

XVII: 1. პირველიდგანვე BC. 2. დასაბამთაგან C, დასაბამიდგან G; ოდენი ოდეს B. 3. ჰნა B; სამად თბებად] სამ ტბებად G; თბებად] თმობად B, თვითებად C. 4. არუტხოთამით A. 5. ჰყო CG; 6. ჰყო CG; ასულ ჰყო AC; ჰყო G; ღამითა C. 7. შიშა ABCEG. 8. უტრუო] უტოტრო A; ჰსცან G; უხაკებად] უხაკებად A, უხაკებად C. 9. განურისხევად A, გაურისხებად. 10. მოუგდებს B; ცით ნაწოდებსა ABC. 11. ამან] მანა B; მზისაჰკერეტლითა A; ამატალებად BCEG. 12. ახოვანმან] ახოვან ჰყო C; ხელჰყო CG. 13. მტრქველი] მტრქველი AEG, მტრქველი C; გამოჩნა A; ძლებად] ძლებად A. 14. მიწყვი] მიყვი C; ომითა] ამითა G; გაასხნა ABC, განასხნა E; დაუყოვნებლად A, დაუყოვნებლად CEG. 15. ათაბაგსა ABCEG; ხვარაზშას ACEG; გარჩევით G; რჯულ B, ჰჯულ G. 16. მეცნიერი] უძლეველი A; მალიქსა ABCEG. 17. ბტენი B; ჰსწვართა G; მით] თვით C; მოაწვართა] მოიმართა ACEG; გასულ ტანებად G. 18. იესიანი] ესესიანი G. 19. ძალი] თავი ABCE; ძლებებად G. 20. ნათელ B. A-ში 21-22-ე ტაეპები იკითხება ამგვარად:

აეტოლესგან. მოპოვნებულარს. ჰყვენისა. ზომა. ქალდეველებად:

ვერა. დამატონ. სოკრატ. და. პლატონ. გრძნობდეს. სამივე. ეფრემის. წყებად:

21. სოკრატ G; გძნობდეს] გრძნობდეს BCE, ჰგრძნობდეს G; ორნივე] სამნივე BCEG; ეფრემის წყებად] ეფრემის წყებად G; წყობად C. 22. აპეტოსესგან B; ჰყვენის BE; ჰყვენის CG. 23. ზორასტროსაგან A, ზორო ასტროსგან BC; ვერც B; ხელჰყვენს C, ველ ჰყვენს G. 24. არის ტოტელმან B.

XVIII: 1. A-ს აკლია XVIII ოდის 1—20 ტაეპები. ბძნად B. 2. თქმულნი BG; მანცნა G; მამცნა G; მისსა C. 3. ფილასოფოსნი BCEFG; მგრძნობნი] ბრძნობდა B, გრძნობად CEFG. 4. წადთა] წმიდათა G. 5. დადრკა] დასვა C; ცხადად დარადრკა G; რასთვის BC; მისგან შენგან F. 6. თვისსა] თვისა BCEFG; და თვისსა] დათვისა C, და თვისა F, დათვისსა E; მიდრკამის დამი G. 7. მამად E; ძე ვთამამა] ძეთა მამა G; ეწრფოლა E. 8. სიტყვით ყენა წყალნი] — E; ზეცასა C; დაბადნა] დაბანდა G; ხანსა] წამსა B; ერთ-წამიერსა] ერთ სახიერსა B. 9. მსონდა G; შვიდ] ვიდ C; ერთარსებისა B, ერთასებასა C; სამ-სახიერსა] სახიერსა F. 10. მოჰსწონდა G; 11. ჰნა BEF, ჰქმნა G; მეუფემან] მეფემან C; დაუფარა B, დაჭარა G. 12. ზეითი იოტნი ამი იოტნი B; იოტნა მისცა] ~ C; მისცნა BEFG. 13. მთენი C; მთენი BGEFG; მნათობ ყოფს ყოველსა ჰყენიერსა G. 14. ჰნა სწადდა BC, ჰქნა სწადდა EFG; ადამ მიწად] მიწა ადამად BC, მიწა ადამად FG, მიწად ადამად E; სახისა B; თუთ G. 15. მის თანა] მისთავე CEFG; ყოფა B; გვერდით] — E; ვეა] ჰაუფა F. 16. გამორისხისა I;

შორ B; კმნა CEF; მანკიერსა] მანკიერსა F. 17. მაცდურმან B; წვევა] წვევა B. 18. მზაკვარებ ლალმან მით განაქიქნა B, მზაკვარებ მლალმან მით განაქიქნა F, მზაკვარებ ლალმან მით განაქიქა G; ლალნამით E; განაქიქნა E; ამით]—BFG; მგზავს გყო B, მგზავს გყვნა CE, მგზავს გყუნა F. 20. გამოგვაყენა BCFG; საშვებლისგან BC, საშვებლისაგან EFG; უნათლიერსა] უფსკრულიერსა B. 21. მათ მცთართა] მაცდურთა A, მაცთურთა BCEG; სცვალეს] სჭვალეს C, მცცვალეს G. 22. შეჭქმნა G; ქვეშეყო A; ჰყო CG. 24. უბძანა A; და აწ შენც] აწ შენცა A; შენცა BEG; პურსამცა A, პურსა B, პურსაც EG; შენსა სკამ] შესასკამ B, შენსა ჰსკამ G; ოფლიერსა A, ნაოფლერსა G. 25. დაჰსწყივა G; მსცა G; ჰსთქვა G. 26. უმზირდეს] უსმინეს A, უზირდეს E; გამოეკვნესა] ვა გამოეხვნეს BCE, რა გამოეხვნენ G; სამოთხეს B; საშვებიერსა] საშვებელსა B. 27. მაცდურმან BCG; ომად] ცთომად ABCEG; ხუთათას] ხუთასსა A, — BC, ხუთასა E, ხუთასსა G. 28. ვინ] ვით B; ნანვად] ნანად AE, ნანა B; განძრახვით B; განზრახვითის ჰსჯის G; ის სჯის] ისჯის ABE, იწვის C; მოსპოვიერსა B, მოსპოვლიერსა G. 29. მისსა B; უბძანა A; კნა B. 30. მოსრა A; სრულნი] სრული A, მჯდური G; 31. კვლად] კვლად AB, კვლად C; შეექმნეს C, შეჭქმნეს G; დაუკლეს ABEG; მანქანიერსა] მანიქიერსა A, განაქნიერსა B. 33. თავითა] თავითა G; აღნაქნიერსა G. 34. სწყრებოდა A, მწყრებოდა C, მწყრებოდა G; თესლთაგან] თვალთაგან ABCEG; საშობნიერსა BCG. 35. ვერ] — BEG; მის კერძო მართებს ჰსნა G; ესნა] + და BCE, ესნად A. 36. ბრმა-კოკლთა მდგენი] ბრმათ მკელობელთა A; სრულად] სულად B; უნებლად] უნებლად B, უელებად C. 37. ჰყო CG; მოჰკლა G; ჰსძლია G. 38. შეუკირველსა] შეკირვებულსა G; სუფევას B, სუფევისავე G; ჰყო CG. 39. ყო] ჰყვნა G; წინა-წარმართნი] წინასწარმართნი A, წინასწარ მართნი EG; ყვნა] ჰყვნა G. 40. ყოლა მოზენით] ყოლამო ზენით A, ჰყოლა მზენით G; მოხედნა AE; შექ მფენით EG; ნათელიერსა] უნათლიერსა B. 41. მისცა G; ყო] ყვნა A, ჰყო G; მპყრობელ] მყოფელ B; მიერსა] მიერსა C. 42. მრჩეველსა E; ელვათა] სიტყვათა B, ელვათა G. 43. მსჯულნი G; ჩანს მართლ-] მჩანს მართ G, მართლა B; უკმობდენ B. 44. ჰავარი] ავარი ABEG; მსტურფობს G; და ლმობიერსა] და გონიერსა A, დალმობიერსა E.

ს ა მ ი ე ბ ე ლ ი

პირთა, გეოგრაფიული და ეთნიკური სახელები

აბესალომ დავით წინასწარმეტყველის შვილი, გულადი მეომარი (II მეფეთა, თ. 13—18): XVI 10.

აბირონ ძე ელიაბისი, რომელიც ბიბლიის მიხედვით სასტიკად დაისაჯა მოსე წინასწარმეტყველის წინააღმდეგ მოწყობილ აჯანყებაში მონაწილეობისათვის (რიცხუთა, თ. 16): XVI 12.

აბრაჰამ აბრაამი, ბიბლიური პატრიარქი, თარრას ძე, ებრაელთა მამათმთავარი (შესაქმე, თ. 12 და შ.): XII 4.

აგარი აბრაამის უკანონო ცოლი, დედა ისმაელისა (შესაქმე, თ. 16). **აგარიანი** — აგარის ჩამომავალი, აგარის ტომი; მის სინონიმად ძველ ქართულ მწერლობაში იხმარებოდა, აგრეთვე, ის მ ა ი ტ ე ლ ი. ქართველები აგარიანებს და ისმაიტელებს უწოდებდნენ მუსლიმანებს: I 44, V 16, XII 12.

ადამ ბიბლიური გადმოცემით ღვთის მიერ გაჩენილი პირველი ადამიანი, შეცოდებისათვის ევასთან ერთად სამოთხიდან გამოძევებული (შესაქმე, თ. 2): IV 3, X 8, XVIII 14, 38.

ათინა ათენი, ქალაქი საბერძნეთში: შეს. 6, VII 7.

ალაზ-ი ალეპო, ციხე-გალაენებით შემოზღუდული ქალაქი სირიაში; მდებარეობს სირია-არაბეთის უნაყოფო მთების ჩრდილოდასავლეთის კალთებზე: I 25, XVI 17.

ამან-ი იემენი, მხარე არაბეთში: IX 11.

ამხერდ-ი ციხე-სიმაგრე სომხეთში დვინის მახლობლად (ნ. აქვე გვ. 100): V 24.

ანალათ-ი აინლიეთი (ნ. აქვე გვ. 110): VII 25.

ანის-ი ანი, ქალაქი სომხეთში (ნ. აქვე გვ. 98): V 14.

აპეტოსე იაფეთი, ნოეს ძე (შესაქმე, თ. 6 — 7): XVII 22.

არაბ-ი: IX 10.

არან-ი ერანი, ირანი: I 29, VII 31.

არან-ი ნ. რანი.

არისტოტელ-ი სტაგირელი (384 — 322 წწ.), ბერძენი ფილოსოფოსი: შეს. 5, XIV 2, XVII 24.

ასკილიპო ასკლეპი, ქალღმერთ აპოლონის შვილი, ექიმებისა და სამედიცინო ხელოვნების ღმერთი; ხალხის წარმოდგენით, დი-

დი კეჟამახელი და „მხსნელი“, რომელიც ავადმყოფს არჩენდა, მკვდარს კი აცოცხლებდა. მისი სახელობის ტაძარი საბერძნეთში სამკურნალო ადგილად ითვლებოდა; უძველეს დროიდანვე მასში უამრავი მლოცველი დადიოდა: X 11.

ასურ-ი ასურელი: VI 1.

ატალა ადრინდელი სახელწოდება მდ. ვოლგისა; გადმოკეთებულია არაბული სახელიდან ი ტ ი ლ (TP, IV, გვ. 32. შენ. 5): IX 7.

აქარ ბიბლიური პერსონაჟი (ნ. აქვე გვ. 102 — 103): VII 14.

აქილევ აქილევსი, ქალღმერთ ფეტიდას და პელეას შვილი, ტროადის ომის გმირი, „ილიადას“-ერთ-ერთი მთავარი პერსონაჟი: V 25, X 12, XIV 3, XVI 18, XVII 13.

აჰვაზ-ი ძველი სავაქრო ქალაქი ხუზისტანში, განთქმული შაქრის წარმოებით, სპარსთა შაჰების საზამთრო რეზიდენცია: VIII 6.

ბარდავ-ი რეზიდენცია რან-მოვაკნის მმართველისა, მდებარეობს სომხეთისა და საქართველოს საზღვართან: VIII 9.

ბალდად-ი ქალაქი არაბეთში: XI 17, XVI 19.

ბობქარ აბუბაქრი, ირანის აზერბაიჯანის მფლობელი, რომელიც ქართველებმა დავით სოსლანის მეთაურობით დაამარცხეს შამქორთან 1195 წელს: VI 2, VII 31, X 17, XI 11, XVI 21.

გაბაონ-ი ქალაქი პალესტინაში იერუსალიმის მახლობლად (ისუ ნავე, 10,2): VII 12.

გარნის-ი ქალაქი სომხეთში დვინის მახლობლად, ცნობილია წარმართული დროის ტაძრით: V 20.

დავით სოსლანი, ოსთა ბაგრატიონების ჩამომავალი, თაშარ მეფის მეუღლე 1189 — 1207 წლებში: I 18, 28, 43, V 18, 29, X 25, XI 11, XVII 10.

დავით წინასწარმეტყველი, იესეს ძე, ებრაელთა მეფე, მხნე მეომარი, ებანზე მგალობელი, ფსალმუნების ავტორი (I და II ნეფეთა): I 43, 63, II 15, XV 3, XVIII 34.

დათან ძე ელიაბისი, რომელიც ბიბლიის მიხედვით სასტიკად დაისჯა მოსე წინასწარმეტყველის წინააღმდეგ მოწყობილ აჯანყებაში მონაწილეობისათვის (რიცხუთა, თ. 16): XVI 12.

დალბ-ი დელი, არქიტექტურული ნაგებობებით განთქმული ქალაქი ინდოეთში, „აზიის რომი“: XVI 17.

დალითა ბიბლიური პერსონაჟი (ნ. აქვე გვ. 104 — 106): VII 18.

დარი დარიოს I, აქემენიდი, სპარსთა მეფე 522 — 486 წლებში ჩვ.წ. აღრიცხვამდე, დიდი რეფორმატორი: X 12.

დებორა ბიბლიური პერსონაჟი (ნ. აქვე გვ. 108): VII 19, X 12, XVI 11.

დვინ-ი ქალაქი სომხეთში, მდებარეობს მდ. არაქსის ხეობაში: V 24, X 17, XI 13.

დილარგეთ სარგის თმოგველის დაქარგული თხზულების „დილარიანის“ (= „დილარგეთიანის“) პერსონაჟი. „თამარიანის“ იმ სტროფში, რომელშიც დილარგეთია მოხსენებული, ზოგიერთი მკვლევრის აზრით, აღნიშნულია, თითქოს თამარ მეფე დილარგეთის ამბის წაკითხვით აღშფოთებულიყოს, ნამდვილად ტაეპის აზრი ასეთია: „ყველა მონდომებულია თამარის პირისპირ ნახვასა და შეხვედრას; ვინც ამას ვერ ახერხებს, ის ვაგლაზობს და განცვიფრებულია. არიან ისეთები, რომელნიც მის ახლოს ნახვის სურვილითა და ძებნით თავს იკლავენ; ესენი არიან აღშფოთებულნი, ან სხვანაირად, აღგზნებულნი დილარის ამბით, რომელსაც, ალბათ, ის თვითონ გადმოსცემდა“ (კ. კეკელიძე, ძვ. ქართული მწერლობის ისტორია, II, 1951, გვ. 191): I 5.

დიონისე არეოპაგელი, V საუკუნის თეოლოგი და ფილოსოფოსი, ძველ ქართულ მწერლობაში დიდად ცნობილი ავტორი; უკანასკნელ ხანებში გამოქვეყნებული ნაშრომებით, ფსევდონიმი პეტრე ქართველისა (Ш. Нунцидзе, Тайна Пс.—Дионисия Ареопагита, 1942; მისივე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, I 1956, გვ. 137—208; Э. Хониг-

ман, Петр Ивер и сочинения Пс.—Дионисия Ареопагита: თბ. უნ. შრომები, 59, 1955, გვ. 19—78 და სხვ.): შეს. 2, XIV 2.

ლორიადარა ზღვის მეუფე (ნ. აქვე გვ. 108): VII 19.

მგვიბტე: IX 10, XVI 17.

გვა ბიბლიური გადმოცემით, ცოლი ადამისა, შეცოდებისათვის ადამთან ერთად სამოთხიდან გამოძევებული (შესაქმე, თ.2): XVIII 15, 23.

ეზინკა ერზინკა, ერზინჯანი, ქალაქი და სასულტნო ერზერუმის საამიროს საზღვრეთ-აღმოსავლეთით, XII—XIII საუკუნეებში საქართველოს ყმადნაფიცი კანტონი (ნ. აქვე გვ. 177—178): I 58.

ეთერი ესთერი, ბიბლიური პერსონაჟი (ნ. წიგნი ესთერისი): VII 21.

ელადა საბერძნეთი: VII 2.

ელენ-ი ელინი, ბერძენი: I 45, VII 2, 16.

ელ-ი მომთაბარე მაჰმადიანი ტომი: V 15, X 23.

ენოს ენია ღაზელი, V საუკუნის ფილოსოფოსი, ქრისტოლოგი, ალექსანდრიული სკოლის წარმომადგენელი, პეტრე ქართველისა და ისაია ასურელის თანამოღვაწე (Ш. Нунцидзе, Тайна, გვ. 25—27; მისივე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, I, 1956, გვ. 131—132). არსებობს ცნობა, რომ მისი თხზულება „უკუდავები-სათუს სულისა“, დაწერილი დია-

ლოგის ფორმით, XI — XII სს-ში ქართულად უთარგმნიათ, მაგრამ ეს თარგმანი ჯერჯერობით დაქარგულად ითვლება (კ. ქეკელიძე, ძვ. ქართული მწერლობის ისტორია, I, 1951, გვ. 436): შეს. 2; I 47, IV 10, VII 53, X 10, XVI 27.

ერაკლე ჰერაკლე, ბიზანტიის კეისარი 610 — 641 წლებში, ირანელთა წინააღმდეგ დიდი სამხედრო ლაშქრობების ორგანიზატორი (ქართლის ცხოვრება, I, 1955, გვ. 223 — 231; ანტიოქე სტრატეგი, წარტყუენვაჲ იერუსალემისაჲ: TP, IX, 1909; Н. Пигулевская, Византия и Иран на рубеже VI — VII веков, 1946, გვ. 263 — 272): V 22.

ეფრემ ძე იოსებ მშვენიერისა, ბიბლიური პატრიარქი, გულადი მებრძოლი და ჩინებული მოისარი, „ძენი ეფრემისნი“ იყვნენ „მომრთხმელნი და მოისარნი მშვილდებიტა“ (ფს. 77,9). დავით სოსლანი და მისი წინაპრები ქართულ საისტორიო წყაროებში იწოდებიან „ეფრემიანებად“, ეფრემის ჩამომავლებად, ეფრემის ძირთაგან (თესლთაგან) „აღმორჩებულად“ „თამარიანში“ ეს მომენტი მკვეთრადაა ხაზგასმული (კ. ქეკელიძე, ეტიუდები, I, 1956, გვ. 312 — 318): I 19, V 26, X 21, XVI 10, XVII 21.

გახტანგ გორგასალი, ქართლის მეფე V საუკუნის მეორე ნახევარ-

ში, გარდაიცვალა 502 წელს სპარსთა წინააღმდეგ ბრძოლაში მიყენებული მძიმე კრილობის შედეგად. ისტორიამ იგი დიდების სახელით შემოსა. თამარ მეფის ეპოქაში საქართველოს სახელმწიფო დროშას ეწოდებოდა „დროშაჲ გორგასლიანი და დავითიანი“. „უბატუი გორგასლიანი“, „უბატანგის ტომი“, „ტანითა გორგასლიანითა“ ძველ მწერლობაში გავრცელებული ეპიტეტებია ქართველ მეფე-მამაკაცთა ქაბუკური უნარიანობის დასახასიათებლად: I 23, XI 10, XVI 22.

გეს-ი „ვისრამიანის“ მთავარი გმირი, რამინის სატრფო: VII 22.

ჯეგს ბერძნული მითოლოგიით ყველაზე დიდი და ძლიერი ღმერთი, რეასა და კრონოსის შვილი, მეფე და ღამა ღმერთებისა: IV 6, X 13, XVI 3.

ზოროასტრო ზარადუსტრა, ძველი ირანული რელიგიის—მაზდეიზმის დამაარსებელი, ცხოვრობდა VI საუკუნეში ჩვ. წ. აღრიცხვამდე. ზოროასტრიზმი აღიარებს ცეცხლთაყვანისმცემლობას და კეთილი და ბოროტი ძალების არსებობას. ერთ-ერთ ძველ ქართულ თარგმნილ ძეგლში, რომლის სათაურია „ელინთა ზღაპრობანი“, ზოროასტროს შესახებ ნათქვამია: „პირველად ქალდეველთა მიერ მოპოვნებულ იქმნა ვარსკულავთმრიცხუელობაჲ და ქუეყანის-მზომელობაჲ: ვარსკულავთ-მრიცხუე-

ლობად უკუე ზოროასტროდსაგან, ხოლო ქუეყანის-მზომელობად — ა[ვ]ლ[ტ]სგან“ (ენიკის მოაბზე, X, 1941, გვ. 42). „ელინთა ზღაპრობანის“ გამომქვეყნებელი ი. აბულაძე სამართლიანად შენიშნავს, რომ დამოწმებული ციტატის მიხედვით უნდა გაჩენილიყო „თამარიანში“ XVII ოდის 22—23-ე ტაეებები, სადაც მოხსენებულია ზოროასტრო და აპეტოსე (იქვე, გვ. 6—7): XVII 23.

თამარ გიორგის ასული ბაგრატიონი, საქართველოს მეფე 1184 — 1213 წლებში, ჩახრუხადის თხზულების ქების ობიექტი: შეს. 1, I 3, 8, 11, II 5, III 1, IV 2, X 1, XI 5, XII 1, XV 2, XVII 5, XVIII 40.

თარში-ი ტარსუსი, სავაქრო ქალაქი, მდებარეობს სამხრეთ თურქეთში; მეზამბეობით, ბამბის ქალაღლით, მატყლის ნაწარმით, ხილეულითა და ხორბლეულით განთქმული ცენტრი ახლო აღმოსავლეთში; დაარსებულ იქნა VII საუკუნეში ჩვ. წ. აღრიცხვამდე. ტრადიციული გაღმოსავლეთით აქ დაიბადა პავლე მოციქული: XVI 17.

თურქ-ი: XVII 14.

იესე დავით წინასწარმეტყველის მამა. რაკი ქართველი ბაგრატიონები ტრადიციულად იწოდებოდნენ დავითიანებად (ე. ი. დავითის ჩამომავლებად), ისინი

საისტორიო წყაროებში იხსენებიან, აგრეთვე, „იესიანად“ და „იესიან-დავითიანად“: XII 4, XVI 1.

ივლით ბიბლიური პერსონაგი (ნ. აქვე გვ. 103—104): VII 17. ილივისხ ველ-ი ელისეის ველი (ნ. აქვე გვ. 111—113): VII 49. ინდ-ი ინდო, ინდოელი: IX 6, XV 24.

ინდო ნ. ინდი.

ინდოეთ-ი IX 5.

იონთა ველ-ი საბერძნეთი: IX 9.

იონ-ი იონიელი, ბერძენი: IX 9.

ისლამ-ი მაჰმადის სარწმუნოებრივი მოძღვრება: XVII 12.

ისო ისუ ნავე, ეფრემიანი, ბიბლიური წყაროებით, მოსეს მიერ დაღვნილი წინამძღვარი ებრაელთა ხალხისა, გულადი მეომარი და მკაცრი მმართველი, ებრაელთა მხსნელი სიღარიბისა და ხეტილისაგან: VII 12, XII 9.

ისპირ-ი სპერი, შავი ზღვის პირეთის პროვინცია სამხრეთ საქართველოში: X 19.

კაენ ადამ და ევას შვილი, „მშრომელ ქუეყანისა“ (მიწის მუშაკი), ცოდვიანი და შურიანი. რომელმაც თავისი ძმა აბელი ველზე გაიტყუა და მოკლა (შესაქმე, თ. 4): VII 26.

კაენის ყაისი ანუ მაჯნუნი (ნ. ლეილი და კაენის): VII 26.

კვიროს კიროსი, სპარსთა მეფე 558 — 529 წლებში, აქემენიდების დინასტიის ფუძემდებელი: VII 54.

კონსტანტინპოლ-ი კონსტანტინეპოლი, ბიზანტიის სატაბტო ქალაქი: VIII 8.

კრონოს ზევისის მამა (ნ. აქვე გვ. 127) XVI 5.

ლაშა გიორგი, შვილი თამარ მეფისა და დავით სოსლანისა, საქართველოს მეფე 1213 — 1222 წლებში: I 21, V 32, XVI 24, XVII 18.

ლეილი და კაენის შეყვარებული წყვილი, ნიზამი განჯელის (1141—1203/1211) სამიჯნურო პოემის „ლეილიმაჯნუნიანის“ პერსონაჟები.

ნიზამმა „ლეილიმაჯნუნიანი“ დაწერა შირვან-შაჰის აღსართან პირველის დაკვეთით 1188 წელს ოთხი თვის განმავლობაში (E. Бергелс — Низамий, 1948, გვ. 137—172). პ. ინგოროყვას აზრით, ეს რომანი 1188 წელსვე უთარგმნიათ ქართულად საქართველოში აღსართანის ჩამოსვლასთან დაკავშირებით და მაშინვე დიდი გავრცელება მოუპოვებია ხალხში. ის ფაქტი, რომ ჩახრუხაძე მაჯნუნის სახელს კაენის ფორმით იმოწმებს, პ. ინგოროყვას აძლევს საბუთს, რომ „თამარიანის“ ერთ-ერთ პირველ წყაროდ „ლეილიმაჯნუნიანის“ ჩვენამდე არმოღწეული ქართული თარგმანი დასახელოს (რუსთაველის კრებული, 1938, გვ. 21—27): VII 26 — 27.

განგლის-ი: V 19.

შიდ-ი მიდიელი: XV 10.

მოსე წინასწარმეტყველი, ებრაელთა წინამძღვარი და სჯულისმღებელი, რომელმაც ბიბლიური გადმოცემით გამოთალა ქვისაგან „ფიცარნი საწამებელნი“ და სინას მთაზე ასულმა უფლის კარნახით „აღწერნა ფიცარსა ზედა სიტყუანი ესე სჯულისანი ათნი სიტყუანი“ (გამოსლვათაჲ, 34, 28). შესიტყვებაში „მოსეს ფიცარსა მთას ნაფიცარსა“ იგულისხმება აქ აღნიშნული „ფიცარნი საწამებელნი“, რომელზედაც აღწერილია „ათნი სიტყუანი“, ანუ ათი მცნება: XV 32.

მოსულ-ი ძველი სავაქრო ქალაქი მდ. ტიგრზე. ბაღდადიდან 450 კმ. დაშორებული ჩრდილო-დასავლეთით. მოსულის ბაზარზე იყიდებოდა არაბული ყავა, ბამბისა და ტყავის ნაწარმი, სურნელოვანი საქონელი და სხვ.: I 38, VIII 6.

მოჰამად-ი მოჰამადი, არაბეთის დიდი რეფორმატორი, აღიარებული მუსლიმანთა წინასწარმეტყველად: I 56. VIII 16.

მუშოფ-ი დამასკი, სილამაზით განთქმული ქალაქი სირიაში, „დედამიწის სამოთხე“, „აღმოსავლეთის თვალი“: I 25.

ნებროთ ხუსის ძე. ბიბლიით პირველი მეფე ქვეყანაზე, კარგი მეომარი და მონადირე. მის შესახებ ბიბლიაში წერია: „ხუს შვა ნებროთ. ამან იწყო გმირყოფად ქვეყანასა ზედა. ესე იყო გმირი მონადირე წინაშე უფლისა ღმრთი-

სა, ამისთვის თქუეს, რამეთუ: ნებროთ გმირი მონადირე წინაშე უფლისა. და იქმნა დასაბამ მეფობისა მისისა“ (შესაქმე 4, 8—9). ქართულმა აპოკრიფულმა და საისტორიო მწერლობამ ნებროთი იდეალურ გმირად წარმოგვისაბა. ჯუანშერის თქმით, იგი „ლომსა ძალითა, ვითარცა თიკანსა, მოიყვანებდა, კანჯართა და ქურციკთა ქუებითი იპყრობდა (ქ. ცხ. I, 1955, გვ. 161). ლეონტი მროველის ცნობით, ძველად არსებულა „ნებროთის წიგნი“, რომელშიც აღწერილი ყოფილა ნებროთის გმირობის ამბები, მაგრამ ასეთ წიგნს ჩვენამდე არ მოუღწევია. როგორც სამართლიანად წერს კ. კეკელიძე, „თქმულება ნებროთის წიგნის შესახებ შეთხზულია ლეონტის მიერ“: XVI 11.

ნისრ-ი მისრი, არაბული სახელწოდება ეგვიპტისა: V 21.

ნოე ბიბლიური პერსონაჟი, რომელმაც ღვთის ბრძანებით ააგო კიდობანი, შეასახლა შიგ ორივე სქესის ადამიანთა და ცხოველთა წყვილები და წარლენას გადაარჩინა (შესაქმე, თ. 7 და შემდეგ): IX 1, XVIII 29.

ნოსარ ნისრელი, „ანირანდარეჯანიანის“ პერსონაჟი (ნ. აქვე გვ. 101): VI 1.

ოხ-ი: V 18, X 19.

პირო ნეოპტოლემი, აქილევსის ძე, ტროადის მისასვლელთან

ბრძოლებში სახელმძღვანელო მე-ბრძოლი, ენამახვილი და გაბედული (ნ. აქვე გვ. 101): VI 1.

პლატონ ობიექტური იდეალიზმის უდიდესი წარმომადგენელი. ანტიკურ ფილოსოფიაში, ცხოვრობდა 427—347 წლებში ჩვ. წ. აღრიცხვამდე: შეს. 4, II 15, VII 53, XII 15, XVII 21.

პონტოს ზღვა შავი ზღვა: XVI 14.

რავი სურია, მზის ღმერთი (ნ. აქვე გვ. 88—91): XI 7.

რამინ „ვისრამიანის“ მთავარი გმირი, ვისის სატრფო: VII 22.

რან-ი არანი, სომხეთისა და საქართველოს მოსაზღვრე სახანო: I 29, V 23.

რეა ზევსის დედა (ნ. აქვე გვ. 127): XVI 5.

როსტომ „შაპ-ნამეს“ ერთ-ერთი მთავარი პერსონაჟი: I 29.

რუსეთ-ი IX 8.

საამ „შაპ-ნამეს“ ერთ-ერთი მთავარი პერსონაჟი, ქართულ მწერლობაში „საამ-ფალავნის“ სახელით ცნობილი: X 12.

სალა (ნ. აქვე გვ. 108—110): VII 24.

სამფსონ ბიბლიური პერსონაჟი (ნ. აქვე გვ. 104—106): VII 18, 54.

სარამა გრძნეული ქალი (ნ. აქვე გვ. 84—88): შეს. 3.

საულ ებრაელთა მეფე, რომელსაც ბიბლიური გადმოცემით უფალმა მეფობა წაართვა და და

ვით წინასწარმეტყველს „მიჰმად-
ლა შეფიცებულად“. სამოელ წი-
ნამძღვარი მიმართავს საულს:
„განხეთქოს უფალმან მეფობა შე-
ნი კელისაგან შენისა და მისცეს
იგი მახლობელსა შენსა დავითს,
ვინათგან არა უსმინე კმასა უფლი-
სასა და არა აღასრულე რისხუა
გულისა წყრომისაჲ მისისა ამა-
ლეკსა ზედა“ (I მეფეთა 28, 17—18):
I 63.

სეგორ-ი პატარა ქალაქი, სადაც
სოდომ-გომორის დანთქმის წინ
შეაფარა თავი ცოლშვილითურთ
ლტოლვილმა ლოთმა (შესაქმე,
19, 21—25): I 58.

ხელონი მთვარის ქალღმერთი
სელენე (ნ. აქვე გვ. 122—124):
XVI 3.

სიონ-ი მთა იერუსალიმის მახ-
ლობლად: XVIII 1.

სოკრატ სოკრატე (469—389
წწ.), ბერძენი ფილოსოფოსი, პლა-
ტონისა და ქსენოფონტეს მასწავ-
ლებელი (ს. დანელია, სოკრა-
ტეს ფილოსოფია, 1936): შეს. 3,
I 45, XVII 21.

სოლომონ ბრძენი, დავით წი-
ნასწარმეტყველის შვილი და მეფე
ებრაელთა: XV 4.

სოფოკლი სოფოკლე (496—
406 წწ.), ბერძენი დრამატურგი,
წერდა სახოტბო შინაარსის ლექ-
სებსა. ტრაგედიების გარდა ჩვე-
ნამდგე მოაღწია მისმა ორმა ელე-
გიამ. ერთ მათგანს უძღვის ეპიგ-
რამა: „სოფოკლემ ჰეროდოტე-
სათვის შეთხზა ოდა. ის მაშინ 55
16. ი. ლოლაშვილი

წლისა იყო“ (ს. ყაუხჩი შეი-
ლი, ბერძნული ლიტერატურის
ისტორია, I, გვ. 301): XIV 4.

სპარსეთ-ი: IX 14.

სპარს-ი: I 24, V 22, VII 29,
XV 10, XVI 13, 19, XVII 1.

სურია მზის ღმერთი (ნ. აქვე
გვ. 90—91. შდრ. საბა): XV 18.

ტაო სამხრეთ საქართველოს
პროვინცია: X 19.

ტროელ-ი ტროადის მცხოვრე-
ბი: VII 16, XIV 3.

უშიროს ჰომეროსი, ბერძენი პო-
ეტი, ავტორი განთქმული თხზუ-
ლებებისა „ილიადა“ და „ოდისეა“:
შეს. 4, I 46, VII 54, X 10, XIV 3.

ფარუხ შირვანის შაჰი ფარუხ-ზა-
დე ბენ-მანუჰაპრ? (კ.კეკელიძე,
ეტიუდები, III, 1955, გვ. 35):
V 18.

ქაბა ქააბა, მუსლიმანთა სამ-
ლოცველო ტაძარი ქ. მექაში:
VIII 15.

ქალდეველ-ი: XVII 22.

ქარყუმ-ი ყარაყუმი, უდაბნო
თურქმენისტანის სამხრეთ ნაწილ-
ში, კასპიის ზღვის აღმოსავლეთით
(შდრ.: TP, IV, გვ. 104—105):
I 29.

ზარვან-ი შირვანი, საქართვე-
ლოს ვასალური სამთავრო XII—
XIII საუკუნეებში, აწინდელი აზერა
ბაიჯანის ნაწილი: XII 33, X 19.

შატბიერ (ნ. აქვე გვ. 110):
VII 25.

ჩინ-ი ჩინელი: VIII 7, IX 6.

ხაზარეთ-ი საქართველოს მოსაზღვრე ქვეყანა ჩრდილოეთით, მდებარე ჩრდილო კავკასიაში შავსა და კასპის ზღვათა, კასპიის მთებსა და ვოლგა-დონის შუა: VIII 7, IX 8.

ხან-ი თურქი: VIII 7, IX 6.

ხვარაზმშა ხვარაზმის შაჰი (შდრ.: „ხვარაზმშა მეფეა მორქმით მჯდომელი“ — ვ. ტ., 513,1). ნ. მარის აზრით, ხვარაზმშა „თამარიანში“ გეოგრაფიულ სახელს უნდა ნიშნავდეს: ხვარაზმშაჰრს **ش خوارزم**, ე. ი. ხვარაზმის ქალაქს — ხურუმსო, მაგრამ

მისი ამგვარი გაგება არასწორია. ამ სიტყვაში იგულისხმება არა გეოგრაფიული პუნქტი, არამედ ხვარაზმის შაჰის თანამდებობა, რასაც ექვმიუტანლად ადასტურებს B ნუსხის წანაკითხი: „ხვარაზმშა მდევსა“, ე. ი. ხვარაზმის შაჰად (მეფედ) მდევსა (მყოფსა), ხვარაზმის შაჰის თანამდებობის პირს: XVII 15.

ხლათ-ი ქალაქი ვანის ტბის სანაპიროზე შაჰ-არმენის სამფლობელოში, ხლათელი სულტნის რეზიდენცია, რომელიც დაარბიეს ქართველებმა 1205 წლის მახლობლად: VII 32.

ხოსრო დადარ-ი ანუ შირვანი, სასანიდების დინასტიის წარმომადგენელი, სპარსთა მეფე 531—579 წლებში: X 12, XVI 19.

ლ ე ქ ს ი კ ო ნ ი

1. ზმნის ნაშთი „არს“, „არის“: თუმც ა მზე IV 14; საღ ა V 4; ვინ ანისად ა V 14; ვინ ა შენებრად XI 4; ჭრპლით ა შემარცხვენალი XI 11; რა მძლედ ა XVI 18; ზენით ვინც ა XVI 26; საწესიერეს ა XVIII 36.

2. აი: ა მულაზარი, შეს, 10; ა სურმა ისო VI 3; ა გრძელობს VII 45; ა რავი დია XI 7; ა რეა XVI 5.

ადამეთ-ი IV 3 ადამიანთა საცხოვრისი.

ადამიერ-ი XVIII 23 ადამიანი.

აელეზა „ხმათ შეწყობა სირთაგან“ (საბა), ფრინველთა გალობა: ააელესო XVI 19 სირთა მსგავსად ხმა შეაწყესო.

აფად-ი VII 32 ბელადი, წინამძღოლი.

ავარი-ი IX 16 ნადავლი, ალაფი.

ავი-ი XI 7, XII 13 ცუდი, ბოროტი, ანჩხლი.

ავლ-ი ზღუდე, გალაყანი: აქვს სვე დიდ ავლად XVI 14 ბედი აქვს ღას დიდ გალაყანად, სიმაგრედ (შდრ. „შაჰნამეს“ ქართული ვერსიები, I, სტრ. 438,3: კარავ-ოთაღნი დაიდგეს, გარე მოივლეს ავლითა).

აზავირ-ი VII 27 აზავერი, ტვირთის საზიდავად გახედნილი ხარი.

ათაბეგ-ი XVII 15 ათაბაგი.

ათაბალ-ი VII 3 ათლარიანი, ათსიმიანი საკრავი ინსტრუმენტი.

აღალეზულ-ი I 35 გათამამებული, თავაწეული, გაამაყებული.

აღვა I 11 ედემის ხე; VII 10 ალვის ხე; VIII 12 ხე, რომლის სურნელოვანი მერქანი იხმარება საკმეველად.

ამო VII 36, 38 საანებელი, სასიამოვნო, საამო.

ამჭედრება ცხენზე შეჯდომა: ამჭედრდეს ოდეს VII 11.

ამჭედრებულ-ი I 37 ამხედრებული, ცხენზე შემჯდარი.

არ ყოფნა: ვაჲ, მაგალითო, მე ოდენ ვარი IX 2 ვაი, უცნაურო ამბავო, რომ მე მარტო ვარ; ვლთა გაქრასა ოდენ შა ვარი IX 21 მხოლოდ ველზე გასაქრელად ვარ გამზადებული.

არამ-ი: არმით აენებლა V 17 აზარალებდა, ზარაღს აყენებდა.

არდი XV 30 აწ, ამ წუთას, ამ მომენტში (ნ. აქვე გვ. 129).

არე I. პლანეტა მარსი: შენ არე მთენი არ გგვანდეს IV 5; რად მუეობს არე X 5.

2. ადგილი, გარემო: შენ არე მთენი IV 5; დაწვთა არესა VII 50.

არსა IV 4 არსად.

არსება: ვინ არსე მანი IV 1 ვინც (რომელმაც) დაარსე (შეჰქმენ) ცის კამარა.

არს-ი 1. მყოფი, არსება, სულიერი ქმნილება: სიტყვითა არსნო შეს. 1; განცვიფრდეს არსნი X 4; მოუნდა არსთა XV 10; ისმინეთ არსნო XVII 1; მოსრნა სრულნი არსნი XVIII 30; არსთა მიერსა XVIII 41.

2. მნათობი: არსნი მჴედ გვმობენ II 14; წყალთა არსთასა VII 29; ქნარი არსით მთქნარი III 3 ვარსკვლავი მნათობით ჩამქრალი.

არს-ქმნა I 62 არსის ქმნა, შესაქმე, ქვეყნისა და სულეერ არსებათა შექმნა, გაჩენა.

ასრულ-ი X 7 ასული (მალლა).

ასწორებულ-ი არვინ ჩნდა თქვენად ასწორებულად I 32 არავინ გამოჩნდა თქვენი შესადარი, სწორი, ბადალი, თქვენთან გათანაბრებული.

აღვირ-ნასხმეგ-ი VII 52 აღვირასხმული, ლაგამამოდებული.

აღმართებულ-ი I 20 აღმართული.

აღმორჩება აღმოცენება, ყლორტის ამოყრა: გენიშნეს ლაშას აღმორჩებანი XVI 24 გენიშნა ლაშა გიორგის დაბადება.

აღმორჩებულ-ი I 19, XV 16 აღმოცენებული, ყლორტად ამოსული.

აღმოშენება XV 16 აღმოცენება.

აღნათქვამ-ი XII 11 აღთქმული.

აღნათქმეერ-ი XVIII 33 აღთქმული.

აღრაცხვა II 4 დათვლა, აღრიცხვა.

ახოვან-ი XVII 12 „ტანად დიდი და ძლიერი“ (საბა), მხნე.

ახოვნება XVI 11 სიმხნე, ძლიერება.

აჯა VII 13, 15 ვედრება, ხვეწნა, სათხოვარი.

ბადრობა: 1. ვინ ჳრმოითა ბადრობს I 20 ვინც (რომელიც) ხმლის ხმარებაში ბადრი იამანიძეს ემს-

გავსება, ან ვინც ხმლით იბრძვის ბადრივით.

ბადრობა ნაწარმოებია „ამირანდარეჯანიანის“ გმირის სახელიდან ბადრი (შდრ. ამირანი—ამირანობა, ტარიელი—ტარიელობა და სხვა). ეს სიტყვა დამოწმებულია ფეშანგის „შაჰნავაზიანშიც“: ვინ ჳლმითა ბადრობს, მებრძოლთა შექნა აბჯართ კვეთანი (სტროფი 1).

2. ვერავინ გბადრობს XV 19 ბადრი მთვარისებრ სიკაშკაშეში ვერავინ შეგედრება. ეს ჳმნა ნაწარმოებია ჳედსართავი სახელიდან ბადრი (ბა), რაც ნიშნავს კაშკაშას, გავსილს.

ბან-ი IV 1 ცის კამარა.

ბარე V 25, 29 ბარენ.

ბედ-დილობა XVI 14 დიდებლობა.

ბედიოთება: აბელითა XV 27 გააცუდა, გააუბრალოა, გააუშგაგსოა.

ბევრ-ათას-ი II 2 ათასჯერ ათი ათასი; ანუ 10.000.000.

ბევრ-ი I 54 ათი ათასი (10.000).

ბიბი VIII 10 ქალი, ქალბატონი, ცოლი (ნ. აქვე გვ. 114—115).

ბმა დაბმა: იბი V 3 დაიბი, დაიტყვევი.

ბნელება დაბნელება: აბნელა IV 2 დააბნელა.

ბრალება I 47, XV 13 დაბრალება, ბრალის დადება, საყვედურის თქმა, გაკიცხვა.

ბრღვევა მრისხანება, ბობოქრობა: იბრღვევდა მჴეცებრ I 33 მრისხანებდა, ბობოქრობდა მხეცივით.

ბროლისა ველ-ი I 6 მეტაფორული გამოთქმა თეთრი, ბროლივით პირისახის აღსანიშნავად.

ზრძნობა I 45 სიბრძნის გამოჩენა.

ზრქალ-ი ტერფი: ერთი თავსა და გველი ზრქალსა XVIII 25 (ევა) ემტერებოდეს გველის თავს და გველი კი—(ევას) ტერფს.

ბიბლიური გადმოცემით, როდესაც გველმა ადამ და ევა შეაყვინა, ღმერთმა გველი დაწყველა: „წყულ იყავნ შენ ყოველთა პირუტყუთა და ყოველთაგან მტყცთა ქუყყანისათა. მკერდსა ზედა და მუცელსა ხვილოდი, და მიწასა შუამდე ყოველთა დღეთა ცხოვრებისა შენისათა. და მტერობა დაედვა შორის შენსა და შორის ღვთისა და შორის თესლისა შენისა და შორის თესლისა მისისა. ი გ ი უ მ ზ ე რ დ ე ს თ ა ვ ს ა შე ნ ს ა და შე ნ უ მ ზ ე რ დ ე ბ რ ქ ა ლ ს ა მ ი ს ს ა“ (შესაქმე, III, 14—15).

გააღ(ა)მება აღამივით აფრიალებს: მათ გულსა აღმით, მით გაგაღამით ქოსთავე თანა სანაჰ-საძღუნელი X 20 მათ გულს სატკივარს უჩნთ, რომ (შენი მოხარკენი) სპილენძის დოლის დაკვრისთანავე დროშასავით აგიფრიალებენ ხოლმე ძღუნად და საბოძერად მოტანილ საქონელს.

გაამაყება: გაამაყნეს I 35 გაემაყებინა.

გაბასრებულ-ი I 38 გაკიცხული, სასაცილოდ აგდებული, შერცხვენილი, გაწილებული.

გაგულქველება ქველობის, მხნეობის გამოჩენა: გაგულქველავად VII 19 გულმტკიცედ, გულმაგრაოდ, გულმამაცად, გულმხნედ.

გავსად: VII 4.

გაზ-ი: I, 44.

გამკიცხოვნება IV 9 დაცინვა, გაკიცხვა, გაქირდვა.

გამომეტყველ-ი გამომთქმელი, პოეტი, მწერალი: გამომეტყველებ X 22 პოეტურად.

გამომღებარე V 11 შემფერადებელი, მღებარი, „ფერების მცოდნე ოსტატი“ (საბა).

გამოყენება გამოდევნა: გამოგვაყენნა საშუაბლისგანა XVIII 20 გამოგვდევნა საფუფუნო აღგილიდან.

გამოკუება დაკლება, გამოკლება: გამოკვენესა XVIII 26 დააკლდნენ, გამოაკლდნენ.

გამრიცხვებულ-ი XII 8 გამრავლებული.

გამცდელ-ი XII 6 მნახველი, მქვრეტელი.

გან IV 2 განა (კითხ. ნაწილაკი). შდრ. ვახტანგ VI: გაეწყობის გან ებასრა (თხზ. სრ. კრ., 1947, გვ. 56).

განაპარსევი VII 18 გაპარსული.

განაცისკრევი VII 44 გაცისკრებული, ცისკარივით გაბრწყინებული.

განბნევა გაფანტვა: განიბნივნეს I 51 გაიფანტნენ.

განზრძნობა XII 14 განსწავლა (ვისიმე), სიბრძნის გამოჩენა.

განდგომიერ-ი XVIII 30 გამ-
დგარი, განდგომილი.

განდრეკა მიქცევა, გადახრა:
განდრეკს მოტნი I 51 უკუ იქცნენ,
მიიქცივნენ მორბენალნი.

განკაცება XVI 23 კაცობა,
ადამიანობა, კაცთმოყვარობა.

განმარისხ-ი XVIII 16 განმა-
რისხებელი, რაც რისხვას იწვევს.

განმთავრებულ-ი I 11,30 გამ-
თავრებული, ხელისუფლების სა-
თავეში მყოფი მთავარი.

განმჯნობა I 36, 42 გამხნეება.

განრისხება: არა განრისხდა I 44
არ გაჯავრდა; განრისხებულ VII 14
გასაჯავრებულად, რისხვის გამო-
საჩენად.

განსაცდელ-ი X 24 თვალთ
დასანახავი.

განსხმა XVII 14 გაყრა, გა-
რეკვა.

განუცად-ი XII 5 თვალთ და-
უნახავი.

განქიქება გამოაშკარაება, შე-
რცხენა: განქიქა XVIII 18 შეარ-
ცხენა, გამოაშკარავა (ისინი).

განქიქებულ-ი I 56, XV 15
შერცხენილი.

განცდა დანახვა: ვერ განვიცადი
XV 23.

განძება: ვინ განაძ ლეულ VII 43
ვინც (რომელიც) გააძევე (გააძვე)
მოსასპობად (სულის დასაღვეად).

განძეგარ-ი VII 13 განძეული,
ძვირფასი ნივთები.

განძ-ი: განძებალ XVI 24 განძად,
განძეულად, საქურქლედ.

განწესება I 22 წესის დადგენა,
წესრიგის შემოღება, გარიგება.

გარდაკონვა კონად შეეკრა
რისამე, შესკვნა: ენა გარდამკონოს
XVI 5 ენა შემეიკრას, დამიბას.

გარდაჯდევა გადახდევინება:
რაცა ქაშს ურჩოა გარდასაჯდეულად VII 37
რაც საქიროა ურჩების გადა-
სახდელად.

გასაჯრმლებულ-ი I 36 ხმალ-
დახმალ ბრძოლაში გასასვლელი
(ნ. აქვე გვ. 93—94).

გასულტანება XVII 17 სულ-
ტნად გახდომა, გამეფება.

გატევრება I 3 ტყეში გაქრა.

გაშა VII 33 სამეფო ტახტი
(ნ. მარი).

გაშენება 1. აშენება, აყვავება:
გააშენე XI 12.

2. შენად გახდომა: გააშენე XI 12.

გაცულება: გაგვიცულდა XVI 16
გაგვიუქმდა.

გაქრა VII 7, IX 4,21 მიჯნურ-
თა გავარდნა, გასვლა (ველად).

გება 1. მოპასუხეობა: ვერ ვეგე-
ბი XII 15 მოპასუხეობას ვერ ვი-
ქისრებ.

2. შეძლება: ვერ ვეგები XII 15
ვერ შევძლებ.

3. გაჩენა, შექმნა: ევე ნათელი IV
12 გაჩნდი ნათელი; ღმრთისაგან ევე
XI 5 ღეთის წყალობით გაჩნდი.

4. მიგებება: მოემან გებით XI 17
სტუმრების შეგებებით.

5. გახდომა: ოს თამარ ევე XI 5
როდესაც შენ, თამარ, გახდი.

გებულ-ი I 62, XV 7, 32 არ-
სებული, მყოფი.

გვიან XIV 1 ხანდაზმით.

გზნა (იგივე გზნება) VII 40 აღგზნება, ანთება.

გიშერ-ი XV 25 შავი ფერის ძვირფასი მკვრივი მინერალი, სათი.

გლახ ვაი, აფსუს: მო-გლახ-ველოდი IX 19 ვაი (აფსუს), რა ცუდუბრალოდ (ტყუილად, ამაოდ) მოველოდი.

გმერა ჩხვლეტა, ჩასობა, ძგერება, ჩაკვრა: გულს უგმიროს I 46 გულში ჰკრას, აძგეროს, ჩაუსვას (მახვილი).

გონება აზრი: გონებად მომზე VII 36 (ჩემი) აზრით მზის ორეული. გონებიერ-ი შეს. 9 ქკვიანი, გონიერი.

გრძნება მისნობა: გრძნითა შეს. 3 გრძნებით, მისნობით.

გულისა ნებ-ი I 8 გულის წადილი, გულით სასურველი.

დაბინდება XV 17 შებინდება, ბინდის გადაფარება.

დადარ-ი X 12 სამართლიანი, ზედწოდება ხოსრო ანუშირვანისა.

დადება: დასდვა ბრძანება II 3 ბრძანა, გასცა ბრძანება.

დადებულ-ი: და-ცა-დებულად I 24 დადებულად-ცა.

დადირ-ი X 15 ძმა, მეგობარი.

დადრეკა ქედის მოხრა, დათანხმება, დაყოლა: დასაბაჟს დადრკა, ცხადად არ დადრკა XVIII 5.

დავა ჩხუბი, ბრძოლა: ოს დიდ მან დავით V 18 როდესაც მან დიდი ბრძოლით.

დავალ-ი 1. დასალიერი, დასავალი: ქმელთა დავალი XVIII 41.

2. სახელმწიფო: მისცა დავალი XVIII 41.

დავით: ოს დიდ მან დავით V 18. ნ. დავა.

დალმობა VII 24 დასნეულება.

დამბზნელებაჲ V 10 დამბზნელებელი.

დამეტება IX 4, XIV 4, XVII 21 ჯობნა, გადამეტება, უფრო მეტის თქმა.

დამეტებულ-ი I 9, 54 გადაქარბებული, გადამეტებული.

დამზარ-ი ზარმაცი, მცონარე: არად დამზარი VII 37 დაუზარელი.

დამწეს-ი დამდგენელი: ივათ დამწესი XVI 1 ივათების შემთხვეული, დამდგენელი (იგულისხმება სოლომონ ბრძენი).

დანთქმა შეს. 6, I 26, IX 1, XVI 12 წყალში ჩაძირვა ან დაღრჩობა; VII 56, X 6 სიბნელეში გაქრობა.

დარება შეს. 9, XVI 28 შედარება, მსგავსება: ვარდთა გიდარნე ნაშენებანი XVI 5 ნაშენებანი ვარდებს შეგიდარე (მიგიმსგავსე).

დარ-ი VII 19, IX 12 სწორი, მსგავსი, შესადარი.

დარმანი წამალი: დარმანის ველი II 7 სამკურნალო ველი.

დასატენალ-ი XI 14 დასატენი.

დასახვა, დახახება IV 3, VII 55 წარმოსახვა, გამოხატვა: ათქვეს დასახებად XV 25 წარმოგისახეს, გამოგისახეს.

დას-ი II 2 გუნდი, მწყრივი.

დახულტნებულ-ი I 25 გასულტნებული, გამეფებული.

დახსნა თავდასხმა: ჭაფად დაგესხნეს VII 30 უცხად, მოულოდნელად თავს დაგესხნენ.

დაუმალევ-ი VII 11 უსწრაფესი, უჩქარესი.

დაუნაყელ-ი VII 45 დაუჩიქველი, დაუტანჯველი.

დაუშრომ-ი XVII 14 დაუღალავი, დაუშრომელი:

დაუწეს-ი XVIII 32 დაუწესებელი, დაუდგენელი.

დაუწვევ-ი VII 40 დაუწველი.

დაქადებულ-ი I 7 დამუქრებული.

დაშვრომა VII 25 დაქანცვა, დაღლა.

დაცემა მომარჯვება, გამოყენება: და-ცა-ვსცე XI 3 მოვიმარჯვო კიდეც (ნ. აქვე გვ. 62).

დაჯაბნებულ-ი I 49 დალაჩრებული, ჯაბანად ქცეული, შეშინებული.

ღება XVII 12 კიდეება, მოღება, მოკიდება (ცეცხლისა).

ღია 1. ქალი, ღიაცვი: არ ავი ღია XI 7 არ ავი (ე. ი. კეთილი) ქალი.

2. ღიდი: ა რავი ღია XI 7 აი ღიდი მზე.

3. ღიად, ქეშმარიტად: მოჰკალ მე, ღია XV 30; ვინატრე, ღია V 12.

ღრამა XII 6 ვერცხლის ფული. ღრება ნ. დარება.

ღრუნგილ-ი VII 42 მარმარილო.

ღღის-ფერ-ი XV 6 ღღის მსგავსი.

ებანი IV 1, XVI 1, 19, 26 ქნარი, ჩანგი.

ებარე V 21, XI 4 არსებული, მყოფი.

ეგე ნ. გება.

ეგმის-ი: ვინ ჩნდა ეგმისად, მსგავსად აწ მისად I 1 «Блещешь не втуне златом ты в руне» (შ. ნუცუბიძე). ეგ მისი ამ თარგმანში შეცდომით გაგებულა როგორც საწმისი (შდრ. XV, 1 და რუს. თარგ. გვ. 150). ს. კაკაბაძის აზრით, იგი არაბული სიტყვაა იკმას (წყალში ჩასმა, ჩაყენება) და წარმოადგენს იოანე ნათლისმცემლის ზედწოდებას («თამარიანის» ლექსიკონი). რომ მართლაც ეგ მის-ის სახით ღმერთის სიმბოლიურ გამოხატვასთან გვაქვს საქმე, ეს ირკვევა XV ოდის დასაწყისიდანაც: ვინ ჩნდა საწმისად, მსგავსად აწ მისად. აქ საწმისი ნიშნავს არა მატყლს, რუხო-ს, არამედ — საწარმისს, ე. ი. იმას, რაც საწამებელია, სარწმუნოა, სიმბოლიურად — ქრისტეს (ნ. საწმისი). ამიტომ შესაძლებელია, რომ ეგ მის-ში იოანე ნათლისმცემელი იგულისხმებოდეს.

ედემ-ი II 7, X 7 სამოთხის ბალი, წალკოტი, ადამ და ევას თავდაპირველი საცხოვრისი (ბიბლია).

ედემურ-ი XV 18 სამოთხისგარი, სანეტარო, სასიამოვნო.

ევლტის ნ. ვლტოლა.

ეთერი IV 3, VII 21, 47, XIII 2 უთხელესი ჰაერი, შემორტყმუ-

ლი დედამიწისა და ციური მნათობების გარშემო.

ელვ ნ. ელ(ვ)ობა.

ელიჯა XI 14 მაღალხარისხოვანი.

ელნობა I 45 ბერძნობა.

ელ(ვ)ობა შეს. 10, V 9, X 6 ელვარება, ელვისებრი ბრწყინვალეობა; ელვ VII 5 ელვარება, ანათება, ბრწყინავ.

ემირ-ი VIII 15 ამირა, მექის მფლობელი, რომელიც „თამარიანის“ მიხედვით საქართველოში მოსულა დიდებულებით თამარის ხელის სათხოვნელად.

ემისი ნ. მისება.

ერთ-არსება სამ-სახიერ-ი XVIII 9 ქრისტიანული რელიგიით ღმერთი იყო ერთარსებიანი, მაგრამ ამავე დროს — სამსახიერი, ე. ი. ღმერთში განსახიერებული იყო მამა, ძე და სულიწმიდა.

ერთ-სამწყსოობა XV 10 ერთ სამწყსოში (სამრევლოში) ყოფნა.

ერ-ი 1.ხალხი: I 61, IV 3, V 20, XVIII 21.

2. ჯარი, ლაშქარი, სპა: I 37, V 20, 22, XVI 21.

ერმ-ი IV 7, XVI 2 ოტარიდი.

ერჩღეს ნ. რჩ.

ეტლ-ი II 2, V 8, VII 8, X 9, XII 12, XVII 11 ცთომილი, ვარსკვლავი, ბურჯი, ბედის ვარსკვლავი, ბედისწერა; უბლოვნებად IV 4 უბედისწეროდ; სელონის ეტლი XVI 3 მთვარის ღმერთ სელენეს ეტლი (ნ. აქვე გვ. 123).

ეტლ-წანავგრევი VII 48 ბედის-ვარსკვლავწარმეული, უბედო.

3 ყოლა: უვის V 5 ჰყავს.

ვაგლახება I 2, 50 წუხილი, გლოვა, ტირილი, ვაით და უით მოთქმა.

ვან-ი VII 33 სახლი, საცხოვრებელი ბინა, სადგომი, სავანე.

ნ. აგრეთვე: ვანება, მოვანება.

ვარდ-გაწეულ-ი I 10 ვარდად აყვავებული, ვარდივით გაფურჩქენილი.

ვარდ-გულ-ი: იგი ვარდ-გული, იგი ვარდ-გული V 27 ის არის ვარდი და გული, ანუ ის არის ვარდ-გული, ე. ი. ვარდი (მეორე გული სპარსული სიტყვაا گر და ნიშნავს ვარდს).

ვარდ-შამშნარ-ი III 4 ვარდითა და გაუთელავი მაღალი ბალახით დაფარული ადგილი.

ვარო ნ. არ.

ვერ: ვერ მრავლებისა I 3.

ვიდის ნ. სლვა.

ვიეთ-ი X 13 ზოგიერთი, ზოგი.

ვინ 1. კითხვითი ნაცვალსახელი „ვინ“, „რომელი“: შეს. 8, I 12, IV 1, V 4, 5, 14, 16, 29, VII 32, 40, 45, X 9, XI 4, 16, XV 13, 14, 16, 27.

2. რთული ქვეწყობილი წინადადების კავშირი „ვინც“, „რომელიც“: შეს. 8, I 1, 10, 11, 15, 30, 46, II 14, IV 1, V 26, VII 5, 43, IX 3, XV 1, 18, 25, XVI 10, XVIII 23, 28.

ვირე I 62 ვიდრე.

ვიტყვითა ნ. ტყვევა.

ვლი ნ. სლვა.

ვლტოლა: ევლტის XVI 16 გა-
ურბის.

ვნება შეს. 11, II 15, V 17,
XVIII 37 რაიმე ზიანის ან ვნე-
ბის მიყენება, ტანჯვა.

ვხებულ-ი I 44 დავსებული,
დალუპული, დაშრეტილი, აღმო-
ფხვრილი.

ზარ-ი IX 6 შიში, ელდა, საში-
ნელება.

ზარ-აღებულ-ი: შეიქმნა შიში ზარ-
აღებულად I 52 შეიქმნა თავზარ-
დამცემი (პანიკური) შიში.

ზარ-მოსულ-ი შიშით აყვანილი
(შეპყრობილი): არ ზარ-მოსულსა I 38
შიშუნახავს, დამარცხების შიშით
განუცადს.

ზარ-ღებულ-ი XV 29 მოწამ-
ლული.

ზენ-ი I 18 მაღალი, კურთხეული,
ზეციური.

ზესთა I 18 უზენაესი, უმაღ-
ლესი.

ზეს-ი X 1 უმაღლესი, ზეციური.

ზვავ-ი I 33 ამაყი, ამპარტავანი.

ზინდან-ი XI 8 საპყრობილე.

ზრო VII 41 ლერო (მცენარი-
სა), ტანი.

ზუალ-ი I 7, V 8 პლანეტა
სატურნი.

ზღვევა VII 15 დანაშაულის
გადახდევინება.

თავად-ი VII 32 უფროსი, თავ-
კაცი.

თავ-ი I 26 ნავის კიჩო. შდრ.
მარკოზ 4,38: თავადი იყო პირით
კერძო მის ნავისასა თავსა ზედა და ეძინა
(რუს: А он спал на корме на
всплывших).

თანა-მეყოფ-ი: თანა-მეყოფნი წარ-
ვიდეს მსრბოლნი I 52 თანმყოფნი,
მასთან. (რუქნადინთან) მეყოფნი
(ე. ი. მოკავშირენი) გაიქცნენ.

თან-განმწყუ XII 2 თანატოლი-
თბე XVII 3 სტიქია, მატერია,
სხეული.

თება XVI 10 სასიყვარულო
ალერსი (ნ. მარი).

თვალთ-შეუდგამ-ი XI 4 თვალ-
გაუმართავი, შეხედვად შეუძლე-
ბელი.

თვალ-ი 1. ძვირფასი ქვა: სძენეს
ნიჰად თვალნი XVI 17.

2. შეხედულება: შემძლე მელიქსა
თვალთა ფერებად XVII 16.

თვის-ი ნათესავი, მოყვარე: თვი-
სად და თვისად შესაშინარი II 3.
თავისა და ნათესავისათვის შესაში-
ნარი; ბრძენთა თვისი X 11 ბრძენთა
ნათესავი; გიწოდა შენ თვის XV 3
გიწოდა შენ ნათესავი; თვისსა ერსა-
და თვისსა XVIII 6 თავის ხალხს
და ნათესავს.

თვისობა: ვინ ეფრემს თვისობს V 26
ვინც (რომელიც) ეფრემს ენათე-
სავენება, ნათესავად მოხვდება.

თმობა მოთმენა, ატანა: თმო-
ნატანჯვედ VII 23 მოითმინა, აიტა-
ნა ტანჯვა.

თნევა, თნება 1. მოწონება:
შენი სთნდა ყოვლსა სულსა XV 8;
სთნდა შექმნა ცისა XVIII 9; არა
გეთნია V 10.

2. პირთერობა, ლაქუცი: უარ-
ყვეს თნებით I 59.

თოვნება IV 10 თოვლით და-
თვარვა.

თულამე: V 25.

იბი ნ. ბმა.

ისართა: XVI 26.

ისასმენლებ ნ. სასმენლება.

ის-ი X 11 იგი.

ისო ნ. სობა.

ისობა V 26 ისუ ნავეობა, ისუ-
ობა (ისობა). ნაწარმოებია პირ-
თა სახელიდან ისუ (ისო). შდრ.:
ამირანი—ამირანობა, ტარიელი—
ტარიელობა და ა. შ.

ისმოდის ნ. სმა.

ისოდის ნ. სობა.

ისრ-ი V 21 ისლი, „ლერწმის
განსაკუთრებული სახე“ (ნ. მარი).

ისრის ნ. სრევა, სრვა.

კადრება შეს.9 შებედვა, გაბედვა.
კალიბ-ი V 3, VII 35 ფორმა,
ტანის მოყვანილობა.

კამკამისად XII 5 გამკვირვა-
ლელ, კამკამა წყალივით წმიდალ.

კედარ-ი მხარე: კედრით კედრამდის
II 10 მხრიდან მხრამდე.

კეისარ-ი IX 9 ბიზანტიის იმ-
პერატორის ტიტული.

კერძ XVIII 35 წილ.

კოდე X 24 გარდა.

კლება დაკლება, შემცირება:
სპარსთა ერ აკლე V 22 სპარსთა ჯარს-
დააკლე, ე. ი. სპარსთა ჯარი
შემამცირე რაოდენობრივად.

კლევა კვლა, მოკვლა: თავსა კვლად
სდებდეს I 14; თავის კვლად მთნენი I 42;
შთვილნი კვლად შექმნეს XVIII 31;
კალ V 3 მოკალი.

კშევა VIII 12 დაფრქვევა (სურ-
ნელებისა).

კროთმა თრთოლა, შიში, ციმ-
ციმი (შუქისა): შუქნი კროთიან I 7.

კრონოხ-ი პლანეტა სატურნი:
შეს. 10. ნ. ზუალი.

ლარ-ი I 57 განძეული, ძვირ-
ფასი ქსოვილი, აბრეშუმი.

ლალება გალალება, გათამამება,
გაკადნიერება: შააკვრებ ლაღნა-
XVIII 18 ცბიერივით გალალდა,
გათამამდა.

ლალ-ი VII 37, XVI 13 მხია-
რული, თამამი.

ლაუბიერ-ი VII 25 ხუმარა.

ლება XVII 11 ცემით დაღურ-
ჯება (კანისა).

ლებ-ი XVII 11 ცემით და-
ღურჯებული ადგილი (სხეულისა).

ლევა VII 12, 43, XVI 18.
მოსპობა, დაღევა (სულისა).

ლმობა ტკივილი: მათ გულსა.
ალმით X 20 მათ გულს სატკივარს.
უჩნთ, მათ გულს ასნეულებთ.

ლმობიერ-ი XVIII 44 გულშე-
მატკივარი, თავაზიანი, გულჩვილი.

ლოღნა 1. ცდა, ლოდინი: ხელა-
ლოღნა VII 13.

2. ჩაქვავება, ლოდებით ჩაქოლ-
ვა: აჯა და ლოდნა VII 13.

მაგალით-ი VIII 2, IX 2
უცნაური, საარაკო ამბავი, ნი-
მუში.

მაგ-ი VII 35 „მოგვი, გინა
ფილოსოფოსი“ (საბა).

მადლ-მოსიერ-ი XVIII 22
მადლმოსილი.

მამთოვლებარე V 31 თოვლი-
ვით წყალობის გარდამფენი.

მამშვენებრ-ი V 13 დამამშვე-
ნებელი.

მანა 1. „სალილე ქალთა, რო-
ნელსა ზედა ჰკერვენ“ (საბა): მანა
თოვლითა V 11.

2. წამწამი: მანა თოვლითა დაწვ-
მულაზარობს V 11.

მანაყე ნ. ნაყება.

მანგალ-ი V 19 ნამგალი.

მანგ-ი XI 17 მარგალიტი.

მანკიერ-ი XVIII 16 მანკიანი,
ნაკლის მქონე.

მანქანიერ-ი XVIII 31 ეშმაკური
ხრიკების მცოდნე, ცბიერი, ვე-
რაგი, მოხერხებული.

მაოცებარე V 6 გამაოცებელი,
რაც გაოცებას იწვევს.

მარ-გაკვეთილ-ი VIII 10 სა-
ქორწინო ურვად-მიცემული, გა-
თხოვილი ან დანიშნული (ნ. აქვე
გვ. 115).

მართ I 50, IV 7, VII 8, 27,
IX 20, XV 22 ჭეშმარიტად, ნამ-
დვილად.

მართება: მის კერძ ვერ მართებს
XVIII 35 მის წილ ვერ შეუძლია.

მარ-ი IV 2, XVIII 21 გველი.

მარმარ-ი VIII 13 მარმარილო-
სებრი, ბრწყინვალე ან თეთრი
მარმარილო (ნ. აქვე გვ. 117—118).

მაშა 1. პერიპატეტიკოსი, არის-
ტოტელენელი, არისტოტელეს
მიმდევარი (ნ. აქვე გვ. 63—64):
მაშა, მეხელი XI 3.

2. მაშ, აბა: მაშა, მექელი XI 3.

მა-შამხ-ი X 23 მთვარე და მზე
(ნ. მარი).

მალნარ-ი II 7 „მთათა შინა
ტევრნალი შამბიანი“ (საბა), ტყე
მთაში.

მალრიბ-ი VIII 6 დასაველეთი.

მაცისკრებარე V 9 ცისკარივით
გამნათებელი.

მაცისკროვნებ-ი IV 2 ცისკა-
რივით გამნათებელი.

მაძებნიერ-ი შეს. 7 მძებნელი,
მეძიებელი.

მზრძოლ-ი V 26, XI 14, XVI
13, 18 მებრძოლი, „პირველად
ბრძოლის ამშლელი“ (საბა), აგ-
რესორი.

მგებლობა XI 3 დიალოგში მო-
ნაწილეობის მიღება, მოპასუხეო-
ბა (ნ. აქვე გვ. 61).

მგმობ-ი X 21 მგმობელი (სარ-
წმუნოებისა).

მგოდებ-ი VI 2, XI 11 მტი-
რალი, მგოდებელი.

მგოდ-ი X 16 მაგოდებელი,
გოდების მიმყენებელი.

მღალ-ი XVI 13 დაღის დამს-
მელი, დამდაღველი.

მღგენ-ი XVIII 36 ფეხზე დამ-
ყენებელი (ავადმყოფისა, კოჭ-
ლისა).

მდეგ-ი მდგომი, მოხელე, თანამდებობის პირი: ხვარაზშა მდეგსა XVII 15 ხვარაზშის შაჰად (მეფედ) მდგომსა (მყოფსა); ხვარაზშის შაჰის თანამდებობაზე მყოფ პირს.

მდედრ-ი I 34 მშიშარა, ლაჩარი, დედაკაცური კაცი.

მებარე ვისაც რამე აბარია, მფლობელი, პატრონი: დვინის მებარე V 24 დვინის პატრონი, მფლობელი.

ეს სიტყვა დამოწმებულია თეიმურაზ პირველის „ვარდ-ბულბულიანშიც“: უსულოდ გდებული ბულბული „დამარხნეთ, რა ბაღში მოვა მებარე“ (თეიმურაზ I, თხზულებათა სრული კრებული, 1934, გვ. 6). ლექსიკონის შემდგენელს, გ. ჯაკობიას, მებარე გაგებული აქვს როგორც მესაფელავე (ნ. იქვე ლექსიკონში: მებარე), ალბათ, იმიტომ, რომ ტაეპში საუბარია ბულბულის დამარხვაზე, მაგრამ, ჩვენი აზრით, ამ კონტექსტშიც მებარე ნიშნავს ბაღის პატრონს, მფლობელს.

მედგარე მშიშარა, მცონარა, ზარმაცი, „მარადის ძვირის მმარხველი გულსა შინა აღუჯოცელად“ (საბა): არა მედგარე IV 9 უშიშარი.

მეისრე V 29 ისრის მტყორცნელი, მოისარი.

მელიქ-ი XVII 16 ნეფე.

მელნის ტბა VII 50, XV 25 მეტაფორული გამოთქმა შავი თვალების გამოსახატვად.

მეოტება XVI 21 გაქცევაობენა.

მეოტებარე V 19 მეოტი, მორბენალი.

მეოტი I 51 მორბენალი.

მესია XII 11 მხსნელი (იგულისხმება ქრისტე).

მეტყვის ნ. ტყვევა.

მეშურნეობა I 12 შურიანობა, გაუტანლობა.

მეცნიერ-ი, მეცნაარ-ი II 1 ცნობილი; შეს. ნ, XVIII 1 მცოდნე.

მეძიებელ-ი მაძებარი, მძებნელი: არისტოტელმან მეძიებელმან თავი თვით მისცა საძიებლად XVII 24 (ქეშმარიტების) მძებნელმა არისტოტელემ (ვერ შესძლო თამარის შექება) და თავისი თავი თვითონვე მისცა საძიებლად საძიებელს, ე. ი. თამარს.

ამ ტაეპის შინაარსის გახსნის საშუალებას იძლევა „ელინთა ზღაპრობანი“, გამოქვეყნებული ი. აბულაძის მიერ (ენიშკის მოამბე, X, 1941). „ელიანე პირველის განქიქებაში“ ვკითხულობთ: არისტოტელემ მოისურვა გაეგო, თუ ადგილსა მას ევრიპოდ სახელდებულსა“ რატომ „დღესა შინა შვდგზის მოიქცევის ზღუაჲ და კულად შვდგზის განგმების“, მაგრამ მან ვერ ახსნა ამისი მიზეზი, „ამისთვის შთააგდო თავი თუხი ზღუასა და თქუა: ვინაჲთგან არისტოტელეს არა აქუს საძიებელი, აქუნდინ საძიებელსა მეძიებელი, ესე იგი არს ვითარმედ: სა-

ძიებელ ჩემდა იყო პოვნად, თუ ვითარ იქმნებთან მოქცევანი ევრიპოიძისანი, და ვინაძეთან არა მაქუს მე საძიებელი, ვაქუნდე მე საძიებელსა“ (იქვე, გვ. 37).

მეხელი ნ. ხლება.

მეჭელი ნ. კელვა.

მეჯღისხი V 31 ნადიმი, ქეიფი.

მზაკვარ-ი XVIII 18 ვერაგი, ცბიერი.

მზება მზით განათება: რომლისა ძემან, უბინდოდ მზემან, ლაშა-ყე გ ი მ ზ ო წარმართებულად I 21 ეფრემის ძემ, დაუბინდებელმა მზემ, ე. ი. დავით სოსლანმა, ლაშა გიორგი მზესავით გაგინათა ხელშეწყობილად (სწორ გზაზე კეთილად მავალად).

მზე-დანამკვირ-ი VII 44 მზით გაშუქებული, განათებული.

მზევად VII 5 მზესავით.

მზერა XVIII 26 თვალთვალი, ზვერვა, მსტრობა.

მთავარ-ი I 36 მხარის, აღმინისტრაციული ერთეულის განმგებელი, უფროსი.

მთავრობიერ-ი XVIII 7 უზენაესი ხელისუფალი, მეუფე.

მთესე დამთესი, მთესველი: არს გულსა მთესე შიშისა XVII 7. შდრ. შეს. 8: ვინ გული ესე სიბრძნითა სთესე.

მთენ-ი 1. ციური მნათობი: შენ არე მთენი IV 5 შენ მნათობი მარსი; თულამე მთენი V 25; ეფერთა მთენნი VII 47 ეთერთა მნათობნი; მზე-მოთვარ მთენი XVIII 13 მნათობნი მზე და მთვარე.

მ. მანათობელი, გამთენებელი: შენ არე მთენი IV 5 შენ ხარ გარემოს გამნათებელი; თუ ლამე მთენი V 25; ბნელთა მთენოსა X 10; უკუნთა მთენი XVIII 13.

მთვარეველ VII 5 მთვარესავით. მთიებ-ი VII 8, XV 15 მნათობი, ცისკრის ვარსკვლავი.

მთმოზ-ი: არს ლხინთა მთმოზი X 21 ლხინის უარმყოფელია.

მთნე მნდომელი, მსურველი: თავის კვლად მთენი I 42 თავის მოკვლის მსურველნი, ანუ თავის გასაწირად მზადმყოფნი.

მთქმებულ-ი I 1 ნათქვამი.

მთქმენ-ი მთქმელი, გამომთქმელი: ფსალმუნთა მთქმენსა VII 3 ფსალმუნების მთქმელს, გამომთქმელს (იგულისხმება დავით წინასწარმეტყველი).

მთქნარ-ი III 3 ჩამქრალი, გამქრალი, დაბნელებული.

მთხზველ-ი მწვენელი, მქსოველი: ზევსის ნაქვსთა ვიეთთა მთხზველი X 13 ზევსის ზოგიერთი ნაკეთის მქსოველი.

მთხრებლ-ი VIII 15 ორმო, თხრილი.

მიახლებულ-ი დანთქმისა მიახლებულად I 26 წყალში ჩასაძირად მისული, მიახლოვებული.

მიღვენება მიყოლა: ყო მიღვენება XVIII 37 მიჰყვა.

მიდრეკა გადახრა: მიდრეკა XVIII 6 გადაიხარა; მიდრეკა მისგან მიერსა XVIII 5 მისგან იქით გადახარა.

მიერ 1. მაგიერ, გარდა: შენგან მიერსა შეს. 8; მის მიერ მისად IV 7;

მის მიერსა XVIII 2; არსთა მიერსა XVIII 41.

2. იქით: მისგან მიერსა XVIII 5.

მიწვით-ი VIII 16 მეჩეთი, მაჰ-მადიანთა სამლოცველო.

მიმადლება I 63 მადლის მიცე-მა, (რისამე) ზინიქება.

მიმყოლ-ი მიმდევარი, ამყოლი: წაღთა მიმყოლო XVIII 4 სურვილ-თა ამყოლო, მიმდევარო.

მისება მისად გახდომა: ემისი XV 4 ემისე, ე. ი. მისი გახდი, დაენათესავე.

მისში ნ. სმ.

მისნობა: შენ მისნი ერნი შენ მისნი ერნი V 20 შენ მოხიბლუ (მოაჯადოვე) ხალხი! შენ მისი ჯარი (ლაშქარი).

მიტაცება XVI 15 წართმევა, ძალით მისაკუთრება.

მიცემა: მიეც ქადილსა XI 10 მიეცი თავი ქადილსა, ე. ი. დაიწყე მუქარა.

მიწყევ XVII 14 მარად, მარად-ეამს, მუდამ, დაუსრულებლივ.

მკვდარ-ქმნა VII 16 სიკვდილი, მოკვდინება.

მკლებულ-ი I 8 უნდა იყოს: მკლებელი, დამკლებელი.

მკოდ-ი X 16 ქრილობის მიმ-ყენებელი, დამკოდი.

მკრძალ-ი X 26, XVI 11, XVII 19 მორიდებულნი, მოკრძა-ლებული.

მმონებ-ი I 27 დამმონებელი.

მნათ-ი IV 6 მანათობელი.

მნათობ-ყოფა XVIII 13 განა-თება.

მო 1. შემოკლებული „მოდი“: მო, ფილოსოფიო, შეს. I; გულო აბა, მო XII 1.

2. ზმნისწინი, გამეორებული ზმნის მნიშვნელობის გასაძლიერებლად: მოკლის, მო, ხედვა VII 10; მოგვევა, მო, ნებად XV 11.

მოხალდადე VIII 9 ბალდადელი.

მოხერვა X 26, XVIII 1 „ში-ნაგანი მოგონების მოცემა ღეთი-სა მიერ“ (საბა), ზეშთავონება, ზენით მონიქება.

მოღება XVII 10 ბრალის და-დება, რისამე დაბრალება.

მოემან XI 17 სტუმარი.

მოვანება I 9 „დიდებით და ბრწყინვალედ გამოჩინება, შემო-დგომა (შუქის), სხივოსნებით მოვ-ლინება, მნათობის დიდებულად აღმობრწყენა, მნათობის დიდებუ-ლი სვლა ცაზე“ (იუსტ. აბულაძე). ნ. აგრეთვე: ვანება, ვანი.

მოვნება IV 11 ვნების მიყენე-ბა, ვნება.

მოზავება VIII 10 სამშვიდო-ბოდ მოსვლა.

მოზე X 13, XVIII 40 უზენა-ესი არსება (ნ. მარი).

მოთავს-ი შემწყალებელი, მიმ-ტევებელი, მომთმენი, ვინმესთან შეთანხმებით მცხოვრები: ყოლ არ მოთავსი VII 39 სრულიად შეუწყ-ნარებელი, შეუთანხმებელი, კომ-პრომისების წინააღმდეგი.

მოთხე ყუთი, კოლოფი: ცნობათ მოთხე II 8 აზრთა ყუთი, კოლოფი (შდრ. ქუთის კოლოფი).

მოკრვა ცემა, რტყმა: გულსა მოკრეთა VI 4 გულზე ხელის (ცჯილის) ცემით.

მომშე VII 36 მზის ორეული (ნ. მარი).

მომთმინარ-ი დამთმობი: არ მომთმინარი II 11 არ დამთმობი.

მომოკლება VIII 7 შემოკლება, მოკლედ მოკრა (გზისა).

მომხვეტელ-ი XII 12 მომგველი, აღმგველი.

მონაკვლევ-ი VII 17 მიკვლეული, მოძიებული.

მონავშიერ-ი XVIII 42 მონახმობი, მოწოდებული (ღვთისაგან).

მონება I 32, XVI 17 მორჩილება, დამონება.

მოოკრებულ-ი I 39 განადგურებული, აოხრებული, გავერანებული.

მორჩევა VII 10 მორჩება, ე. ი. ყლორტების ამოყრა.

მორჩ-ი VII 10, XV 16 შტო, ყლორტი.

მოსათნებარე V 15 მოსაწონი, საამებელი.

მოსამომზღვრე X 13 მოსაზღვრე.

მოსამშიერ-ი XVIII 17 მოსამშიებელი.

მოსახვეჭელ-ი X 3 გულით სანდომი, სასურველი.

მოსპოლვიერ-ი XVIII 28 მოსასპობი, ღვდამიწის პირიდან აღსაგველი.

მოსრვა I 56, V 22, VI 3, XVIII 30 ამოწყვეტა, ამოხოცვა, ამოკლეტა, აკუწვა.

მოსრულ-ი XVI 23 ამოხოცილი, ამოკლეტილი, განადგურებული.

მოხხმა მოდენა, მოყვანა (ხალხისა, ჯარისა): გარნის მოგისხნა V 20 გარნისში შემოგოკობა (მოგოყვანა).

მოუკლებაარე: ძმათა შვებისა მოუკლებაარე V 30 ძმებისათვის მხიარულების არ მომკლები (ე. ი. მიმნიკებელი).

მოფხვრა მოგლეჯა, მოსპობა: ჯრმალი მოფხვისა VI 4.

მოქცევ-ი ტალა: მოქცევი ღვარ IX 1 ტალებად მოვარდნილი ნიაღვარი.

მოყვანებულ-ი I 60 მოყვანილი.

მოყმე I 37, VIII 3, IX 3, 18 ვაჟკაცი, ქაბუკი, რაინდი.

მოცალე XVII 9 მხიარულად დროის გამტარებელი, მოცლილი.

მოცვა გარემოცვა, მოღება: ქვეყანას მოსცვის IX 7 ქვეყანას მოედება (შემოიელის).

მოცთუნებულ-ი I 59 შეცდენილი, მოტყუებული.

მოწესე II 11 „სამღვდელოს დასთაგანი“ (საბა), ღვთისმსახური, მოლოზანი.

მოწვართა განსწაელება: მოიწვართა XVII 17 განსწაელებული იქნა.

ნ. აგრეთვე: წვართა.

მოწონვა შემოწმება, გასინჯვა: მოწონეს თავი I 26 შეამოწმეს, გასინჯეს ნავის კიჩო.

მოწყალე V 28 მოელვარე, მბრწყინავი. შდრ. წყალი.

მოწყალება ელვარება, ბრწყინვალება: იოქში უღამო, ტკბილი და ახო

მოწყალებისა ნაუფსკრულევედ VII 38 ითქმი დაულამებელი, ტკბილი და სასიამოვნო ბრწყინვალეების უფსკრულად, ან შენ ისეთი ბრწყინვალეობა გაქვს, რომელიც უფსკრულსაც კი ანათებს.

ნ. აგრეთვე: მოწყალე და წყალი.

მოწყველა ამოელეტა, ამოწყვეტა: მოსწყვიდნეს I 56 ამოხოცეს, ამოელიტეს; მოსწყვიდენ V 22.

მოხარკე I. ხარკის გადამხდელი: სწრაფით მოხარკე I 27 სწრაფად ხარკის მომტანი, გადამხდელი; გძღვნას მოხარკეან XI 14 ხარკის გადამხდელმა საჩუქრად (ძღვნად) მოგიტანოს.

მ. მომპირნე: იქმნეს მოხარკე I 27 გახდეს მომპირნე.

მოხვევა VII 15 უპატიოსნო გზით შოვნა, მოგროვება რისამე.

ნ. აგრეთვე: ხვევა.

მოჯდომა მოვარდნა (მოცვეენა): მოუქდეს I 49 მოუვარდნენ, მოუცვიდნენ.

მოჯხენალ-ი XI 13 მხსენებელი (ნიცვალებულთა).

მრთმევი-ი IV 4 წამრთმევი.

მრჩევი-ი: სიტყვითა მრჩევსა XVIII 42 სიტყვით მრჩეველსა, რჩევის მიმცემსა; ეღვათა მრჩევსა XVIII 42 ეღვარებათა გამრჩეველსა.

მხაჯულ-ი: დიდსა მხაჯულსა II 12 დიდ მოსამართლეს, ე. ი. ღმერთს.

მხრბოლ-ი I 52 სწრაფ-მორბენალი.

მხრველ-ი X 15 გამელეტელი, მხოცველი, ამკუწველი.

17. ი. ლოლაშვილი

მულღაზარ-ი შეს. 10 ყვავილნარი.

მუხიკ-ი VII 53 ლამაზი სიტყვებით მამკობელი, მაქებარი.

მუქვება I 7 სამაგიეროს (სანაცვლოს) მიზღვევა (გადახდა). ნ. აქვე გვ. 93.

მუჯჯარ-ი VIII 12 საცეცხლური.

მქებარე: გემქნავე V 20 შენი მაქებარი გავიდი.

მქიქებარ-ი X 23 გამომააშკარავებელი, საქვეყნოდ გამომზევებელი.

მქნარ-ი ჩქარად და მოცვით მომდინარე: წყალი მქნარი III 2.

ნ. საბასთან: მქნარება.

მქნარ-ი II 2 მქროლავი.

მღებარე V 26 მღებარი, მღებავი, შემღებავი.

- მცა ნაწილაკი, რომელიც მოითხოვს თხრობითიკლოიანი მწკრივის ფორმას, ნაცვლად კავშირებითისა: სხვამცა ვინ იყო სრვად შემძღებარე V 16; სხვამცა ვინ ჰვანდა V 29; არსმცა ნაყოფად V 32; სხვამცა ვინა ჩანს VII 32; ვითამცა შორით კვლა მოვიდოდის VIII 5; აქვსმცა სუფევად ათასი წელი X 27; ვითამც ვინ იქმნეს მიბაძვეულად XV 14; პურსამც შენსა სჰამ ნაოფლიერსა XVIII 24.

მცბიერება XVI 15 ცბიერება.

მცებარე V 4,8 ციური.

მცრობა: გამცრობს ერაკლე V 22

ჰერაკლე კეისარი შენ პირველობას ვითმობს (ნ. მარი), ე. ი. შენთან შედარებით პატარაა; მცრობსა აქილევს XVI 18 აქილევსი თავისზე პატარად მიაჩნია.

მცკაფრობა X 25 უცაბედად, სწრაფად თავდასხმა მოწინააღმდეგეზე.

მძლვბა: ამჟღეს შეს. 2 შეაძლებინეთ.

მძღე I 33, II 10, XVI 18 გამარჯვებული.

მძღეფარ-ი 1. დამძღეველი: სხვათა მძღეფართა X 18 სხვების დამძღეველს.

ჟ. მიმცემი, გადამხდელი: ხარკთა მძღეფართა X 18 ხარკის გადამხდლებს, მოხარკეებს.

მწე V 12 მეშველი, დაძხმარე, შემწე.

მწეს-ი XVI 1 მომხმობი, დამძახებელი.

მწღეფებარე V 13 წრფელი, ალალ-მართალი, პირდაპირი.

ნ. აგრეთვე: სიწრფოება, წრფელობა.

მწოდებარე V 12 მწოდებელი.

მწყაზარ-ი შეს. 10, VII 37

მშვენიერი, ლამაზი, თეთრი.

მწყაზრობა: ლაწვი უმწყაზრობს I 10 ლოყა ალამაზებს, ამშვენიერებს.

მწყდარ-ი VII 17 მკედარი, დაქრილი.

მწყობრ-შენასხმევი VII 53 მწყობრად, გუნდურად შექება, გალობა.

მკვრეტ-ი შეს. 9, V 6, VII 40, XIII 4 მაყურებელი, მკვრეტელი.

მხარკე „მომპირნე და მცდელი“, საპირო საქმისათვის მზრუნველი: მზრძოლთა მხარკე XI 14 მე-

ზრძოლთა მომპირნე, ე. ი. ვისაც

მებრძოლების მოგროვება უჭირს. მხლტომ-ი XVI 22 მხტომი, მხტომარე.

მჯღოფენბად ნ. ჯდა.

მჯოც-ი I 54 მხოცველი, მელეტელი.

მჯოზენ-ი მჯოზი, გამარჯვებული: ყოვლითვე მჯოზენ სძლო დიდად მჯოზენ I 30 სრულიად გამარჯვებულმა დასძლია (აჯობა) დიდად გამარჯვებულს.

ნაგაზახპევი VII 33 სიყვარულით შემომცქერალი (ნ. მარი).

ნაელევი-ი, ნაელევი: ნაელევითა შეს. 11 ელვარებით, ბრწყინვალეებით; შუბლ-ნაელევი VII 42 შუბლაელვარებულად, შუბლგაბრწყინვებულად.

ნათელიერ-ი XVIII 40 სინათლიანი, ნათელმოსილი.

ნათელ-ღებულ-ი I 41 მონათლული.

ნალ-ი XI 3, 12 ლერწმის კალამი (ნ. აქვე გვ. 62).

ნამათევი ვინც ლამე გაათენა. ნაწარმოებია სიტყვიდან თევა: მათევი-ი, ნამათევი-ი: არ მათად სკვრეტენ მართ ნამათევი VII 8 მათ არ უქვრეტენ ჰემმარიტად ლამენათევიად.

ნამარხევი VII 32 დამარხული.

ნამიჯნურევი VII 27 შეყვარებული, მიჯნური.

ნამორჩებარე V 32 ფურჩქნადი, რაც იფურჩქნება და ყლორტებს იყრის.

ნამტკიცოვანი IV 14 მიმაგრებული, მიმყობებული.

ნამუხთალევ-ი VII 51 ნალა-ტევი, დალაღტიანებული, «по-ступивший, содеянный веролом-но» (ტრ, IV, 46თ).

ნანვა XVIII 28 დანანება, სი-ნანული.

ნაოტ-ი I 31 გაქცეული, გადა-ხეწილი.

ნაოფლიერ-ი ნაოფლარი: პურ-სამც შესა სჰამ ნაოფლიერსა XVIII 24 შესნ ნაოფლარ (ოფლით, ე. ი. შრომით ნაშოვნ) პურსა სჰამდე. ამოღებულთა ბიბლიიდან: ოფლითა პირისა შესისათა შჰამდე პურსა შესა (შესაჰე III, 19).

ნარბევ-ი VII 9 ნარბენი.

ნარგისთა შამბ-ი IV 11 მეტა-ფორული გამოთქმაა და ნიშნავს წარბ-წამწამებს.

ნასარ-ი: არ ეც ნასარად XI 15 გამარჯვების საშუალება არ მიეცი.

ნასახ-ი დახატული, შესახედა-ვი: ნასახად სად ა V 4 შესახედავად სად არის.

ნასმენალ-ი XI 7 გაგონილი, მოსმენილი.

ნასურ-ი VI 4 უკეთური. შღრ. ნასი, ნასება.

ნატანჯევ-ი VII 23 ტანჯვა გან-ცდილი, ნატანჯი.

ნატიფ-ი II 6 ტურფა, ნაზი, კობტა, ფაქიზი, თილილი.

ნაფურჩ-ი XII 6 თაიგულად გაშლილი.

ნაფუნჩევ-ი VII 41 თაიგულად გაშლილი, გაფურჩქენილი.

ნაქვს-ი X 13 ნაკეთი, ფორმა, სახე.

ნაქმარ-ი შექმნილი, ტანის მო-ყვანილობა, გარეგნული შეხედუ-ლება: ნაქმარი გიქნ II 6 შევაქე შენი ქმნილება, გარეგნული შეხე-დულება, ტანის მოყვანილობა.

ნაუბიერ-ი VII 44 აჯილოსანი, ჩადრჩამოფარებული, რიდენოხე-ული.

ნაყება: მანაყ ნალი XI 12 გა-მიშვენიერე ლერწმის კალამი (ნ. აქვე გვ. 121).

ნაშენებარე V 27 რაც ხარობს, ცოცხლობს.

ნაცარ-ნახხმევ-ი VII 31 ნაცარ-წყარილი, თავლაფდასხმული, შე-რცხვენილი (ნ. აქვე გვ. 134 — 135).

ნაველოვნებ-ი XI 5 რაც ხე-ლით არის შექმნილი.

ნავსოვნებ-ი IV 13 მოგონებით წარმოსახული, წარმოდგენილი.

ნაჯუფთევ-ი VII 49 ნაწყვილე-ვი, შეუღლებული, შეტოლებული (ნ. აქვე გვ. 111, 113).

ნება სურვილი, ნების დართვა, უფლება, ნებისყოფა: ინებო I 8 მოისურვო, მოინდომო; თუ ნება I 9 ან სურვილი (უფლება); არ ჰქონ-და ნება VII 20 არ ჰქონდა უფლე-ბა; მე ცად ვინები XI 13 მე ცად ყოფნა მოვინდომე, მოვისურვე; თქვენად ვქმნა ნებით XI 13 თქვენნი სურვილისამებრ ვიმოქმედო, გა-ვაკეთო ის, რაც თქვენ გსურთ; ლომ-ნებანი XVI 4 ლომისებრი, ძლიერი ნებისყოფა.

ნიში XV 12, XVIII 35 სას-წაული.

ნიკ-ი XVI 17 ძღვენი, საჩუქარი. საბოძვარი.

ღს V 18, VII 23, XI 5, XII 9, XVI 21 როს, როდესაც.

ოხან-ი VII 23 მომღერალი, აშული.

ოტება 1. გამოდევნა: ზეციით იოტნა XVIII 12 ზეციდან გამოდევნა.

2. გარდახვეწა: ამით იოტნა XVIII 12 ამით გარდაიხვეწა.

ოხრვა VI 2 ოხვრა, წუხილი.

პატრონება უფლება ქვეშევრდომებზე: გიპატრონებს II 13 თავის პატრონად გთვლის (მიაჩნისხარ).

პირ-ი 1. პირისახე: შიშ-პაერ პირი IX 12; ეგ თქვენი პირი გაცინკრებულად XV 21.

2. პიროვნება: უმსგავსო პირი XII 4 შეუდარებელი პიროვნება.

3. მკრელი იარაღის პირი: მანგლის პირითა V 19 ნამგლის პირით.

4. ნაპირი, მისასვლელი: მანგლის პირითა V 19 მანგლისის მისასვლელიდან.

პირის ქმნა: პირი ქმნის შინად IX 16 პირი შემოიბრუნა, ე. ი. გამოემგზავრა შინისაკენ.

პოვნება IV 3 პოვნა, ნახვა ან ხილვა (დაკარგულსა).

პორჯი-ი X 26 წითელი სამეფო ტანსაცმელი: საბას თქმით, „სისხლის ფერობას მოასწავებს, მეფეთა და მღვდელმთავართა სამოსელი, რათა დასთხრიონ სისხლი მათი. ვითარცა ქრისტემან ერისათვის“.

ჟამ-ი დრო: გასენეს ჟამისნი I 48 გასცეს ჟამისად, დროულად; ჟამის ჟამად XII 13 მუღმივად.

რბევა VII 9 შემორბენა.

რგულ-ი V 27 დარგული.

-რე უფროობითი ნაწილაკი: მწაღდა-რე ძნობა XII 14 მსურდა უფრო მეტად შექება.

რეტ-ი VII 23 „ცხოველს რატვინი შეუშინდეს და ცნობა მიეხადოს“ (საბა).

რთმევა წართმევა: საულს მეფობა ართო I 63 საულს მეფობა წართვა (ნ. აგრეთვე საძიებელში: საულ).

რიდება მორიდება, არიდება (თვალის, ყურის): არიდენ XIII 1, 2.

რიტორებრ, რიტორებრივ X 22, XVI 26 მქვერმეტყველურად, ორატორულად.

რიტოს, რიტორ-ი VII 1, X 27 მქვერმეტყველი, ორატორი.

როკვა XV 3 ცეკვა, თამაში.

რუსხა I 8 სინათლე.

რჩ დამორჩილება, დაჯერება: ერჩდეს მათ მეთართა XVIII 21 ეპორჩილებოდეს, უჯერებდეს შემცდართ.

საბირონ XVI 12 უბედურობის თანამოზიარე, ამხანაგის გასაჯირში მყოფი.

სავანე: მზებრ სავანე XII 2 მზესავით ბრწყინვალედ საჩინელი, დიდებულად აღმობრწყინებული (შდრ. მოვანება): სულის სავანე XII 2 სულის სადგური, ადგილსამყოფელი (შდრ. ვანი).

სავსი VII 39 სავსე.

სათნევი VII 16 მოსაწონი, საამებელი, გასახარელი. ნ. აგრეთვე; სათნი.

სათნი IV 1, X 2 მოსაწონი, საამებელი. ნ. აგრეთვე სათნევი.

სათნო VII 14 პირფერული, მლიქვნელური. ფარისევლური.

სალმოზა VII 24 ტკივილი, ავადმყოფობა.

სალმოზიერი V 16, XVIII 6, 10 სნეული, ავადმყოფი, რაიმე ქირაშეყრილი.

სამაროვნება IV 8 დასაფლავება, დამარხვა, სამარეში ჩადება.

სამება II 1 საზი ჰიპოსტასი: მამა, ძე და სულიწმიდა.

სამშვენი I 25 დასამშვენებელი.

სანდომი I 23 მოხდენილი, მიზნიდელი, მშენიერი, გულმინასკლელი.

სარო I 13, XV 25 კვიპაროსის ხე.

სასმენლება მიყურება, ყურის გდება: არ ისასმენლუ XIII 1 ყურს არ უგდება, არ ისმენ.

საქნარი II 12, 14, IX 11 გასაკეთებელი საქმე.

საშვებელი, საშვებიერი XVIII 20, 26 საფუფუნებო, მდიდრული, საუცხოო, „უზრუნველი ადგილი“ (საბა).

საძებნიერი XVIII 32 საძებნელი.

საწადიერი, საწადი შეს. 3, X 14 საწადელი, სასურველი.

საწესიერი საგანმგებლო: მკვლართა აღმდგენი, ბრმა-კოკლთა მდგენი სრულად უვნებლად საწესიერი ა XVIII 36

მკვლართა გამცოცხლებელი და ბრმა-კოკლთა ფეხზე დამყენებელი (იგულისხმება ქრისტე) სრულიად უვნებლად საგანმგებლოში, ე.ი. იქ, საიდანაც ის წესრიგს ამყარებს ქვეყანაზე.

საწამისი XV 1 საწამისი, რაც საწამებელია, სარწმუნოა. მისი მნიშვნელობა დაკავშირებულია წამ ძირთან. აქედან მიღებულია არსებითი სახელი—საწამი, რომელიც ფუძეკუმშვად სახელთა ჯგუფს ეკუთვნის: საწამის, საწამით, საწამად. ამ სიტყვის ნათესაობითი ფორმიდან ნაწარმოებია მეორე არსებითი სახელი საწამისი. „ვინ ჩნდა საწამისად“ ნიშნავს: ვინც გამოჩნდა საწამებლად, სარწმუნოდ. ამ შემთხვევაში ჩაბრუნაძე გულისხმობს იესო ქრისტეს, რომელიც, ახალი აღთქმის მიხედვით, კაცობრიობას ახალი სარწმუნოების საწამებლად მოეწვინა.

საქვრეტელი თვალი: მზის საკვრეტელი XVII 11 მზის თვალით.

სახე 1. გამოსახულება, გამოხატულება: დასახახებრ მსგავსი IV 3; ჰე, ნახე სახე VII 51; შექმნა სახესათვით სახიერსა XVIII 14.

2. მსგავსი: ედმის სახე XV 22.

3. მაგალითი, ნიმუში: სახელგახობდეს XV 26.

სახელდება XV 12 სახელის დარქმევა, წოდება.

სახელდებულ-ი XV 4 სახელდარქმეული, წოდებული.

სახვა: ბრძენმან გასახა VI 1

ბრძენმა გიწინასწარმეტყველა, წარმოგისახა; თვალნი ვერ გახვევ VII 56 თვალეზი ვერა გხედადვენ; რასა გასახოს X 24 რას შეგადაროს; სახედ გასახოდეს XV 26 მსგავსად წარმოგისახადეს, ნიმუშად შეგადაროს.

სახიერ-ი XVIII 43 კეთილი (შდრ. მათე 19, 17: ერთი არს სახიერი ღმერთი).

სახოვან-ი მიჩნეული: მძლედ სახოვანმან XVII 12 გამარჯვებულად მიჩნეულმა (შდრ. ვ. ტ.: 702, 4: მზე შემოფიცავს თავისა, ჩემგან მზედ სახედავისა).

სავმარ-ი VII 15 მოსახმარი.

სვე X 16, XVI 14 ბელი.

სვიან-ი I 44, XVII 18 ბედნიერი, კეთილდღიანი.

სისხლ-წამებულ-ი I 42 სისხლით დამოწმებული.

სიტყვა-მავნი სიტყვა-მავნე, ავი სიტყვის მთქმელი, ავად-მეტყველი (შდრ. ვ. ტ.: დამით მავნე განმარადე 811, 3; ქაჯნი არიან «ყოველთა კაცთა მავნენი» 1247, 3); მონებენ ზღვანი, სიტყვა-მავნი I 32 ემორჩილებიან ზღვები და ავი სიტყვის მთქმელიც, ე. ი. ავი სული.

სიწრფობა XVI 7 სიწრფელი, პირდაპირობა, გულწრფელობა, ალალ-მართლობა.

სკიპტრა X 26, XVIII 41 სამეფო კვერთხი. აქედან: სკიპტრის-მპყრობელი, ე. ი. მეფე.

სლვა: ლხინად ვლი I 41 მხიარულად წადით; ვიდის მოკსენებანი

XVI 18 წავიდოდა ხოლმე (იგზავნებოდა) მოხსენებები (თამართან).

სმ: მისმი ერმისად IV 7 «ты пользуешься у меня славою Гермеса» (ГР, IV, 96).

სმა: ისმლის VIII 17 ისეამლა.

სობა ჩასობა, ჩაცემა, ძვერება, კვრა (მჭრელი იარაღისა): ისო VI 4, VII 12 ჩაისო, იკრა; ისოდის VIII 14.

სპა I 41, 54 ჯარი, ლაშქარი.

სრევა სროლა, ტყორცნა: ისრვის ისარსა I 19; ფრო ეთერსა ელვათა სრევად VII 4 ეთერში ელვარე (ელვისებრი) სხივთამფრქვევის მსგავსო (შესადარო), ან მოკლედ: ცაში გაელვების მსგავსო; სამყაროდ ისრის XII 7.

სრვა ამოხოცვა, ამოგლეტა, გაწყვეტა: I 20, V 16; უწყალოდ ისრის XII 7 უწყალოდ, შეუბრალებლად ნადგურდება, ისპობა.

სულ-ი 1. სული, дух: სულთ ავენებდენ I 15 თავიანთ სულს შენ გაძღვედნენ; სული მწლფებარე V 13 წრფელი სული; სულ-ნახუთევად VII 21 სულშეხუთულად; სულისა დგითა VII 43; VIII 13, XII 2, 13, XVI 7, XVIII 7.

2. თავი, სულიერი არსება: დაუნაყელი სული ვის შერჩა VII 45 დაუჩქქველი თავი ვის შერჩა; სონდა ყოვლსა სულსა XV 8; არ ენა, სული არენ ასული XII 11; მოწყალე სული XV 9.

სულისა დგმა VII 43 სულის ჩადგმა, სულის ჩაბერვა, სიცოცხლის მინიჭება.

სულტან-ი IV 8 მეფე.
 სულ-ცხოველიერ-ი XVIII 15
 სულით ცოცხალი.
 სურმა VI 3 თვალის საოლავი
 (ნ. აქვე გვ. 101—102).
 სურნელ-ამბარ-ი IX 18 კეთილ-
 სურნელოვანი, საამო საყნოსელი,
 საკმეველი ნივთიერება.
 სუფევა XVIII 38 მეფობა.
 სწავება სწავლება: გასწავებ
 XVIII 2 გასწავლი.
 სწრაფით I 27 სწრაფად, ფიც-
 ხლავ, გამალებით.
 სწრობილ-ი XV 20 სრული,
 ბადრი (მთვარე).
 სხივ-შესადგმევი VII 56 სხივ-
 გასაძლები.
 სხმა: ქმრად რომე გესხნეს VII 30
 ქმრად რომ გყავდა (გეჯდა).
 სჯა განსჯა, გასამართლება,
 სასჯელის დადება, დასჯა: ლხინად
 ვლი სჯათა I 41 მზიარულად წადით
 განსასჯელად, დასასჯელად; ჟოლ-
 ვით ისაჯა VII 15 ჩაქეავებით დაი-
 საჯა; ის სჯის მოსპოვიერსა XVIII
 28 ის სასჯელს ადებს, ასამარ-
 თლებს მოსასპობს, დედამიწის პი-
 რიდან აღსაგველს.

ტაროს-ი VIII 8, IX 8 კარგი
 ამინდი სამოგზაუროდ.
 ტენალ-ი XI 15 სითხე, სინო-
 ტივე.
 ტაყვევა დატყვევება: მკვრეტნი
 ვიტყვითა V 6 მაყურებელნი მისი
 ტყვე ვხდებით, მის ტყვეობაში
 ვვარდებით; მეტყვის მით ენოს IV 10
 მით ტყვედ მივარდება, ე. ი. ჩემი

ტყვე ხდება (ფილოსოფოსი) ენია
 (ლაზელი).
 ტომ-ი I 23, 56, II 4, XII 12,
 XVI 22 ნათესავი, მოდგმა, ჩამო-
 მავლობა, გვარი.
 ტურფა VIII 11, IX 17 იშვია-
 თი და ძვირფასი ნივთი, ახალი
 და უცხო რამ.
 ტურფობა სინაზის მიცემა: სტურ-
 ფობს XVIII 44 სინაზეს ჰგერის,
 ანიკებს.

უბინდო I 21 დაუბინდებელი.
 უღრ-ი XVII 20 შეუღარებელი.
 უვის ნ. ვ.
 უზაკო XVII 8 არა ცბიერი,
 ნ. აგრეთვე: მზაკვარი.
 უზევის-ი IV 6 უზენაესი.
 უზლო-უმსგავსო XIII 3 მიუზ-
 ლებელ-შეუფერებელი.
 უკლებ-ი XVI 7, XVII 8 აღ-
 ვისილი, საესე.
 უკლებლობა: უკლებლობს XVI
 13 არათერს არ იკლებს.
 უკლ-ი: ყოვლითურთ უკლი, ერ-
 გულთა უკლი XI 8 ყოვლითურთ
 უნაკლო, ერთგულთათვის არა-
 ფრის მომკლები.
 უკუნ-ი XVI 2, XVIII 13 სიბ-
 ნელე, წყვილიადი.
 უმსგავსო XII 4 შეუღარებელი.
 უნათლიერ-ი შეს. 12, XVIII
 20 ბნელი.
 ურ-ი V 7 შავთვალა, აღმოსავ-
 ლეთის ლამაზი ქალი, მუსლიმა-
 ნური მითოლოგიით — სამოთხის
 ქალწული.

უსიტყვ-მოსიტყვ-ი II 4 პირ-
უტყვი და მეტყველი.

უფლება XVI 14 ბატონობა;
გვეფლა XVIII 19 დაგვეფლა.

უქ-ი XI 6 შეუქებელი, რის
ქებაც არ შეიძლება.

ულერა უღელა, უღელი: უღერან
V 23 უღლები (მონობისა, მორ-
ჩილებიას).

უშურველობა XVI 27 გულუბ-
ვობა, ხელგაშლილობა.

უც ნ. ძ.

უცად-ი XII 5 არა ციური,
ე. ი. მიწიერი.

უძლო VII 29 დაუძლველი.

ფერება: ეფერებოდა XV 21 შე-
საფერი იყო, ემსგავსებოდა; თვალ-
თა ფერებად XVII 16 მსგავსი შე-
ხედულებით.

ფერ-ი მსგავსი, შესადარი: ფე-
რო ეფერსა ელვათა სრუვად VII 4;
ფერით ამო მზე VII 36.

ფლასურ-ი VI 2 შაოსანი, ძა-
ძებმოსილი, სამგლოვიარო ტანი-
სამოსით მოსილი.

ფსალმუნ-ი საგალობელი, შე-
თხზული ებრაელთა ნეფისა დავით
წინასწარმეტყველის მიერ: ფსალ-
მუნთა მოქმუნსა VII 3.

ფუცება დაფიცება: დავითს ეფუცა
XVIII 34 დავითს ეფიცა.

ქადებულ-ი I 53 დაქადებული,
დამუქრებული.

ქადილ-ი მუქარა, დამუქრება:
მივე ქადილსა XI 10 დამუქრე.

ქალაქობა ზეიმობა: იქალაქა I 53
იზეიმა.

ქამანდება ტყორცნა, სროლა
ისრისა: აქამანდა V 29 ისროლა,
გასტყორცნა ისარი; არ აქამანდა
არა ნარგისთა შამში მოენებად IV 11
არ გასტყორცნა წარბ-წამწამთა
არც ერთი ისარი ზიანის მისაყე-
ნებლად.

ნ. აგრეთვე: ნარგისთა შაბი.

ქაფარ-ი I 38 ურწმუნო, სარ-
წმუნოებისაგან გამდგარი, გაიური
(ნ. აქვე გვ. 124—126).

ქველ-ი XVII 13 გმირი, მამა-
ცი, მხნე, კეთილი საქმის მოქმედი.

ნ. აგრეთვე: გაგულქველვეა.

ქვეყანა XVII 2, 22 დედამიწა,
მიწა.

ქვეყანიერ-ი XVII 13 მიწიერი.

ქმნად-ი XII 7 რაც იქმნება
(კეთდება).

ქნარ-ი 1. სიმებიანი საკრავი
ინსტრუმენტი, ებანი: II 15, III 3,
VII 3.

2. ვარსკვლავი: ქნარი არსით
მოქნარი III 3; დღე ბნელ ქნარისთა
XII 3.

ქოლვა VII 15 ჩაქოლვა, ჩაქ-
ვალება.

ქოს-ი X 20 სპილენძის დოლი.

ქსულ-ი X 28 მობერილი, მო-
ნიქებული.

ლად-ი IV 4 ბნელი (ნ. აქვე
გვ. 96).

ლად-ი IV 4 ყვირილი, ხმა-
მალა ძახილი.

ლაწვი-ი I 10, VII 50 ლოყა.

ლაწვ-მულღაზარობა V 11 ყვა-
ვილნარივით აფერადება ლოყისა,
ლოყაყვავილნარობა.

ლაწვ-მწყაზარ-ი III 4 ლოყა-
თეთრი.

ღელობა: გვღლობს X 6 გვა-
ღელვებს.

ჟე: ლაშა-ყე გიშო I 21; სამჟსონ
პალატად ჩანს-ყე ღალატად VII 18;
სალას საღმობად უჩნს-ყე ღაღმობად
VII 24.

ყოვლითვე I 30 სრულიად.

ყოღ VII 39 სრულიადაც, ყოვ-
ღად.

შამალ-ი XVI 15 ჩრდილოეთი.
შამ-ი VI 3, XVI 15 სანთელი.
შამბ-ი IV 11, V 21 გაუთელა-
ვი მაღალი ბალახი.

შამბ-მალნარ-ი III 4 გაუთელავ-
ბალახიანი და ტყიანი მთა.

შამბნარ-ი II 13, VII 51, IX 4
გაუთელავი მაღალბალახიანი მიწ-
ლორი.

შარავანდელი-ი X 6 სხივი.

შარავანდ-მნათ-ი I 31 გვირ-
გვინით მანათებელი, იგულისხმება
გვირგვინოსანი, მეფე.

შარიფა XVI 16 მექის მფლო-
ბელი.

შეგნება: ვერა შვეიგნი IX 19 ვერა-
ფერი შევიტყვე.

შემართვა XVIII 21 გაბედვა.

შემას-მქენალ-ი XI 10 შვის-
თაყვანისმცემელი, შვის კერპის
მავდრებელი (ნ. აქვე გვ. 120).

შემაყენალ-ი XI 8 ჩამსნელი,
დაპპატიმრებელი.

შემრისხებარე V 28 რისხვის
დამცემი, რისხვის თავზე დანტე-
ხი, გამჯავრებელი.

შემუსრვა V 18 გატეხვა, განა-
ღგურება.

შემჩემ-ი XV 5 მიჩემებელი,
მიმსაკუთრებელი, დამმონავებელი.

შემძღებარე V 16 შემძღები,
შემძღებელი.

შენამართევ-ი VII 6 ხელმიყო-
ფილი.

შენამჭვრეტ-ი VII 23 შემომ-
ცქერალი.

შენასხამ-ი XII 14, 15 შენამკო-
ბი, შენაქები.

შენაფლობ-ი: არ შენაფლობი I 58
დაუმარცხებელი; ნ. მარის აზრით,
«не знавший над собою власти»
(ТР, IV, 38). ნ. აგრეთვე: შეუ-
ფლობელი.

შენება შენად გახდომა: ვინა
შვენებდენ, სულთ აშენებდენ I 15 ვინც
მშვენიერებით კეკლუცობდნენ,
ისინი თავიანთ სულს შენ გაძ-
ლევდნენ.

შენ-ი გაბედნიერებული: ჩვენ,
ერნი შენნი, შენ მიერ შენნი I 61 ჩვენ,
შენი ხალხი, შენ მიერ გაბედნიე-
რებული.

შესაქმე XVII 5 შექმნა, გაჩენა,
დაბადება.

შესაქმიერ-ი XVIII 3 სამოქმე-
ლო, შესაქმნელი, გასაჩენი.

შესაპოვარ-ი IX 7 მოსარიღე-
ბელი, სახათრო.

შესხმა 1. შემგობა, ქება: XIV
2, 3, 4.

2. ჩაცმა: რკინისა ვამლოა შესხმანი XIV 1.

შეუხახევე-ი VII 35 მიუმსგავსებელი, წარმოსახავი, უბადლო (მშვენიერებით).

შეუფლობელ-ი VII 31 დაუმარცხებელი.

ნ. აგრეთვე: შენაფლობი.

შეუძლევე-ი VII 29 დაუმარცხებელი, უძლეველი, დაუძლეველი (ბრძოლაში).

შეუჭირველ-ი XVIII 38 შეუვიწროებელი, შეუწუხებელი, დაუნადვლეელი, უზრუნველი.

შეფიცებულ-ი I 63 შეფიცული.

შვება I 64, XVI 25 ლხინი, სიხარული.

შვებულ-ი I 64 მოლხენილი, გახარებული, ფუფუნებაში მყოფი.

შვიდი მნათობ-ი, შვიდი მნათ-ი I 4, II 14, X 7 შვიდი ცთომილი: მზე, ზუალი (სატურნი), მუშთარი (იუპიტერი), მარიხი (მარსი), ასპიროზი (მერკური), ოტარიდი (ვენერა) და მთვარე. ასტრალური გაგებით თითოეული მათგანი ცის თითო სარტყელში მდებარეობს და მათი განლაგება მოცემულია დედამიწისგან დაშორების მიხედვით. წარმართულ მითოლოგიაში ყველას ცალ-ცალკე მიაწერენ ღვთაებრივ ბუნებას, ადამიანის ფსიქიურ თუ ფიზიკურ თვისებებს: მზე სინათლის, სიცოცხლის და ბედნიერების მიმნიჭებელი ღმერთია, ზუალი—სევდიანთა ეტლი, მუშთარი—მოსამართლეთა, მარიხი—მეომართა, ასპი-

როზი—მკურნალთა, ოტარიდი—მწიგნობართა, და მთვარე—მოწყალეთა და სნეულთა. ზოგი მნათობი მამრობითი სქესისაა, ზოგიც მდედრობითი; ყველას თავისებური ფერი და სილამაზე აქვს, მათი ზემოქმედებაც განსაზღვრულია იმის მიხედვით, თუ ხალხმა თითოეულ მათგანს რა ადამიანური თვისებები მიაწერა.

შვრომა შრომა, გარჯა: შვრეზოლა VII 22 შრომობდა, ირჯეზობდა.

შთვილ-ი XVIII 31 დამხრჩვალი.

შოშ-ჰაერ IX 12 ჰაეროვანი, გამჟვირვალე შუშა (ნ. მარი).

შობილ-ი (მთვარე) XV 20 ახალი მთვარე.

შოებულ-ი. არ დარჩა კაცი არ შოებულად I 57 არც ერთი კაცი არ დარჩა უალაფო, «никто не остался без добрых» (TR, IV, 38).

შმაგ-ი ხელი, გიეი, გადარეული: კვრეტიოა შმაგო VII 35 გახელებული ცქერით, ყურებით.

შუქ-მოხიერ-ი შეს. 11 შუქმოსილი.

შუქ-შტაცებარე V 3 შუქმტაცებელი.

ჩამომდებარე V 23 ჩამოდებულ-ი, ჩამოკიდებული.

ჩინება: მოწოდება, მოწვევა: ზუალ იჩინებს დაქადებულად I 7 ზუალი (თამარს) იწვევს დანუქრებულად, ისე გამოიყურება, თითქოს (თამარს) ემუქრება (იწვევს მუქარით). ნ. აქვე გვ. 92—93.

ცემა XVII 6,20 განათება, ციური სინათლით გაშუქება.

ცემა მიცემა, მოცემა: მეცა XI 13 მომეცა; არ ეც XI 15 არ მიეცი; გიცნა XVI 4 მოგცა.

ცვალება შეცვლა, გამოცვლა: სცვალეს კურთხევა XVIII 21 შეცვალეს, გამოცვალეს კურთხევა.

ციერ-ი XVIII 38 ციური.

ცნობა I 46, II 8 აზრი, გონება.

ცნობა-ვნებულ-ი I 50 ცნობა-დაკარგული, ცნობამიხილი.

ცულ-ი უქმი, უსაქმო, ფუქსაე-ტი: ცულნი, ძალ-შეუზღულნი კაცნი I 34 სესტი ნებისყოფის ცულა-კაცები.

ცხება XVII 5 გამორჩევა.

ცხებულ-ი XII 8 გამორჩეული, რჩეული.

ცხოველობა სიცოცხლე: ევა უცხოვლა XVIII 15 ევა უცოცხლა, გაუჩინა.

ძ: უც (←უძს) XII 13 აქეს.

ძალ-ღება შეძლება: ანუ ვის ძალ-უძს შეს. 8 ანუ ვის შეუძლია; არ ძალ-მიძს ქება VII 52 არ შემძლია ქება.

ძალ-ი 1. ზეცისა ძალნი XVIII 8 სამყაროს სხეულები.

2. ვაზირთა ძალი XVII 19 ვაზირთა დასი.

ძალ-ქონება: ძალ-აქეს I 46 შეუძლია.

ძება 1. გაგდება, გაძევება: დავითს უწოდა მეფეთა ძებად XVII 10 დავითს მოუწოდა (დაუძახა), ან დავითი მოიხზო (ურწმუნო, მაპ-

მადიან) მეფეთა გასაყრელად, გასაძევებლად.

2. შვილი, ძე: თქვენ მისგან ძებად. გენიშნეს ლაშას აღმორჩებანი XVI 24.

3. შვილების გაჩენა, ძეთა შექმნა: ჯელითა იწყო, უწოდა ძებად. XVII 4.

ძებნა მონახვა: ლაშა აძებნა. XVII 18 ლაშა მონახა.

ძევად ნ. ძევნა.

ძევნა მოძიება, მოძებნა: მის განძევართა ელვათა ძევად VII 13; ანა-ლათისა რად დაშურა ძევად VII 25.

ძირ-ი ფესვი, ჩამომავალი: ეფრემის ძირთა აღმორჩებულად I 19; ეფრემის ძირთა ისართა მთლელი. X 21; იესეს ძირი [თამარი] ასულად ვიცნი აბრაჰამისად XII 4; ეფრემის ძირთა. XVI 10.

შდრ. ტომი, ვახტანგის ტომი. აგარის ტომი და სხვ...

ძლება გაძლება, შეძლება: ენათით სძლებდეს საქებარისად XII 16; უძლე ძლიერთა XVI 21; და აქილევთა დაუწყო ძლებად XVII 13.

ძლევა გამარჯვება, დაძლევა: სძლო მათთა სპათა I 54; შენთა შუქთა. სძლევს V 3; ანუ სამონოდ მოგმართა. ძლევად VII 28; ეფრენეს თქვენი ძლევაგებულად XV 32; ბევრთა სძლი ერთა. XVI 21; მათსა ძლევასა I 35.

ძნობა II 5, VII 4, 53, X 23, XII 14, XVI 1, XVII 21 შექება, შესხმა გალობით, მკობა.

ძოწეულ-ი I 10 წითელი.

ძღვანება გაძღვანება, მოძღვანება: ვაზირთა ძალი მოგზავნა დიდთა ცხენთა ძღვანებად XVII 19 გამო-

გზავნა ვაზირთა დასი, რომელთაც უძლოდათ დიდძალი ცხენები.

წა ზმნისწინი, განმეორებული ზმნის მნიშვნელობის გასაძლიერებლად: წაუღე რანი, წა V 23 წაართვი რანი, წაართვი.

წად: ვითა იწადა I 24 როგორც მოინდომა; შითა ქმნა სწადა XVIII 14 მით შექმნა მოინდომა, მოიწადინა, მოისტურვა; თუ მოვანება გწადღეს I 9 ან მზესავით დიდებულად აღმობრწყინება გსურდეს.

წად-ი სურვილი, წადილი: წად-თა მიყოლო XVIII 4 სურვილთა, წადილთა ამყოლო.

წამება დადასტურება, დამოწმება, რწმუნება: ფიცითა წამა მისგან იწამა XV 6 ფიცით დადასტურა და მისგან (ე. ი. თამარისგან) იწამა (ირწმუნა).

წამოსლვა: წამო-ცა-ვიდეს I 37 წამოვიდეს-ცა.

წარმართებულ-ი I 21 სწორ გზაზე დამდგარი, ხელშეწყობილი.

წარმართ-ი XVIII 39 წარმართი, язычник.

წარქცევა გაძლოლა: წარიქცივნა I 55 გაიძლოლა.

წაღება წართმევა: წაუღე V 23 წაართვი.

წვართა სწავლება: თვით ბრძენი წვართა XVIII 17 თვითონ ბრძენი ასწავლა.

წ. აგრეთვე: მოწვართა.

წვევა VII 1, XVIII 17 მოწოდება, მოწვევა, რჩევა.

წინა-განწყობა XVIII 10 წინასწარ განლაგება (სამყაროს სხეულებისა), წინასწარ მოთქმება, განსაზღვრა.

წინამგებარე V 18 შემგებებელი, დამხდური, მოწინააღმდეგე.

წინა-წარმართ-ი XVIII 39 კეთილად წინ მავალი, სწორი გზით წინ მოსიარულე, ხელშეწყობილი.

წონება: ვერას ვიწონებ IX 21 ვერა გადამიწყვეტია რა.

წრფელობა: სული ეწრფელა XVIII 7 სულმა მისცა თავისი სისწრფე (შდრ.: სულმა დაგისხნა სიწრფობანი, XVI 7).

წ. აგრეთვე: სიწრფობა და მწლფებარე.

წყალება შეწყალება, შებრალება: მეწყალი VIII 1 მებრალები; გეწყალი IX 1, X 3.

წყალ-ი ბრწყინვალება, ელვა-რება ძვირფასი ქვისა, მნათობისა: სოფლისა წყალთა დამშვენებარე V 7, სოფლის წყალთა დამაშვენალი XI 9 ქვეყნის მარგალიტთა ბრწყინვალეების დამშვენებელი (შდრ. ვ. ტ.: ჩემი ლხინი და ჯავარი, ჩემი სოფლისა წყალი, 104,2); გაქვს არსთა წყალი X 3 გაქვს მნათობთა ბრწყინვალება; წყალთა არსთასა VII 29; წყლად წყალი მრწყველი II 8 (შდრ. ვ. ტ.: სოფლის წყალთა რწყულისა, 696,3).

წყალ-ჯავარ-ი ძვირფასი ბრწყინვალა, მოელვარე ქვა, თვალი პატიოსანი: სწორ-უპოვარი წყალ-ჯავარ ქცევად VII 36; წყალ-ჯავარისა დაშვენებანი XVI 20.

წ. აგრეთვე: წყალი.

წყევა დაწყევლა: სწყევა XVIII 23 დასწყევლა.

წყლიანობა შეენება: გწყლიანობენ XVI 4 გშენიან. შდრ.: „წყლიანი — მოხლობილი, შენიერი“ (საბა).

ნ. აგრეთვე: წყალი.

წყლით რღვნა XVIII 31 წარღვნა.

წყხვა წუხილი: წუხ(ვ)ად V 15 წუხილად, საწუხად.

ჭამად-ი XVIII 17 საჭმელი.

ხალიფა X 16, XI 15, XVI 16 არაბთა ხელმწიფე.

ხელ-ქმნა VII 24 გახელება, გაგვიება.

ხევა I 14, VII 6 უქანონოდ ნიტაცება ან შოვნა რისამე.

ხლება: ზეხელი XI 3 მომეახლე (6. აქვე გვ. 63—64).

ხრა: წამწამთა ხრანი XVI 8 წამწამთა მიხვრა-მოხვრა.

ხუთათას ხუთასიერ-ი XVIII 27: 5500 წელიწადი, გასული ალექსანდრიული წელთაღრიცხვით აღამის გაჩენიდან ქრისტეს დაბადებამდე (ქ. კეკელიძე, ეტიუდები, II, 1945, გვ. 338).

ჯამ: ჯამს VII 37 საჭიროა; ჯამის IX 11 უნდოდა, სჭირდებოდა.

ჯამლ-ი XIV 1 ფეხსაცმელი.

ჯაფად VII 30 უცბად, სწრაფად, მოულოდნელად.

ჯდა ახდა: მართ ბინდ მჭლოვნებად IV 7 ქეშმარიტად ბინდის ამხდელად.

ჯდად-ყოფა: ჯდად-ყოფენ I 18 აცხადებენ.

ჯელვა: ზეტელი XI 3 მფარველობა გამიწიე, მემფარველე (6. აქვე გვ. 64—65).

ჯმელ-ი V 26, XVII 41 ხმელეთი.

ჯმობა II 14, VII 54, VIII 16, X 1, XIV 2, XV 4, XVIII 43 მოწოდება, დაძახება, მიწვევა, ხმის ამოღება.

ჯრმალ-ი I 20 (და ყველგან) ხმალი.

ჯავარ-ი 1. ძვირფასი მოელვარე ქვა, თვალი პატიოსანი: ჯავარ მოწყალე V 28 მოელვარე თვალი პატიოსანი (შდრ. წყალ-ჯავარი); მგლობი ჯავართა XI 9.

2. მეზობელი, ახლობელი, მექობაგე, მფარველი, დანცველი: ჯავარ მოწყალე V 28 მეზობელთა და ახლობელთა წყალობის მიმნიჭებელი, კეთილის მოქმედი; ხალიფას სვისა ჯავართა მშლელი X 16 ხალიფას ბედის მექომავგეთა დამრღვეველი: ჯავარ მოცალე XVII 9 ახლობელთა და მეზობელთა დროის გამტარებელი; სტურფობს ჯავარი XVIII 44 ამშვენებს მას დაცვა და მფარველობა.

ჯაკვ-ჯურ-ი XVII 13 აბჯარი და რკინის პერანგი, ჯავშანი, საბრძოლო საქურველი ტანისა.

ჯავარ-ი I 36, XVIII 44 მუსლიმანი, ურწმუნო.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წინასიტყვაობა	5
ჩახრუხადის „ქება მეფისა თამარისი“ (გამოკვლევა) შესავალი (9 — 27).	7
„თამარიანის“ ტექსტის საკითხები (28 — 144):	
1. „თამარიანის“ ხელნაწერები (28 — 39); 2. „თამარიანის“ ტრადიციული ტექსტი და მისი სტრუქტურულ-კომპოზიციური ხარეზები (39 — 80); 3. უმთავრესი გასწორებანი და კომენტარები (81 — 144).	
„თამარიანის“ სტრუქტურა და კომპოზიცია (145 — 169).	
„თამარიანის“ დაწერის თარიღი (170—180).	
ქება მეფისა თამარისი (ტექსტი)	. 181
ვარიანტები, საძიებელი და ლექსიკონი	. 217
წინასწარი განმარტება (219—220).	
ვარიანტები (221—233).	
საძიებელი (234—242).	
ლექსიკონი (243 — 269).	

შეცდომების გასწორება

გვ.	დაბეჭდილია	უნდა იყოს
5 ₁₁	ფოლოლოგიური	ფილოლოგიური
13 ₃	ქართული	ქართველი
18 ₃₆	ქართულ	ქართველ
39 ₉	გადწერილია	გადაწერილია
52 ₁₁	ო ვ ა ნ ე ბ ა დ-რითმიანი	ო ვ ნ ე ბ ა დ-რითმიანი
125 _{19,20}	ურცხვი	ურიცხვი
154 ₉	ი ე რ ი ს ა-რითმიანი	ი ე რ ს ა-რითმიანი
179 ₁₆	ლომთა თავად, თქმული	ლომთა თავადად, თქმული
	აჲად,	აჲადად,

ვინმემ რომ არ იფიქროს; თითქოს პ. ინგოროყვას ვაწერდეთ იმ მოსაზრებას, რომელსაც იგი არ იზიარებს, ამიტომ 148 გვერდზე დაბეჭდილი წინადადება: „პირველი ოდა მოგვითხრობს ქართველი მხედრების ბრძოლას რუქნადინთან და დაწერილია ბოლოსტიკის ძლევაშისილი გამარჯვების დღესასწაულთან დაკავშირებით“, შეასწორეთ ამგვარად: „პირველი ოდა მოგვითხრობს ქართველი მხედრების «ბრწყინვალე გამარჯვებას მუსულმანებზე ანატოლიის სანაპიროზე», «არზრუმის სანახებში», და დაწერილია ამ ბრძოლის აღსანიშნავად 1192 წელსო».